

53/57

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi
Anabilim Dalı

AVRUPA'DA TEK PARTİ YÖNETİMLERİNİN
YÜKSELİŞ SÜRECİ VE
TÜRKİYE MODELİ
(ATATÜRK DÖNEMİ)

Hazırlayan: Aynur Soydan

No: D.84

(Doktora Tezi)

Danışman : Prof. Dr. Erol Cihan

İSTANBUL - 1996

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ		
ÖZET		
ABSTRACT		
GİRİŞ		
BİRİNCİ BÖLÜM		
1. SİYASAL PARTİ KAVRAMI VE GELİŞİMİ.....		1
I. Siyasal Partinin Tanımı		1
II. Siyasal Partilerin Tarihçesi		3
III. Siyasal Partilerin Doğuşunu Açıklayan Kuramlar		7
1. Parlatentonun Yükselişi ve Partiler		7
2. Tarihsel Durum Teorisi (Krizler)		9
a. Meşruiyet Krizi		9
b. Bütünleşme Krizi		10
c. Katılma Krizi		11
3. Modernleşme ve Siyasal Partiler		12
IV. Kuramlara İlişkin Genel Değerlendirme		13
V. Parti Sistemleri		14
1. Parti Sistemleri ve Sayısal Ayrım		15
2. Tek Parti Sistemi ve Sistemi Oluşturan Koşullar		16
3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaygın Örgütlenme Biçimi Olarak Tek Parti Sistemi		21
4. Tek Parti Ya Da Yarışmacı Olmayan Parti Sistemlerinin Sınıflandırılması		24
İKİNCİ BÖLÜM		
2. TEK PARTİLİ YÖNETİMLERİN YAYGINLAŞMASI		27
I. 20. Yüzyılda Bir Salgın		27
II. Çağdaş Diktatörlükler		28
1. Çağdaş Diktatörlüklerin Temel Nedenleri ve Bir Sınıflandırma		29
a. Askeri Diktatörlük		29
b. Radikal Diktatörlük		31
2. Çağdaş Diktatörlüğe İlişkin Bir Başka Sınıflandırma Totaliter ve Otoriter Yönetimler		32
a. Totalitarizm		32
b. Otoritarizm		34
III. Tek Partiye Dayalı Yönetim Biçimlerinden Biri Olarak Faşizm		35

IV. Faşizmin Tarihsel Gelişimi ve İtalya Örneği	39
1. İtalyan Birliğinden I. Dünya Savaşı'na	39
2. Savaşa Katılma Tartışmaları	40
3. Savaştan Sonra İtalya	42
4. Faşizmin Yükselişi	44
a. Faşist İktidar	45
5. Korporatif Devlet	52
a. Korporatif Devlet Sistemine Doğru- Yasalaştırma Süreci	53
b. Korporatif Temsil ve Büyük Faşist Konseyi	55
6. Parti- Devlet Kaynaşması	56
a. Parti Denetimi	57
b. Parti ve Askeri Örgütlenme	58
7. Partiye Bağlı Örgütlenmeler	59
8. Aile ve Kadının Konumu	60
a. Kadın ve Çalışma Yaşamı	62
9. Kilise ve Dine Yönelik Yaklaşım	63
V. Faşizmin Almanyalılaşması, "Nazizm"	64
1. Birinci Dünya Savaşı ve Almanya	64
2. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Almanya'da Cumhuriyet'in Kurulması	66
3. Savaş Sonrası Bunalımı	68
4. Nazi Hareketi'nin Başlangıcı ve Hitler	69
a. NSDAP Başkanı Hitler	72
b. NSDAP'ın Gücünü Yitirmesi ve Yeniden Örgütlenmesi	73
c. Bunalım ve Nasyonal Sosyalizm'in İktidara Yükselme Süreci	75
5. Hitler'in Başbakanlığı ve Yeni Dönem	79
6. Parti-Devlet Bütünleşmesi ve Uygulamalar	81
a. Merkezi İktidar ve Partinin Gücü	82
b. Parti ve Milis Örgütlenmesi	82
c. Parti ve Kitlel Örgütlenmeler	84
d. Emegın Denetlenmesi	84
e. Gençlik Politikası ve Denetim	86
f. Aile ve Kadının Konumu	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ YÖNETİMİ	89
I. Siyasal Parti Örgütlenmesinin Aşamaları	89
1. Mütareke Dönemi'nde Siyasal Partiler ve Örgütlenmeler	91
2. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Gruplaşmalar	92
3. Halk Fırkası'nın Kuruluşu	94
a. Dokuz Umde Beyannamesi	96
b. CHF Nizamnamesi	97

II. Meclis İçi Muhalefet ve Basın	99
1. Muhalefetin Partileşmesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	101
a. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programı ve Eleştiriler	103
b. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması	105
c. Tahrir-i Sükun Yasası'nın Gölgesinde Siyaset	107
d. Serbest Fırka	108
e. 1930 Yılı İçinde Kurulan Diğer Partiler	111
III. CHF İlkelerinin Belirginleşmesi	112
1. CHF'nin 2. Kongresi (15-23 Ekim 1927)	112
2. CHF İlkelerinin Netleşmesi ve 3. Kongre (10-18 Mayıs 1931)	115
a. Mustafa Kemal'in Kongre Öncesi Konuşmaları ve Parti'ye İlişkin Görüşleri	115
b. 1931 Kongresi ve Benimsenen Program	116
c. Tüzük	119
3. Seçimlerin Yenilenmesi ve Müstakil Milletvekilliğinin Anlamı	121
IV. Yeni Bir Dönemin Başlangıcını Simgelemesi Açısından 1931 Yılı	122
1. Devletçilik	122
2. Halkçılık	125
V. Merkezi Denetimin Güçlendirilmesi Çabaları (1930-1935)	128
1. Belediye Kanunu	128
2. Matbuat Kanunu	130
3. İskan Kanunu	132
4. Çalışma Yaşamının Denetlenmesi	133
VI. Ulusal İdeoloji ve Kimlik Sorunu	134
1. Osmanlı Devleti ve Ulusçuluk	134
2. Kurtuluş Savaşı ve Ulusçuluk	136
3. Cumhuriyet Dönemi Ulusçuluğu ve Yeni Değerler Sistemi	138
4. Yeni Kimlik Oluşturma Yolunda İleri Sürülen Tezler ve Kurumsallaşma	140
a. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Tarih Tezi	140
b. Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve Dil Tezi	142
c. İdeolojinin Kitlelere Ulaştırılması Yolundaki Kurumsallaşma Süreci	145
ca. Türk Ocakları'nın Kapatılması	145
cb. Faşist İdeolojinin Türk Ocakları'na Etkisi'nin Örgütün Kapatılmasına Yol Açtığı Yolundaki Savlar	146
d. Halkevleri	148
5. İdeoloji Arayışı	150
a. İdeoloji Arayışı -I- Kadro Dergisi	152
aa. Kadrocuların Faşizm, Tek Parti, Demokrasi Kavram ve Uygulamalarına İlişkin Yaklaşımları	153
b. İdeoloji Arayışı -II- Falih Rıfkı	155

6. İdeoloji Aktarımında Yeni Bir Boyut- İnkılap Tarihi Dersleri ve	
Devlet Adamı Hocalar	157
a. İsmet İnönü ve İlk Ders	157
b. Recep Peker ve İnkılap Dersleri	158
c. Mahmut Esat Bozkurt ve Atatürk İhtilali	160
1. CHP Kurultayı Öncesinde Seçimler	161
a. 1935 Yılı Seçimleri (Bağımsızlar ve Kadınlar)	161
2. CHP Kurultayı (9-16 Mayıs 1935)	163
a. Recep Peker'in Radyo Konuşması	163
b. Program-1931 Yılı CHF Programına Ekler-	164
c. Tüzük	165
d. Recep Peker'in Kurultay Konuşması	166
e. Kurultay'da Delege Eleştirilerinin Yöneldiği Hedef	167
3. Kurultay Kararlarının Uygulama Alanı Bulması -Parti- Devlet	
Kaynaşmasının Evreleri	168
a. İş Yasası	168
c. Anayasa Değişikliği	171
ca. Parti İlkelerinin Devlet İlkelerine Dönüşmesi	171
cb. Siyasi Müsteşarlıkların Kurulması	173
4. Parti- Devlet Birliği Sürecinde Basındaki Kemalizm-	
Tek Parti ve Demokrasi Tartışmalarına Değınmeler	174
5. Parti-Devlet Yakınlaşım asının Yönetim Aygıtında Yarattığı İlişki Biçimi	
ve Değerlendirmeler	177
6. Kuramsal Açıklamalar Işığında CHP ve Kemalist Rejimin Değerlendirilmesi.	179
IV. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	184
I. Faşizm ve Nazizm	184
II. Türkiye	187
KAYNAKÇA	192

ÖNSÖZ

Cumhuriyet tarihinin tek parti yönetimindeki siyasal sürecinin günümüze ulaşan belirleyiciliği nedeniyle bu dönem, pek çok araştırma ve değerlendirmeye konu olmayı sürdürmektedir. Ancak, konuya ilişkin yorumlar, büyük ölçüde günümüz siyasal tercihleriyle bağlantılı olarak yapılmakta, araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular da bu çerçevede değerlendirilmektedir. Özellikle tarih alanında, araştırmacının, bugünkü bakış açısının dışında değerlendirme yapmasının kolay olmadığı kabul edilmelidir. Ancak, tarih, E.H.Carr'ın dediği gibi "tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında kesintisiz bir diyalog" ise (E.H.Carr, Tarih Nedir, İstanbul, 2.bs., 1987, s.41) bu alanda nesnel sonuçlara varabilmek, tarihin olgularıyla bugün arasında denge kurmayı gerektirir. Diğer deyişle tarihsel olgular yalnızca günümüz kavramlarıyla değil, incelenen dönemin koşulları da göz önünde tutularak yorumlanmalıdır. "Avrupa'da Tek Parti Yönetimlerinin Yükseliş Süreci ve Türkiye Modeli (Atatürk Dönemi)" başlıklı bu çalışmada da, olabildiğince bu bakış açısı egemen kılınmaya çalışıldı.

Tez çalışmamı, belirtilen konuda yapmaya yönelten etkenlerden en önemlisi de dünyada yaygınlaşan tek partili yönetim salgınını, Türkiye'deki tek partili sistemin kurulması ve yerleşmesinin dinamiklerinden biri olarak düşünmemdi. Azgelişmiş ülkelerde tek parti yönetimlerinin kurulması doğal kabul edilse bile kuruluşunu bağımsızlık savaşı sonunda gerçekleştirmiş ve bu savaşı demokrasiyle sürdürmüş bir ülke olarak aynı süreci devam ettiremediğinden Türkiye'nin farklı bir konumu vardı. Bu nedenle çalışmamın sonucunda, Avrupa'da yaygınlaşan tek parti yönetimlerinin-Almanya, İtalya örneği çerçevesinde-, Türkiye'nin bu yöneliminde etkili olduklarını ancak, dayandıkları felsefe, nihai hedef ve uygulamalar bağlamında bu ülkelerle Türkiye arasında büyük farklılıklar bulunduğunu belirtmeye çalıştım.

Tez çalışmam süresince iyi niyetli ve hoşgörülü yaklaşımı ve yapıcı önerileriyle beni yönlendiren danışman hocam Sayın Prof. Dr.Erol CİHAN'a içten teşekkür eder, saygılar sunarım.

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın bitiminde gerçekleşen paylaşımın ve bu savaşa katılan kimi ülkelerde oluşan yeni siyasal yapılanmaların dünyayı yeni bir savaşa sürükleyeceğini kimse bilemezdi. Ne yazık ki 1. Dünya Savaşının sonuçları, 2. Dünya Savaşı'nın nedenlerini ve dünyada tek partili yönetimlerin egemen kılındığı bir süreci oluşturdu.

Savaşın yenik devletleri, bu süreçte, yalnızca hayallerini değil, yetinemedikleri topraklarını, insanlarını, kimliklerini, siyasal yapılanmalarını ve ekonomik kaynaklarını da yitirdiler. Ancak, savaş sonrası bunalım, yalnızca yenik devletleri değil, galip tarafta yer alan devletleri de etkileyecekti. Savaşın kazanımlarından yeterince yararlanmadığını düşünen İtalya'da Mussolini öncülüğünde ortaya çıkan faşist hareket ve onun partisi 1925 yılında siyasal iktidarı elde edecek, 1933 yılında da savaşın yenik taraflarından Almanya, Hitler öncülüğündeki Nasyonal Sosyalist Parti'yi yani Nazizm'i iktidara getirecektir. Bu yönetimlerin egemen olduğu iki dünya savaşı arasında da Sovyetler Birliği'nin de içinde bulunduğu pek çok ülke farklı nedenlerle tek partili otoriter yönetimlere sahne olacaktı.

Savaşın bir diğer yenik tarafı olan Osmanlı İmparatorluğu, işgal edilip paylaşılırken, halife-sultan ve hükümetin tavrına rağmen Anadolu'da başlayan işgal direnişi, Mustafa Kemal'in öncülüğünde Ankara'da oluşan Meclis hükümeti kanalıyla merkezileştiriliyordu. 1922 yılında Mustafa Kemal tarafından kurulan Halk Fırkası da Cumhuriyet'in kurucu partisi olarak iktidarını pekiştirirken, bir muhalif partinin-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası- kurulmasına karşı çıkmadı.

Ancak bu arada oluşan muhalefetin de etkisiyle, Türkiye’de gerçekleştirilmekte olan siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümün tehlikeye düşeceğini düşünen siyasal iktidar, TCF’yi kapatıp, oluşan muhalefeti tasfiye ederek 1930 yılına değin bu yolda yeni bir girişime izin vermedi. Ekonomik sorunların yoğunlaştığı ve siyasal sınırlamaların kendini daha çok hissettirdiği 1930 yılında Mustafa Kemal, kurulacak bir parti yoluyla yaratılacak tartışma ortamının, bu sıkışmışlığı bir ölçüde giderebileceğini düşünerek Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurdurdu. Ancak, Mustafa Kemal’in tasarladığı parti, gerçekleştirilen dönüşümler, özellikle laiklik konusunda CHF kadar duyarlı olmalıydı. SCF’nin kısa zamanda yoğun bir muhalefet odağı durumuna gelmesi bu partinin sonunu hazırladı. 1930 yılından sonra da “ulusal parti” savındaki CHF,. Belediye Kanunu, Matbuat Kanunu, İş Kanunu’yla otoriterleşme eğilimini sürdürdü. Parti-devlet birliği, parti ilkelerinin anayasal ilkelere dönüşmesiyle, CHF ideolojisi devlet ideolojisine dönüştürüldü.

Atatürk döneminde Türkiye’de böyle bir politika izlenmesine rağmen, gene Atatürk tarafından halkçılık, demokrasi karşılığı olarak tanımlanıyor ve demokrasi idealinden vazgeçilmiyordu. Batı’yı iki yüzyıl geriden izleyen bir ülkenin mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti hızlandırılmış tarih yaşıyor, Batı’da uzun bir süreçte yayılan dönüşüm birkaç yılda tamamlanmaya çalışılıyordu. Bu nedenle yönetim, yeni yapılanmayı tehlikeye sokacağı düşünülen muhalefete karşı gerekli önlemleri almayı doğal kabul ediyordu. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerin bağımsızlık sonrası yapılanmalarında tek parti yönetimlerinin egemenliği sıkça görülen bir durumdu. Daha tuhaf olan, bu süreçte İtalya ve Almanya gibi demokratik denecek mirasa sahip ve gelişmiş ülkelerde militarist, reddiyeci, saldırgan diktatörlüklerin kurulmasıydı. Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere pekçok ülkede tek parti yönetiminin yaygınlaşması ve demokrasinin neredeyse modasının geçmesinin yanında yeni bir savaş tehlikesi de Türkiye’nin demokrasi sorununu çözmesini erteleyen nedenler arasında yer aldı.

ABSTRACT

In the end of the first World War, no one could guess that the sharing out and the new political formation will cause a new World War. The defeated countries of the First World War, lost not only their lands, populations, identities, political formations and economic resources, but also their dreams. In Italy 1925, as a result of the thinking it couldn't take enough advantage of the First World War, a fascist movement and its political party appeared and gained the political power in 1925 in the leadership of Mussolini. After Mussolini, being one of the defeated countries, Germany brought the power of National Socialist Party, namely Nazism to the political scene in 1933. With the influences of these countries, one-party governments were dominant in most of Europe including USSR.

During the Ottoman Empire was being occupied as another defeated country, the resistance movement in Anatolia had started and was being centralized by the Parliamentary Government in Ankara, in the leadership of Mustafa Kemal. The Populist Party which was founded by Mustafa Kemal in 1922 was getting stronger with its political power and did not resist for an opposition party; Progressist Republican Party. But also with the influences of the opponents, government decided to close the PRP because it was seen as a potential danger for political, social and cultural reforms and, did not allow any opposition movement until 1930. Mustafa Kemal got the The Free Republican Party founded in 1930 in order to avoid the political and social chaos, but, since it became a strong opposition center, had to demolish itself. After 1930 RPP - considering itself as a national party- continued its authoritative tendencies with Municipality Law, Press Law and Labor Law. Ideology of RPP is transformed into the ideology of state, with the party-state unification and transformation of the party principles into the constitutional principles.

Although this political attitude was valid during Atatürk's period, Atatürk also defined populism as democracy. Turkey, as a successor of the Ottoman Empire, had stayed behind the West for nearly 200 years, because of this, to catch the development of the West that continued for a long time, the history had to be intensified in Turkey. Therefore, the government expected to take precautions against the opposition. In addition, after independence the underdeveloped countries, they usually were governed by one party governments. The political trends in Germany and Italy were stranger than in Turkey. Although they had a democratic heritage, they became militarist, imperialist and refutationist dictatorships. As a result, the spread over of one-party systems, the antipathy for democracy and the forthcoming world war were some of the reasons that Turkey had to postpone solving the problems with its democracy.

GİRİŞ

Metnin içinde çok kez yinelendiği gibi, iki dünya savaşı arasındaki dönemin en önemli özelliklerinden biri, Avrupa’da tek partiye dayalı sistemlerin yaygınlaşmasıdır. Farklı ideolojiye sahip Sovyetler Birliği’nde tek parti yönetimi henüz savaş sürerken gerçekleşmişti. İki savaş arasında da yalnızca İtalya ve Almanya’da değil, Pilsudski’yle Polonya’da, Salazar’la Portekiz’de, Horthy’yle Macaristan’da, Romanya’da 2.Karol’la, Metaksas’la Yunanistan’da, Dolfuss’la Avusturya’da, Aleksandr’la Yugoslavya’da, Boris’le Bulgaristan’da, Zogu’yla Arnavutluk’ta diktatörlükler söz konusu olmuştu. Sözü edilen dönemde Türkiye’de de tek parti yönetimi gerçekleşecektir.. Ancak Türkiye’de yaşanan bu yönelimin gerekçeleri çağdaş tek parti yönetimlerinininkilerle ne ölçüde benzerlik taşımaktadır, uygulamaları, felsefesi hangi ölçüde benzeşmektedir. Tek parti konumuna gelen partilerin gelişim süreci nasıl olmuştur. İşte bu çalışma, içerdiği bölümlemelerde ortaya konulan olgularla bu soruları yanıtlamaya çalışmaktadır.

“Avrupa’da Tek Parti Yönetimlerinin Yükseliş Süreci ve Türkiye Modeli” başlıklı çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş niteliği taşıyan birinci bölümünde siyasal parti kavramının tanımına, tarihçesine ve bu konudaki kuramlara değinilirken, tek parti kuramları üzerinde de durulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde tek parti sistemlerinin yaygın bir örgütlenme modeli olarak ortaya çıktığı görülmüştür.

İkinci bölümde, çağdaş diktatörlükler biçiminde adlandırılan 20. Yüzyıldaki tek parti yönetimlerinin sınıflandırılmalarına çalışılmış, 20. Yüzyıldaki bu salgının en önemli sorumluları olarak görülen İtalya ve Almanya’da bu yolda gerçekleşen

süreç ele alınmıştır. Faşist ve Nasyonal Sosyalist hareketlerin ve partilerinin kendilerini hangi koşullarda var ettikleri gözden geçirildikten sonra, oluşturdıkları sistemler incelenmiştir. İncelenen süreçte siyasal gücü elde etmeleriyle yalnız kendi ülkelerinin sistemlerini değiştirmekle kalmayıp, pekçok ülkenin sistemini etkileyen Hitler ve Mussolini gibi liderlerin düşünce ve eylemleri de bu bölümün konuları arasında yer almıştır. Çünkü bu sistemlerde “şef” en önemli yönlendirici unsurdur. Şef’in yönelimleri sistemin dayandığı felsefeyi, siyasal yapılanmayı, öngörülen hedefleri açıklamak için yeterli sayılabilir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde öncelikle Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin kuruluşunun tarihçesine yer verilmiştir. Bu yapılırken Türkiye’de, siyasal parti biçimindeki örgütlenmenin çeşitli aşamaları incelenmiş, CHP’nin ortaya çıkışı ele alınmıştır. Aynı bölümde, Türk Devrimi sonrasında oluşan yeni yapılanmanın temel hedefinden hareketle CHP ve Atatürk’ün konumu ele alınmış, ideolojik arayışın vardığı aşama vurgulanmıştır. CHP incelenirken, parti kongrelerine ve kongre metinlerine-parti, program, tüzük gibi- de değinilmiş, bu belgelerdeki bakış açısının demokrasi ya da otoritarizm konusunda ipuçları vereceği düşünülmüştür. Atatürk, yöneticiler ve yönetime yakın aydınların demokrasi karşısındaki tavır alışlarına metnin içinde farklı bağlamlarda yer verilmiştir. Kemalist rejimin, tek parti konusundaki ideolojik yaklaşımı satır aralarında da olsa vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada yöntem açısından kronolojik sürece uyulmakla birlikte, kimi zaman da konu bütünlüğünü sağlamak açısından kronolojinin dışına taşılmıştır. Bölümler arasında mümkün olduğunca içsel bir bağlantı kurulmaya çalışılmasına karşın, bir bölümde değinilen olgulara, bir diğer bölümde daha az vurgu yapılabilmektedir. Örneğin, Faşizm ve Nazizm’in gelişim sürecine geniş yer verilmiştir. Çünkü sisteme dönüşen bu hareketler, gelişimlerine koşut bir yönelim sergilemişlerdir.

Çalışma 20. Yüzyıl’ın bir diğer önemli tek parti yönetimini gerçekleştirmiş olan Sovyetler Birliği’ni kapsamamaktadır. Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında kökleri Bağımsızlık Savaşı’na uzanan önemli etkileşimler olsa da Türkiye’nin

siyasal ve ekonomik yapılanması bu doğrultuda gelişmemiştir. Türkiye’de sınıfların yokluğu savıyla sınıf mücadelesinin gereksizliği vurgulanırken Sovyetler Birliği’nin temel tezi sınıf mücadelesidir. Ayrıca, Türk Devrimi çağdaşlaşmayı öngörürken Batı modeli örnek alınmıştır. Başlangıçta, İzmir İktisat Kongresi’nde ifade edilen liberal bir ekonomik yapılanmayı öngören Türk Devrimi, 1930’larda koşulların dayatmasıyla sıkı bir devletçilik politikası izlemiştir. Bu süreçte, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki olumlu ilişkiler sürerken, ölçülülükten uzaklaşmamaya özen gösterilmiştir.

Yukarda özetlendiği biçimiyle bölümlenen çalışmanın en önemli zorluğu, sınırları ve kapsamı net biçimde çizilemeyen bir konuyu incelemek oldu. Ayrıca kaynaklara ulaşmada klasik zorluklarla karşılaşıldı. Bunlardan bazıları aşıldı, bazılarıysa aşılamadı. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde kaynak olarak yerli -yabancı kitap ve makaleleler kullanılırken, Türkiye’nin incelendiği bölümde, yalnızca belirtilen yayınlar değil, hatıratlar, dönemin dergi ve gazeteleri, Meclis Zabıt Cerideleri, Düsturlar kullanıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL PARTİ KAVRAMI VE GELİŞİMİ

I. Siyasal Partinin Tanımı

Türkçe'ye Fransızca'dan girmiş olan "parti" ya da eski kullanımıyla "fırka" sözcüğü, bölüm, parça anlamına gelmekte, bir grupta tanınmayı ve diğerlerinden farklı olmayı ifade etmektedir¹. Partiler farklı siyasal eğilimlerin temsilcileri biçiminde tanımlandığıdaysa Eski Yunan'daki hiziplere bile bu tanım içinde yer vermek mümkün görünmektedir. Ancak günümüzdeki kullanımıyla siyasal parti, Duverger'nin dediği gibi, ne ilkçağ cumhuriyetlerindeki hizipleri ne Rönesans dönemi İtalyasında bir askeri liderin etrafında toplanan orduları ne devrim meclisi üyelerinin kulüplerini ne de anayasal monarşilerde seçimleri hazırlayan komiteleri² tanımlamaktadır.

Siyasal partilere ilişkin tanımlar doğal olarak siyasal sistemlerin gelişimine koşut biçimde değişim gösterdiğinden, siyasal parti tanımları üzerinde tam bir anlaşma söz konusu olamamıştır. Ancak günümüzün modern siyasal sistemlerinde en temel ve vazgeçilmez öğeler olarak partilerin elde ettikleri ayrıcalıklı konum tartışılmazdır.

Siyasal partilere ilişkin çalışmaların yoğunlaşması 20. yüzyılın ikinci çeyreğini izleyen süreçte gerçekleşmiştir. 1951 yılında Maurice Duverger tarafından yayımlanan "Siyasal Partiler" başlıklı yapıt Ostrogorski (Demokrasi ve Siyasal Partilerin Örgütü, 1902) ve Michels'in (Siyasal Partiler, Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Toplumbilimsel İncelemesi, 1911) öncü çalışmaları dışında

¹ Sigmund Neuman, "Toward a Comparative Study of Political Parties", *Modern Political Parties*, Chicago, 1958, s. 395.

² Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, Ankara, 1986, s. 15.

siyasal parti kuramını geleceğe taşıması³ ve kendisinden sonra araştırma yapacak olanlara bakış açısı kazandırması açısından oldukça önemlidir.

Duverger'nin çalışması öncesindeki siyasal parti tanımlamaları yalnızca modern siyasal partiler için değil daha önceki yüzyıllarda etkinlik gösteren klikler, hizipler ve çeşitli siyasal gruplar için de geçerlidir. Örneğin Benjamin Constant'a göre parti, aynı siyasal doktrine sahip bireylerce oluşturulmuş birliktir. Kelsen, partiyi aynı düşünceye sahip bireylerin, kamuya ait işlerin gerçekleştirilmesinde etkin olmak için birleştikleri organizasyonlar biçiminde tanımlamaktadır. Sulzbach'a göre de siyasal parti, devlet gücünü ele geçirerek isteklerini gerçekleştirmek yolunda birleşen, devlet ve toplum yapısına ilişkin benzer görüşlere sahip bireylerin oluşturduğu birliktir.⁴

Duverger, yukarıda değinilen tanımların modern bir siyasal partiye olduğu kadar 19. yüzyılın, Ortaçağ İtalyası'nın, Roma Cumhuriyeti'nin siyasal gruplarına da uygulanabileceğini belirtmekte⁵, modern siyasal partilerin örgütlerinin içeriğiyle ayırt edilebileceklerini ileri sürmektedir. Duverger'ye göre "modern partilerin başlıca ayırıcı özelliğini bunların anatomileri teşkil eder. Geçmiş çağların tek hücreli yaratığının yerini karmaşık ve farklılaşmış yapısıyla yirminci yüzyıl partisi almıştır"⁶. Siyasal parti örgütü sorunu Duverger gibi pekçok siyaset bilimcinin de ilgisini çekmiş, siyaset bilimcilerin çoğu "sürekli ve istikrarlı nitelikteki bir örgütü" parti kimliğinin gereği saymışlardır⁷. Sözü edilen kesime göre siyasal partilerin doğuşundan önceki dönemde kulüp, klik, hizip gibi siyasal içerikli toplulukları modern siyasal partilerden ayıran temel özellik, bu toplulukların sürekli ve istikrarlı bir yapıya sahip olmaları, lidere bağlı geçici özellik taşımamalarıdır⁸. Diğer bir deyişle belli bir düşünce ve program etrafında birleşmeyi⁹ öngören modern

³ Joseph A. Schlesinger. "Political Parties: Party Units", *Encyclopedia of Social Sciences*, C. 11, s. 428.

⁴ Georges Burdeau, *Traite de Sciences Politiques*, Tome:1, Paris, 1949. İleten: Arif Payaslıoğlu *Siyasi Partiler*, Ankara, 1952, s. 10-11.

⁵ Duverger, *Les Parties Politiques dans*. s. 10. İleten: Payaslıoğlu, A. g. y. , s. 11.

⁶ Duverger, A. g. y. , s. 10.

⁷ Ergun Özbudun, *Siyasi Partiler*, Ankara, 1974, s. 2.

⁸ Özbudun, A. g. y. , s. 3.

⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952, s. 2.

siyasal parti, siyasal mücadeleyi kişisellikten arındıran bir nitelik taşıdığından örgütlenme, en önemli gereksinimlerinden biridir.

Siyasal partinin pekçok siyasal sistemde ve sosyal, siyasal, ekonomik gelişmenin çeşitli aşamalarında önemli işlevleri söz konusudur. Özgür bir toplumda veya totaliter bir rejimde, parti olarak adlandırılan organizasyondan beklenen, kamuoyunu dizginlemesi ve yönetimle ilişkiyi sağlamasıdır¹⁰. Ancak, tek partiyi parti saymama eğilimindeki görüş, partilerin işlevlerini içinde bulunulan parti sistemleri paralelinde değerlendirir. Buna göre yarışmacı sistemlerin işlevi kamuoyunu ifade etmek, tek partinin işleviyse kamuoyunun özgür iradesini bastırmaktır¹¹. Oysa siyasal parti her iki sistemde de “siyasal toplumsallaşma”, “siyasal devşirme”, “çıkarların birleştirilmesi”, “kamusal politikanın ana hatlarının saptanması ve uygulanmasının denetlenmesi”¹² gibi benzer işlevlere sahiptir.

Yukardaki bilgiler ışığında siyasal parti; belli bir programı ve sürekli bir örgütü olan ve bu yolla kamuoyunun desteğini sağlayarak iktidarı etkilemeyi, paylaşmayı ya da ele geçirmeyi amaçlayan siyasal topluluk biçiminde kısaca tanımlanabilir.

II. Siyasal Partilerin Tarihçesi

Çağdaş siyasal partinin modern ve modernleştirici siyasal sistemlerin ürünü¹³ olduğu bilinmektedir. Partileşmenin anlamı, özel bir organizasyondaki birliktelik ve diğerlerinden ayrı olmanın ötesinde karar verme sürecine katılma ya da en azından bu yönde girişimde bulunma ve eylem için bu türden bir mobilizasyonu sağlama şansını yaratmasıdır. Partiler için söz konusu olan sürekli hazırlık durumu onları siyasallaştırır, denetime ilişkin savaşımalarında ve siyasal güçlere etkilerinde onlara anlam ve önem kazandırır. Bu nedenle modern siyasal partilerin oluşum temellerinin parlamentonun yükselişiyle atılması rastlantısal değildir. Partiler,

¹⁰Joseph La Palombara- Myron Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1972, s. 3.

¹¹Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems*. İleten:Özbudun, A. g. y. , s. 2.

¹²Özbudun, A. g. y. , s. 2.

¹³La Palombara-Weiner, A. g. y. , s. 3.

siyasal temsilin genişlemesi, ulusal tartışma forumunun gelişmesi ve siyasal katılma için sürekli bir fırsat yakalanması durumunda ortaya çıkmışlardır¹⁴. Siyasal katılma hakkının genişlemesine bağlı olarak 19. yüzyılda ortaya çıkan siyasal partileri, burjuva sınıfının gelişimi ve işçi sınıfının bu aşama sonrasındaki mücadelesi bağlamında değerlendirmek yerinde olacaktır.

Burjuva sınıfı ekonomik bir güç olarak ortaya çıktıktan sonra siyasal iktidarı ele geçirme yolunda mücadeleye girişmişti. Parlamentonun üstünlüğünü savunan bu sınıf, verdiği mücadele sonucunda siyasal haklara kavuştu. Ancak, belli oranda bir servete sahip olmayanların siyasal haklardan yararlanamaması savaşımın bir başka biçimde süreceğini göstermekteydi. Örneğin Fransa’da 1789 Devrimi sonrasında bile oy verme hakkı henüz yaygınlaşmamıştı. 1791 Anayasası gereğince devlete belli bir oranda vergi veremeyen kesim “pasif yurttaş” sayılmakta ve oy verme hakkından yoksun bulunmaktaydı. Kapitalist sistemin gelişmesi ve burjuva sınıfıyla işçi sınıfının tümüyle farklılaşması sonucunda bilinçlenen sınıf bu kez işçi sınıfı olacaktı. Burjuvazinin aristokrasiye karşı verdiği mücadelenin benzerini işçi sınıfı burjuvaziye karşı verdi ve 19. yüzyılın ortalarında başlayan bir süreç içinde siyasal haklarını elde etti¹⁵.

Modern anlamda siyasal partilerin ilk ortaya çıktığı ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olması, bir ölçüde oy hakkının öncelikle bu ülkede yaygınlaşmasından ileri gelmektedir. Amerika’da siyasal parti benzeri gruplaşmalar henüz anayasanın benimsenmesi sürecinde başlamıştı. Anayasayla oluşturulacak siyasal yapıya ilişkin karşıt iki düşünce 1790’lardan sonra gerçekleştirilen parti yapılanmalarının temelini oluşturmuştur¹⁶. Amerika’da aristokrasinin bulunmaması da siyasal hakların elde edilmesini önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Bu ülkede, henüz koloni döneminden başlayarak toprak sahiplerinin çoğuna tanınan oy hakkı bağımsızlık savaşı ve sonrasında biraz daha genişletildi. Oy hakkı için gerekli olan mülkiyete ve vergiye ilişkin sınırlamalar hafifletildi¹⁷. Özellikle 1820’li yıllarda Amerika’da yoğun bir

¹⁴Neuman, A. g. y. , s. 395.

¹⁵Erdoğan Teziç, 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuk Rejimi ve Türkiye’de Partiler), İstanbul, 1976, s. 15-17.

¹⁶Niyazi Berkes, Siyasi Partiler-İngiltere, Amerika ve Fransa’da, İstanbul, 1946, s. 77.

¹⁷Özbudun, A. g. y. , s. 28.

demokratikleşme söz konusu oldu. Pekçok eyalette oy hakkına ilişkin sınırlamalar azaltıldı veya kaldırıldı. Parti adayları demokratik biçimde belirlenmiş kurullarca açık sistemle oluşturulmaya başlandı. Dönemin partileri önceleri daha pratik amaçlar taşımakla beraber süreç içinde siyasal çizgilerini biraz daha belirginleştirdiler¹⁸.

İngiltere’de de modern anlamda siyasal partilerin ortaya çıkması gene oy hakkının yaygınlaştırılmasıyla ilintilidir. Gerçi bu ülkede siyasal partilerin temellerini oluşturan gruplaşmalar, henüz 17. yüzyılın ortalarında kralın mutlak haklarına karşı verilen mücadele sürecinde gerçekleştirilmişti. Kralla parlamento arasında oluşan çelişki, karşıt iki grubu yaratmış “Tory” adını alan birinci grup, devlet yönetiminin krala ait bir hak olduğunu, “Whig” adındaki ikinci grupsa, kralın yetkilerinin daraltılıp parlamentonun yetkilerinin genişletilmesini savunmuşlardır¹⁹. Ancak söz konusu bu gruplar, kimi zaman birlikte hareket ederek 1688 dönüşümünün gerçekleştirilmesine katkıda bulunmuşlardır. Declaration of Rights, Bill of Rights gibi krallığın yetkilerinin sınırlanmasına ilişkin önemli belgelerin oluşturulmasında bu grupların aynı yönde etkileri olmuşsa da bu dönemde kişisel çıkarların, siyasal ilkelerin önünde gittiğini söylemek gerekir. Zaten bu iki grupta yer alanlar Avam Meclisi’nin üçte birinden fazla değildi. Milletvekillerinin üçte biri bağımsız görünmekteydi. Tory ve Whig gruplaşmalarının modern anlamda parti sayılamamasının bir nedeni de, bu gruplaşmaların milletvekillerince kişisel çıkarlara bağlı olarak geçici bir toplanma yeri olarak algılanmasıydı. “Böylece anayasal terazi, koşullara, insanlara göre ya Avam Meclisi’nden yana ağır basıyordu ya da kraldan yana”²⁰. Söz konusu gruplaşmalarda kişisel çıkarların etkisinden söz ederken belirtilmesi gereken bir nokta da, rüşvet mekanizmasının belirleyiciliğidir. Ostrogorski’ye göre Avam Kamarasında üyelerin oylama sonrasında oylarının karşılığını almak üzere gittikleri bir gişe bulunmaktaydı. 1714 yılında kurulan “Siyasal Hazine Sekreterliği” de

¹⁸Bkz; Ana Britannica. , Amerika Birleşik Devletleri mad. , C. 1. , İstanbul, 1986, s. 579.

¹⁹Berkes, A. g. y. , s. 26.

²⁰Server Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası-İnsanlık Tarihine Giriş, XVIII. Yüzyıl, C. IV, İstanbul, 1989, s. 209.

hükümete yapılacak atamalarda rüşveti ön plana çıkarması nedeniyle “Patronaj Sekreteri” adını aldı. Üyelerin oy ve konuşmalarıyla oldukça ilgili görünen Patronaj Sekreteri, üyelerce “Whip” (eli kamçılı adam) gibi görülmeye başlandı. Çoğunluk grubunu denetleyen “Whip”in etkisiyle bu grupta belli bir disiplinin oluştuğunu da belirtmek gerekir²¹.

Yukarda bir ölçüde sergilenen tablonun modern anlamda siyasal partileri içermediği görülmektedir. Modern siyasal partiler uzun süren mücadeleler sonucunda gerçekleştirilen 1832 tarihli Reform’la (Reform Bill) biçimlenmeye başlamıştır. Reform yasasıyla yeni seçim belgeleri oluşturuldu. Böylece sanayi kentleri ve büyük kentlerin temsil oranı artırıldı. Oy hakkının genişletilmesine karşın bu yasayla burjuvazinin yalnızca yarısı gibi bir bölümü oy verebilecekti²². İngiltere’de 1832 Reformuyla başlayan süreç aynı zamanda Whig ve Tory gruplarının modern anlamda partileşmelerini de birlikte getirmiştir. Kendilerini liberal olarak nitelendiren Whig’lere karşılık, Tory’ler de liberallerden farklı olduklarını belirtmek üzere kendilerini muhafazakar olarak nitelendirmeye başladılar. Böylece 1850 ve 1860 yılları arasında İngiltere’de liberal ve muhafazakar partilerin oluşumu gerçekleşti²³.

Oy hakkının yaygınlaşmasının bir diğer etkisi de parti organizasyonlarındaki değişime yönelik olmuştur. Bu organizasyonlar oy istemek, yardım toplamak ve parti liderlerini empoze etmek yoluyla gelişmişlerdir. 19. yüzyılın sonunda parlamento dışında oluşmaya başlayan partiler nedeniyle organizasyonların ilgisi parlamento dışına kaymış, özellikle işçi sınıfının etki altına alınması yolunda çabalara girişilmiştir. Bu aşamada parti üyeliği genişletildi. Üyelerin her yönden katılımı sağlanmaya çalışıldı. Parti programları belirlendi ve netleştirildi. Böylece parti, bir bakış açısı ve kitle desteği olan disiplinli bir örgütlenmeye dönüştü²⁴.

²¹ Duverger, A. g. y. , s. 18-19 (Ostrogorski’den naklen).

²² Berkes, A. g. y. , s. 29.

²³ A. g. y. , s. 30. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ana Britannica, Birleşik Krallık mad. , C. 4. , İstanbul, 1987, s. 239.

²⁴ Roy C. Macridis, “Introduction: The History, Functions, and Typology of Parties”, *Political Parties. Contemporary Trends and Ideas*, 1967, s. 11-12.

Partiler, modern politikanın ve daha ayrıntılı olarak toplumsal mobilizasyonun yoğunluğunun, siyasal bilincin yaygınlaşmasının ve siyasal anlamdaki kitlesel katılımın büyümesinin ürünleridirler. 18. yüzyılın son çeyreğindeki demokratik devrimden önce hiçbir yerde var olmadılar, hatta günümüzde bile siyasal modernleşmenin henüz ilk aşamalarda bulunduğu pekçok yerde de görünmüyorlar. Ayrıca bu sürecin kimi aşamalarında hizip ve kliklerin daha kalıcı oldukları bilinmektedir²⁵.

III. Siyasal Partilerin Doğuşunu Açıklayan Kuramlar

Siyasal partilerin kökenini açıklayan görüşler gözden geçirildiğinde temelde üç bakış açısıyla karşılaşılmaktadır. Bunlardan biri ilk parlamentolarla partilerin doğuşu arasındaki ilişkide odaklaşan “kurumsal teori”, diğeri partilerin gelişme aşamasında sistemlerin karşılaştığı düşünülen tarihsel krizlere ilişkin “tarihsel durum teorisi”, bir başkası da partileri modernleşme süreciyle bağlantılandıran “gelişmecî” teoridir.²⁶

1. *Parlamentonun Yükselişi ve Partiler*

Duverger tarafından geliştirilen kurumsal teoriye göre; partilerin gelişimi, oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişlemesiyle, diğer deyişle demokrasinin gelişimiyle ilgilidir. Duverger’ye göre siyasal meclislerin işlevleri genişleyince meclis üyeleri eylemlerinde belli bir uyuma ulaşmak için ortak noktaları baz alarak gruplaşma eğiliminde olmuşlardır. “Oy hakkı genişletilip yaygınlaştırıldıkça, adayları tanıtabilecek ve oyları bunlara yöneltebilecek komiteler yoluyla seçmenlerin örgütlendirilmesi zorunluluğu artmıştır”. Bu saptamadan sonra partilerin doğuşunun parlamento grupları ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlı olduğunu belirtir Duverger. Yazar aynı zamanda partileri parlamento içinde ve parlamento dışında doğanlar olmak üzere ikiye ayırır. Parlamento içinde doğan partilerin oluşumu esnasında önce parlamento grupları, sonra seçim komiteleri oluşur, sonunda bu iki öge arasında bağlantı kurmak söz konusu olur²⁷. Ancak

²⁵Samuel P. , “Social and Institutional Dynamics of One Party Systems”, *Authoritarian Politics In Modern Society*, New York, 1970, s. 5.

²⁶La Palombara-Weiner, A. g. y. , s. 7.

²⁷Duverger, A. g. y. , s. 16.

Duverger uygulamada bu şemanın sapmalar gösterdiğini de ekler. Çünkü parlamento grupları genellikle seçim komitelerinden daha önce ortaya çıkmıştır. Ayrıca parlamento grupları yalnızca seçilmiş bir mecliste değil, seçilmemiş bir mecliste de kurulabilir. Ama Duverger'ye göre parlamento grubunun hiziplerden kaynaklandığı gerçeği de göz ardı edilemez.

Duverger'ye göre parlamento gruplarının oluşumundaki ilk etken siyasi doktrin ortaklığı gibi görünse de başka etkenler daha önceliklidir. Örneğin 1789'daki Fransız Kurucu Meclisi'nde parlamento gruplarının oluşmasında yöresel etkilerin büyük önemi vardır ²⁸ Aynı biçimde coğrai yakınlık, birliğini geç sağlayan İtalya'daki ilk parti organizasyonlarının oluşumuna da yansımıştır²⁹

Parlamento dışında oluşan partileri yaratan gruplar çok çeşitlidir. Sendikalar, meslek kuruluşları, aydın örgütlenmeleri, öğrenci dernekleri, muharip dernekleri, kiliseler ve dinsel örgütlenmeler, sanayi ve ticaret grupları ³⁰ bu türden partilerin öncülleri sayılabilir. Dışarda oluşan partilerin yönetici gruba itirazları ve temsile ilişkin talepleri söz konusudur. Batı'da bu türden partilerin en çarpıcı örneklerini 19. yüzyıl sonununda oluşan Sosyalist ve 20. yüzyıl başlarında oluşan Hristiyan ya da Hristiyan Demokrat partiler oluşturur. Sendikaların İngiliz İşçi partisinin, dinsel örgütlenmelerin de Belçika, Avusturya, Almanya, ve İtalya'daki siyasi partilerin kuruluşuna etkisi bilinmektedir³¹.

Ancak Duverger'nin yaklaşımı geliştirmekte olan ülkelerin çoğundaki siyasi parti gelişimini, parlamentoların ve seçim sistemlerinin doğuşunu açıklamamaktadır. Temsil organları ve hatta sınırlı oy hakkı oluşturan kimi sömürge rejimlerinin varlığı bilinmektedir. Bunun yanında bağımsızlık yanlısı ulusal hareketlere karşı düşmanca tavır alan sömürge rejimleri çoğunluktadır. Örneğin Cezayir ve Endonezya'da ulusalci hareketler, bağımsızlık vermeyi reddeden sömürgeci rejimleri yıkmak için askeri bir karaktere bürünmüşlerdir. Ancak parlamenter sistemde çalışmayı reddeden ulusalci hareketler de bulunmaktadır. Örneğin

²⁸A. g. y. , s. 17.

²⁹La Palombara-Weiner, A. g. y. , s. 9.

³⁰Duverger, A. g. y. , s. 23-28.

³¹La Palombara-Weiner, A. g. y. , s. 10.

Hindistan'da merkezi ve eyalet parlamentolarından önce gelişen ulusal hareket, ilke olarak 1930'ların ortalarına değin yasama konseylerinde çalışmayı reddetmiş ve on beş yıl kadar sonra kitlesel özellik kazanmıştır. Tüm bunların dışında sömürge rejimi ve parlamenter sistemin bulunmadığı yerlerde kitle partilerinin biçimlendirdiği durumlar da söz konusudur. Latin Amerika Cumhuriyetlerinde kimi zaman askerlerin ya da toprak sahibi elitin gücünü kırmayı amaçlayan siyasal partiler ortaya çıkmıştır³².

2. Tarihsel Durum Teorisi (Krizler)

“Siyasal rejime yönelik ciddi bir tehdit”, “siyasal işleyişteki önemli değişiklik” ya da “yönetimlerin karşılaştıkları problemlerin tipolojileri”³³ biçiminde tanımlanan kriz kavramı, bir siyasal sistemin geleneksel bir yapıdan daha gelişmiş bir yapıya dönüşürken karşılaştığı durumları belirtmektedir. Ancak her değişimin krizi gerektirmediği gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Avrupa'daki durum göz önünde tutulduğunda siyasal partilerin, bir anlamda tarihsel dönüm noktaları olan kriz durumlarında geliştikleri dikkati çekmektedir. Kimi koşullarda partilerin doğuşu sisteme yönelik bir krize neden olurken, kimi koşullarda da bunlar, sisteme ilişkin siyasal krizlerin ürünleri olarak ortaya çıkmışlardır. Siyasal partileri yaratan tarihsel krizler, yalnızca bunların oluşum koşullarını sağlamakla kalmamış aynı zamanda bu partilerin ilerki aşamalarındaki gelişimini belirleyici bir etken olmuşlardır³⁴. Özellikle üç siyasal kriz tipinin partilerin oluşum ve biçimlenmesine önemli ölçüde etkisi olmuştur. Söz konusu krizler “meşruluk”, “bütünleşme” ve “katılma” biçiminde sıralanmaktadır.

a. Meşruiyet Krizi

Parti gelişiminin ön aşamalarında, otoritenin meşrulaştırılması sorunu söz konusudur. Aristokratik bir oligarşinin, krallığa ait otoritenin, sömürgeci bürokrasinin ya da askeri yönetimin yerini alan ilk parti hükümeti, halk desteği

³²A. g. y. , s. 12-13.

³³Raymond Grew, “The Crises and Their Sequences”, *Crises Of Political Development In Europe and the United States*, Princeton, 1978, s. 10-11.

³⁴La Palombara-Weiner, A. g. y. , s. 13-14.

kazanmak için yeni otoriteyi meşrulaştırmak zorundadır. Bunu yalnızca yeni yönetim için değil aynı zamanda yeni yönetim sistemi için de gerçekleştirmek durumundadır³⁵.

Meşruiyet krizi daha çok partilerin ilk biçimlendiği aşamada siyasal karmaşa baş gösterdiğinde ve var olan otoritenin krizin kendisiyle başa çıkmakta zorlandığı durumda ortaya çıkar. Süregelen yönetim sistemini ve kuralları değiştirmek üzere ortaya çıkan ve kimin, nasıl yöneteceğine karar veren ulusal hareketler de meşruiyet krizinin ürünleridir³⁶.

b. Bütünleşme Krizi

Bütünleşme krizinde söz konusu olan: farklı din, dil ve ırktan olan insanların içinde yer aldığı toplumlarda ulusal devleti oluşturma yolunda karşılaşılan güçlüklerdir³⁷. Böylesi bir durumda partilerin işlevi, bütünleşmeyi sağlamak ya da buna karşı mücadele etmek yönünde olabilir³⁸.

Kimi araştırmacılar için bütünleşme kavramı, öncelikle farklı sosyal, ekonomik, dinsel, etnik ve coğrafi öğelerin tek bir ulus devlette yanyana getirilmesidir. Bu türden bir ulusal bütünleşme, hükümetin, yönetimi altında bulunan ülkeyi kontrol edebilme yeteneğini gösterdiği gibi, halkın, yerel ve topluma ilişkin ilgilerinin üstünde tuttuğu ulusa bağlılık, sadakat ve isteklilik gibi birtakım davranış modellerini de kapsar. Kimi araştırmacılara göre de bütünleşme, siyasal sistem içinde farklı unsurların anlamlı bir katılımının olduğu bir yerde -ulusal toprak- yapıların ve yöntemlerin düzenlenmesi anlamına gelmektedir³⁹.

Avrupa'da Almanya ve İtalya'daki partilerin doğuşu bütünleşme krizlerinin ortalarına rastlamaktadır. Örneğin, Almanya'da Bavyera kökenli merkez parti, Bismarkçı liberallerin merkez partice kabul edilemez olan büyük bir Alman

³⁵La Palombara-Weiner, "The Impact of Parties on Political Development", *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1972, s. 407.

³⁶La Palombara-Weiner, "The Origins and Development...", s. 16.

³⁷Özbudun, A. g. y. , s. 25.

³⁸Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1992, s. 26.

³⁹La Palombara -Weiner, "The Impact of Parties..." s. 413.

devletin kurulması yönündeki düşünceyi gerçeğe dönüştürme yolunda verdiği mücadele ortamında gelişti⁴⁰.

Asya ve Afrika'da ortaya çıkan ulusçu partiler, bütünleşmeci tiplerin tipik örnekleri olsalar da bunların öncelikle ulusal bütünleşmeyi sağlamak üzere oluşturulduklarını söylemek oldukça güçtür. Hindistan'da bağımsızlık öncesi dönemde Müslüman Ligi, Müslüman azınlığı, Hindu çoğunluğun tehditlerinden korumak amacıyla kurulmuştu. Asya'nın kimi bölgelerinde de dinsel, dilsel ve kabilesel azınlıklar, genellikle ulusçu harekete karşı partiler kurdular ve benimsenmiş sömürge yönetimi çatısındaki özel konumlarını savundular ya da daha önce var olan tek devlet yerine birkaç ulus devletin oluşmasını yeğlediler.

c. Katılma Krizi

Siyasal katılma yolundaki eylem ve istemler siyasal gelişmenin belirleyici özelliğidir⁴¹. Büyük sosyal ve ekonomik dönüşümler, süregelen yapıda da büyük çapta değişiklikler meydana getirmiştir. Batı feodalizminin kırılmasıyla, girişimci ve orta sınıfın temsile ilişkin istemleri oluşmuştur. Endüstrileşme de yalnızca ekonomik iyileşmeyi sağlamamış, aynı zamanda çalışan kitlelerin, orta sınıfın izinden giderek genel politikanın belirlenmesi sürecinde yer alma yolundaki istemlerini de gündeme getirmiştir⁴².

Siyasal katılma çabası, partilerin oluşumunu sağlayan önemli bir etkindir. Pekçok modern siyasal parti, sistemde söz sahibi olmak isteyen grupların bu yoldaki çabalarıyla kurulmuştur. Ancak siyasal partileri yaratan etken, yalnızca siyasal katılma olmamış, siyasal partilerin oluşması da katılmayı artıran bir etken olmuştur⁴³.

Katılma krizlerinden biri partilerin henüz kurulmadığı ve katılma çabalarının hedefinin partisiz elit olduğu yerlerde gerçekleşmiştir. Bu ilk katılma krizleri 18 ve 19. yüzyılda Avrupa'da ve 20. yüzyılda da Asya ve Afrika'da söz konusu

⁴⁰La Palombara-Weiner, "The Origin and Development..." s. 17.

⁴¹La Palombara-Weiner, "The Impact of Parties..." s. 400.

⁴²A. g. y. , s. 18.

⁴³Özbudun, A. g. y. , s. 26-27.

olmuştur. Krizler aynı zamanda birey ve otorite arasındaki ilişkide öznel bir değişimi de içermiştir. Var olan otoritenin reddedilmesi, sistemin kurallarını değiştirmek üzere bireylerin biraraya gelmesiyle sonuçlanacak, böylece devlet organı denetiminde bir katılım gerçekleştirilecektir. Bu nedenle ilk katılma krizinin aynı zamanda meşruluk krizini kapsadığı da söylenebilir.

Yeni toplumsal gücün ve elitin gelişmesine öncülük eden pek çok değişiklik, geleneksel biçimde gücü elinde tutan kesimin otoritesini de zayıflatır. Ekonomik anlamda modernleştirici grupların büyümesiyle, kazanılan güç azalır, sekülerizmin gelişmesi, meslek sınıflarının gelişimini kolaylaştırır ve geleneksel unsurların önemini azaltır. Kitle iletişiminin gelişmesi, iletişim uzmanlarının siyasal potansiyelini güçlendirir, öte yandan geleneksel iletişim uzmanlarının önemini de azaltır. Geleneksel inanç modellerinin erozyona uğradığı bu dönemde, bireyle otorite ilişkisi etkilendiğinden siyasal partiler ve siyasal organizasyonlar doğar⁴⁴.

3. Modernleşme ve Siyasal Partiler

Parlamentonun yükselişi ya da krizlerle siyasal partilerin oluşum ve gelişimini açıklamaya çalışan kuramlar gibi modernleşme kuramı da partileri modernleşmeyle açıklar. Gerçekten modernleşmeyle siyasal partiler arasında belirgin bir ilişki söz konusudur. Partilerin, bu sürece henüz girmemiş geleneksel toplumlardaki siyasal yapılarda değil de belli bir modernleşme düzeyine ulaşmış ya da gelişmiş ülkelerde görülmesi, bu ilişkinin en önemli göstergesidir⁴⁵.

Siyasal partilerle modernleşme arasındaki ilişkinin açıklamasına girişmeden önce, modernleşmeye ilişkin tanımlara değinmek yerinde olacaktır. Black, modernleşmeyi diğer deyişle çağdaşlaşmayı, tarihsel süreç içinde oluşan kurumların insan bilgisindeki çoğalmayı yansıtmaya ve değişen işlevlere uyarılma süreci olarak tanımlamakta, bu sürecin bilimsel devrime eşlik ettiğini belirterek insanın çevresini denetlemesine olanak verdiğini vurgulamaktadır⁴⁶.

⁴⁴La Palombara-Weiner, "The Origin and Development...", s. 18.

⁴⁵Öz, A. g. y. , s. 26.

⁴⁶C. E. Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Ankara, 1989, s. 18.

Apter, modernleşmenin üç durumu kapsadığını söylemektedir: “1. Parçalarını kaybetmeden kararlı olarak yenileşen bir siyasal sistem, 2. Değişmiş, oynak bir sosyal yapı, 3. Teknolojik olarak gelişmiş bir dünyada yaşamak için gerekli olan yetenek ve bilgilerin sağlandığı sosyal çerçeve”. Apter aynı zamanda, sanayileşmeden modernleşmenin mümkün olabileceğini ama modernleşmeden sanayileşmenin mümkün olamayacağını belirtmektedir⁴⁷ Diğer deyişle modernleşme veya çağdaşlaşma devlet ve toplumun dinamikleşmesini öngörerek, ekonomik, toplumsal, psikolojik ve siyasal değişmeyi kapsar. Ekonomik, toplumsal ve psikolojik değişimlerin tümüyle bağlantılı olan siyasal modernleşmenin üç temel özelliği vardır: 1. Gücün merkezileşmesi, 2. Geleneksel otoritenin güçsüzleşmesi, 3. Siyasal kurumlarda farklılaşma ve uzmanlaşma, halkın siyasal sisteme katılımının genişlemesi, siyasal sistemle artan oranda bütünleşmesi ve ulusal kimlik bilincine ulaşması⁴⁸.

Siyasal katılımın genişlemesi daha önce de vurgulandığı gibi ekonomik, toplumsal ve psikolojik değişimle ilintili gözükmektedir. Örneğin, yeni sosyal grupların ortaya çıkması, sosyo-ekonomik değişimin bir sonucudur. Artan bilgi akışı, iç pazarın genişlemesi, teknolojideki gelişme, ulaşım ağının yaygınlaşması ve hepsinin üzerinde, artan fiziksel ve toplumsal mobilité, bireyin otoriteyle olan ilişkisini algılayışına önemli etkiler yapmış gözükür. Böylece yönetilenlerin yönetenlere karşı davranışında bir değişim söz konusu olabilir. Hindistan’da Ulusal Kongre Partisinin kurulmasında posta ve telgraf sisteminin, demiryollarının, İngilizce gazetelerin yaygınlaşmasının büyük etkisi olduğu bilinmektedir⁴⁹.

IV. Kuramlara İlişkin Genel Değerlendirme

Siyasal partilerin kökenini açıklama savında olan yukarda sözü edilen kuramların herbirinin kendi içinde tutarlılığı olduğu ortadadır. Ancak herbir kuram, siyasal partilerin doğuşuna ilişkin olarak farklı bir noktayı vurgulamakta ve öne

⁴⁷Szalay Chodak, Societal Development, New York, 1973. İleten: Suavi Aydın, Modernleşme ve Milliyetçilik, Ankara, 1993, s. 14.

⁴⁸Suna Kili, Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli, Ankara, 1981, s. 104-105.

⁴⁹La Palombara-Weiner, “ The Origin and Development... ”, s. 19-20.

çıkarmaktadır. Önemli olan konuya nereden bakıldığı ve hangi örneklerin göz önünde tutulduğudur. Genel olarak siyasal partiler modernleşme sürecinin ürünleri olarak görüldüklerinden tüm bu kuramları, modernleşmecî görüşün alt başlıkları olarak görmek bile söz konusu olabilir. Örneğin; bir görüş, partilerin doğuşunu parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin oluşumuyla bağlantılı görmekte, diğer bir görüş de siyasal partileri, siyasal sistemlerin daha gelişmiş bir yapıya geçerken karşılaştıkları kriz durumlarıyla açıklamaktadır. Parlamantonun ve seçim komitelerinin oluşumu, siyasal katılmanın yaygınlaşmasının; siyasal katılmanın genişlemesi de modernleşmenin bir sonucudur. Siyasal partilerin kökenini açıklayan kriz durumlarının tümü de bir değişme ya da gelişme aşamasında karşılaşılan durumları ele aldığından, bu bağlamda da modernleşmeden söz etmek yanlış olmaz.

V. Parti Sistemleri

Duverger, partilerin birlikteliklerinin biçim ve koşullarının söz konusu ülkenin “parti sistemi”ni belirlediğini belirtmektedir. Bu bağlamda iki ögeye yer vermektedir. Bunlardan birincisi, sistemi oluşturan partilerin iç yapısında gözlemlenen benzerlik ve farklılıklar, bir diğeri de partilerin karşılaştırılması sonucunda gözlemlenen siyasal, sayısal, coğrafi dağılım, karşılıklı güç dengeleri ve ittifaklar biçimindedir.

Yazara göre parti sistemleri, hem ülkelerin gelenek, tarih, dinsel etkileşim gibi ülkelerin kendilerine özgü koşullarıyla, hem de sosyo-ekonomik, ideolojik, teknik etkenler gibi genel niteliklerle belirlenir. Örneğin; A. B. D. ’deki cumhuriyetçi-demokrat ayrımı, Jefferson ve Hamilton arasındaki çekişme gibi, 1914 öncesi Avusturya-Macaristan’daki ve 1938 öncesi Çekoslovakya’daki parti sistemi, ülkedeki ırk düşmanlıkları gibi özel durumlardan kaynaklanmıştır. Duverger, Avrupa liberallerinin 19. yüzyılda muhafazakar ve liberal biçimindeki bölünmesini toprak aristokrasisiyle burjuvazi arasındaki karşıtlıkla, sosyalist partilerin ortaya çıkmasını da işçi sınıfının siyasallaşmasıyla açıklamaktadır⁵⁰.

⁵⁰Duverger, A. g. y. , s. 272-273.

Parti sistemlerini tek parti, iki parti, çok parti biçiminde partilerin sayısına göre sınıflandıran Duverger, teknik etkenin de sosyo-ekonomik ve ideolojik etkenler kadar olmasa da parti sistemi üzerindeki belirleyiciliğinden söz eder. Duverger'ye göre en önemli teknik etken "seçim sistemi"dir. Seçim sisteminin "partilerin sayısı, kuvvetleri, ittifakları ve temsil üzerindeki etkilerini" önemli gören Duverger, parti sisteminin de seçim sistemi üzerindeki belirleyiciliğini vurgular⁵¹.

Bir diğer görüşe göre de parti sistemleri, toplumsal güçler arasındaki yarılma ve gruplaşmalardan kaynaklanır. Toplumsal güçler arasındaki farklı ilişkiler ve yarılmaların gelişimindeki farklı sıralanmalar, farklı tipteki parti sistemlerinin oluşmasına neden olur⁵².

1. Parti Sistemleri ve Sayısal Ayrım

Sayısal ayrım, parti sistemleri tipolojilerinde en çok kullanılan sınıflandırma yöntemidir. Buna göre parti sistemleri için tek parti, iki parti ve çok parti biçiminde bir ayırım yapılır. Buna karşılık, sayısal ayırımın da yeterli ya da açık olmadığına ilişkin görüşler söz konusudur. Örneğin; sayısal tipolojinin somut durumlara uygulanmasında birtakım güçlükler göze çarpmaktadır⁵³. Bu nedenle parti sistemlerine ilişkin olarak yarışmacı ve yarışmacı olmayan sistemler biçiminde bir ayrıma gidilmiş, böylece "siyasi pazarda" rekabetin serbest olup olmadığı yolundaki bir diğer ölçüte de yer verilmiştir⁵⁴.

Parti sistemlerine ilişkin olarak yarışmacı ve yarışmacı olmayan partiler biçiminde bir ayrıma giden araştırmacılardan La Palombara ve Weiner, yarışmacı sistemleri dönüşümlü ve hegemonyacı olarak ayırmakta, yarışmacı olmayan, diğer deyişle tek partili sistemleri de otoriter, totaliter ve plüralist olarak bölümlenmektedir⁵⁵. İlk aşamada benzer bir sınıflandırma yapan Sartori de yarışmacı sistemleri

⁵¹A. g. y. , s. 274.

⁵²Samuel P. Huntington, "Social and Institutional Dynamics of One Party Systems", *Authoritarian Politics In Modern Society*, New York-London, 1970, s. 9.

⁵³Schlesinger, A. g. y. , s. 429.

⁵⁴Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1991, s. 336.

⁵⁵La Palombara-Weiner, A. g. y. , s. 35 v. d.

kutuplaşmış çoğulculuk, ılımlı çoğulculuk, iki parti ve hakim parti sistemi biçiminde ayırmaktadır. Sartori, yarışmacı olmayan sistemleri çözümlerken de önce tek parti ve hegemonyacı parti olarak ayırmakta, tek parti sistemini kendi içinde totaliter, otoriter ve pragmatik, hegemonyacı parti sistemlerini de ideolojik ve pragmatik olarak tanımlamaktadır⁵⁶. Parti sistemlerini işlev, organizasyon ve destek açısından inceleyen Macridis, bunları önce bütünleşmeci ve yarışmacı olarak ikiye ayırmakta, bütünleşmeci parti sistemleri başlığı altında sınırlı(sectarian), kapalı (closed), ve yayılcı(diffused) partileri ele almakta, yarışmacı partiler sistemi içinde de geniş, açık ve uzmanlaşmış partilere yer vermektedir⁵⁷.

2. Tek Parti Sistemi ve Sistemi Oluşturan Koşullar

Otoriter ve demokratik politikalar tarih boyunca var olmuşlardır. Modern dünyadaki güçlü tek parti sistemleri demokrasinin belirtisi olduğu gibi bazen otoritarizmin de başlıca belirtisi olmuştur⁵⁸.

Tek parti sistemi⁵⁹ “yirminci yüzyılın siyasal bir yeniliği” olarak algılansa da aslında, demokratik koşulların oluşumuyla yaratılmış genel bir yöntemin diktatörlüğe uyarlanmasıdır⁶⁰. Duverger’nin bu değerlendirmesi batı ülkeleri için doğru olabilir ancak gelişmekte olan ülkelerdeki yaygın tek parti modellerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Batı ülkelerindeki tek parti sistemlerinin oluşumu öncesinde yarışmacı partilerin varlığı söz konusudur. Sonraki aşamada bu partiler arasında oluşan ikilem ya da savaş gibi bu ikilemi körükleyici bir kriz, devrim, siyasetin felce uğraması ve diğer partileri disipline etme misyonuna sahip olan dışarda oluşmuş güçlü bir parti, tek parti sistemlerinin kurumsallaşmasına yol açan etkenler arasında sayılabilir⁶¹.

⁵⁶Esat Öz, A. g. y. , s. 34.

⁵⁷Macridis, A. g. y. , s. 22.

⁵⁸Samuel P. Huntington-Clement Moore, “Conclusion:Authoritarianism, Democracy, and One - Party Politics” *Authoritarian Politics In Modern Society*, New York, 1970, s. 509.

⁵⁹Raymond Aron, “tek partili rejimi, meşru siyasal faaliyetin tek partiye tanınan tekeli karakterize eder” demektedir. Bkz; Raymond Aron, *Demokrasi ve Totalitarizm*, Çev: Vehbi Hatay, İstanbul, 1976, s. 65.

⁶⁰Duverger, A. g. y. , s. 335.

⁶¹La Palombara-Weiner, “The Origin and Development... ”, s. 25.

Tarih boyunca çeşitli biçimlerde görülen otoriter sistemler için 1960'ların ilk döneminde yaygınlaşan "otoriter politikalar modern toplumla bağdaşmaz" görüşünün karşıtı olarak Huntington, çok sayıdaki tek parti sistemleri, ne olursa olsun modernizasyonun ürünleridir demektedir. Toplumların siyasal kurumları, bu toplumların siyasal gelişme düzeyiyle ilgili olduğundan Huntington'a göre akılcı yaklaşım; otoriter yönetimin basit ve daha geleneksel biçimlerinin büyük çapta karmaşık ve modern toplumda olanaksız bulunduğu yolundadır. Bu tür toplumlarda monarklar, diktatörler ve askeri cuntaların etkili yönetimi olası değildir⁶².

Tek partili sistemlerin öncüllerinin Puritan ve Jakobenler olduğunu belirten Moore, bu sistemlerin, meşruluk ve katılma krizleriyle aniden karşılaşan ülkelerin önüne sürülen çözüm olduğunu da vurgulamaktadır. Dünyanın en eski yerleşik tek partisi, Liberya'da 1877'de yönetimi ele alan "True Whig Party" de meşruluk kaynağı olarak ortaya çıkmıştır⁶³. Bu tarihten önce yarışmacı siyasal sistemin egemen olduğu Liberya'da, göçmenler yavaş yavaş yayılmaya ve yerli Afrikalılarla dolaysız ilişki kurmağa başlamışlardı. Sonuçta Amerikan Liberyalılar, sahildeki düşman kabileye doğru cumhuriyetin genişlemesiyle, kendilerini esir olarak bulacakları durumu ve aynı yere göz dikmiş olan Fransız ve İngilizlerle daha sonra gelişecek olan çekişmenin temellerini yarattılar. Kabile isyanı ve yabancı işgali gibi egemenliklerini tehdit eden ikili tehlikeyle karşı karşıya bulunma, dayanışmayı gerektirdi ve Amerikan Liberyalılar tek parti çözümüne sığındılar⁶⁴.

Tek parti sistemlerini yaratan etkenleri inceleyen çeşitli kuramlar söz konusudur. Bunlardan ikisi parti sistemlerini toplumsal yapıyla ilişkilendiren bakış açısının sonucudur. Kuramlardan biri; özellikle Afrikalılarca tartışılan, parti sistemlerinin toplumların sınıfsal yapısını yansıttığı, toplumsal ve ekonomik sınıf farklarının dile getirilmediği bir toplumda birden fazla parti için temel olmadığı yolundaki görüşü dile getirmektedir. Sekou Toure ve Julius Nyerere gibi kimi

⁶²Huntington, "Social and Institutional..." s. 4.

⁶³Clement Moore, "The Single Party as Source of Legitimacy", *Authoritarian Politics In Modern Society*, New York, 1970, s. 48-49.

⁶⁴Huntington, "Social and Institutional..." s. 16.

Afrikalı liderler, batıdaki siyasal partilerin farklı sınıfların çıkarlarını korumak ve bunları savunmak amacıyla biçimlendiklerini, Afrika'da sınıf ayrımı bulunmadığından birden fazla partinin gereksiz olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Afrika'da söz konusu olan ulusal hareketlere değinerek, batıyla Afrika arasındaki farklılığı netleştirmeye çalışmışlardır. Nyerere, Avrupa ve Amerikan partilerinin iç toplumsal ve ekonomik bölünmelerin bir sonucu olduğunu, tek partinin burada kimi aristokratik ve kapitalist grupların tekelinde bulunan siyasal güce karşı verilen savaşımın yansıması olduğunu belirtmektedir. Oysa Afrika'da partilerin işlevi, yabancı yöneticilerce yöneltilecek tehdite karşı savaşım vermektir. Bu koşullarda partiler, ülke içindeki bölünme ve hizipleşmelerin değil, tüm ulusun çıkarlarının temsilcisidir⁶⁵.

Tek parti sistemine ilişkin diğer görüş, karşıt çizgiler biçiminde tartışılır. Buna göre tek partinin türdeş bir toplumu yansıması yerine, sistemin oluşumunun temel nedeni türdeş olmayan bir toplumun bölünmüş eğilimlerinin birleştirilmesi yolundaki gereksinimdir. Tek parti sisteminin kaynağı doğadan çok gereksinimdir. Bu oluşum gerçekte başka tarafa yönelecek bir toplumu bir arada tutmak için yaratılmış yüzeysel bir mekanizma veya kurum olarak görülür⁶⁶. Söz konusu değerlendirmeye göre durumlar ülkeden ülkeye farklılık gösterse de otoriter tek partiye uzanan çizgiyi ulusal birliğin ifadesinden çok bu birliğin eksikliğinden kaynaklanan oluşum olarak görmek daha gerçekçidir. Yönetici tek parti aynı zamanda ulusal hareketi gerçekleştiren ya da buna sahip çıkan partidir. Bu nedenle tek parti, ulusal dayanışmanın yokluğunda bunu kazanma yolunda en önemli araçtır⁶⁷.

Üçüncü dünya ülkelerinin yapılanması konusunda önemli bir araştırma gerçekleştiren Worsley de, bu ülkelerdeki tek parti sistemlerini dayanışmacı ve çoğulcu tip olmak üzere ikiye ayırmakta ve birinci tipin, türdeşliğin bulunduğu yerlerde, ikinci tipin de birtakım bölünmelerin söz konusu olduğu ülkelerde ortaya

⁶⁵ Rupert Emerson, "Political Modernization: The Single- Party System", *Political Parties- Contemporary Trends and Ideas*, s. 259.

⁶⁶ Huntington, "Social and Institutional..." s. 10.

⁶⁷ Emerson, A. g. y. , s. 262.

çıktığını belirtmektedir. Worsley, üçüncü dünya ülkelerinde partinin batıda olduğu gibi bir sınıfın ya da diğer çıkar gruplarının aracı olmadığını diğer deyişle partiden önce sınıf bulunmadığını vurgulayarak, partinin bu ülkelerde ekonomik gelişime açılan bir kapı olduğunu söylemektedir⁶⁸

Huntington, tek parti sistemlerinin oluşumunu açıklayan ve yukarıda kısaca değinilen kuramların yeterli olmadığını savunmaktadır. Yazara göre türdeşlik tartışması toplumsal sınıf ve siyasal düzenleme arasındaki dolaysız benzerliği vurgulayan Marksist bakış açısından kaynaklanmıştır. Bu tez, Afrika'daki tek parti sistemlerinin bağımsızlık savaşını sonucundaki oluşumunu açıklasa da bunların kısa bir süre sonra gerçekleşen çöküşlerini açıklayamadığı gibi, hem türdeş hem de uzlaşmacı olarak betimlenen tek parti sistemlerinin doğuşunu da açıklayamaz. Huntington, tek parti sistemlerinin türdeş olmayan toplumlarda eğilimleri birleştirmek amacıyla ortaya çıktığını savlayan görüşü de bir açıklamadan çok bir hüküm olarak görmektedir. Bu tezin tek parti sisteminin nedenlerinden çok etkileriyle ilgilendiğini, diğer deyişle neden var olduklarından çok, niçin var olmaları gerektiğini açıkladığını belirtmektedir.

Huntington, tek parti sistemlerinin toplumsal temellerini ne türdeşlikte, ne de türdeş olmayışta görmekte, yalnızca ikileşmenin bu durumu yaratacağını vurgulamakta ve "tek bir parti sistemi, ikiye bölünmüş bir toplumda siyasal elitin bir toplumsal güç yoluyla diğeri üzerine egemenlik kurma, bunu düzenleme ve meşrulaştırma çabalarının ürünüdür" demektedir. İkileşme, toplumsal ve ekonomik gruplar ya da ırksal, dinsel ya da etnik gruplar arasında olabilir⁶⁹. Huntigton'ın tek parti sistemlerini açıklayan tezini daha anlaşılır kılmak açısından yazarın görüşünü ana hatlarıyla özetlemek yararlı olacaktır:

Tek parti sistemlerinin çoğunluğu, toplumsal devrimlerce üretilir, geniş anlamda devrimler, gelişme ve modernleşme sürecindeki özel anlarda gerçekleşir. Tek parti sistemi daha geri bir toplumsal güçle karşı karşıya gelen modern siyasal gücün liderlerince gerçekleştirilir. Partinin seçmen kitlesi, toplumsal ve siyasal

⁶⁸ Peter Worsley, *The Third World*, London, 1967, s. 177, 192.

⁶⁹Huntington, A. g. y. , s. 11-12.

olarak partiden daha hareketlidir. Hedef, genellikle hem geleneksel elitin yok edilmesi, modernize edilmesi partinin seçmen kitlesi içinde eritilmesi, hem de daha az modernize olmuş iç kitlenin bağımlılığının korunmasıdır. Geleneksel bir toplum düzeninin yıkılışı ve bu süreçte siyasal katılmanın yükselişi, doğallıkla toplumsal güçlerin kutuplaşmasına, devrimci ve karşı devrimci güçler arasında savaşın ve şiddetin yoğunlaşmasına ve tek parti sisteminin kurulmasına neden olur. Rusya, Meksika, Çin, Türkiye, Yugoslavya, Bolivya, Küba, Arnavutluk ve Vietnam'da 20. yüzyılda gerçekleşen devrimler bu saptamaya örnek oluşturmaları açısından önemlidir⁷⁰.

Tek parti sistemleri, toplumlarda toplumsal, ekonomik ve kültürel modernleşmenin hemen her düzeyinde görülmüş olsalar da bu sistemlerin büyük bölümü, toplumların ilk ve orta modernleşme aşamalarında var olurlar. Güçlü bir tek parti sistemi, geri kalmış bir toplumda yaratılamaz çünkü tüm düzenlemeler zayıftır. Söz konusu sistemler, gerekli gelişme derecesine ve bölünmeye ulaşmamış toplumlarda kırılma yaratır. Bu da zayıf tek parti sistemlerinin oluşumuna zemin hazırlar. Tek parti sistemi çok gelişmiş bir toplumda da yaratılamaz; çünkü diğer düzenlemeler güçlüdür. Bu tür toplumlarda güç öylesine dağınıktır ki bunun, güçlü bir tek parti sisteminde yeniden yoğunlaşması, var olan karmaşık toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılara karşı kütle hareketlenmesini hızlandırıcı bir "sürekli devrim"e gereksinimi vardır. Bu çabalarla yaratılan gerilimler rejimi, Nazi Almanyası'nda olduğu gibi iç sorunların üstesinden gelebilme gücüne sahip olsa bile rejimi çözecek yayılmacı politikalar gütmeye olasıdır. Kalıcı bir tek parti sisteminin kurulabilmesi için 1960'lardaki Dahomey ne denli geriyse 1930'lardaki Almanya da bunun için o denli ileriye.

Bir tek parti sisteminin doğuşunda başrol oynayan ideoloji, siyasal hareketlilik, düzen ve disiplinle beraber savaşım ve şiddetin ürünüdür. Tek parti sisteminin ideolojisi seçilmiş kişiler ve seçmen kitlesi arasında fark gözetmez, bir düşman hedefler, düşmana karşı savaşımın gerekliliğini ilan eder ve zaferin güvencesini elinde tutar. Güçlü tek parti sistemleri "biz" ve "onlar" arasındaki

⁷⁰A. g. y. , s. 11-12.

farklılığın açık olarak ve bu ikisi arasındaki çelişkinin zorunlu olarak kabulüyle ortaya çıkar. Parti liderleri ve bir toplumsal grubun temsilcileri olan destekçileri diğer grupla ve onun kurumlarıyla savaşıma yolunda harekete geçerler. Tek parti sisteminin söyleminde yoğun bir anti-kapitalistlik, anti-geleneksellik, anti-emperyalistlik, anti-yahudilik veya herhangi bir şeye karşıtlık yer almalıdır⁷¹.

Huntington'a göre, tek parti sistemine en uygun kuram Leninist kuramdır⁷². Lenin'e göre kalabalık bir sınıf olan proleterya, eğitimden yoksun, deneyimi az olan bir sınıftır. Bu nedenle bu sınıfı başarıya ulaştıracak "katı disiplinli", "demir iradeli", "bilimsel" ve Marksçılığı derinden kavrayarak bunu uygulayacak olan daha küçük bir grupla desteklenmeğe gereksinmesi bulunmaktadır⁷³. Huntington, Leninist tek parti kuramının yalnızca proleterya için değil, ikiye bölünmüş bir toplumdaki herhangi bir egemen güç için de geçerli olduğunu belirtmektedir.

Yukarda özetlendiği gibi, tek parti sistemlerini ikiye bölünmüşlikle açıklayan Huntington, tek parti sistemini kurmak isteyen bir partinin, iktidara savaşımsız gelse bile yönetimini sağlamlaştırmak için toplumsal bölünmeleri hızlandırması gerektiğini ileri sürmektedir⁷⁴.

3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaygın Örgütlenme Biçimi Olarak Tek Parti Sistemi

Afrika başta olmak üzere gelişmekte olan bölgelerdeki tek parti modelleri ve bunları yaratan etkenlere yukarda kısaca değinilmiş olsa da konuyu ayrı bir başlık altında incelemek yararlı olabilir. Çünkü bu ülkelerin koşulları ve karşılaştıkları sorunlar batıdakinden oldukça farklıdır. Gelişmekte olan bölgelerde tek partiler, yaygın bir örgütlenme biçimi olarak göze çarpar. Ayrıca bu arada vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta da Afrika'daki siyasal organizasyonların çoğunun bugünkü kullanımıyla siyasal parti sayılamayacağıdır⁷⁵.

⁷¹A. g. y. , s. 12-13.

⁷²A. g. y. , s. 13.

⁷³Leslie Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara, 1973, s. 265.

⁷⁴Huntington, A. g. y. , s. 14.

⁷⁵La Palombara-Weiner, "The Origin and Development..." s. 29.

Gelişmekte olan ülkelerde tek parti sistemlerini yaratan koşullara gelince: Gelişmekte olan ulusların değişim süreci, batıdaki kurumsal etkenlerden farklı olduğundan, bu bölgelerde gerçek siyasal partilerin çoğu “dışarda oluşmuş” (externally created) partilerdir. Çünkü pekçok sömürge bölgesi, partilerin içerde oluşmasını sağlayacak yerli bir parlamenter çatıdan yoksundur⁷⁶. Bilindiği gibi Duverger, partilerin ortaya çıkışlarını incelerken bunları parlamento içinde ve dışında doğanlar olmak üzere sınıflandırmıştır. Birinci grupta yer alan partilerin oluşumu öncesinde, parlamento grupları söz konusudur. Daha sonra seçim komiteleri oluşturulur ve bu iki öge arasında bağlantı gerçekleştirilir. Parlamento gruplarının kaynağında da hizipler yer alır. İkinci grupta yer alan partilerin durumu farklıdır. Partinin yapısı seçimler ve parlamento dışında bir başka grupça belirlenir⁷⁷. Parlamento içinde etkinlik bundan sonraki aşamada söz konusu olur. Gelişmekte olan ülkelerde, yukarıda değinildiği gibi yerli bir parlamenter çatıdan yoksunluk, partilerin genellikle dışarda oluşmasına neden olmuştur. Bu tür partiler, diğerlerinden daha merkezîyetçi ve yukarıdan aşağı örgütlenmeye ve buna bağlı olarak tek parti olmaya daha yatkındırlar.

Pek çok etken yanında tek parti sistemini yaratan önemli bir etken de, bağımsızlık öncesi koşullardır. Bağımsızlık öncesi ulusal hareketler sıkça, sömürgeci siyasal elitten kaynaklanan katılma kriziyle karşılaşılır. Bağımsızlık sonrasında da bu hareketler klik veya siyasal parti biçimine bürünerek kendini devletle özdeşleştirir buna bağlı olarak dogmatik, uzlaşmacı olmayan, tekçi bir karakter kazanır⁷⁸. Bu ülkelerin çoğunda başlangıçtan itibaren hukuksal olmasa da fiili bir tek parti egemenliğinin ortaya çıkması olasıdır. Çünkü bağımsızlık mücadelesini veren siyasal kuruluş ya da parti, egemen parti durumuna geçer, varsa diğer küçük partiler de varlıklarını sürdürme konusunda güçlüklerle karşılaşır hatta yok olurlar⁷⁹. Diğer deyişle güçlü bir tek parti rejiminin, bağımsızlık yolunda askeri savaşımın söz konusu olduğu yerlerde görülmesi olasıdır. Devlet ve parti

⁷⁶A. g. y. , s. 30.

⁷⁷Duverger, A. g. y. , s. 16, 23.

⁷⁸LaPalombara-Weiner, “The Origin and Development...”s. 31.

⁷⁹Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1981, s. 189.

bütünleşmesi de bu türden rejimlerin bir özelliğidir. Çünkü bağımsızlığa erişildikten sonra devletin rolü, azalmak bir yana, artar. Gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde oluşan yönetim biçimi diğer tek parti sistemleriyle bir ölçüde benzerlik gösterse de gerçekte oluşan durum farklıdır. Buradaki sistemin kaynağında gelişmemiş ülkelerin sömürgecilik karşıtı tepkileri yatar⁸⁰ Belki de bu nedenle bağımsızlık mücadelesi, bütünleşmeyi sağlayarak hakim tek parti ya da tek parti sistemini toplumun gözünde bir süre için de olsa meşrulaştırmıştır.

Gelişmekte olan bölgelerde tek partili sistemlerin yaygın olmasının bir diğer nedeni de bu ülkelerin gerçekleştirmeye çalıştıkları dönüşüm ya da devrimlerle varılmak istenen hedeflerdir. Bu ülkeler öncelikle geri kalmış toplumlarını modern dünyanın üyesi yapmak için bir ulus yaratmak durumundadırlar. “Onlar, Avrupa’nın klasik devrimlerinin ya hiç yapmak durumunda olmadıkları ya da çok daha az bir güçlkle yapabildikleri bir şeyi, birkaç yıl içinde gerçekleştirmek, yani yerel, kabilesel ya da feodal cemaatlara bağlılık yerine, öncelikle bir siyasal ulusa bağlılık yaratmak zorundadırlar”⁸¹. Diğer deyişle bu ülkeler, batıdaki gelişim evrelerini çok hızlı bir biçimde aşarak “hızlandırılmış tarih” yaşamak durumunda olduklarından, bu ülkelerin liderleri çoğulcu demokrasi gibi bir lükse sahip olmadıklarını düşünmüşlerdir⁸². Modernleşmenin gereklerinden biri olan ulus yaratma yolunda da bir ideolojinin oluşturulması gereği belirmiş ve ideolojiyi de, ancak aydınları kapsayan siyasal önderler formüle etmişlerdir. Söz konusu önderler kabile, akrabalık ilişkileri, feodal yönetici, hükümdar ya da rahip ve büyücülerin toplumdaki etkinliğini yok etmeye çalışarak, bu türden geleneksel bağlılığın yerine ulusa bağlılığı yaratmışlardır. Bu durumda ulus, karizmatik bir öge olarak öne çıkarılmıştır⁸³. Ulusal bütünleşmenin sağlanması ve kitlelerin kaynaştırılması görevi de genellikle tek parti tarafından yerine getirilmektedir. Bununla bağlantılı sayılacak

⁸⁰Worsley, A. g. y. , s. 177, 183, 227.

⁸¹C. B. Macpherson, *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev: Levent Köker, Ankara, 1984, s. 100-101.

⁸²La Palombara-Weiner, “The Origin and Development...”s. 32.

⁸³Edward Shils, “The Concentration and Dispersal of Charisma: Their Bearing on Economy Policy in Underdeveloped Countries” *World Politics* (Ekim 1958), s. 3-4. Aktaran: Macpherson, A. g. y. , s. 101.

bir saptama Nyerere tarafından, gelişmekte olan ülkelerdeki partilerin, “ulusal amaçları yerine getirme koalisyonları”⁸⁴ oldukları biçiminde ifade edilmiştir.

4. Tek Parti Ya Da Yarışmacı Olmayan Parti Sistemlerinin Sınıflandırılması

Tek parti sistemlerine ilişkin kuramlar, bu sistemlerin kurulmasından sonra oluşturulmaya başlanmıştır. Diğer deyişle tek parti sistemlerine ilişkin olarak önce uygulama sonra kuram söz konusu olmuştur. Konuyla ilgili ilk çözümlemenin Mihail Manoilescu tarafından yapıldığı⁸⁵ bilinmektedir.

Siyasal partilere ilişkin öncü çalışmalardan birini yapmış olan Duverger, tek parti sistemleri başlığı altında, totaliter olarak nitelediği komünist ve faşist tek partileri incelediği gibi totaliter olmayan (Türkiye-Portekiz) tek parti sistemlerinin özelliklerine de değinmiştir⁸⁶. Ancak tek parti sistemlerine ilişkin çalışmaların yaygınlaşmasıyla daha kapsamlı sınıflandırmalar da ortaya çıkmıştır⁸⁷. Bu çözümlemelerden yola çıkılarak tek parti sistemleri için, parti ideolojisinin kapsayıcılığı ve diğer partilere yer verilip verilmemesi açısından bir sınıflandırmaya yönelmek mümkün olmuştur. Kapani’nin Sartori’den esinlenerek yaptığı sınıflandırma da partiler önce muhalefet partilerinin varlığı göz önüne alınarak Karmaşık ve Gerçek Tek Parti Sistemi biçiminde ikiye ayrılıyor. Karmaşık Tek Parti kendi içinde gene hakim, hegemonyacı olarak ikiye, Gerçek Tek Parti de totaliter, otoriter ve pragmatik biçiminde ikiye ayrılıyor⁸⁸. Muhalefet partilerinin de varlığıyla ayırdedilen Karmaşık Tek Parti Sistemi’nin alt ayrımına gelince;

⁸⁴Worsley, A. g. y. , s. 221.

⁸⁵Duverger, A. g. y. , s. 337.

⁸⁶A. g. y. , s. 335-367.

⁸⁷Özellikle Sartori, Moore ve Huntington’ın tek parti çözümlemeleri ülkemiz siyaset bilimcilerinin de ilgisini çekmiştir. Özbudun, Tunçay ve Öz bu sistemleri ayrıntılı olarak açıklamışlardır. Bkz; Özbudun, A. g. y; Öz, A. g. y; Mete Tunçay, Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), Ankara, 1981.

⁸⁸Bir tek parti sisteminde başka partilerin varlığı da söz konusu olabilir. Ancak tek bir parti sürekli bir üstünlüğe sahipse ya da yarışma koşulları bulunmuyorsa süregelen, gerçekte bir tek parti sistemidir. Münici Kapani, Sartori’den esinlenerek sistemde başka partilerin de var olduğu hegemonyacı ve hakim parti sistemlerini “Karmaşık Tek Parti Sistemi” olarak nitelendirmektedir. Sartori Gerçek Tek Parti sistemini, totaliter, otoriter ve pragmatik olarak ayrı başlıklarda değerlendirmesine karşın Kapani, bunları birleştirerek otoriter-pragmatik biçiminde sınıflandırmaktadır. Bkz. Münici Kapani, Politika Bilimine Giriş, Ankara, 1983, s. 140.

a. Hakim Parti sisteminde birden fazla parti yasal olarak etkinlik göstermektedir. Ancak partilerden biri seçmen desteğini ve üstünlük durumunu sürekli olarak koruduğunda Hakim Parti sistemi oluşmaktadır. Sistem, özü açısından çoğulcu olsa da tek partinin gücü nedeniyle iktidarın değişmesi olasılığı azdır.

b. Hegemonyacı Parti sisteminde de muhalefet partileri bulunur ancak bunlar iktidar partisinin denetimindedir. Eşit koşullarda bir yarışma bulunmamaktadır. Küçük partilerin sistem içinde var olmaları hegemonyacı partiyle yaptıkları işbirliği süresince mümkündür.

Gerçek Tek Parti Sistemi içinde ele alınan totaliter ve otoriter-pragmatik tek partilerin açıklaması da şöyle yapılmaktadır:

a. Totaliter tek parti; bütünsel bir bakış açısının yansıması olarak toplumun ve hatta bireyin yaşamının hemen her kesitini kendi ideolojisi çerçevesinde düzenlemeye ve dünyayı bu biçimde açıklamaya çalışan bir parti türüdür. Kendi dışında bir siyasal partiye izin vermediği gibi her türlü siyasal, toplumsal, ekonomik etkinliği denetler ve yönetir. Sartori'nin de belirttiği gibi ideolojinin en yoğun olduğu parti tipidir⁸⁹.

b. Otoriter-Pragmatik Tek Parti; Totaliter tek partiden farklı olarak bireylerin yaşamlarını denetleyen bir özelliğe sahip değildir. Ancak rejimin kalkınma ve modernleşme gibi amaçları çerçevesinde mobilizasyonu⁹⁰ sağlama çabasındadırlar. Ancak mobilizasyon yetenekleri ve ideolojileri totaliter partilerinki kadar güçlü değildir.

Tek Parti sistemlerini sınıflandırmaya tabi tutan bir diğer siyaset bilimci Moore, kriz teorisinden yola çıkarak tek partinin bu süreçte meşruluk kaynağı olarak gündeme geldiğini belirtirken bu partilerin ideolojileri açısından bütünsel değişimi öngörenlerini totaliter ve kiliyastik biçiminde ikiye, kısmi değişmeyi

⁸⁹Özbudun, A. g. y. , s. 115.

⁹⁰Tek parti hükümetleri, siyasal katılma istemini yarışmacı sistemlerdeki partilerden farklı bir biçimde kullanırlar. Tek parti devleti genellikle katılmacı sistemleri hoş karşılar, hatta cesaretlendirir, ancak bu belirli sınırlar içinde ve denetimli bir biçimde gerçekleştirilir. Kimi araştırmacılar "katılma" kavramını uygun bulmazlar ve "denetimli katılma" terimini önerirler. Tek parti hükümeti kitle katılımını önleyen ancak kitle mobilizasyonunu kolaylaştıran bir araçtır. Bkz. LaPalombara -Weiner, "The Impact of Parties... ", s. 402-403.

öngörenleri de vesayetçi ve yönetsel olarak üçe ayırmaktadır⁹¹. Huntington da tek partileri sınıflandırırken bunların ortaya çıkış koşullarını, gelişimlerini göz önünde tutmuş, güçlü, ılımlı ve zayıf tek parti ayrımını ortaya koymuştur. Güçlü tek partileri de, iktidara gelen gücün, yenilmiş olan diğer gücü iktidardan uzak tuttuğu “dışlayıcı” tek parti ⁹² ve iktidara gelen gücün diğerini tasfiye ettiği ya da bütünleşmeye yönelttiği “devrimci tek parti” modeli biçiminde tanımlamıştır.

⁹¹ Moore’un tablosunda Türk tek parti modeli, kısmi dönüşümü hedefledikleri için Tunus, Tanzanya ve Yugoslavya’yla birlikte “vesayetçi “ olarak nitelendirilmiştir. Bütünsel değişimi öngörenlerden Stalinist Rusya, Maoist Çin, Nazi Almanyası totaliter, Faşist İtalya da Kiliyastik olarak nitelendirilmiştir. Tablo için bkz; Moore, A. g. y. , s. 57.

⁹² Huntington, Türkiye’deki tek parti modelini “dışlayıcı” olarak görmektedir. Dışlayıcı sistemin etnik ve dinsel ikileşmeden doğduğunu söylerken 1920 ve 30’larda Türkiye’de siyasal katılmanın batılılaşmış kentli kesimle sınırlı olduğunu, geleneksel köylü kesimin iktidardan dışlandığını belirtmektedir. Bkz; Huntington, A. g. y. , s. 16.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TEK PARTİLİ YÖNETİMLERİN YAYGINLAŞMASI

I. 20. Yüzyılda Bir Salgın

20. yüzyılın temel siyasal özelliklerinden birini, yaygınlaşıp adeta bulaşıcı hastalık niteliğini kazanan tek partili otoriter ve totaliter sistemler oluşturmuştur. Kimi düşünürler, diktatörlük olarak da adlandırılan bu sistemleri demokrasi yolundaki sapma olarak tanımlamışlardır.

Parkinson'un deyiimiyle bu düşünürler(İngilizce konuşan dünyanın düşünürleri) "demokratik hükümete, atalarının monarşi ve aristokrasiye tanıdıkları sürekliliği tanımaktadırlar⁹³. Literatürde ve günlük kullanımda demokratik olmayan ve geleneksel temele de dayanmayan meşru hükümetleri adlandırmada genellikle kullanılan bir deyim olarak diktatörlüğün tarihsel kökeni Roma'ya dayanmaktadır. Deyim, köken açısından da geçici bir yönetim biçimini ifade etmektedir. Diktatörlük kavramı önceleri anayasada olağanüstü haller için öngörülmüş ve bunun için sınırlı bir makamın ifadesiyken sonraları aşağılayıcı bir anlama bürünmüştür⁹⁴. Bu nedenle diktatörlük yerine demokratik olmayan rejim deyiimi, daha net çağrışımlar yaptırmaktadır. Demokratik ve demokratik olmayan rejimler arasındaki ayırımın da tek parti ve çok parti sistemleri arasındaki ayırımdan farklı olmadığı pratik olarak ortadadır. Genel tanımıyla demokratik hükümet sistemi, liderler arasında serbest yarışmayı sağlamak yolunda dernek kurma, haber alma gibi

⁹³C. Northcote Parkinson, *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1976, s. 239.

⁹⁴Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, 1975, s. 17.

temel özgürlüklere dayanarak siyasal tercihlerin serbestçe ifadesine olanak tanıyan bir sistemdir. Tüm siyasal makamların serbestçe yarışmaya katılabildikleri ve toplumun hiçbir bireyinin siyasal tercihini açıklamaktan alıkonulmadığı demokratik sistemlerde, liderlerin ülkeyi yönetme savları, düzenli aralıklarla ve zora dayanmayan yolla geçerli kılınmak durumundadır⁹⁵.

Demokratik sistemlerin temel özelliklerinin bu biçimde ortaya konulması demokratik olmayan sistemlerin de kısaca bu özellikleri taşımayan sistemler olduğu bilgisine varmayı sağlamaktadır. Ancak sözü edilen iki tür sistem arasındaki ayrımı ortaya koymak sanıldığı kadar da kolay değildir. Bu nedenle tek partili ve çok partili sistem ayrımı, bu rejimlere ilişkin temel farklılığı ortaya koyması açısından oldukça önemli gözükmemektedir.

II. Çağdaş Diktatörlükler

Çağımızın ilk yarısının salgını olarak nitelendirilen tek partili sistemler, çağdaş diktatörlükler olarak da adlandırılmışlardır. İnsanlığın gelişim aşamalarının çeşitli dönemlerinde görülen diktatörlükler, tarihte eşitsiz bir dağılıma sahiptirler. Hemen her dönemde diktatörlüklere rastlansa da bir yaygınlaşma söz konusu olduğunda ayrı bir rejim olmak yerine olağan bir rejim haline dönüşmektedirler. Duverger, tarihte iki büyük diktatörlük salgını olduğunu belirtmektedir. Bunlardan biri M. Ö. VII ve VI. yüzyılda Antikite döneminin Akdeniz sitelerinde egemen olmuş ve buradan da Helen dünyasının tümü üzerine yayılmıştır.

Duverger diğer büyük salgının da 1789 Fransız Devrimiyle başladığı düşüncesindedir. 1914'den önce Avrupa'ya, oradan da Amerika'ya sıçrayan diktatörlük, 1920-1945 arasında Lenin, Mussolini, Hitler, Franko, Salazar ve diğer güç sahiplerinin kişiliklerinde somutlaşmış, 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra da "salgının belli başlı yuvaları Asya'ya, Ortadoğu ve Afrika'ya kaymıştır"⁹⁶. Çağımızın diktatörlükleri uzak geçmişinkilerden oldukça farklıdır. Onlar gibi tek biçim değildir ve birbirine çok benzeyen koşullar sonucu oluşmamışlardır. Ancak

⁹⁵ A. g. y. , s. 13.

⁹⁶ Maurice Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, Çev: Bülent Tanör, İstanbul, 1965, s. 13-14.

yeni diktatörlüklerin çeşitliliği ve birbirlerinden büyük ölçüde farklı olmaları bunların birbirlerinden tümüyle bağımsız oluştuklarını da göstermez. Ülkelerin birbirleriyle olan iletişiminin güçlenmesi nedeniyle diktatörlükler bir biçimde birbirlerini etkilemişlerdir. Mussolini Hitler'e, Hitler de Mussolini'ye öykünmüştür. Diğer liderler de ikisini birden örnek almışlardır⁹⁷.

1. Çağdaş Diktatörlüklerin Temel Nedenleri ve Bir Sınıflandırma

Askeri ve Radikal diktatörlükler biçiminde, iki genel kategoride kabaca sınıflandırılması mümkün görünen çağdaş diktatörlüklerin temel nedenlerini konuya ışık tutması açısından gözden geçirmek gerekiyor.

a. Askeri Diktatörlük

Bir asker liderin yönetimindeki rejimler geleneksel diktatörlüklere biraz daha fazla benzemektedirler. Asker yöneticilerin yaygınlık gösterdiği Latin Amerika ülkelerinin rejimleri "caudilloşculuk" olarak bile nitelendirilmiştir. Kimi Ortadoğu ülkelerinde de çeşitli zamanlarda asker önderlerin egemenlikleri söz konusu olmuştur. Yeni kurulan Afrika devletlerinde de hükümetler hızlıca otoriter ya da despotik bir karaktere bürünmüşlerdir. Bu tür ülkelerde de ordunun desteği siyasal iktidarın belirlenmesinde etkili olmuştur. Ancak buralardaki imparatorluk rejimlerinde genellikle yabancı subaylar görevli olduklarından askerlerin yönetime doğrudan el koymaları sıkça görülen bir olguya dönüşmemiştir⁹⁸.

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan bu tür ülkelerin pek çoğunda bağımsızlığa geçişle birlikte, kimilerindeyse Batı modeli demokratik sistem oluşturma yolundaki çabaların başarısızlığa uğramasından sonra otoriter ve diktatöryal rejimlerin kuruldukları görülmektedir. Bu ülkelerde ordunun önemli bir toplumsal ve ekonomik güç olarak ortaya çıkmasının nedenlerine kısaca değinmek gerekmektedir. Gerçi bu konuda genelleme yapmak çok sağlıklı sonuçlara ulaşmayı sağlayamaz. Çünkü ordunun yapısı ve niteliği ülkeden ülkeye değişiklik gösterir⁹⁹.

⁹⁷A. g. y. , s. 15.

⁹⁸Leslie Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara, 1973, s. 259-260.

⁹⁹ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 187.

Yeni bağımsızlığına kavuşmuş ülkelere bakıldığında ordunun geleneksel düzeni değiştirmek isteyen bir ilerici güç olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü ordu, bu tür geri kalmış toplumlarda çağdaş ölçüler bazında en modern ve en iyi örgütlenmiş bir kuruluştur. Ayrıca bağımsızlığın bir savaşıla elde edildiği durumlarda, ordunun saygınlığı biraz daha arttığından yöneticilerin asker kökenlilerden oluşması doğallık kazanır. Diğer taraftan az gelişmiş ülkelerde orduyu oluşturan subay kadrolarının toplumsal kökeni, ordunun niteliğinin belirlenmesinde önemli bir ölçüdür. Bu ülkelerde subay kadroları genellikle küçük burjuvaziden ya da toplumun daha alt kesimlerinden çıkan kişilerden oluşur. Çünkü ordu, sınıf değiştirmenin bir aracı olarak da algılanmaktadır. Bu nedenlerle pek çok az gelişmiş ülkede ordu, toplumsal yapıyı değiştirici ve yenileyici bir misyon yüklenmektedir¹⁰⁰.

Ancak bu durumu tüm az gelişmiş ülkeler için doğru varsaymak mümkün görünmemektedir. Hatta kimi az gelişmiş ülkede ordu, varolan geleneksel sistemin koruyucusu ve dayanaklarından biri olarak görülmektedir. Örneğin kimi Latin Amerika ülkelerinde ordu, katolik kilisesi ve faşist tipte bir partiyle birlikte rejimin bir diğer ayağını oluşturmaktadır. Kimi Asya ve Afrika ülkelerinde de ordunun yönetime çeşitli zamanlarda el koyması gelenek haline dönüşmüş ve buralarda ordu, iktidar kavgasının bir unsuru biçimine dönüşmüştür¹⁰¹.

Asker liderlerin egemen olduğu rejimlerin az gelişmiş ülkelerde yaygınlaşmasının nedenlerine gelince; bu ülkeler “geri kalmış bir ekonomi, yetersiz bir teknoloji, düşük bir yaşama düzeyi” gibi özelliklere sahip olan ülkelerdir. Varsıl bir azınlık ve yoksul bir çoğunluk nedeniyle toplumun bu iki kesimi arasında büyük bir uçurum söz konusudur. Bu durumda yönetici siyasal ekibe oldukça zor bir görev düşmektedir. Ancak, siyasal kadro, gerektiği kadar deneyimli ve donanımlı olmadığından bu görevi yerine getirmesi kolay olmayacaktır. Bu düzensizlik ve bunaltı ortamında halk otoriteye boyun eğmeye her zamankinden daha fazla yatkındır. Böylece asker yöneticilerin siyasal iktidarı ele almaları demokrasiyi

¹⁰⁰ A. g. y. , s. 188.

¹⁰¹ A. g. y. , s. 188-189.

çok iyi tanımayan halkın tepkisini çekmek bir yana, pek çoğunun desteğini bile sağlayacaktır. Siyasal gücü bu koşullarda elde eden ordu, daha önce de belirtildiği gibi, niteliği gereği yenilikçi ya da gelenekçi ve tutucu bir misyon yüklenebilir. Diğer deyişle toplumsal değişimi ve yenileşmeyi çabuklaştırıcı bir işlev edinerek toplumun ilerisinde yer aldığı gibi, ordunun

gücünü yenilikleri önlemek ve ayrıcalıklara dayalı rejimi desteklemek için de kullanabilir¹⁰².

b. Radikal Diktatörlük

Yukarıda çağdaş diktatörlük olarak adlandırılan bu sistemlerin bir diğer çeşidi de söz konusudur. Bu tür diktatörlüklerin geleneksel diktatörlüklerle benzeştiği yönler oldukça azdır. Toplumun bir ideolojiye ya da bir doktrine göre biçimlendirmeyi öngördüğünden daha radikal olduğu söylenebilir. Kullandığı yöntemlerin pek çoğu içinde bulunduğumuz yüzyıl içinde oluşturulmuştur. Bu diktatörlük çeşidinin iktidar aracı devlettir ve terör, propaganda, tek parti gibi yöntemlerden yararlanmaktadır. Gerçi terör kapsamında yer alan yıldırma, sindirme biçimindeki yöntemler hemen her dönemde güç sahiplerinin kullandıkları araçlar olduklarından bunların yeni oldukları söylenemez. Ancak bu yöntemler çağdaş diktatörlüklerde daha sistemli bir biçime dönüştürülmüşlerdir. Bu yönetimlerin kullandıkları bir diğer yöntem olan propaganda da daha önceki dönemlerde çeşitli biçimlerde var olmasına karşın, çağdaş diktatörlüklerde “halkın düşüncesini belli kalıplara sokmak için tasarlanmış ve yarı doğru ve yalan şeylerin onlara sürekli aşılması”na dönüşmüştür. Sözü edilen yönetimler tek partiyi de halkı yönlendirmek, coşturmak ve denetim altında tutabilmek için kullanmışlardır¹⁰³.

Diktatörlükler, büyük toplumsal sarsıntılar ortasında, savaşlar sonrasında, köklü ekonomik bozukluklarda kendini göstermektedir.

Çağımızın diktatörlükleri de diğerleri gibi ekonomik ve toplumsal yapıların bozulması aşamasında ortaya çıkmışlardır¹⁰⁴.

¹⁰² Lipson, A. g. y. , s. 261.

¹⁰³ A. g. y. , s. 261-262.

¹⁰⁴ Duverger, Diktatörlük Üstüne, s. 17, 12.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa’da oluşan bunalım ortamı, o zamana değin yükselme eğiliminde olan “liberal demokratik” sistemleri yadsıyan iki siyasal hareketin doğuşuna yol açmıştır. Faşizm ve Leninizm olarak adlandırılan bu iki yeni siyasal hareket, çoğunluğu -Leninizmde proleterya, Faşizmde ulus- temsil etmek üzere kendini görevlendirmiş bir azınlığın yönetimine dayanmaktaydı. Bu partilerin başında bulunanlar kütlelerin desteğini kazanma yolunda çaba göstermekle birlikte, amaçlarına ulaşmaya çalışırken onları işin içine sokmamaya çalışıyorlardı. Ancak “Marksizm’deki demokratik mirasın gücü ve Marksist sosyal bilimin bilimselciliği, liberal gelenekten kopmaya imkan vermekle birlikte, demokrasi yönünde bir ideolojik bağlılığın sürdürülmesini de sağlamıştır”.

Bu düşünceye ve özellikle Marksizm’in ideolojik enternasyonalizme karşı ulusalcı bir tepki olarak ortaya çıkan faşizmse “romantik irrasyonizm, sosyal Darwinizm”, kutsallaştırılmış bir devlet, efsane adam, dahi adam gibi düşünce ve imajlarla bağlantı kurarak anti-demokratik bir biçime bürünmüştür. Faşizm, toplumsal krize karşı diğer otoritarizm anlayışlarından farklı olarak liderle yandaşları arasında duygusal bir özdeşleşmeye dayanan farklı bir meşrulaşma biçimi aramıştır¹⁰⁵. İsteddiği desteği de bir dönem için elde ettiğini söylemek yanlış olmaz. Zaten bu türden bir desteği sağlayamasa yaygınlaşması pek de kolay olamazdı¹⁰⁶.

2. Çağdaş Diktatörlüğe İlişkin Bir Başka Sınıflandırma: Totaliter ve Otoriter Yönetimler

a. Totalitarizm

Çağdaş bir kavram olarak totalitarizm, günümüzde, çağdaş rejimler kadar antik rejimleri de tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Siyaset Bilimi sözlüğüne II. Dünya Savaşı yıllarında giren bu kavram, 1940’lı ve 1950’li yıllarda modern diktatörlükleri tanımlama yöntemi olarak kullanılmaya başlandı¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Linz, A. g. y. , s. 201, 202.

¹⁰⁶ Parkinson, A. g. y. , s. 242.

¹⁰⁷ Simon Tormey, *Totalitarizm*, Çev: Abdullah Yılmaz- Osman Akınbay, İstanbul, 1992, s. 10.

Totalitarizm kavramı, 1924 ve 1925 yıllarında İtalya'da, Gentile ve Mussolini'nin İtalyan devletini, "Uno Stato Totalitario" olarak tanımlaması¹⁰⁸ nedeniyle 1920'lerin sonlarına değin otoriter sistemle yönetilen devletleri tanımlamak için kullanıldı¹⁰⁹. Düşünsel kökenleri açısından Eski Yunan'a uzandığı belirtilen totalitarizmin¹¹⁰ çözümlenmesine yönelik eleştirilerin yoğunluğu¹¹¹ kavrama ilişkin sistemleştirme konusunda araştırmacıların gerçek bir uzlaşma sağlayamadıklarını ortaya koymaktadır. Araştırmacıların bireysel ideolojik yaklaşımlarının totalitarizm kavramını ve bu modelin uygulandığı ülkeleri belirlediği savının oluşturduğu soru işaretlerini korumak koşuluyla totalitarizmin genel özelliklerine, bu noktada değinmek gerekiyor.

Friedrich ve Brzezinski, toplumsal ve bireysel yaşamı bütünüyle denetleme ve yönlendirme savındaki totaliter rejimin özelliklerini şöyle sıralamaktadırlar: 1. Yeni bir düzen oluşturmaya yönelik bütünsel resmi bir ideoloji 2. Bir dikatörce yönetilen hiyerarşik ve oligarşik düzenlenmiş hükümetle içiçe ya da üstün durumda bir kitle partisi 3. Yıldırıcı polis denetimi, gizli polis terörü¹¹² 4. İletişim araçları, ekonomi, kültürel yapı üzerinde silahlı kuvvetler ve teknolojinin yardımıyla oluşturulan denetim tekeli¹¹³. Bu sınıflandırmada birincil derecede önemli görülen

¹⁰⁸ Michael Curtis, *Totalitarianism*, New Jersey, 1987, s. 6..

¹⁰⁹ Hans Bucheim, *Totalitarian Rule. -Its Nature and Characteristics*. Almanca'dan Çev: Ruth Hein, Connecticut, 1968, s. 11.

¹¹⁰ Platon için devletin denetleyiciliği yalnız siyasal düzenlemeleri değil bireysel inanç, edebiyat, müzik, mimari spor ve giyimi de içine almalıydı. Bkz; A. g. y. , s. 6

¹¹¹ "Çok sayıda yorumcunun ve özellikle totaliter olduğuna inanılan rejimlerin tarihçilerinin gözünde, bu modelin çıkardığı başlıca güçlük, söz konusu rejimlere "monolitik" olarak bakmasıydı".. Bkz; Tormey, A. g. y. , s. 10. Totalitarizm çözümlemesinin hareket noktasını, komünizm ve faşizm gibi ideolojik karşıtlığa dayalı terimlerin içerdiği bu farklılığın yok sayılarak bu rejimlerin ortak paydalarının, varlığını kanıtlayacak bir terimi kullanıma sokma çabasının oluşturduğu belirtilmektedir. Bkz; Benjamin R. Barber, "Totalitarizm", *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, Çev: Nevzat Peker-Bülent Kırac, Ankara, 1992, s. 384.

¹¹² Hanah Arendt'in totaliter sistemlere ilişkin önemli çalışmasında, terör, totaliter sistemlerin ayırtedici özelliği olarak vurgulanmaktadır. Arendt, Friedrich ve Brzezinski'nin tersine bütüncül egemenliğin kurulmasını toplumsallaştırma ve güdümlene sürecinin başarısına bağlamıyor. O'na göre "örgütlü unutkanlık"ı yaratan öge toplama kampıdır. Bkz; Tormey, A. g. y. , s. 80.

¹¹³ Friedrich-Brzezinski, A. g. y. , s. 13-14.

totalitarizmin bütüncüllüğünü ¹¹⁴ bir başka araştırmacı Bucheim, yalnız devletin sorumlu olduğu alanlara değil, insan yaşamının her alanına, açık kuvvet ve diktatoryal yöntemleri kullanarak yansımada, insan yaşamına, bilincini içerecek ve onun doğal varlığını kuşatacak biçimde saldırmasında görmektedir¹¹⁵.

Linz de totalitarizmin varlığını iddia edebilmek için bir sistemde bulunması gereken zorunlu boyutları şöyle açıklıyor. Bir ideoloji;(tekelci, özerk, bir ölçüde geliştirilmiş) kütleli bir tek parti ile diğer mobilize edici örgütler; (vatandaşların siyasal ve kollektif sosyal görevlere katılmaları aktif bir mobilizasyon içinde bulunmaları özendirilir, istenir ve ödüllendirilir, tek parti ve bağlı örgütlenmeler katılmanın kanallarıdır) iktidarın, hesap vermek durumunda olmayan ve iktidardan... barışçı yöntemlerle uzaklaştırılamayan bir kişide ya da... küçük bir grupta toplanmış olması¹¹⁶. Linz; totaliter sistemlerde ideolojiye bağlılık, denetleme arzusuyla iktidarı yitirme korkusunun terörü yarattığını söylerken, özellikle elit içinde başvuru terörün yaygın olduğunu belirtmektedir.

b. Otoritarizm

Totalitarizm gibi, 20. yüzyıl rejimlerini tanımlamak için kullanılan otoritarizm kavramı, genel olarak, yarışmacı ya da diğer deyişle çoğulcu olmayan yönetim biçimlerini içerir siyasal ve hukuksal gücün tek merkezde toplanmasını ifade eder.

Konuyu ayrıntılandırmak için Linz'in otoriter sistemlere ilişkin genel tanımına bu noktada, yer vermek yararlı olabilir: "Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel

¹¹⁴ 1970'li yıllardan beri totaliter sistem değerlendirmelerine ilişkin çok farklı bakış açıları yaygınlık kazanmasıyla, bu sistemin halkı üzerinde bütüncül denetleme yeteneğine sahip rejim olarak tanımlanması bile eleştirilmeye başlanmıştır. Bütünsel denetlemenin başarıya ulaştığı savının kabul edilmesinin ancak bireyin düşüncelerinin görmemezlikten gelinmesiyle mümkün olabileceği belirtilmektedir Tormey, A. g. y. , s. 14.

¹¹⁵ Bucheim, A. g. y. , s. 14.

¹¹⁶ Linz, A. g. y. , s. 21, 25.

yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler”.

Linz, çok açık olmayan bu tanımlamayı ayrıntılandırırken de şöyle bir sınıflandırmaya gitmektedir: 1. Batı sistemine benzer bir rejim oluşturmak amacıyla, modernleşmenin ön koşullarını yaratmak amacıyla özellikle laiklik ve eğitim reformlarını gerçekleştirdiklerini savlayan otoriter rejimler (Türkiye¹¹⁷ ve Meksika gibi) 2. Faşist ve yarı milliyetçi otoriter rejimler 3. Organik devletçiliği temel alan otoriter rejimler 4. İkinci dünya savaşından sonra bağımsızlaşmış devletlerde doğan otoriter rejimler 5. Yakın zamanlarda dinsel otorite anlayışını reddeden İslam ülkeleriyle yeni Afrika uluslarının sosyalist temele dayandıklarını savlayarak kurdukları rejimler 6. Totalitarizm sonrası komünist rejimler¹¹⁸.

Otoriter sistemlerin çözümlenmesinin bir diğer yolu da, genellikle yarışmacı olmayan diğer deyişle tek parti temeline dayanan bu rejimlerin partilerinin temel özelliklerinin incelenmesi biçiminde olmuştur.

III. Tek Partiye Dayalı Yönetim Biçimlerinden Biri Olarak Faşizm

Faşizm, terim olarak ele alındığında öncelikle bir belirsizlik ortaya çıkar. Çünkü bu sözcük, demokrasi, liberalizm, sosyalizm ve komünizm sözcükleri gibi belirli siyasal referanslara sahip değildir. Latince “*fascēs*” sözcüğünden İtalyanca’ya “*fascio*” olarak geçen kavramın demet ya da birlik anlamına gelmesi de çok aydınlatıcı değildir. Hatta daha genel kimi tanımlamalarda da bu sözcük, “kaba”, “vahşi” ya da “diktatöryal” biçiminde geçmektedir¹¹⁹. *Fascēs*, aynı zamanda Eski Roma’da devlet otoritesinin de simgesi niteliğindeydi¹²⁰. 1893 yılında Sicilya’da kendini “*fasci*” olarak tanımlayan bir köylü hareketi bulunmasına karşın faşizmin kaynağı “*fasci di combattimento*” hareketidir¹²¹. Faşizm sözcüğünü ilk kez 1919

¹¹⁷ Linz’e göre Türkiye modeli askeri bürokratik rejim olarak doğmuş, tek partili ve nisbeten mobilize edici bir otoriter rejime dönüşmüştür.

¹¹⁸ A. g. y. , s. 130, 146-147.

¹¹⁹ Stanley, G. Payne, *Fascism Comparison and Definition*, Wisconsin, 1987, s. 4.

¹²⁰ *Encyclopedia Britannica*, *Fascism*_mad. , C. 7, 1974. s. 182.

¹²¹ Murat Sarıca-Rona Aybay, *Faşizm*, İstanbul 1962, s. 13.

yılında kullanan Mussolini,¹²² yıllar sonra yazdığı bir makalede faşizmi şu biçimde ele almaktaydı:

“Faşist görüş mutlakiyete karşı savaşıma gereksemesinden doğmuş ve devletin halkın bilinç ve istencinin ta kendisi durumuna geldiğinden beri de tarihsel işlevini yitirmiş bulunan liberalizme karşıdır... Ciddi bir şey olabilen tek özgürlükten, devletin ve devlet içindeki bireyin özgürlüğünden yanadır faşizm. Bu anlamda *faşizm totaliterdir ve her türlü değer in biresim ve birliğı olan faşist devlet, halkın tüm yaşamını geliştirip egemenliğı altına alır*”¹²³.

Bilindiğı gibi faşizm, sistem olarak etkinliğini, 1919 ve 1944 yılları arasındaki dönemde başta İtalya ve Almanya olmak üzere Avrupa’nın orta, güney ve ortadoğı bölgelerinde alabildiğine hissettirmiştir. Faşizmi tam olarak kavrayabilmek için bu faşist hareketleri oluşturan koşulları gözden geçirmek gerekmektedir. Ancak bunu yapmadan önce faşizme ilişkin kimi görüşlere kısaca değinmek de yararlı olacaktır.

İtalyan faşistlerinin “Roma yürüyüşünü “ gerçekleştirip iktidara gelmelerinden sonra faşist hareket pekçok marksist tarafından küçük burjuva devrimi biçiminde nitelendirilmekteydi. Hatta kimi saptamalarda faşizm, “büyük sermaye ile işçi sınıfı hareketi arasındaki çatışma sırasında arada kalan küçük burjuvanın bir isyanının sonucu olarak görülmekteydi¹²⁴. Ancak bu tanımlamalar faşizmin önce tümüyle örgütlenmesi ve sonra da Almanya ‘da tüm kurumlarıyla egemen olması sonucunda değişim göstermeye başladı. Örneğ in Politzer, faşizmi “tarihte en tutucu karşı devrim” olarak tanımlayacaktı. Liberal aydınlar arasında yaygın olan görüş de Winston Churchill tarafından dile getirilen görüş, “faşizmin, komünizmin gölgesi daha doğrusu çarpık çocuğı” olduğı biçimindeydi. Faşizmi daha çok psikolojik etkenlerle açıklamaya çalışan düşünürlerden biri olan Mumford,

¹²² Encyclopedia Britannica, Fascism_mad, C. 7, s. 182.

¹²³ Roger Bourderon, Faşizm İdeoloji ve Uygulamalar, Ankara, 1989, s. 70. Yukardaki alıntı Mussolini tarafından İtalyan Ansiklopedisi için yazılan faşizm maddesinden aktarılmıştır. İtali k vurgu metnin aslında bulunmamaktadır.

¹²⁴ Jelü Jelev, Faşizm ve Totaliter Devlet, İstanbul 1994, s. 47.

faşizmin temellerinin ekonomide değil insan ruhunun derinliklerinde aranması gerektiği düşüncesindedir¹²⁵.

Faşizmi, onun reddettiği öğelerle açıklamaya çalışan tanımlamalar da söz konusudur. Örneğin Ernst Nolte, marksizm karşıtlığı, liberalizm karşıtlığı, tutuculuk karşıtlığı gibi karşıtlıklarla birlikte, liderlik ilkesi, parti ordusu ve totalitarizm amacını içinde barındıran bir hareket olarak tanımlamaktadır¹²⁶. Faşist hareketi ideolojik açıdan inceleyen ve sınıflandıran Payne de konuya ilişkin ayrıntılı bir tablo oluşturmuştur:

Faşizmin tipolojik tanımlaması¹²⁷:

A. Faşizmin Reddiyeleri: 1. Liberalizm karşıtlığı. 2. Komünizm karşıtlığı. 3. Muhafazakarlık karşıtlığı (faşist grupların diğer sektörlerle geçici işbirliği yapmaları yolundaki isteklilikleri).

B. İdeoloji ve Amaçlar: 1. Yalnızca geleneksel temel ve modellere dayanmayan yeni ulusçu otoriter bir devletin oluşturulması. 2. Ulusal korporatist, ulusal sosyalist ya da ulusal sendikalist olarak adlandırılan yeni biçimde düzenlenmiş, çok sınıflı, bütünleşmiş ekonomik yapının oluşturulması. 3. İmparatorluk hedefi ya da ulusun diğer güçlerle ilişkilerinde köklü bir değişiklik. 4. İdealist ve iradeci inanışın benimsenmesi ve bu yaklaşıma uygun bir biçimde modern, seküler kültür yaratmak.

C. Biçem ve Örgütlenme: 1. Romantik ve mistik yönleri vurgulayarak toplantı, simge ve siyasal coğrafyaların estetik yapısını öne çıkarmak. 2. Siyasal ilişkilerin ve biçimin militarizasyonu ve kütleli bir parti milisi oluşturma amacıyla kitlesel mobilizasyon. 3. Şiddet kullanımı yolunda isteklilik. 4. Erkek egemenliğine

¹²⁵ A. g. y. , s. 48-49.

¹²⁶ Ernst Nolte, *Die Krise des Liberalen Systems und die Faschistischen Bewegungen*, Münih, 1968, s. 385. Aktaran: Stanley G. Payne, A. g. y. , s. 5-6.

¹²⁷ Payne, A. g. y. , s. 7. Bu tanımlama Payne tarafından yapılan tablodan aktarılmıştır. Payne'in tablou Sina Akşin tarafından da kullanılmıştır. Bk; Sina Akşin, "Faşizm Üzerine Genel Gözlemler" *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar. İdeoloiler ve Uluslararası Politika*(Murat Sarıca Anısına Sempozyum)İstanbul, 1994, s. 16.

yoğun bir vurgu. 5. Kuşak çatışmasını öne çıkararak gençliğin yüceltilmesi. 6. Otoriter, karizmatik kişisel yönetime duyulan özel bir ilgi.

Otoriter ve totaliter rejimler üzerine ayrıntılı incelemeler yapan Juan Linz de faşizmi, onun reddettiği öğelerle, örneğin aşırı milliyetçiliğiyle, keşfettiği yeni siyasal eylem biçimleri ve yeni biçimle tanımlanabilecek bir ideoloji olarak değerlendirmektedir. Linz'e göre faşizmin karşıt tutumları, onun anlaşılması ve çekiciliği açısından önemli olsa da başarılarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Faşizmin karşıt özelliklerini liberalizm, parlamentarizm, marksizm, komünizm, klerikalizm, kapitalizm ve burjuva karşıtlıkları biçiminde sıralayan Linz, onun gerçek ya da düşsel bir ulusal tarihsel geleneğe bağlı olmakla birlikte salt bir geçmişe yönelme olmayıp geleceğe dönük olduğunu da belirtmektedir¹²⁸.

Tarım toplumundan çağdaş endüstri toplumuna geçiş sürecinde toprak sahibi sınıflarla köylülerin siyasal rollerini inceleyen ve bu grupların parlamenter demokrasiden, diktatörlüklere değin farklı siyasal rejimlerin oluşumuna yaptıkları etkileri inceleyen Barrington Moore da faşizmi, "gericiliği ve tutuculuğu halk arasında yayma ve plebleştirme" yolundaki bir girişim olarak nitelendirmektedir. Moore, faşist düşüncenin, "hiyerarşi", "disiplin" ve "boyun eğme" gibi kavramları yücelterek bunları değer olarak algıladığını belirtmekte, ayrıca bu görüşte, "şiddet" kavramına da önemli ölçüde vurgu yapıldığını belirtmektedir¹²⁹.

Görüldüğü gibi faşizme ilişkin kimi tanım ve görüşlere değinmek, bir siyasal olgu olarak faşizmi oluşturan koşulların, sisteme ilişkin uygulamaların ve sonuçların irdelenmemesi durumunda açıklayıcı olamaz. Faşist sistemi ve uzantılarını kavrayabilmek için öncelikle İtalya ve Almanya örneği bazında somut durumları incelemek gerekmektedir. Ancak yukarıdaki tanımlamalardan yola çıkarak faşizmin öncelikle Fransız Devrimi'nde somutlaşan Aydınlanma Felsefesi'ne ve onun bireye olan vurgusuna ve oluşturmaya amaçladığı liberal felsefeye karşı olduğu açıktır.

¹²⁸ Linz, A. g. y. , s. 203.

¹²⁹ Barrington Moore JR, Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve köylünün Rolü, Çev:Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, Ankara, 1989, s. 347.

Bireyin özgür iradesi, parlamenter sistem, liberal toplum, sınıf mücadelesi, ona bağlı olarak marksizm ve enternasyonalcilik faşizmin karşı olduğu temel öğeler içinde yer almaktadır. Ulus, devlet, şef, inanç gibi kavramlar faşist dünya görüşüne yüceltilmişlerdir.

IV. Faşizmin Tarihsel Gelişimi ve İtalya Örneği

1. İtalyan Birliğinden I. Dünya Savaşı'na

Faşizmin temellerini oluşturan etkenleri incelerken İtalyan Birliği'nin kuruluşu ve sonrasındaki gelişime kısaca değinmek gerekmektedir. Bilindiği gibi, Almanya gibi İtalya da birliğini geç sağlayan devletlerdendir. 19. yüzyıl ortalarına değin İtalya'da henüz bir ulusal birlik ve merkezi hükümet yönetimi gerçekleştirilememiştir¹³⁰. İtalyan kapitalizmi gelişmemiştir ve devlet desteğiyle varlığını sürdürmekteydi. Öyle ki bu destek, devletin temel görevinin kapitalizmi korumak ve kollamak gibi algılanmasına yol açmıştı. Devletin bu yöndeki işlevi, düşünce alanında da kendini göstermiş, hatta Alman felsefecisi Hegel'in devleti yücelten görüşleri Gentile gibi kimi İtalyan düşünürlerini derinden etkileyerek faşizmin felsefi temellerinin oluşumuna katkı sağlayacaktı¹³¹.

İtalyan birliğinin gerçekleşmesine önemli etkilerde bulunan ideolojik, siyasal ve edebi Risergimento¹³² (Yeniden Doğuş) hareketi ideolojik, siyasal ve edebi yönleri bulunan bir akımdı. I. Dünya Savaşı sonrasında da faşizm kendisini İkinci Risergimento olarak adlandırmış ve Mazzini'nin mirasçısı saymıştır. Risergimento

¹³⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Ankara, 1987, s. 152.

¹³¹ *Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi*, İtalyan Faşizmi mad, C. 4, İstanbul, 1987, s. 773, 774.

¹³² Risergimento kimi düşünürlerce liberalizmin zaferi olarak algılanmasına karşın, kimi düşünürler de bu eylemi kitleleri içine almayan ve aristokratik çağrışımlar taşıyan bir burjuva devrimi olarak görmüşlerdir. *Ana Britannica*, Risergimento Hareketi mad, C. 18, İstanbul, 1990, s. 414. Ancak İtalyan birliğinin oluşmasının bir kitle hareketine bağlı olmaması nedeniyle Risergimento'nun kimi istisnalar dışında sokaktaki insanı ilgilendirmedeği söylenebilir. Bu hareket öncelikle kuzeydeki orta ve üst sınıfların ilgisini çekmiştir. Zaten Risergimento öncüleri arasında oluşturulması istenen ulus-devletin niteliğine ilişkin görüş ayrılıkları da ortaya çıkacaktı. Joseph LaPalombara, "Italy: Fragmentation, Isolation, Alienation", *Political Culture and Political Development*, Princeton, 1965, s. 298.

eyleminin de etkisiyle birliğini oluşturan İtalya'nın, bu oluşum sonrasında ekonomik olarak da rahatlayacağı düşünülmektedir. Diğer deyişle liberal sistemin, yaraları saracağı sanılmaktaydı. Bu nedenle İtalyan burjuvazisi fazla vakit kaybetmeden çeşitli alanlarda etkinlik göstermeye başladı. Ancak gerçek anlamda bir kapitalist pazar oluşturulamadı, ulusal birliği destekleyen bir ekonomik birlik kurulamadı, bu arada köy ekonomisi büyük yaralar aldı. Kendisi için gerekli güce kavuşamayan kapitalizm, devlet yardımına büyük çapta gereksinme duydu ve adeta sermayeyi savunma misyonunu devlete yükledi¹³³.

Devletin bu ağır yükü yanında, toplumsal, ekonomik ve coğrafi dengesizlikler de ülkede sorunların artmasına neden olmaktadır. Sanayileşmiş ve kentli bir kuzey bölgesine karşılık, daha geri ve üretimi tarıma dayalı olan bir güney bölgesi söz konusuydu. Güçlü ve gelişkin bir yönetici sınıfa, ekonomik açıdan güçlü, büyük toprak sahibi ve sanayici sınıflara karşılık, oldukça yoksul, cahil köylü ve işçi sınıfı ve bu durumun yarattığı büyük huzursuzluk göze çarpıyordu. Bu dengesiz toplumsal yapı siyasal katılma hakkının düşüklüğünde de kendini göstermekteydi¹³⁴. Örneğin, Sicilya'nın çoğu bölgesinde siyasal katılma oranı %2 ve %7 arasında gidip gelmekteydi¹³⁵. Zaten oy hakkı da ancak 1912'de 21 yaşını doldurmuş okuma yazma bilen ve 30 yaşını doldurmuş okuma yazma bilmeyen kişilere verilmişti¹³⁶.

2. Savaşa Katılma Tartışmaları

I. Dünya Savaşı başladığı zaman İtalya tarafsız olduğunu açıklamıştı; ancak bu açıklama, savaşa girip girmeme tartışmalarını engelleyemedi. Parlamento ve ülke, savaşa katılma ve katılmama taraftarları olmak üzere adeta ikiye bölündü. Savaşa katılma yolunda burjuvazinin geniş kesiminin baskıları söz konusu oldu. Ancak parlamentonun çoğunluğu bu düşüncenin eyleme dönüşmesini

¹³³ Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi, A. g. m. , s. 774.

¹³⁴ Henri Michel, Faşizmler, İstanbul, 1990, s. 27.

¹³⁵ Devrimler ve Karşı... , A. g. m. , s. 775.

¹³⁶ Michel, A. g. y. , s. 27.

istemiyordu¹³⁷. Sosyalist, Katolik kesimle Giolitti'ye bağlı liberal burjuvazi gibi unsurlardan oluşan savaş karşıtlarının mücadelesine karşılık, ağır sanayi ve büyük toprak sahiplerine bağlı olarak gelişen savaş yanlısı bir eylem de ağırlığını hissettirmeye başladı. Daha sonra silahlı bir eyleme dönüşecek olan *Interventismo* hareketi, milliyetçilerin yanında içinde kimi cumhuriyetçi, demokrat ve sosyalistleri de barındırıyordu. Sosyalist Partisi'ne mensup bir üye olan Mussolini, savaşın başladığı tarihlerde *Avanti* gazetesinde savaşa karşı yazılar yazmaktayken partinin temsilcisi olarak gittiği Bologna'daki kongrede farklı bir tutum içine girdi. Buradaki konuşmasında İtalya'nın, İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi gerektiği yolunda mesajlar verdi. Bu aşamadan sonra *Avanti* gazetesinden ayrılmak zorunda kalan Mussolini, *Il Popolo D'Italia* adında bir gazete çıkarmaya başlayarak savaşa katılma gereği konusunda propaganda yapmaya başladı. 1914 yılının Kasım ayındaki Sosyalist Partisi kurultayında, partiye ihanetle suçlanarak ihraç edilen Mussolini'nin, "Mussolini işi kapanmamıştır, yeni başlıyor"¹³⁸ biçimindeki yanıtı yalnızca bir tepki değil, ilerde gerçeğe dönüşecek bir düşüncenin ifadesiydi. Gerçekten de bundan sonraki dönemde savaşa katılma yanlıları etkinliklerini artırdılar. Parlamento çoğunluğunun muhalefetine karşın yukarıda sözü edilen çeşitli grupların etkisi ve kralın onayıyla Salandra hükümeti savaşa katılmayı kabul etti¹³⁹.

İtilaf Devletleri yanında savaşa katılan İtalya, aslında Üçlü İttifak grubu içinde yer almaktaydı. Ancak, Balkan ve Adriyatik sorunları nedeniyle Avusturya'yla sorunları olduğundan, 1902'de Fransa'yla da gizli bir anlaşma yapmıştı. Bu nedenle hem İtilaf hem de İttifak Devletleri İtalya'nın kendi yanlarında

¹³⁷ Giampiero Carocci, *Faşizmin Tarihi*, Çev: Muhittin Yılmaz, İstanbul, 1965, s. 6. Savaş karşıtı olan parlamenter çoğunluk İtalya'nın savaşa katılma kararı sonrasında tepkilerini göstermeyi sürdürmüşlerdir. İtalya'yı savaşa sokan Londra Anlaşması sonrasında 300'den fazla milletvekili ve senatör, kartlarını Giolitti'nin evine bırakmak yoluyla durumu protesto etmişlerdir. Arnold J. Zürcher, "The Monarchical Parliamentary Regime Succumbs to Fascism", *Governments of Continental Europe*, New York, 1952, s. 241.

¹³⁸ *Devrimler ve...*, A. g. m., s. 776-777. Mussolini'nin bu sözleri, kendi çıkardığı *Popolo D'Italia* gazetesinde çıkan bir yazının başlığıdır. Marcel Ussan, *Faşizm*, Çev: Saffet Üçok, İstanbul, 1978.

¹³⁹ Carocci, A. g. y., s. 6-7.

savaşmasını istemekteydiler. Çeşitli girişimlerden sonra İtalya'yla, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir anlaşma imzalandı. 26 Nisan 1915 tarihli anlaşma uyarınca, savaşa katılmasının karşılığında İtalya'ya Brenner geçidine kadar *Güney Tirol, Trieste, İstirya*, bir bölüm *Dalmaçya adası, On iki ada, Arnavutluk'ta, Valeno ve Sasena adası* verilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması durumunda *Antalya* bölgesi, Almanya sömürgelerinin bölüşülmesi durumunda da *Libya'yla Eritre'ye* sınır olan bölgeyi elde edecekti¹⁴⁰. Sonuçta İtalya, önce Avusturya'ya, (20 Mayıs 1915) sonra da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederek İtilaf Devletleri içinde yer almıştır.

3. Savaşın Sonra İtalya

İtilaf Devletlerinin yengisiyle sonuçlanan I. Dünya Savaşı, İtalya'ya düşlediği toprakları sağlayamadı. Savaşın başında tarafsız kalmayı yeğlemesine karşın, İtilaf blokunun, bu grup içinde yer alması karşılığında verdiği sözler İtalya'nın, kendini savaşın ortasında bulması sonucunu getirmişti. İtalya, savaşı kazanan tarafta yer aldığından gizli anlaşmalar uyarınca kendisine verilecek toprakları doğallıkla elde edeceğini düşünmekteydi. Ancak, Wilson ilkeleri İtalya'nın topraklarını genişletmesini engellediğinden kazanan blokta yer almış olması İtalya için bir kazanımdan çok düş kırıklığıyla sonuçlandı¹⁴¹. Savaş İtalya'ya insan ve para kaybından başka bir şey getirmemişti. Kamplarda ve savaş alanlarında yitirilen insan sayısı altıyüzbindi. Bir milyonun üstünde insan da savaşta yara almıştı¹⁴². Savaş öncesinde de var olan ekonomik bunalım artarak sürmekteydi.

İtalya'nın 1915 ve 1918 yılları arasında yaptığı harcama, 1861 ve 1915 yılları arasında yaptığı harcamanın iki katına ulaşmıştı. Gerçi bu harcamaların karşılanması büyük çapta içinde bulunduğu grubun desteğiyle oldu, ancak savaş sonrasında yardımın sona ermesiyle İtalya kendini büyük bir borç kışkacında

¹⁴⁰ Bkz. Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Ankara, 1953, s. 22; Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1973, s. 430-431; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1985, s. 400.

¹⁴¹ William Bennett Munro-Morley Ayearst, *The Governments of Europe*, New York, 1954, s. 600.

¹⁴² Zürcher, A. g. y. , s. 240.

buluverdi. Bu arada dış ticaret açığı büyümüş, enflasyon da denetimden çıkmıştı¹⁴³. Savaş sırasında tekelleşen sermaye de barış sürecine girildiğinde iç pazarın darlığı ve dış pazara da ulaşamama nedeniyle kendisini bunalımın ortasında bulmuştu. Bu durum işçi ücretlerinin düşürülmesi ya da dondurulması sonucunu doğuracaktı. Örneğin, yağ, pamuk, dokuma gibi sanayi kollarında ücretler indirilecekti¹⁴⁴.

Savaş süresince hükümetin yoksul köylülere toprak dağıtma sözü gerçeğe dönüşmediğinden bu kesimin hoşnutsuzluğu da söz konusuydu¹⁴⁵. Ülkenin çeşitli kesimlerine dağılmış olan yaklaşık 500. 000 civarındaki asker kaçakları bir diğer önemli sorunu oluştururken, savaşa aktif olarak katılmış askerlerin savaş sonrasında karşılaştıkları psikolojik ve ekonomik çöküntü de buna eklenmişti. İşsiz, doyumsuz ve arayış içinde olan bu insanların sorunlarının çözülmesi mümkün gözükmemekteydi¹⁴⁶. Siyasal bunalım da savaş sonrası İtalya'da ekonomik ve toplumsal çöküntünün hızlandırdığı bir doğal sonuç olarak ortaya çıktı.

İtalya'nın içinde bulunduğu tüm bu olumsuz koşullar, solda yer alan siyasal eğilimlerin güçlenmesine neden oldu. Solun etkinliğinin artmasının ilk yansıması 1919 seçimleri sonrasında parlamentoda oluşan dağılımla gerçekleşti. 1919 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerde, yeni kurulmuş bir parti olan Halkçı Parti (Partito Popolari) 100 sandalye kazanırken, sosyalistler de 156 sandalye elde ettiler¹⁴⁷. Sosyalistlerin seçim başarısının bir nedeni de savaş karşıtı olmalarından kaynaklanıyordu. Çünkü savaşın getireceği güçlükleri önceden görmüşlerdi.

Sosyalistler bundan sonraki süreçte daha önceki gibi öngörülü davranamadılar. Seçimlerde elde ettikleri başarı sonucunda devrim için beklenen zamanın geldiğini düşünmelerine yol açtı ve ülke çapında eylemlere öncülük ettiler. 1920 yılının başında önce grevler daha sonra da fabrika ve toprak işgalleri başladı. Milano'daki Romeo fabrikası sahiplerinin grev tehdidinde lokavt yanıtı vermeleri üzerine ülke çapında yoğunlaşan fabrikalara el koyma eylemi kimi

¹⁴³ Sander, A. g. y. , s. 311.

¹⁴⁴ Devrimler ve... A. g. m. s. 778.

¹⁴⁵ Carocci, A. g. y. , s. 8.

¹⁴⁶ Armaoğlu, A. g. y. , s. 486.

¹⁴⁷ Munro-Aycarst, A. g. y. , s. 601; Zürcher, A. g. y. , s. 244.

sosyalist liderlerce devrimin ilk aşaması olarak algılandı¹⁴⁸. Oysa bu eylemler karşı devrimin gelişiminde bir aşama olacaktı. Fabrikaların işgal eylemleri, bir sosyalist devrim yerine, özel girişime yönelik sendikal denetimin kabulüyle sonuçlansa da sermaye çevrelerine ürkütücü bir deneyim yaşatmıştı. Bu türden olaylarla karşılaşmamanın bir yolu olmalıydı. Bunun yolunu bilmeseler de, artık, liberal devletin onlara bu garantiyi vermediğini biliyorlardı.

İtalya'da yapılması düşünülen sosyalist devrimin yolu yalnızca fabrika eylemleri ve bu eylemlerin yarattığı korku nedeniyle kapanmadı. Sosyalistlerin kendi içlerinde yaşadıkları bölünmeler de hareketi önemli ölçüde zaafa uğrattı. Üçüncü Enternasyonalin ilkelerini benimseyen bir Komünist, Lazzari önderliğinde bir Sosyalist Parti, Tuarti ve Modigliani öncülüğündeki Birleşik Sosyalist Parti sosyalistlerin bölünmeleri sonucunda oluştu¹⁴⁹.

4. Faşizmin Yükselişi

1920 yılı eylemleri sonucunda ulaşılan barışçıl çözüm, kimseyi tam anlamıyla hoşnut kılmadı. İşçiler¹⁵⁰, eylemlerinin sonucunda bir takım haklar elde etmiş olsalar da düşledikleri hedefe ulaşamamış olmanın çöküntüsünü yaşıyorlardı. İç sorunları bulunan sosyalistler için de ulaşılan sonuç, düşlenenleri içermiyordu. Eylemler sanayicileri korkutmuş, arayışlarının güçlenmesine neden olmuştu. Bu kez özel girişim için bir sendikal denetim getirilmiş ve sorun çözümlenmişti. Oysa sermaye çevreleri bunu bile istemezken gelecekte bu türden eylemlerin yinelenmesi endişesini taşıyorlardı. Daha güvenilir bir çözüm bulmak gerekiyordu. Yaşanan kargaşa ve ekonomik sıkıntı orta sınıfları da yılgınlığa sürüklemişti. Grev ve enflasyondan en çok etkilenen kesimi oluşturmaktaydılar. Savaşa katılmış subay ve askerlerin de içlerinde yer aldığı bu sınıf, savaş yenilgisini duygusal açıdan da ağır biçimde yaşamış ve yaşamaktaydı. Bu arada yavaş yavaş gelişen faşist hareketin savunucuları topluma, sosyalist devrime yönelik korku ve tepkiyi

¹⁴⁸ Zürcher, A. g. y. , s. 244-245.

¹⁴⁹ Munro-Ayearst, A. g. y. , s. 601.

¹⁵⁰ İşçilerin giriştikleri eylemler bir devrimle sonuçlanacak denli büyüktü, ancak başka nedenler yanında işçilerin çoğunluğunun Katolik olması Rusya benzeri bir devrimden çekinmelerine yolaçmıştır. Parkinson, A. g. y. , s. 243.

aşılamağa çalışırken, en çok bu kesim üzerinde etkili oluyorlardı¹⁵¹. Diğer taraftan savaş yenilgisi sonucunda oluşan hoşnutsuzluğu körükleyerek, yalnızca İtalya'ya haksızlık eden müttefiklere değil, ulusal çıkarları savunmayı başaramayan hükümete karşı tepki oluşturma konusunda da orta sınıfları alabildiğine etkiliyorlardı¹⁵².

a. Faşist İktidar

İtalya'nın, kısaca değinilen ekonomik, siyasal ve toplumsal bunalımının yoğunlaştığı bu döneminde, yükselen hareketin adı “faşizm”, hareketin lideri *Mussolini*'dir. Sosyalist Partisi'nin, 1914 yılındaki kongresinde partiden çıkarılan *Mussolini*, bu tarihten sonra *Fasci d'azione Rivoluzionaria* adı verilen ve İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na katılması için mücadele eden gruplar içinde yer aldı.¹⁵³ Savaşın bitmesinden sonra *Mussolini*, “*Fascio di Combattimento*” (Savaş Birliği) adı verilen örgütü kurarak faşist hareket için önemli bir aşamayı gerçekleştirdi. Bu grubun ilk üyeleri arasında eski sosyalistler (savaş yanlısı), eski subay ya da savaşılar ve eylem yanlısı serüvenciler bulunmaktaydı. Daha sonra, *Fiume*¹⁵⁴ seferinde yer alanlar da gruba katılacaklardır¹⁵⁵. 23 Mart 1919'da fasci hareketinin kurucular toplantısında milliyetçi ve reformcu temellere dayanan bir program oluşturuldu. Programda fasci grubunun siyasal, ekonomik, toplumsal ve askeri konulara ilişkin görüşleri dört bölümde incelenmişti. Siyasal talepler arasında kadınlara seçme ve seçilme hakkı, senatonun kaldırılması, seçme ve seçilme yaşının düşürülmesi, yeni bir anayasa için geçici bir ulusal meclis, meslek toplulukları tarafından seçilen ve yasama yetkisini elinde bulunduran ulusal teknik konseylerin oluşturulması bulunuyordu.

¹⁵¹ Sarıca-Aybay, A. g. y. , s. 18.

¹⁵² Carocci, A. g. y. , s. 9.

¹⁵³ Ussan, A. g. y. , s. 15; Sarıca-Aybay, A. g. y. , s. 13.

¹⁵⁴ Savaş yanlısı milliyetçi İtalyan ozan D'Annunzio, müttefiklerin İtalya'ya vermedikleri *Fiume* üzerine bir yürüyüş düzenledi. *Fiume*'nin yeniden İtalya'ya verilmesini sağlamak biçimindeki hedefe ulaşamadı. Ancak, bu yürüyüş, toplumda bir coşku havası yaratarak hem devrimci sendikalistlerin hem de tutucuların desteğini kazandı Bkz.. Michel, A. g. y. , s. 29.

Mussolini'nin de desteklediği bir eylem olan *Fiume Yürüyüşü* bir simgeye dönüştü ve 1922'de gerçekleştirilecek *Roma Yürüyüşü*'ne bir anlamda örnek oluşturdu. Bkz. *Devrimler ve... s. 783.*

¹⁵⁵ Zurcher, A. g. y. , s. 246.

Programın toplumsal konulara yaklaşımı sosyalist partiyle rekabete girişen aynı yöndeki bir eğilimi andırıyordu¹⁵⁶. İşçi ve köylüler için 8 saatlik işgünü yasasının çıkarılması, işçi ve işçi temsilcilerinin işletme yönetimine katılması, sanayi ve kamu hizmetlerinin yönetiminin, bu işi yapabilecek işçi temsilcilerine bırakılması gibi istemler de programda yer alıyordu.

Askeri konuya ilişkin bölümde ulusal milis kurulması öngörülür, İtalyan ulusuna layık bir dış politika izlenmesi istenirken, Fiume ve Dalmaçya'nın da İtalya'ya verilmesi gerektiğini savunan programın bu bölümünde milliyetçi eğilimler ortaya çıkıyordu.

Mali konulara gelince; sermayeye yönelik güçlü bir vergi, dinsel toplulukların mallarına el konulması, yüksek din adamlarının ayrıcalıklarının kaldırılmasıyla toplumun ağır bir yükten kurtulması, diğer taraftan da savaş kazançlarının %85'inin savaş zenginlerinin elinden alınması öngörülmekteydi¹⁵⁷.

Faşizmin ilk manifestosu olarak adlandırılacak olan bu program, sosyalist eğilimlerin hala güçlü olduğu bir toplum için öngörüldüğünden içinde sol eğilimi barındırmaktaydı. Diğer taraftan ulusal duygulara da seslenmeyi ihmal etmemişti. Böylece daha geniş kitlelerin dikkatinin çekilmesi isteniyordu. Ancak ilk aşamada hareket başarılı olamadı. 1919 seçimlerinde faşistlerin parlamento'ya tek bir milletvekili bile sokamamaları eylemin başarısızlığının kanıtı oldu. Buna karşılık faşistler, savaş birliklerini kurduktan sonra şiddetli eylemlerinin temel unsuru biçimine dönüştürmüşlerdir. İlk eylemleri arasında sosyalist Avanti gazetesinin yakılması da bulunan faşist terör, fabrika işgallerinin yaygınlaştığı ve toplumsal bunalımın yoğunlaştığı 1920 yılından sonra güç kazanmaya başlayan faşist harekete paralel olarak etkinlik kazandı. "Kendini düzenin ve vatanın en yüce değerlerinin temsilcisi olarak" gören ve sanayici ve toprak sahiplerince mali açıdan desteklenmeye başlayan Mussolini'nin eylem grupları, borsalara, sendikalara, sol

¹⁵⁶ Carocci'ye göre Mussolini iki temel üzerinde hareket etmekteydi. Birincisi eski savaş taraftarlarıyla tarafsızlar arasındaki ayrımı son vererek Büyük İtalya'yla Dalmaçya'yı birleştirmek ve diğer yandan da sosyalist partiyle rekabet eden bir solcu tutumu benimsemek. Carocci, A. g. y. , s. 14.

¹⁵⁷ Perezziolini, Le fascisme, Paris, 1925, s. 33-35. Aktaran: Bourderon, A. g. y. , s. 198.

görüşlü belediyelere saldırılarda bulunurken ¹⁵⁸ diğer taraftan da komünizm korkusunu gündemde tutarak yandaş kazanmaya çalışıyorlardı.

15 Mayıs 1921 tarihinde yapılacak seçimler öncesinde Giolitti, parlamentoyu dağıtarak seçimleri yenilemeye karar verdi. Kendi listesinden faşistleri de aday gösteren Giolitti, böylece Sosyalist ve Halkçı partinin gücünün azalacağını düşünüyordu. Ancak sonuç, Giolitti'nin umduğu gibi olmadı. Komünist ve Sosyalist Partilerin kazandıkları sandalye sayısı sanıldığı kadar düşmemiş, buna karşılık faşistler, Mussolini'nin de parlamentoya girdiği seçimlerde 35 milletvekilliği elde etmişlerdi ¹⁵⁹. Bu tarihten sonra Mussolini, uzlaşmacı bir tutum sergilemeyi yeğledi. Bu tutumun bir sonucu olarak 3 Ağustos 1921 tarihinde sosyalistlerle faşistler arasında yapılan barış anlaşması sonrasında faşistler arasında Mussolini'ye karşı bir tepkiye dönüşen yoğun bir anlaşmazlık başgösterdi. Sonraki aşamada bulunan çözüm, faşist hareketin partiye dönüştürülmesi biçiminde ortaya çıktı. 1921 yılının Kasım ayında yapılan Ulusal Faşist Kongresi'nde faşist eylem, bir partiye dönüştü ve Ulusal Faşist Parti (Partito Nazionale Fascista) adını aldı. 27 Aralık 1921 tarihinde Popo D'Italia'da yayımlanan parti programında temel olarak devlete ilişkin liberal, demokratik ve sosyalist kuramlar reddedilmekteydi¹⁶⁰.

Faşizm disiplinini pekiştirmek ve ilkelerini açıklamak üzere siyasal parti olarak örgütlenildiği belirtilen parti programında, faşist dünya görüşünün biraz daha netleşmiş olduğu görülmektedir. Diğer taraftan faşist ideoloji, kendini açıkça ortaya koyma konusunda daha cesaretlidir artık. Söz konusu Faşist Parti'nin programı ulus, devlet, korporasyonlar, iç, dış, toplumsal politika, eğitim politikası, adalet, savunma ve örgütlenme gibi konularda net görüşler ortaya koymuştur.

Programda ulus, bireylerin, geçici öğelerini oluşturdukları kuşaklar dizisini içeren ve *“ırkın tüm maddi ve manevi değerlerinin üstün bireşimi”* olarak

¹⁵⁸ Michel, A. g. y. , s. 29. Aynı yılın Ocak ayı içinde faşistler Sosyalist Parti'nin Bologna'daki merkezini basarak binayı yakdılar. Güvenlik güçlerinin faşistlerin bu tür eylemlerine seyirci kalması, hem eylemcileri hem de bunlara maddi destek sağlayan sermaye sahibi sınıfı cesaretlendiriyor, Faşist terörün sürdürülmesinde önemli bir etken oluyordu. Bkz. Sarıca-Aybay, A. g. y. , s. 19; İlhan Akın, *Kamu Hukuku*, İstanbul, 1987, s. 248.

¹⁵⁹ Zurcher, A. g. y. , s. 248.

¹⁶⁰ John A. R. Marriot, *Dictatorship and Democracy*, London, 1936, s. 187.

tanımlanmakta, devlet de “ulusun hukuksal cisimleşmesi” olarak görülmektedir. Egemen unsur olduğu belirtilen devletin egemenliğine kilisenin müdahale edemeyeceği belirtilmektedir. Ancak devletin işlevlerinin sınırlanması, diğer deyişle kendi işlevlerine indirgenmesi gerektiği vurgulanmakta ve ulusal devletin saygınlığının yeniden oluşturulması için devletin, ulusal gelenek, ulusal irade ve ulusal duygunun savunucusu olması gerektiği belirtilmektedir. Devlete Akdeniz’de Latin uygarlığının temelini oluşturma görevi de verilmiştir. İtalya, bunu yaparken tarihsel ve coğrafi birliğini yeniden oluşturma hakkına da sahip olmalıdır.

Programın birey-toplum ilişkisine ilişkin görüşünü “toplum, birey için değil, birey toplum içindir” ilkesi temellendirmektedir. Buna karşılık özel mülkiyet ve özel girişim kabul edilerek, bunların toplumsal işlevi vurgulanmaktadır. Özel girişimin, üretimin en önemli ögesi ve enerjileri motive edici etkisi olduğu düşünüldüğünden devletleştirme gibi bozuk yöntemlerden kaçınılacaktır. Sendikalara, üretime katkıları olduğu ölçüde izin verilecek, ancak üretime ve işçilere yönelik kısıtlamalar koymalarına izin verilmeyecektir. Bu bağlamda her alanda grevler yasaklanacaktır.

Ulusun sınıflar üstü olduğu düşüncesine uyulması koşuluyla faşist ya da özerk mesleki korporasyonlar özendirilecektir. Korporasyonlar, bireylerin toplum içinde yüceltilmesi ve geliştirilmesi işlevini götürek zorundadırlar. Bu arada basına sansür konulacağı da programda belirtilmiştir. Buna göre eleştirilere yapıcı olmak koşuluyla izin verilecektir. Savunma konusunda ordunun önemini vurgulayan programda, amacın ordu-ulus birliğinin sağlanması olduğuna değinilerek, ordunun, eğitim ve spor kuruluşlarıyla da işbirliği yaparak ulusu, savaşa hazır duruma getirmek zorunda olduğu belirtilmektedir. Faşist düşüncenin savunuculuğunu üstlenmiş bir güç olarak Ulusal Faşist Parti’nin saldırı mangalarıyla da (squadro), devlet hizmetinde gönüllü bir milis örgütü oluşturulacağı programda vurgulanmaktadır¹⁶¹.

Faşist hareketin partileşmesi, daha önce kullandığı yasa dışı yöntemleri değiştirmesine neden olmamıştır. Çünkü bu hareket seçim yoluyla iktidarı elde

¹⁶¹ Bkz. Marriot, A. g. y. , s. 187-188; Ussan, A. g. y. , s. 90-94; Bourderon, A. g. y. , s. 200-203.

edebileceğini düşünmemekteydi¹⁶². Ancak yasa dışı yöntemler sürdürülürken, yasal yollar da deneniyor, belki de bu yöntemle güven sorunu aşılmaya çalışılıyordu. Diğer deyişle faşizm, yasa dışı yollarla yasallaşmaya çalışıyordu. Bu arada faşist hareketin de etkisiyle yaşanan siyasal bunalımın, faşizmin güçlenmesine önemli katkıları olduğu gözardı edilemez. 1922 yılı içinde hükümet bunalımları yoğunlaşırken, Mayıs başından itibaren de faşist eylemler hız kazanmaktaydı. Özellikle Bologna'nın 5 gün süren işgali sonucunda hükümet, faşistlerin istemlerine boyun eğip valiyi değiştirmek durumunda kaldı. Faşist teröre yönelik tepkiler nedeniyle bir süre eylemine ara vermek zorunda kalan faşist hareket, Temmuz ayı içinde yeniden canlandı, çeşitli kentler faşizmin saldırısıyla karşılaştı. 25 Şubat'ta işbaşına gelen Facta hükümeti faşist terör nedeniyle son buldu. Ancak, 9 Ağustos'ta Meclis yeniden Facta hükümetini işbaşına getirdi¹⁶³.

Bu arada, 1 Ağustos 1922'de ilan edilen genel grev Faşizme ve lideri Mussolini'ye iktidar olma yolunda aradığı fırsatı sağlayacaktı¹⁶⁴. Genel grevin karşısına çıkan faşist hareket, eylemi kırarken adeta güç gösterisinde bulunuyordu.

Faşist hareketin yasadışı eylemlerine son vermek için düşünülen çözümlerden biri de Mussolini'ye kabinede yer alması için yapılan teklifti. Ancak Mussolini, kendisini ve eylemini, bununla yetinmeyecek kadar güçlü görüyordu. O, iktidarı istiyordu¹⁶⁵. Bu nedenle 1922 yılının Ekim ayında, iktidarı almak üzere "Roma Üzerine Yürüyüş" kararı verdi. Bu kararı duyan hükümet, 27 Ekim gecesi toplanarak "sıkıyönetim" ilan etmeye karar verdi ve düzeni sağlamaya kararlı olduğuna ilişkin olarak yayımladığı bildiriye Roma sokaklarındaki duvarlara astırdı. Ancak, kralın, sıkıyönetim ilanıya ilgili kararnamayı imzalamaktan vazgeçmesi "Roma Üzerine Yürüyüş"ün kendiliğinden başarılı olması sonucunu getirdi. 29 Ekim'de faşist milisler Roma'ya girerken hemen hiçbir engelle karşılaşmadılar. Üstelik kral, hareketin sonucunu Milano'da bekleyen Mussolini'yi çağırarak hükümeti kurma görevini ona verdi¹⁶⁶.

¹⁶² Parkinson, A. g. y. , s. 243.

¹⁶³ Devrimler ve... A. g. m. , s. 805-806.

¹⁶⁴ Marriot, A. g. y. , s. 188.

¹⁶⁵ Carocci, A. g. y. , s. 20-21.

¹⁶⁶ Sarica-Aybay, A. g. y. , s. 21-22.

“Roma Üzerine Yürüyüş” sonucunda başbakan olarak atanan Mussolini’nin iktidarı tam anlamıyla ele geçirmesi için üç yıl daha geçmesi gerekecekti. Mussolini, başbakan olduğu 1922 yılından itibaren siyasal açıdan ülkenin tek egemeni olma yolunda gereken tüm çabayı gösterecektir. Bu dönemde kullanılan yöntemlerin faşizmin kurumsallaşmasına katkıları büyük olmuştur. Mussolini’nin başbakan olarak atandığı ilk kabinede faşist bakanların sayısı, faşist olmayanlardan çok daha azdı. Bu nedenle hükümeti kurduktan sonra öncelikle parlamentonun güvenini kazanmaya çalıştı. 1922 ve önceki iki yıl içinde gerçekleştirilen kanlı eylemler son bulmuş gibi gözüküyordu. Hem eylemlerin sona ermesi hem de uygulanan liberal politika, liberal liderleri hoşnut kılmıştı. Ayrıca partiler ve basın da işlevlerini sürdürmekteydi. Kısacası “totaliter” sözcüğü henüz icat edilmemişti¹⁶⁷. Mussolini, kendisini yeterince güçlü hissedinceye değin bu durumu bir ölçüde sürdürecekti.

Mussolini’yi diktatörlüğe götürecek girişimlerin ilki, seçim yasasının Mussolini’nin çabalarıyla değiştirilmesi oldu. Buna göre, seçimlerde çoğunluğu elde eden parti, parlamentodaki sandalyelerin üçte ikisine sahip olacaktı. 1923 yılının Temmuz ayında seçim yasasında gerçekleştirilen bu değişiklikten sonra yeni seçimlerin yapılması için bir yıl beklemek gerekti.

6 Nisan 1924 tarihinde yapılan seçimlerde uygulanan söz konusu yasa gereğince faşistler, parlamentoda üçte iki çoğunluğu sağlama başarısına eriştiler¹⁶⁸. Faşistler, parlamentoda mutlak çoğunluğu elde etmelerine karşın, bir dönem terk etmiş gibi göründükleri yöntemleri, bu aşamadan sonra yeniden uygulamaya geçirmekte gecikmediler. Aslında bu yöntemleri hiç terk etmemişlerdi. Sadece farklı bir imaj oluşturmaya çalışmışlardı. Mussolini iktidarının henüz birinci yılında gazeteler, faşizm karşıtı 166 militanın öldürüldüğünü yazmaktaydı.

Bu arada 1924 yılı seçimlerinde elde edilen sonuçta da baskı ve hile yöntemlerinin önemli etkisi olduğu ortaya çıkıyordu. Ayrıca seçimlerde, seçmenlerin %37’si oy kullanmamış, muhalefet oylarının toplamı da %35’e

¹⁶⁷ Mario Einaudi, “Fascism”, *Encyclopedia of Social Sciences*, C. 5, 1968, s. 335.

¹⁶⁸ Zurcher, A. g. y. , s. 252.

ulaşmıştı. Seçimlerde hile yapıldığını öne sürerek seçimlerin iptalini isteyen Sosyalist milletvekili Matteotti'nin öldürülmesi, zaten gergin olan siyasal ortamı biraz daha gerdi. Mussolini ve yandaşlarına karşı oluşan tepkiler yeniden yoğunlaştı. Durumun kötüye gittiğini gören Mussolini, son kozunu oynadı ve kazandı. 3 Ocak 1925 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşma Mussolini'nin diktatörlüğünün ilanı olarak tarihe geçti. Mussolini, kendisine suikast girişimlerinde bulunduğu savıyla “olağanüstü hal” yasaları çıkararak partileri kapattı, özgürlükleri yok etti, basını susturdu ve ülkenin tek egemeni durumuna geçti¹⁶⁹

b. Faşizm ve Devleti Güçlendiren Yasal Düzenlemeler

Faşist dönem öncesi İtalyan hukuku, Fransız Devrimi kaynaklı liberal-kapitalist temellere dayanmaktaydı. Anayasa hukuku uyarınca bireysel özgürlükler ve doğal haklar geniş ölçüde kabul edilmekte, ekonomide de serbest yarışma ve özel mülkiyete dayanan sistem işlemekteydi.

Faşist rejimin kurulmasından sonra var olan hukuk sisteminin de değişmesi gerekecekti. Çünkü faşizm, siyasal alanda kişisel hak ve özgürlükleri sınırlayan, yöneticilere özellikle şefe üstün yetkiler tanıyan, ekonomik alanda, serbest mülkiyete dayalı ancak bu rejimi denetleyici korporasyon sistemi temeline dayanan, dinsel alanda, dini bireysel değil devlete ilişkin bir olgu olarak gören hukuk anlayışını içermekteydi¹⁷⁰.

Bu nedenle faşist düşünce siyasal gücü elde edip bir eylem alanı oluşturunca kendi hukuk görüşüne uygun kurallara gereksinim duydu ve hemen harekete geçti. Liberal-kapitalist temellere dayanan eski hukuk sisteminin yeni faşist sisteme uyarlanması yasa değişiklikleri yoluyla gerçekleşti. Ancak yürürlükte olan 1848 anayasasına ilişkin bir değişiklik gereksinimi duyulmadı. Buna karşılık yeni yasalar yoluyla oluşan değişiklikler, eski anayasayı yeni rejime uygun duruma getirdi¹⁷¹.

24 Aralık 1925 tarihli yasayla devleti yönetme yetkisinin kral tarafından hükümet aracılığıyla kullanılması, hükümetin genel politikasının da hükümet

¹⁶⁹ Devrimler ve... , A. g. m. , s. 815.

¹⁷⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Devirden Devire Gözlemler ve İncelemeler, C. 2. , Ankara, 1975, s. 89-90.

¹⁷¹ A. g. y. , s. 90.

başkanı tarafından yönlendirilmesi karara bağlandı. Aynı yasada başbakanın onayı olmaksızın hiçbir yasanın Meclislerde tartışılmayacağı da belirtiliyordu¹⁷². Bu yasayla amaçlanan, parlamentoda görüşülecek yasalarda hükümet başkanının egemenliğini sağlamaktır¹⁷³.

Faşizmin yerleştirilmesine yönelik yasalardan biri de 31 Ocak 1926 tarihli yasadır. Bu yasa uyarınca kral, yasa gücünde kararnameler yayınlama yetkisini elde etmiştir. 4 Şubat 1926'da belediyelerin özerkliğine son verildi ve belediyeler merkezi iktidarın hizmetine sunuldu. 5 Kasım 1926'da tüm siyasal partilerin yanında muhalif gazetelerin de tümü kapatıldı. 25 Kasım 1926 tarihli özel yasayla "Devleti Savunmakla Görevli Özel Mahkemeler"ın kurulması söz konusu oldu¹⁷⁴.

5. Korporatif Devlet

İtalya'da 1922 yılında faşist hareketin iktidarı elde etmesinin ardından devletin "korporatif" biçimde yapılanması yolunda çabalara girişilmiş, bu yolda uygulamalar başlatılmıştır. Faşizmin kuramcılarında Panunzio, korporatif devlet görüşünün, faşizmin etimolojik anlamıyla uyum içinde olduğunu ve bu görüşün faşist devlet düşüncesinin temelini oluşturduğunu¹⁷⁵ belirtirken Mussolini de "korporatif devlet faşist devletin tipik örgütü ve yasal övgüsüdür" diyordu. Çünkü korporatist devlet anlayışı, temelde toplumu organik bir bütün olarak görür. Buna göre toplum vücudu, korporasyonlar organları, bireyler de hücreleri oluşturur. Bünyenin sağlıklı olması tüm bu unsurların uyumuyla ilişkilidir¹⁷⁶.

Söz konusu bakış açısı, bireyin toplumdan ayrı ve onun dışında varolamayacağını öngördüğünden bireye toplumun değer kazandırdığını savlamaktadır. Çünkü toplum, birbirleriyle bağları olan bireylerden oluşur. Bireyler de doğal, biyolojik, duygusal, dinsel, coğrafi, mesleki ve buna benzer bağlar

¹⁷² A. g. y. , s. 90.

¹⁷³ Sarıca-Aybay, A. g. y. , s. 52.

¹⁷⁴ Bkz; Murat Sarıca, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)*, İstanbul, 1982, s. 241; Jele, A. g. y. , s. 124.

¹⁷⁵ Ayferi Göze, *Korporatif Devlet-XIX. veXXinci Yüzyıllarda Avrupada Korporatif Devlet Sistemleri*, İstanbul, 1968, s. 106. Korporatif Devlet Sistemi aynı yazarın bir başka yapıtında "Faşizm" başlığı altında özetlenmiştir. Bkz; Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 6. bs. , İstanbul, 1993, s. 315-331.

¹⁷⁶ Bkz; Ana Britannica, "Korporatizm" mad. , C. 13, İstanbul, 1989, s. 537.

nedeniyle toplumsal birlikleri oluşturlar. Korporatif devlet görüşü, bu bakış açısının sonucu olarak bireylerin kendilerini ancak toplumsal kuruluşlar içinde ifade edebileceklerini savunur. Ancak söz konusu kuruluşlarda bireylerin, kesinlikle toplumsal çıkarlara, verili düzene aykırı olmayan bir amaç uğruna biraraya gelmiş olmaları gerekir¹⁷⁷. Yer aldığı kurumlar kanalıyla varlık kazanan birey, temelde devlet için “kaynak” olmadığı gibi amaç hiç değildir. Devlet, “kendiliğinden oluşan sosyolojik tarihsel bir gerçek “ olarak algılandığı gibi, kendine özgü amaçları olan organik ve biyolojik bir bütün gibi düşünülür. Diğer deyişle korporatist görüş devleti, bireyin iradesi dışında bir oluşum olarak görür ve bu nedenle devlete bireyin amaç ve çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik bir işlev yüklemeyi¹⁷⁸

İtalya’da faşist ideolojinin devlete egemen olmasıyla birlikte korporatizmin yerleştirilmesi süreci de başlamıştı. Faşizmin korporatizm propagandası öncelikle siyasal söylemde 1789 Fransız İhtilali’nin ardından yaygınlaşan ilkelere karşı olmayı içeriyordu. Diğer deyişle, faşist korporatif devlet, parlamentarizm ve demokratik özgürlüklere karşıydı. Bu nedenle de korporatizm, “ancak bütün demokratik özgürlükler tasfiye edildikten, işçiler bütün temsil edilme olanaklarından yoksun bırakıldıktan, bütün siyasal partiler kapatıldıktan, sendika özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı özgürlüğü ve her türlü anlatım özgürlüğü kaldırıldıktan sonra örgütlenebilmiştir”¹⁷⁹

a. Korporatif Devlet Sistemine Doğru- Yasalaştırma Süreci

İtalya’da korporatizmin övgüsü yapılmaya başlandığında, faşizm henüz devlete egemen olmamıştı. Korporatizmin hedeflendiğine ilişkin açıklamalar 1921 yılından başlayarak faşist hareketin çeşitli belgelerinde yer almıştır¹⁸⁰. Ancak

¹⁷⁷ Göze, *Korporatif...*, s. 67.

¹⁷⁸ Göze, *Siyasal...*, s. 320.

¹⁷⁹ Palmiro Togliatti, *Faşizm Üzerine Dersler*, 3. bs., Ankara, 1989, s. 128.

¹⁸⁰ 28 Ağustos 1921 tarihli Faşist Hareketi Merkez Komitesi’nin programında, 27 Aralık 1921 tarihli parti tüzüğünde korporasyonların kurulacağı belirtilmiştir. Bkz; Göze, *Korporatif...*, s. 111. Mussolini *Fasci Italiani di Combattimento*’nun kuruluş toplantısında “korporasyon” dan söz edildiğini belirterek bu konuda şöyle diyor: “Devrimin akışı içinde, rejimin temelindeki yasama ve toplumla ilgili yapıtlardan birisi olacak “Korporasyon” sözcüğünün, San Sepolcro Meydanı toplantısının daha ilk gününde çınlaması anlamlı değil midir. Bkz; Benito Mussolini, “Faşizm”, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi -3- Yakınçağ. Seçilmiş Yazılar*, Der: Mete Tunçay, Ankara, 1969, s. 255.

Faşist Parti'nin korporatizmden sıkça söz etmesine karşın bu bağlamda yasal süreç 3 Nisan 1926 tarihinde başlamıştır¹⁸¹. 1926 yılından 1934 yılına değin korporatizmin egemenliğini sağlamaya yönelik çabalar söz konusudur.

3 Nisan 1926 tarihli yasa, korporatif devletin kuruluşuna ilişkin ana ilkeleri içermekteydi. Sözü edilen yasa, İtalya'da faşist sendikalizm sisteminin kuruluşunu sağlayarak iş ilişkilerini disiplin altına almış, böylece devletin dışında gelişmesi olası ekonomik güçler devlet denetimine sokulmuştur. Yasada her mesleğin yalnızca bir sendikada örgütlenebilmesi yolunda düzenleme söz konusudur. Ancak tek sendikanın örgütlenebilmesi de yasal koşulları yerine getirebilmeyeyle ilişkilendirilmiştir.

2 Temmuz 1926 tarihli kararnameyle "Korporasyonlar Bakanlığı" ve "Korporasyonlar Milli Meclisi" kurulmuştur. Konuya ilişkin diğer siyasal belgeler, 1927 tarihli İş Şartı¹⁸², 20 Nisan 1930 tarihli "Korporasyonlar Milli Meclisi"¹⁸³ başlıklı yasa ve nihayet korporatif sistemi egemen kılan 5 Şubat 1934 tarihli yasadır.

İtalyan faşizminin en önemli savı olarak korporatif sistemi bütünüyle kurmaya olanak sağlayan söz konusu yasa gereğince siyasal organlarla ekonomik örgütlenmeler arasında sıkı bağlar oluşturuluyordu. Buna göre; korporasyon başkan ve yönetim kurulu üyeleri hükümet kararnamesiyle atanacaklar, başkan bakanlardan biri arasından seçilecek ya da bu görev parti genel sekreterince yürütülecekti¹⁸⁴

Faşist korporatif devletin güttüğü amaca ilişkin olarak Mussolini daha 1926 yılında şöyle diyordu: "Biz korporatif ve faşist devleti, milli toplum devletini, bütün sosyal sınıfların menfaatlerini teksif eden, geliştiren ve ahenkleştiren, koruyan

¹⁸¹ Togliatti, A. g. y. , s. 129.

¹⁸² "İş Şartı"nda; çalışmanın toplumsal bir ödev olduğu belirtilirken, manevi, siyasal ve ekonomik birliğin faşist devlette gerçekleştirileceği de vurgulanıyordu. Üretimin çeşitli unsurlarının dayanışmasının da işveren ve işçilerin çelişik çıkarlarının uzlaştırılmasında somutlaşacağı açıklanıyordu. Bkz; Carl Cohen, *Communism, Fascism and Democracy-The Theoretical Foundations*-, 2. bs. , New York 1972, s. 362.

¹⁸³ Bu meclis önceleri Korporasyonlar Bakanlığı'na bağlı bir danışma organıyken 1930'daki değişiklikle devlet organı niteliğine bürünmüştür.

¹⁸⁴ Göze, *Korporatif...* , s. 116-117.

devleti kurduk. Eskiden, demo-liberal rejimin hüküm sürdüğü devirde, işçi kitleleri devlete kuşku ile bakarlardı, onun dışında idiler ve devleti her an düşman sayıyorlardı. Bugün çalışıp yerini korporasyon içinde, federasyonlarda aramayan kendini, milli korporatif faşist devleti olan bu muazzam organizmanın bir molekülü olarak görmek istemeyen bir İtalya yoktur”¹⁸⁵.

Mussolini’nin kendi sözlerinden de anlaşıldığı gibi İtalyan korporatif sistemi, tüm toplumsal sınıfları uzlaştırma amacındadır. Sınıfların varlığı bir gerçeklik olarak kabul edilse bile, çelişik çıkarların aynı potada eritilmesi yolunda büyük bir baskı söz konusudur. Dayanışma ve işbirliği hedeflenerek sınıflararası savaşım, korporasyonlar yoluyla engellenmiştir. Çünkü önemli olan bireyler ve onların içinde bulunduğu sınıflar değil *kendine özgü amaçlara sahip bir organizma olan ulustur*. Devlet de bireyi değil ulusu güçlendirme amacındadır. Korporatif sisteme göre emek ve sermaye devletin güdümünde ulusun çıkarları için işbirliği ve dayanışmada bulunacaklardır. Ancak bu sistem gereği, özel girişime ekonomide büyük yer ayrılmıştır. Çünkü devlet kendini girişimci olarak algılamamakta, özel girişimin devamını sağlayan yönlendirici bir unsur olarak görmektedir¹⁸⁶

b. Korporatif Temsil ve Büyük Faşist Konseyi

17 Mayıs 1928 tarihli “Siyasi Temsilin Düzeltilmesine İlişkin Yasa” da milletvekili önerme yetkisini, varlığı yasayla onaylanmış sendika ve konfederasyonlara tanımıştır. Yasaya göre söz konusu sendika ve konfederasyonlar, seçilecek milletvekili sayısının iki katı tutarında adayı Büyük Faşist Konseyi’ne¹⁸⁷ önereceklerdir. Ancak Konsey (Meclis), halkoyuna sunulacak listeyi hazırlarken önerilen isimlere bağlı kalıp kalmamakta özgürdür. Sonuçta Konsey, İtalya için bir tek seçim listesi oluşturarak halkoyuna sunar. Listeyi onaylamayanların sayısı onaylayanlardan daha fazla olursa, Konsey, listeyi yeniden gözden geçirir ve ikinci kez halkoyuna sunar. Durumda herhangi bir değişiklik olmazsa liste üçüncü kez düzenlenir ancak halk oyuna sunulmaz¹⁸⁸. Söz konusu yasanın bir diğer

¹⁸⁵ Benito Mussolini, *Faşizm*, Çev: Refik Özdek, İstanbul, 1966, s. 43.

¹⁸⁶ Göze, *Korporatif...*, s. 123-126.

¹⁸⁷ Büyük Faşist Konseyi’nin bir parti kurumu biçiminde ortaya çıkması Roma Yürüyüşü sonrasında gerçekleşmişti. Bkz; Jelev, A. g. y. , s. 97.

¹⁸⁸ Sarıca-Aybay, A. g. y. , s. 53-54.

anlamı da parlamentonun korporatif bir meclise dönüşeceğinin önemli ipuçlarını vermesinde yatmaktaydı¹⁸⁹

6. Parti- Devlet Kaynaşması

9 Aralık 1928 tarihli yasayla da Büyük Faşist Konseyi en yüksek organ durumuna getirilerek, totaliter devletin oluşturulması yolunda en önemli hukuki aşama gerçekleştirilmiş oldu. Bu düzenleme aynı zamanda, bir parti organı niteliğinde olan Konsey'i en yüksek devlet organı konumuna getirmiş oldu. Söz konusu yasayla, parti-devlet birliği sağlanarak faşist rejimin egemenliği pekiştirilmiş oldu.

Büyük Faşist Konseyi'nin başkanı, hükümet başkanı, sekreteri de Faşist Partisi'nin sekreteridir¹⁹⁰. Konseyi toplantıya çağırma ve gündemi oluşturma yetkisi başbakana aitti. Yalnızca anayasaya ilişkin konularda Konsey'i toplantıya çağırma zorunluydu. Konseyin üyeleri, milletvekillerinin sahip olduğu tüm ayrıcalıklara sahipti.

Bu kurumun sürekli üyeleri arasında Roma yürüyüşünü yönetenler, 1922 sonrasında Faşist Partisi Genel Sekreterliği görevini yapmış olanlar, bakan ya da müsteşar olarak en az üç yıl Konsey üyeliği yapanlar bulunmaktaydı. Konsey'in geçici üyeliğinde bulunanlarsa meclis başkanları, kimi bakanlar, milli emniyet milisi örgütünün komutanı, parti genel sekreteri ve yardımcısı, akademi başkanı, özel mahkeme başkanıydı¹⁹¹.

Konsey, meclis, senato, hükümet gibi devlet organları üzerinde denetleme yetkisine sahip olduğu gibi anayasal değişiklikler konusunda da yetkili kılınmıştır. Konsey, bu işlemlerin yanı sıra kabinenin kuruluşunda da etkindir. Partiye ilişkin yetkilerine gelince konsey; “son seçim yasası gereğince milletvekili cetvelini hazırlar”, “Ulusal Faşist Partisinin tüzüğünü, örgütlenmesini ve siyasi direktiflerini inceler”, “parti örgütünün üst düzeyden idarecilerini oluşturan sekreterin, yardımcı

¹⁸⁹ Bkz; A. g. y. ,. 53-54; Göze, *Korporatif...* ,. 127-128.

¹⁹⁰ Bkz; A. g. y. , s. 56; Sarıca, A. g. y. , s. 241; Jelev, A. g. y. , s. 97-99.

¹⁹¹ Velidedeoğlu, A. g. y. , s. 91.

sekreterin ve öteki idare üyelerinin tayini veya azli sorunları üzerinde fikrini bildirir”di¹⁹².

Devletin, partinin en yüksek organınca denetimiyle, parti-devlet birliği sağlanmış, diğer deyişle parti organı devlet organı niteliğine dönüştürülmüştü. Bu arada, devlet bürokrasisinde de faşist partisi üyelerine yer verilerek partinin konumu güçlendirilmişti. “Bürokratlara İlişkin Yasa”yla söz konusu durumun yasal çerçevesi çizilmişti. Buna göre hükümet ve devlet birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğundan parti, faşist devlete ve hükümete karşı olan görevliye sistemde yer veremezdi. Diğer deyişle bu yasa devlet görevlilerini faşist partiye üye olma ya da görevden ayrılma ikilemine sokmuş oluyordu¹⁹³

a. Parti Denetimi

Mussolini, “bir ulusu totaliter yöntemlerle yöneten parti, yeni bir tarih olgusudur”¹⁹⁴ derken sözünü ettiği parti yapılanması gerçekten de birey ve toplum yaşamının her alanını denetleme savındadır.

Partinin toplumu denetleme yöntemlerinden söz etmeden önce faşist partisinin kendini nasıl tanımladığına değinmek gerekiyor. Kasım 1932 tarihli parti tüzüğüne göre “Ulusal Faşist Parti devletin hizmetinde bir sivil milis örgütüdür”¹⁹⁵. Diğer deyişle parti, devletin egemenliğindedir; parti üyeleri de devletin egemenliğindeki partinin milis örgütünün görevlileridirler.

1928 yılında Mussolini’nin yaptığı konuşmadan da parti üyesinin nasıl algılandığına ilişkin bir yargıya ulaşmak mümkün; “bizim gibi askerlerden oluşmuş parti değil, taraftarları iddiacılardan oluşan parti çok daha büyük zarara yol açabilir. Bizim politik disiplin, askeri disiplindir”.

Aynı yıl parti genel sekreteri de bir konuşmasında faşistleri askerlerle özdeşleştirerek şöyle diyordu; “partide aşağıdan yukarıya doğru seçim veya iktidar şekli olabileceğini düşünen aldanıyor. Faşistler askerden başka bir şey değildirler.

¹⁹² Jelev, A. g. y. , s. 97-98.

¹⁹³ A. g. y. , s. 85.

¹⁹⁴ Mussolini, “Faşizm”, *Batı’da Siyasal...* , s. 260.

¹⁹⁵ Bkz, Togliatti, A. g. y. , s. 66; Sarıca-Aybay, A. g. y. , s. 61.

Asker ise itaat ediyor, çarpışıyor, ölüyor. Fakat komutanını tayin etmiyor ve emirleri incelemiyor¹⁹⁶.

Parti üyeliğine kabul edilme işlemi sırasında söz konusu olan yemin metni de militer bir bakış açısını içeriyordu. “Önderin her emrini kayıtsız şartsız yerine getireceğime ve faşist devrimin davasına olanca gücümle, gerekirse kanımla da hizmet edeceğime yemin ediyorum”¹⁹⁷. Partiliye asker nitelemesini yakıştıran bu bakış açısına göre parti üyelerinin sayısı göz önüne alınarak askerleştirilmiş birey sayısına ulaşılabilir. Faşist partinin egemenliği sürecinde üye sayısı 1927’de bir milyon, 1934’de bir milyon sekiz yüz elli bin, 1939’da da iki milyon altı yüz bin civarındaydı¹⁹⁸. Yukarıda değinilen görüş bağlamında bir değerlendirme yapıldığında; belirtilen sayıda bireyin askerleştirildiği düşünülebilir. Partiye bağlı diğer örgütlenmelerin üyeleri göz önüne alındığında ise bu sayı ürkütücü boyutlara varmaktadır.

b. Parti ve Askeri Örgütlenme

Faşist partinin parti üyelerini askeri kavramlarla tanımladığı yukarda belirtilirken partiye bağlı militer örgütlenme göz önünde bulundurulmamıştı. Bilindiği gibi Ulusal Faşist Parti’yi iktidara taşıyan en önemli örgütlenmelerden biri de “milis”tir. 1919 yılından beri yoğun olarak etkinlik gösteren “savaş takımları” ya da “saldırı mangaları” adıyla anılan silahlı sokak çeteleri 1922 yılında düzenli bir örgüte dönüştürülmüşlerdi.

Milis, önceleri faşist devletin sorumluluk almak istemediği durumlarda kullanılan bir örgütlenme biçimiyken¹⁹⁹ (squadrisimo) sonraları devletin resmi örgütlerinden birine dönüştü. 1927 yılında devletin silahlı kuruluşlarından biri olan milis örgütünün üyeleri Mussolini’ye bağlılık yemini etmekteydiler. Bu arada devletin siyasi polis örgütü de etkinliğini artırmaktaydı. Parti denetiminin fazla

¹⁹⁶ Jelev, A. g. y. , s. 139-140.

¹⁹⁷ A. g. y. , s. 139.

¹⁹⁸ Ulusal Faşist Partisi üyeliğine kabul edilme konusunda 1926’ya değin bir sınırlama yoktu. Ancak 1926-1943 yılları arasında üyelik sınırlandırılmıştır. Bkz; Carl Friedrich-Zbigniew Brzezinski, *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*, Çev: Oğuz Onaran, Ankara, 1969, s. 39.

¹⁹⁹ Togliatti, A. g. y. , s. 76.

hissedilmediği bu örgütün de özellikle gizli bölümü doğrudan faşist yöneticilerin egemenliğindeydi. Buna karşın devletin polis, ordu gibi silahlı birimlerinin, faşizmin iktidara gelmesinde en önemli paya sahip olan” milis”ten daha özerk ve etkin bir konumları olduğunu söylemek yanıltıcı olmaz. ²⁰⁰.

7. Partiye Bağlı Örgütlenmeler

İtalya’da kitlesel örgütlenmeler Ulusal Faşist Parti’ye bağlı “büro”lar gibi etkinlik göstermekteydiler. Parti tüzüğü gereği, genel sekreter, Büyük Faşist Meclisi’nin emirleri çerçevesinde doğrudan ya da görevlendirdiği memurlar kanalıyla sıkı bir denetimle bağlı örgütlenmelerin yapmaları gereken işleri bunlara bildirirdi. Parti’ye bağlı bürolar arasında; Faşist Üniversite Birlikleri, Gençlik Mücadele Birlikleri, Kadın Birlikleri, Faşist Demiryolları Çalışanları, Posta Telgraf Telefon Çalışanları bulunmaktaydı²⁰¹.

Ulusal Faşist Parti, gençliğin ve boş zamanların organizasyonu için yoğun bir çaba göstermiştir. 3 Nisan 1926’da çıkarılan bir yasayla Opera Nazionale Balilla (ONB) adlı bir gençlik örgütü kurulmuştur. Bu örgüt 1929’da Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmış olsa da asıl denetim partiye aitti ²⁰².

Gençlik örgütlenmeleri, 6 ve 21 yaş arasındaki her iki cinsten çocuk ve gençleri içermekte, üniversite öğrenci ve mezunları için üst yaş sınırı 28’e ulaşmaktaydı. Parti üyeliği kısa dönemler dışında kitlelere açık olmadığı halde gençlik örgütlerinde etkinlikte bulunmuş olanların tümü belirli bir yaşta parti üyesi olmaktaydılar. Böylece yeni parti üyelerinin eğitimi ve seçimi sağlanmış oluyordu²⁰³.

Faşizmin çocuk ve gençleri için birbirini izleyen eğitim dönemleri söz konusuydu. 9-14 yaşlar arasında erkekler Balilla ve kızlar Piccole Italiane sınıfında, 14-18 yaşlar arasında da erkekler Avanguardisti ve kızlar da Giovani Italiane

²⁰⁰ Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev: Ahmet İnsel, İstanbul, 1980, s. 366.

²⁰¹ Mussolini, *Faşizm*, C. 2, Çev: Vedat Ersan, İstanbul, 1966, s. 142.

²⁰² Partiye bağlı ilk gençlik örgütlenmesi 1922’de faşizmin iktidara gelmesinden kısa bir süre önce oluşturulmuştu. Bkz, y. A. g. y. , s. 89; Gino Germani, “Political Socialization of Youth in Fascist Regimes: Italy and Spain”, *Authoritarian Politics...* , s. 345.

²⁰³ Germani, A. g. y. , s. 346.

sınıfta eğitilirlerdi. 18 yaşından sonra Avanguardistiler dilerlerse faşist milisi saflarına geçiyor daha sonra da partide ya da korporatif örgütlerde çalışabiliyorlardı²⁰⁴.

Faşizm gençlik örgütleri yoluyla çocuk ve gençlere ideolojik ve militer eğitim vererek “milli disiplin” sağlamaya çalışırken doğal olarak yetişkinleri gözardı etmiyordu. “Amaçları, kökenleri, örgütsel biçimleri bakımından en geniş”²⁰⁵ örgütlerden biri de boş zamanları denetleyen “Dopolavoro”²⁰⁶ örgütüydü. Korporatif devletin 1926 yılında kurulan bu örgütü, spor, müzik, tiyatro, ev işleri, bahçe işleri gibi konularda etkinlikte bulunmanın yanında üyeleri için çeşitli alanlarda indirimler uygulanmasını sağlamaktaydı²⁰⁷. İşçiler, gündelik yaşamlarına yansıyan bu türden kolaylıklar nedeniyle devlet güdümünde dinlenmeyi, gezmeyi ve eğlenmeyi seçebiliyorlardı.

8. Aile ve Kadının Konumu

İtalyan faşizminin, kadının aile ve toplum içindeki konumuna ilişkin bakış açısını yansıtmak için dönemin yasa ve uygulamaları kadar Mussolini’nin konuşmalarına da değinmek gerekiyor.

Mussolini, başlangıçta kadınlara oy hakkı verilmesinin karşısında olduğunu çelişkili sözlerle ifade ediyordu; “Benim genel oy hakkını sınırlama niyetinde olduğumu söyleyenler var. Hayır... Ayrıca size itiraf edeyim ki, kadınlara oy hakkı tanımayı düşünmüyorum... Kadınların devlet işlerine katılmaları konusundaki

²⁰⁴ Bkz; y. A. g. y. , s. 345-346; Friedrich-Brzezinski, A. g. y. , s. 42; Jeleu, A. g. y. , s. 158.

Türkiye’de Halkevleri yayın organı olarak halkın eğitilmesine katkıda bulunma savıyla yayın yapan Ülkü dergisinde İtalyan gençlik örgütlenmesine övgüde bulunan yazı dikkat çekicidir. Bkz: Selim Sırrı, “İtalya’da Halk ve Gençlik Teşkilatı”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, s. 3, (Nisan 1933), s. 241-243.

²⁰⁵ Togliatti, A. g. y. , s. 102.

²⁰⁶ “Dopolavoro”, “işten sonra” anlamına gelmektedir.

²⁰⁷ Selim Sırrı, A. g. y. , s. 242-243.

kanım, her türlü feminizme karşı niteliktedir... ”²⁰⁸. Bu düşüncesine karşın Mussolini, kadınların faşizme kazandırılması için kadın fascilerinin toplantısına katılmış, oy hakkının yanında gözük müştür²⁰⁹.

Yukarıda sözü edilen toplantıdan birkaç gün sonra 9 Haziran 1923'te kadınlara yerel seçimlerde oy hakkı verilmesine ilişkin yasa tasarısının görüşülmesi süreci başlamıştı. Söz konusu tasarıya göre; 25 yaşın üzerindeki 12 milyon kadından yalnızca 1 milyonu oy hakkına kavuşacaktı. Yerel seçimler için bile olsa kadınların tümü oy hakkına layık görülüyordu. Oy hakkı, askeri bir madalya, savaş haçı ya da sivil haç almış kadınlara, savaşta ölmüş savaşçıların annelerine, yeniden evlenmemiş ya da evlilik dışı ilişkiye girmemiş savaş dullarına, aile reisi ya da vasilik hakkına sahip kadınlara tanınıyordu.

Belirtilen hükümler gereği kadına, faşist devlete hizmet esasına ve ailedeki konumuna bağlı olarak oy hakkı tanınırken, diğer maddelerde de kadının eğitim ve maddi durumu göz önünde tutularak bu hakkın tanınması öngörülmüyordu. Buna göre; zorunlu ilkokul öğrenimi yapmış olan kadınlar, okuma ve yazması olup, yılda en az 40 lira vergi veren kadınlara da oy hakkı sağlanıyordu.

Kadınlara sınırlı oy hakkı sağlanmasına yönelik, özetlenen tasarı, Mussolini tarafından açıkça savunulmuştur. Kadınlara oy hakkı tanınırken *aşamaların* zorunlu olduğunu vurgulayan Mussolini, bu durumun sınırlı oyun büyük çapta genişletilmesi biçiminde algılanması gerektiğini belirtmekteydi.

Mussolini'nin yukarda değinilen konuşmayı yaparken yalnızca toplumsal desteği genişletme amacında olduğu, faşizmin iktidarı tümüyle elde etmesinden sonra söylediği sözlerle net biçimde ortaya çıkacaktır. Bu süreçte Mussolini, kadınların oy hakkına yönelik talepleri olmamasını İtalyan kadınının onuruyla

²⁰⁸ Bu sözler, Mussolini'nin 12 Kasım 1922 tarihinde bir Fransız gazetecisine verdiği demeçte yer almıştır. Bkz; Maria-A. Macciocchi, “Kadınlar ve Faşizmin Geçişi”, *Faşizmin Analizi*, çev: Cemal Süreya, 2. bs. , İstanbul, 1979, s. 128.

²⁰⁹ 1 Haziran 1923 yılında kadın fascilerinin 1. kongresi yapılmıştı. Burada yaptığı konuşma bile Mussolini'nin kadınlara oy hakkı sorununu çok fazla önemsemediğini açığa çıkarmaktadır. Onun için önemli olan “... tanrısal İtalya'ya alçak gönüllülük içinde, bağlılık içinde, yorulmadan hizmet etmek”tir. Bkz; A. g. y. , s. 130-132.

açıklarken, kadının erkekten farklı olduğunu, bu farklardan birinin de, sentez yeteneğine ve buna bağlı olarak “gerçek bir tinsel yaratılış”a sahip olmamayla belirginleştiğini kaygısızca belirtebilmektedir²¹⁰.

Mussolini, gerçekte kadınlara oy hakkı verilmesini istemese de iktidarını sağlamlaştırma uğruna bunu bir dönem için gerekli görmüştü. Ancak, kadınların çok küçük bir bölümüne yalnızca yerel seçimler için tanınan oy hakkı da 1926 yılında belediyelerin özerkliklerinin yok edilmesiyle pratik olarak geçersizleşmiştir.

a. Kadın ve Çalışma Yaşamı

İtalya’da Mussolini’nin anlatım ve uygulamalarında somutlaşan faşist ideoloji, kadına yalnızca annelik misyonu yükleyerek neredeyse eve hapsedmiştir. Mussolini 1932 yılında yaptığı konuşmalardan birinde bu bakış açısını şu sözlerle gerekçelendiriyordu; “ Kadın boyun eğmelidir. Bir analiz gücü varsa da sentez gücü yoktur onun. Hiçbir zaman mimari bir yapıt ortaya koymuş mudur? Bir tapınaktan söz etmiyorum, bir kulübe kurmasını isteyin kadından, üstesinden gelemeyecektir... modern toplumda kadının gerçek yeri, geçmişte olduğu gibi aile ocağıdır. ” Mussolini’ye göre kadın çalıştıkça; erkekleşmekte, erkek işsizliğine neden olmakta, nüfusun artmasını engellemektedir²¹¹.

Mussolini’nin sözlerine yukardaki biçimiyle yansıyan kadınlara ilişkin bu yargı, faşist iktidar döneminde çıkarılan kimi yasa ve kararnamelere temel oluşturmuştur. Kadınların çalışma yaşamını önemli ölçüde sınırlayan süreçte; aynı iş kolunda çalışan kadınların ücretlerinin yarıya indirilmesi, kamu kuruluşlarının iş ilanlarında kadınları dışarda tutacak koşullar öne sürmeye yetkili kılınmaları, kamu görevlerindeki kadro toplamının yalnızca %10’unun kadınlara ayrılması, yasa ve kararnamelerle sağlanmıştır. Aynı yöntemle kadınların eğitime de müdahale edilmiş, bir kararnameyle, “kadınlara liselerde edebiyat ve felsefe derslerinin okutulması yasaklanırken diğer bir kararnameyle de kadınların birinci devre orta öğrenim kurumlarında müdürlük yapmaları engellenmiştir. Ayrıca kız

²¹⁰ A. g. y. , s. 135-138.

²¹¹ A. g. y. , s. 150-152.

öğrenciler için orta ve yüksek öğrenimde iki kat harç ödeme yükümlülüğü getirilmiştir²¹²

9. Kilise ve Dine Yönelik Yaklaşım

Mussolini'ye göre "faşizm dini bir anlayıştır"²¹³ diğer deyişle bir inanç sistemidir. Bu nedenle faşizm, diğer bir güçlü inanç kurumu olan kilise'yle iktidarı paylaşma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Üstelik kilisenin siyasi amaçları da bulunmaktadır ve faşizme göre çok köklüdür. İşte bu nedenle faşizm, kilisenin, kırsal kesim ve toprak sahipleri üzerindeki etkisini de gözardı edemeyerek kiliseyle uzlaşmak durumunda kalmıştır²¹⁴.

11 Şubat 1929 tarihinde faşist devletle kilise arasında imzalanan Lateran Anlaşmaları gereğince Vatikan ve Roma'daki kimi kilise ve saraylara Papa'nın egemenliğinde bağımsız bir alan ve birtakım ayrıcalıklar tanıdı. Katolik Kilisesi de bunun karşılığında Roma'dan ve Kilise Devleti'nden vazgeçti. Bu anlaşmaların faşist devletin gücünü pekiştirmesine katkı yaptığı söylenebilir²¹⁵.

Ancak kısa bir süre sonra faşizm, iktidarı paylaşmayı içine sindiremeyerek kilisenin eğitim ve gençlik örgütlerindeki etkinliğini azaltma yoluna gitti. Tüm kısıtlamalara karşın faşizmin iktidar sürecinde kilise, özerkliğini önemli ölçüde sürdürdü²¹⁶. Özellikle aile içindeki otoritesini hemen hiç yitirmeyen kilise, kadının aile ve toplum içindeki konumunun gerilemesi, kazanımlarının elinden alınması için çeşitli genelge ve konuşmalarla iktidara yardımcı oldu²¹⁷.

²¹² A. g. y. , s. 153-154.

²¹³ Mussolini, "Batı'da Siyasal... , s. 251.

²¹⁴ Poulantzas, A. g. y. , s. 388.

²¹⁵ Sarica, A. g. y. , s. 243.

²¹⁶ Poulantzas, A. g. y. , s. 368-369.

²¹⁷ Macciocchi, A. g. y. , s. 139-142.

V. Faşizmin Almanyalaşması, “Nazizm”

1. Birinci Dünya Savaşı ve Almanya

Faşizmin bir türü olan Nasyonal Sosyalizmin, Almanya’da tarih sahnesine I. Dünya Savaşı sonrasında oluşan koşullarda çıktığı biliniyor. Nazizmin oluşumunu etkileyen söz konusu koşulları belirtmeden önce Almanya’nın savaşa hangi umutlarla girdiğine ve savaştan nasıl bir bozgunla ayrılmak zorunda kaldığına kısaca değinmek gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı kapitalist devletler arasında oluşan çelişki ve bunun ardından gelen kutuplaşmanın sonucunda gerçekleşmişti. Sömürge paylaşımına ilişkin ekonomik temelli bu çelişkiler, 18. yüzyılın son çeyreğine değin İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yaşanırken, bu tarihten sonra Almanya ve Avusturya-Macaristan da paylaşım savaşına katılacaklardır.²¹⁸

Nihai hedefleri Akdeniz’e ulaşmak olan Avusturya-Macaristan ve Rusya’nın Balkanlara ilişkin egemenlik savları bu ülkeleri ayrı kutuplarda yer almaya yöneltmiştir. Fransa ve İngiltere’yi de Almanya’nın 1880’lerden sonraki gelişimi ürkütmektedir. İngiltere, Almanya’yla dünya pazarlarını paylaşmak istememekte, sömürgelerini ve denizlerdeki üstünlüğünü korumayı hedeflemektedir²¹⁹.

Fransa, 1871’de Almanya’ya kaptırdığı Alsace-Lorain bölgesini geri alma düşlerinin yanı sıra, sömürgelere ilişkin paylaşım konusunda da Almanya’yla çelişki yaşamaktadır²²⁰. Söz konusu nedenlerle dünyanın güçlü devletleri savaşın eşiğine gelmişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu savaş aslında gelişen kapitalizmin, dünya pazarlarına ilişkin emperyalist paylaşım savaşıdır.

I. Dünya Savaşının sonuçlarının Almanya’yı nasıl etkilediği sorusunun da Nasyonal Sosyalizmin oluşumu ve gelişiminin açıklanması için yanıtlanması gerekmektedir. Bilindiği gibi Almanya, ulusal birliğini diğer Avrupa devletlerine oranla daha geç sağlamıştır. Ulusal birlik çabalarının 1871’de Bismark’ın

²¹⁸ Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, 2. bs, İstanbul, 1983, s. 243.

²¹⁹ Bülent Tanör, *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918-1923)*, İstanbul, 1995, s. 27.

²²⁰ Sarıca, *Siyasal Tarih*, s. 243.

öncülüğünde sonuca ulaşmasından sonra Almanya, sanayileşme yönünde önemli adımlar atarak yitirdiği zamanı hızla telafi etti.

1900'lere gelindiğinde Almanya, sanayileşme yarışında artık İngiltere ve Fransa'yı geride bırakmıştır. Ancak, sanayileşme sürecinin geç başlaması Almanya'nın sömürgeler edinmesini büyük ölçüde engellediğinden, ticari pazar ve sermaye ihracının gerçekleştirileceği alanların bulunmasında güçlük çekilmektedir²²¹. Almanya, bu nedenle İngiltere, Fransa ve Rusya'yla sömürgelerin paylaşımına ilişkin amansız bir kavgaya girişecektir.

Bu çekişmenin sonucunda patlak veren I. Dünya Savaşı, Almanya'yı hedefine ulaştırmadığı gibi savaştan yenik çıkan bir devlet olarak onu büyük bedeller ödemeye mahkum edecekti.

28 Haziran 1919'da Almanya'yla savaşı kazanan devletler arasında imzalanan Versailles Barış Antlaşması Almanya'nın siyasal yapısını etkileyecek dönüşümleri özünde taşıyordu. Söz konusu antlaşma uyarınca; Almanya, Alsace-Lorain ve maden yataklarının bulunduğu Saar bölgelerini Fransa'ya terketmek zorunda kaldı. Ancak Saar bölgesi için 15 yıl sonra plebisit yapılacak ve bu bölgenin bağlanacağı devlet kesin olarak saptanacaktı. Eupen, Malmedy ve Moresnet Belçika'ya, Schleswig'in bir bölümü Danimarka'ya, Silezya'nın bir bölümüyse Çekoslovakya'ya verildi. Polonya'ya Poznan ve Batı Prusya'nın verilmesiyle Polonya denize açılmış oluyor, Milletler Cemiyeti'nin denetimine bırakılan Danzig serbest şehir niteliğine bürünüyordu.

Versailles Antlaşmasıyla Almanya; Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını tanıdığı gibi Avusturya'yla birleşmeme sözü vermek zorunda kaldı. Diğer deyişle Anschluss engellendi. Belçika'nın tarafsızlığına son verilerek Ren nehrinin iki yakasındaki 50'şer kilometrelik alan askerden arındırıldı. Bu bölgelerde Almanya'nın herhangi bir askeri etkinliği söz konusu olmayacaktı. Alman ordusu 100. 000 kişiyle sınırlandırıldı ve zorunlu askerlik sistemine son verildi. Tüm bu sınırlamalara ek olarak Almanya, savaş tazminatı ödeyecekti. Miktarı 1921 yılında belirlenecek olan "Tamirat borcu" adı altındaki savaş tazminatı 56 milyon dolar

²²¹ Poulantzas, A. g. y. , s. 23, 25.

olarak saptandı. Kısa bir süre sonra 33 milyon dolara indirildiyse de söz konusu bu miktar da Almanya'nın ödeme gücünün çok üstündeydi²²²

Savaş öncesinde, dünya pazarlarının bölüşümünde haksızlığa uğradığını düşünen ve bu durumun savaş sonucunda düzeleceğini uman Almanya, Versailles Antlaşmasının hükümlerinden de anlaşıldığı gibi, bu yönde herhangi bir kazanım elde edemedi. Tersine, varlıklarıyla yetinemediği sömürgelerini de yitirdi. Söz konusu sömürgelerde Milletler Cemiyeti'nin denetiminde İngiltere, Fransa, Belçika, Japonya ve Avustralya'nın "mandater" oldukları yeni sömürgecilik sistemleri yapılandırıldı.

2. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Almanya'da Cumhuriyet'in Kurulması

Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya ve İtilaf Devletleri arasında imzalanan Versailles Barış Antlaşması'nın hükümlerinden de anlaşıldığı gibi Almanya, bir bütün olarak savaş öncesi konumunun da gerisine düşüyordu. Dünyanın dört büyük imparatorluğunun sonunu hazırlayan²²³ savaş, bu özelliğiyle söz konusu ülkelerin iç siyasal dengelerini de neredeyse altüst etmiştir.

Yeni bir siyasal oluşumun gerçekleştiği ülkelerden biri olarak Almanya da bu süreçte, imparatorluktan cumhuriyete geçişi tüm sarsıntısıyla yaşadı. 3 Ekim 1918'den itibaren müttefikler arasında başlayan barış görüşmeleri girişimlerine paralel olarak Almanya'nın iç siyasal durumunda çalkantılar söz konusu olmuştu. Kasım ayı içinde Kiel'de, Münih'te ve Berlin'de merkezi otorite karşıtı gösteri ve ayaklanmalar meydana geldi²²⁴

Almanya'nın söz konusu eylemlerle sarsıldığı günlerden biri olan 9 Kasım'da imparatorluk son nefesini verdi. Başbakan Prens Max Von Baden'in Kayzer II Wilhelm'in tahttan çekildiğini bildirip, kendi istifasını da sunması üzerine, Friedrich Ebert ve Philipp Scheidemann liderliğindeki Sosyal Demokrat hareket ülke yönetiminde söz sahibi oldu. Aynı gün Reichstag'da toplanan Sosyal Demokratlar,

²²² Bkz. Sander, A. g. y. , s. 289; Armaoğlu, A. g. y. , s. 462-463; Sarıca, Siyasal.. s. 244; Devrimler ve... , s. 826.

²²³ Armaoğlu, A. g. y. , s. 466.

²²⁴ A. g. y. , s. 459; Sander, A. g. y. , s. 307.

Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in başında bulunduğu Spartakistler'in, Sovyet Cumhuriyeti kurmaya hazırlandıklarını duyunca önlem arayışına girdiler. Bu arada Scheidemann, kimseye danışmadan, kendiliğinden bir hareket izlenimi oluşturacak biçimde, pencereyi açarak civarda bulunan halka bir duyuruda bulundu. Söz konusu duyuruyla Almanya'da cumhuriyet ilan edilmişti²²⁵. Cumhuriyetin ilanı ile siyasal gerginliğin azalacağı umulduğu gibi, Nazi hareketi ve Hitler henüz gündemde olmadığından Almanya'da imparatorluğun gerçek anlamda son bulduğu sanılıyordu.

Cumhuriyet ilanının Almanya içindeki siyasal gerginlik ve çalkantının önlenmesi konusunda herhangi bir etkisi olamamıştı. 1919 yılının Ocak ayında Berlinli işçilerin Spartakistlerce desteklenen ayaklanması bu süreçteki eylemlerin doruk noktasını oluşturdu. Kanlı bir biçimde hükümet ve ordu işbirliğiyle bastırılan ayaklanma, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in öldürülmeleriyle son buldu²²⁶.

Hükümet karşıtı eylemlerin bastırılmasının hemen sonrasında 19 Ocak 1919'da Kurucu Meclis seçimleri yapıldı. Sosyal Demokratlar, Parlamento'daki 421 sandalyeden 185'ini, ittifaklardan oluşan Demokratlar da 166'sını kazandılar. Parlamento'nun 6 Şubat 1919'da Weimar'da toplanmasından sonra oluşan hükümetin başında Scheidemann bulunmaktaydı ve bu hükümet yeni anayasanın da mimarı olacaktı. 31 Temmuz 1919'da Parlamento tarafından kabul edilen Weimar Anayasası uyarınca Almanya'nın rejimi, "parlamentoya dayalı federal yönetimli bir demokratik cumhuriyete"²²⁷ dönüştü.

Weimar Anayasası, kimi araştırmacılarca "kağıt üzerinde 20. yüzyılın en liberal ve en demokratik, metin olarak da en yetkin belgesi"²²⁸ gibi değerlendirilse de ülkenin sorunlarının çözümüne içeriğiyle orantılı bir etkide bulunması mümkün olamadı. Anayasayı hazırlayan Meclis, aynı zamanda sol harekete cephe alarak ayaklanmaları bastırması, böylece, sosyal demokratlarla komünistler arasındaki çelişkiyi keskinleştirmiş, diğer taraftan özellikle tutucu kesimce saldırı gerekçesi

²²⁵ William L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu 1 Doğuşu-Yükselişi-Çöküşü*, Çev: Rasih Güran, İstanbul, 1992, s. 80-81.

²²⁶ Devrimler... , s. 824-825.

²²⁷ A. g. y. , s. 825.

²²⁸ Shirer, A. g. y. , s. 85.

olarak kullanılacak olan Weimar Antlaşmasını onaylamıştı. Bu gibi nedenlerle Weimar'la başlayan anayasal süreç, ülkedeki sağ ve sol hareketler için hiç de anlamlı görünmemekteydi.

3. Savaş Sonrası Bunalımı

Almanya'daki Nasyonal Sosyalist hareketi oluşturan ve besleyen koşulların I. Dünya Savaşı sonrasındaki ortamdan kaynaklandığı biliniyordu. Sözkonusu koşullara daha önce değinilmiş olsa da Nazi eyleminin niteliği, gerekçesi ve mantığını daha iyi kavramak açısından savaş sonrası genel görüntüyü kısaca yansıtmak gerekiyor.

Almanya'yı sömürgelerinden koparmış ve ağır bir tamirat borcu yüklemiş olan Versailles Antlaşması'yla somutlaşan I. Dünya Savaşı yenilgisi, bu ülkede büyük düş kırıklığı yaratmıştı. Diğer taraftan Almanya 1920'lerin başında, hiçbir ülkenin tarihinde örneğine rastlanamayacak biçimde yükselen bir enflasyonla karşı karşıya kaldı. Birikimleri yok ederken ücretleri de büyük bir hızla eriten enflasyon, özellikle orta sınıfı etkileyen şiddetli bir panik yarattı²²⁹. Bu arada ekonomik çöküntü, işsizlik ve Sovyet Devrimi gibi etkenler işçi sınıfını harekete geçirmeye yöneltmiş, sol kesim neredeyse devrim sürecine girildiğini düşünmeye başlamıştı. Ancak bu dönem, ilk aşamada sosyal demokratların karşı saldırısıyla son bulmuştu. Komünist devrimci harekete tepki yalnızca hükümet güçlerinden gelmiyordu. Subaylar ve savaş deneyimi olan eski askerlerce yönetilen özel grup ve birlikler kendilerini sol güçleri durdurma misyonunda görmekteydiler. Söz konusu gruplar, polis ve Alman ordusundan geriye kalan unsurlardan yardım alarak komünistlere ve onların sempatizanlarına savaş açmışlardı. Nazi oluşumunu sağlayan ve Nazi Partisi'ni biçimlendirenlerin çoğu da sözü edilen gruplardaki eski askerlerden oluşacaktı²³⁰.

Belirtildiği gibi, savaş sonrasında kurulan cumhuriyet hükümeti, sorunları parlamentoda çözüme savındayken yığınlar sokaklarda çözüm aramaktaydı. Sol

²²⁹ Roy C. Macridis, *Contemporary Radical Ideologies*, Cambridge, 1980, s. 188.

²³⁰ A. g. y. , s. 188.

görüŖlü “Asker ve İŖçi Konseyleri” bir biçimde Alman toplumunun ruh halini sergilemişlerdi. Sağ görüşlü “Bağımsız Birlikler” de eylemleriyle, resmi kurumların artık siyasal çelişkiyi bastırarak gideremeyeceklerinin işaretlerini vermişlerdi. Bundan sonra gerçek bölünme yürütme ve yasama arasında değil, idari ve parlamenter kurumlarca temsil edilen “devlet”le parlamento dışı, yasal olmayan, sol ve sağ hareketlerin temsil ettiği “toplum” arasında yaşanacaktır²³¹.

Weimar Cumhuriyeti pek çok açıdan II. Reich’a benzemekteydi. Artık Prusya monarşisi yoktu ama Prusya’nın siyasal gelenekleri egemenliğini sürdürüyordu. Örneğin, yeni anayasayla gerçekleşen parlamenter sistem, demokratik temsil kurumları oluşturmuştu, ama siyasal sistem içinde siyasal partilerin yeri netleşmemişti. Nisbi temsil sisteminin siyasal parti ve seçmen arasındaki uçurumu giderme yolunda katkısı olamamıştı. Parlamenter sistem içinde güçlü devlet başkanının konumu tartışmalıydı. Bu sorunların yanısıra milliyetçiliği canlandıran etkenlerden biri olarak gündeme gelecek olan kimlik sorunu da yaşanmaktaydı.

Versailles Antlaşmasında yer alan Almanya’nın Avusturya’yla birleşmeyeceği yolundaki hüküm, Avusturya Almanları’nın kimlik sorununu ortaya çıkarmıştı ve Weimar Cumhuriyeti Alman halkının konuya ilişkin duyarlılığına doyurucu yanıt veremiyordu.²³²

Almanya, yukarıda kısaca değinilen sorunlarla yüzyüzeyken politika sahnesine çıkan Avusturya kökenli bir Alman ve savaş sonrasında terhis edilen bir onbaşı olan Adolf Hitler, “Alman toplumuna, toplumsal ve ekonomik sorunları çözecek bir hükümet biçimi ve yeni bir kimlik vaadediyordu”²³³.

4. Nazi Hareketi’nin Başlangıcı ve Hitler

I. Dünya Savaşı’nın sonuçlanmasından bir süre önce, 1918 yılının Mart ayı içinde Bremen’de “hakça bir Alman barışı için bir komite” kurulmuştu. Milliyetçi

²³¹ John R. Gillis, “Germany”, *Crisis of Political Development in Europe and the United States*, s. 333.

²³² A. g. y. , s. 333-335.

²³³ A. g. y. , s. 339.

bir topluluk olan bu komitenin²³⁴ Münih'teki temsilcisi, demiryolu atölyesinde çalışan "Anton Drexler"di. Drexler'in yönetimindeki Bağımsız İşçiler Komitesi, 1919 yılının Ocak ayında benzer içerikteki bir başka grupla birleşerek Alman İşçi Partisi (Deutsche Arbeiter Partei) adını aldı²³⁵.

1919 yılının Eylül ayında bu partinin toplantısına izleyici olarak katılan Adolf Hitler, burada dinleyicileri etkileyen bir konuşma yaptı. Olayın üzerinden henüz birkaç hafta geçmişken aldığı bir kartpostal Hitler'in İşçi Partisi'ne kaydedildiğini bildirmekteydi.

Aslında hiçbir partiye girme niyetinde olmadığını, kendi kuracağı partinin liderliğini düşündüğünü, anı ve düşüncelerini içeren *Kavgam* adlı kitabında belirten Hitler, buna rağmen parti üyeliğini kabul etti²³⁶. 1920 yılı başında parti propagandası konusunda en yetkili konuma ulaşan Hitler, 24 Şubat 1920'de Alman İşçi Partisi'nin (DAP) 25 maddelik programını açıkladı.

Bu program, partinin adının Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne (NSDAP) dönüşmesinden (1920 yılının Nisan ayı içinde) sonra da resmi program olarak benimsenecek ve 1926 yılında da program maddelerinin değişmeyeceği açıklanacaktır ²³⁷

25 maddelik parti programı, "tüm Almanlar için Büyük Almanya" hedefi, yurttaş olarak nitelendirilen halk yoldaşı (Volksgenosse) kavramının, Yahudiler açıkça reddedilerek, "Alman kanı taşıyan"biçiminde tanımlanması, sömürge edinilmesi gibi yayılmacı, milliyetçi ve ırkçı öğeler taşıırken, diğer taraftan da toprak reformu, devletleştirme, savaş kazançlarına ve çalışmadan kazanılmış gelirlere el konmasına ilişkin vurgularla da programda sosyalist öğelere yer verilmişti²³⁸. Programın çift yönlü içeriğiyle farklı eğilimlerdeki siyasal yapıların,

²³⁴ Claude David, *Hitler ve Nazizm*, Çev:Hüseyin Boysan, İstanbul, 1991, s. 9.

²³⁵ Shirer, A. g. y. , s. 60.

²³⁶ Adolf Hitler, *Kavgam*, Çev: Mine Toker, 11. bs. , İstanbul, 1994.

²³⁷ Shirer, A. g. y. , s. 65.

²³⁸ Alman İşçi Partisi'nin programı için bkz. Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976, s. 641-644.

böylece geniş yığınların istemlerinin karşılanması amaçlanıyordu. İdeolojik bir tutarlılığı olmayan bu program, güncel siyasal sorunların yansıtıldığı bir metne dönüşmüştü. Programda yer alan yayılmacı ve ırkçı hedeflerin sonraki süreçlerde pratiğe dönüşmesi konusunda da en büyük katkı Hitler tarafından yapılacaktır.

Sn. Germain ve Versailles Anlaşmalarının yürürlükten kaldırılması, Alman kökenlilerin yaşadığı Avusturya'nın ilhaki, merkezi ve güçlü bir devletin kurulması, Yahudiler'e yönelik şiddet politikası Hitler'in siyasetinin temel noktalarını oluşturacaktı.

NSDAP programının açıklandığı dönemde yarı askeri örgütlerin eylemleri de yoğun olarak sürmekteydi. Bu tür eylemlerden biri de darbe girişimi olarak tarihe geçti. Gazeteci Wolfgang Kapp'ın liderliğinde muvazzaf askerlerle savaş esnasında Baltık'ta bulunan Ehrhardt tugayı²³⁹ 13 Mart 1920 tarihinde Berlin'i işgal ettiler. Kurucu Meclis'i dağıttıklarını ve anayasayı ortadan kaldırdıklarını bildiren darbecilerin lideri Kapp da kendini başbakan ilan etti. Ancak söz konusu darbe girişimi Berlin'deki işçi ve memurların genel greviyle başarısız oldu. Çünkü, hükümet ve ordu pasif bir tutumla eyleme seyirci kalmıştı²⁴⁰.

Sözü edilen dönemde kimi milliyetçi oluşumlar, darbe girişiminde bulunacak kadar kendilerini güçlü hissederken, Hitler'in propaganda sorumlusu olduğu Alman İşçi Partisi'nin adı, belki de kitlelere daha çarpıcı mesaj verme amacıyla Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi biçiminde değiştiriliyordu.

Aynı yıl içinde gene Hitler'in çabalarıyla gerçekleştirilen bir oluşum, 1921 yılında kurularak "kahverengi gömlekliler" olarak da adlandırılacak olan "hücum kıtaları"nın çekirdeğini oluşturacaktı. Hitler, eski askerleri "kol kuvveti kıtaları" (Ordnertruppe) biçiminde örgütleyerek partinin "jimnastik ve spor kolu" bünyesinde gizledi. 1921 yılının Ekim ayında da söz konusu militer örgütlenme, hücum kıtaları anlamındaki "Sturmabteilung" ya da kısa adıyla "S. A" olarak resmileşti²⁴¹.

²³⁹ Yüzbaşı Ehrhardt'ın yönetiminde Baltık'ta savaşan tugayın mihverlerinde gamalı haç işareti bulunmaktaydı.

²⁴⁰ Sander, A. g. y. , s. 309.

²⁴¹ Shirer, A. g. y. , s. 68.

Hitler'in propaganda sorumlusu olduğu dönemde ele alınan bir konu da Nazi hareketinin sembolünün belirlenmesine iliskindi. Hitler'in kendisi, etkili bir işaretin büyük kitleleri etkileyeceğine inandığından sembolün belirlenmesinde titiz davrandığını belirtiyordu. "Kırmızı bir zemin üstünde beyaz bir yuvarlak ve bu beyaz yuvarlak parçanın içinde siyah bir gamalı haç" olarak belirlenen bayrak, Hitler'e göre Nazi hareketini tam anlamıyla ifade ediyordu. Bu konuda şöyle diyordu Hitler; "Kırmızı, hareketimizin sosyal fikrini ifade ediyordu. Beyaz renkte nasyonalist fikri görüyorduk. Gamalı haçta, üstün ırkları zaferi uğrunda savaşma kutsal görevini ve faydalı çalışma fikrinin başarısı için mücadele etmenin gerekliliğini hissediyorduk. Bu fikir, Yahudi aleyhtarı idi ve sonuna kadar da öyle kalacaktı"²⁴².

a. NSDAP Başkanı Hitler

Hitler, 1921 yılında Drexler'in etkinliğini yok ederek partinin liderliğini ele geçirdi ve darbe planları yapmağa başladı. Fransa, Almanya'nın ödemesi gereken savaş tazminatını geciktirmesi üzerine 1923 yılı başında Ruhr havzasını işgal etti. Oysa bu bölge Alman ekonomisi için yaşamsal önem taşıyordu. Çünkü Almanya'nın demir ve çelik üretiminin dörtte üçü Ruhr havzasından sağlanmaktaydı. Bu nedenle işgal halkta büyük tepki uyandırarak birlikte hareket etmelerini sağladı.

Pasif direnişe başlayan Ruhr halkı, hükümetçe de desteklendi. Ruhr işçilerinin genel grevi Fransız hükümetinin tüm baskısına karşın sürdü. Ordu da bu arada yarı askeri örgütleri para ve silahla destekleyerek "Kara Reichswehr"inin oluşumuna katkıda bulundu. Direniş sürecinde Almanya ekonomisi büyük bir bunalım yaşadı. Enflasyon görülmemiş bir hızla arttı. Ocak ayında bir dolar 18000 marka yükselmişken yıl sonunda 4 milyon markın üzerine çıktı. Yığınlar, markın düşüşüyle herşeylerini kaybettiklerinden şiddet içerikli gruplara ilgi duymaya başladılar.

Hükümet de büyük sanayicilerin etkisiyle markın değer yitirmesine neredeyse seyirci kaldı. Çünkü hükümet, kamu borçlarından kurtulmak ve savaş borçlarından

²⁴² Hitler, A. g. y. , s. 520-521.

kaçmak isterken, sanayiciler de ağır sanayi borçlarını değersiz paralarla ödeyip önemli kazanç elde edeceklerdi. Düşündükleri gibi de oldu. Bu kesim aynı zamanda savaşın olumsuz etkilerinden kurtulmak için Almanya'yı aktif ve saldırgan bir dış politikaya yöneltme konusunda da başarılı olacaktır²⁴³

Almanya'nın içinde bulunduğu bunalımın eylem yönünde cesaretlendirdiği kişilerden biri olan Hitler, Mussolini'nin 1922 yılındaki Roma yürüyüşünden de esinlenerek 8 Kasım 1923'de harekete geçti. Plana göre Berlin'e yürünecek ve yönetim ele geçirilecekti. Ancak Hitler'in bu girişimi Bavyera hükümetinin de çabalarıyla bastırılarak eylemcilerin tutuklanmasıyla son buldu. Hitler yargılandı ve beş yıl hapse mahkum edildi. Ancak dokuz ay sonra tahliye edildi.

Hitler'in darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenlerinden biri de Ruhr bunalımı süresince büyük burjuvazi ve devletçe desteklenen Naziler'in artık bu destekten yoksun olmalarıydı. Ruhr bunalımının Eylül ayında çözümlenmesinden sonra burjuvazi dış kredilere gereksinme duyduğundan politikasını değiştirmeyi yeğlemişti. Nazi hareketine büyük burjuva desteği 1929 yılında yaşanacak olan ekonomik bunalımla yeniden söz konusu olacaktır²⁴⁴.

b. NSDAP'ın Gücünü Yitirmesi ve Yeniden Örgütlenmesi

Hitler'in hapisten çıktığı 1924 yılı sonunda Nazi hareketi geldiği noktadan hızla geriye düşmüştü. 1924 yılının Mayıs ayı içinde yapılan seçimlerde 1. 918. 300 (%6)oy alarak meclise 32 milletvekili sokmayı başaran parti, aynı yılın Aralık ayında 907. 300 oy alarak (%3) meclise yalnızca 14 milletvekili sokabilmişti. Nazi partisinin gerilemesinde ülkenin ekonomik koşullarındaki düzelme eğiliminin payı büyüktü. 1924'ten 1929'a değin bu eğilim sürecekti ve Mayıs 1928'de yapılacak seçimlere de yansıyacaktı. 1928 yılı seçimlerinde NSDAP oy oranındaki gerilemeyi sürdürecekti ve aldığı 810. 000 (%2. 6) oyla mecliste kazandığı sandalye sayısı yalnızca 12 olacaktı²⁴⁵.

²⁴³ Devrimler... , s. 831; David, A. g. y. , s. 15-16.

²⁴⁴ Sarıca, Birinci Dünya.... s. 257-258.

²⁴⁵ Macridis, A. g. y. , s. 190.

Nazi hareketinin güç kaybına uğradığı söz konusu dönemde Almanya'nın siyasal ve ekonomik koşulları belirgin bir iyileşme göstermişti. 1923 yılı sonundan itibaren markın değer yitimi son bulmuş, 1925 yılında Ruhr boşaltılmış, Dawes ve Young planlarıyla tamirat borçlarının aşamalı olarak ödenmesi kararlaştırılmış, Locarno Anlaşmalarına (1925), 1926'da da Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır²⁴⁶

Almanya'nın yukarıda sözü edilen, Batı'yla bütünleşme çabaları ekonomik ve siyasal denge oluşturma yönüyle, Hitler de Nazi hareketini güçlendirmek için parti örgütlenmesini yeniden gözden geçirmekteydi. İlk aşamada Almanya "Gaue" (bölge)lere bölündü ve buralardan Hitler tarafından belirlenen "Gauleiter"ler²⁴⁷ sorumlu kılındı. "Gaue" adı verilen bölgeler "Kreis"lara (çevre) bölünerek, buradaki yetkililere "Kreisleiter" adı verildi. Parti örgütlenmesinin alt kademelerindeyse "Ortsgruppe"ler (yerel grup) yer almaktaydı. Bunlar da şehirlerde sokak ve ada hücrelerine ayrılıyorlardı. Nazi Partisi'nde siyasal örgüt de "P. O. I" ve "P. O. II" olmak üzere ikiye ayrıldı. P. O. I hükümetin çeşitli yollarla yıkılmasını sağlayacak, P. O. II de devlet içindeki örgütlenmeyi gerçekleştirecekti. Diğer deyişle, "devlet içinde devlet olacaktı". Dışişleri, sendikalar, ve basın bürosu daireleri P. O. I'in içinde, tarım, adalet, çalışma, ulusal ekonomi, içişleri, ırk, kültür ve mühendislik daireleri P. O. II'nin içinde yer alıyordu. Propaganda dairesinin bağımsız çalışması öngörülüyordu. Örgütlenme konusunda gençler, kadınlar ve çocuklar da ihmal edilmedi. 15 ve 18 yaşlar arasındaki erkekleri içeren "Hitler Gençliği" adlı örgüt, çeşitli alt örgütlenmeler yoluyla etkinlikte bulunuyordu. 10 ve 15 yaşlar için "Deutsches Jungvolk", genç kızlar için "Bund Deutscher Maedel", kadınlar içinde "N. S. Frauenschaften" gibi örgütlenmeler gerçekleştirilmişti. Tüm bunların dışında, çeşitli meslekler için de farklı oluşumlara gidilmişti²⁴⁸

Nazi Partisi'nin sözü edilen yeniden yapılanma döneminde 1921 yılında kurulmuş olan "S. A"lar yeniden düzenlenirken, muhafız kıtaları anlamındaki

²⁴⁶ David, A. g. y. , s. 18.

²⁴⁷ Roma imparatorluğu döneminde valilere "gauleiter" denmekteydi. Bkz. Shirer, A. g. y. , s. 160.

²⁴⁸ Shirer, A. g. y. , s. 160-161.

“Schutzstaffe” (SS) leri oluşturdu. İtalyan faşistlerinininkine benzer kara gömlekler giyen “S. S”ler, gelecekte Nazi hareketinin belkemiğini oluşturacaktı. Parti örgütlenmesinin en yetkilisi de “Partei und Oberster-S. A, -Führer, Vorsitzender der N. S. D. V” biçiminde adlandırılan Adolf Hitler’di. Diğer deyişle Hitler, “Partinin ve S. A. ’nın Yüksek Lideri, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Örgütü’nün Başkanı”ydı²⁴⁹.

c. Bunalım ve Nasyonal Sosyalizm’in İktidara Yükselme Süreci

I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik ve siyasal çöküntü Almanya’da, NSDAP’ın da içinde bulunduğu aşırı sağcı örgütlenme ve eylemleri yaygınlaştırmıştı. Ancak, 1923 yılının sonlarından itibaren Alman ekonomisinde görülen düzelme ve Avrupa’yla bütünleşme çabaları söz konusu eğilimlerin etkisini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu durum, 1928 yılında yapılan seçimlere de net biçimde yansımıştı. 1928 yılı seçimlerinde Nazi Partisi 810. 000 (%2. 6) oy alarak parlamentoda yalnızca 12 milletvekili kazanabilmişti²⁵⁰.

1923 ve 1929 yılları arasında Almanya’nın ekonomik ve siyasal dengesini bulmasının nedenlerinden biri de bu dönemde aralıksız olarak Dışişleri bakanlığını sürdüren Gustav Stresemann’ın yoğun çabasıydı. Streseman’ın 1929 Ekim’indeki ani ölümünün hemen ardından Amerika’da Wall Street borsasında patlayan buhran Nazi hareketinin yeniden canlanması yolunda en önemli etkeni oluşturdu²⁵¹. Amerika’dan Avrupa’ya yayılan ekonomik bunalım, çok kısa bir süre içinde Almanya’yı da etkiledi. Çünkü Almanya, Amerika ve Avrupa ülkelerinden aldığı kredilerle kalkınmasını sağlamaktaydı. Krediler bunalım nedeniyle kesilince de kendine yeterli olmayan Alman ekonomisi yeniden büyük bir çöküntü içine girdi²⁵².

Almanya’da bunalım kendini, ilk aşamada endüstri üretiminin büyük oranda düşüşüyle gösterdi. Buna bağlı olarak iflaslar ve işsizlik oranı görülmemiş biçimde

²⁴⁹ A. g. y. , s. 162.

²⁵⁰ Macridis, A. g. y. , s. 190.

²⁵¹ Bkz. Marriott, A. g. y. , s. 209; Shirer, A. g. y. , s. 180.

²⁵² Esmer, A. g. y. , s. 87.

arttı, ulusal gelir de büyük bir hızla azaldı. Başka ülkelere bağımlı “bankalar aygıtı” ödeme isteklerinin yoğun baskısı altında çökme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. 1931 yılının Mayıs ayında Almanya’nı önemli bankalarından “Kreditanstalt” iflas etti. Bu arada pek çok büyük banka da para ödeyemeyecek kadar zor duruma düştü²⁵³.

Almanya’nın ekonomik ve toplumsal yapısı, bu ortamda özel ekonominin zararlarının devletçe karşılanması, diğer deyişle “zararın toplumsallaştırılması”yla bir ölçüde korunduysa da bu yaklaşım “kötürümleşmiş ekonomik aygıt”ın işlerlik kazanmasını sağlayamıyordu. Bunun sağlanması için birtakım yöntemler vardı; ancak bu yöntemlerin çeşitli nedenlerle gerçekleştirilebilirlikleri bulunmamaktaydı. Örneğin, en köktenci çözüm, kapitalist karlılık ilkesinden vazgeçmek ve özel mülkiyetin kollektif mülkiyetle yer değiştirmesi, böylece iç pazarın genişletilmesiydi. Devalüasyona gitmek soruna çözüm getirebilirdi; ancak bu çözüm, çeşitli nedenlerle kalıcı olamazdı. Bir diğer çözüm de Fransa ve Anglo-Sakson ülkelerince önerilen parasal yardımı kabul etmek olabilirdi. Bu çözümün benimsenmesi de Almanya’nın yeniden siyasal ödünler vermesiyle sonuçlanacak, ekonomi de vesayetten kurtulamayacaktı.

Almanya’nın, ekonomik bunalımdan kurtulmak için seçtiği çözüm, Nasyonal Sosyalizm’in önerisi oldu. Çünkü bu öneri, öncelikle mülkiyet biçimini değiştirmeyi öngörmüyordu. Buna göre, “Alman sanayiine, önce yoğun bir silahlanma ve bayındırlık işleri sayesinde yeni pazarlar açmak, sonra bu silahlar sayesinde, yeterli iç pazar bulunmadığından, ürünleri ve sermayeleri için zorunlu olan, ve hammadde alımlarına gerekli dövizleri ona sağlayabilecek tek şey olan dış pazarları, Almanya’ya kesin olarak açmak” gerekiyordu²⁵⁴.

Almanya’nın büyük sanayi patronları Nasyonal Sosyalist çözüme destek vererek hareketin maddi kaynağını oluşturdular. Ekonomik aygıtın yeniden işlerlik kazanması için devletin de bu alanda etkinlikte bulunması gerekiyordu. Nasyonal

²⁵³ Bkz. Charles Bettelheim, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi- Kapitalizmin Çöküşünün Bir Görünümü*-, Çev:Kenan Somer, Ankara, 1982, s. 19 ; Shirer, A. g. y. , s. 181.

²⁵⁴ Bettelheim, A. g. y. , s. 20-21.

Sosyalist programda da öngörülen bu durum, büyük burjuvaziyi rahatsız etmiyordu. Çünkü özel mülkiyet ve özel girişime saygı vurgulanıyordu. Ayrıca, ülkedeki geniş yığınların çaresizliğinin devrimci bir işçi hareketine yol açması olasılığı da bu kesimi korkutuyordu²⁵⁵.

Nasyonal Sosyalist hareket, Versailles Antlaşması'nın Almanya'yı içine düşürdüğü siyasal ve ekonomik bunalıma ve bu durumu kabullendiği düşünülen politikacılara karşı bir tepki biçiminde ortaya çıkmıştı. Ulusal birliğini diğer Avrupa ülkelerine oranla daha geç sağlayan bir ülke olması nedeniyle Almanya'da, milliyetçi yönelim henüz sönmemişti. Ayrıca savaş sonrası dönemde Almanya, başta Avusturya Almanları olmak üzere dışardaki Almanlar'ı da kapsayacak bir birleşmenin özlemi içindeydi²⁵⁶. Savaş sonrasında büyük ölçüde yoksullaşmış ve işsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, haksızlığa uğradıkları düşüncesini içselleştirmiş büyük yığınlar, 1929 bunalımıyla birlikte, geçmişini anımsayarak Nasyonal Sosyalist hareketin kendilerine vaadettiği güçlü bir Almanya'nın yaratılması için tercihlerini bu harekete destek olma yönünde yapacaklardı.

Nasyonal Sosyalistler'in, köylülere, işçilere, orta sınıfa, büyük burjuvaziye ve orduya verdikleri sözler bu kesimlerin istemleriyle çakışıyordu. Tüm bu sözlerin yanısıra, etkili bir propaganda faaliyeti de sürdürülüyordu. Duygulara seslenen ve sürekli yinelenen sloganlar, karmaşık sorunlara önerilen basit çözümler, milliyetçilik ve ulusal birliğe yapılan "biz Almanlar"a karşılık "onlar Yahudiler, kapitalistler, komünistler", biçimindeki vurgular Nazi propagandasının temelini oluşturuyordu. Kendisini "Nazi" olarak tanımlayan kişi, yalnızca inanan değil aynı zamanda bu inancı eylemle pekiştiren olmalıydı. Güç, inancın savunusu biçiminde algılandığından şiddet, partinin başta S. A. ve S. S gibi yarı askeri oluşumlarıyla örgütlenmişti²⁵⁷.

1929 bunalımının yığınlarda yarattığı çaresizlik, Alman toplumunun, özellikle orta sınıfı motive eden ulusal özlemleri, savaş sonrasında itibaren yönetimlerin

²⁵⁵ A. g. y. , s. 23.

²⁵⁶ A. g. y. , s. 22.

²⁵⁷ Macridis, A. g. y. , s. 192.

çeşitli nedenlerle tam olarak sağlayamadıkları siyasal ve ekonomik denge ve bunun faturasının Weimar Anayasası'yla kağıda dökülen klasik demokrasiye yüklenmesi, Alman ulusunun otoriter rejim alışkanlığı, askeri sınıf ve eski rejim elitlerinin konumlarını yitirme kaygısı, sanayi patronlarının desteği ve Nazi Partisi'nin örgütlenme stratejisi, bu partinin 1930 seçimlerinde elde ettiği başarının temel nedenlerini oluşturmuştur. Nazi Partisi'nin yükselişi 1933 yılında Hitler'in şansölyeliğe atanmasıyla sonuçlanacaktır.

14 Eylül 1930 tarihinde yapılan seçimlerde NSDAP %18.3 oranında oy alarak mecliste 107 temsilci bulundurmaya hak kazandı. Nazi Partisi'nin ileri gelenlerini bile şaşırtan bu yükseliş 1932 yılında yapılan seçimlerde de sürdü. 31 Temmuz 1932 tarihindeki seçimlerde Nazi Partisi, oy oranını %37.4'e çıkardı. Meclisteki 608 sandalyenin 230'u kazanılmıştı. Aynı yılın Mart ayında yapılmış olan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de Nazi hareketinin gücü ortaya çıkmış, seçimlerde Hindenburg'a rakip olmaktan çekinmeyen Hitler, ilk turda (%30.1), ikinci turda da %50'nin üstünde oy almıştı²⁵⁸.

Hitler'in kendisinin ve partisinin 1932 yılındaki yükselişi, hareketi biraz daha cesaretlendirmişti. 1932 genel seçimleri sonrasında Hitler artık başbakan olmak istiyordu. Bunun yanında pek çok önemli bakanlığın da Nazi Partisi'ne bırakılmasını ve bir dönem için ülkenin kararnamelerle yönetilme yetkisinin kendisine verilmesini de istiyordu²⁵⁹. Ancak Hitler'in talepleri Hindenburg tarafından karşılanmadı. Hatta 10 Ağustos'ta Berlin'i kuşatan "SA" lar'ın baskısı bile Hitler'in başbakan olmasını sağlayamadı. Sonuçta Hindenburg, durumu bildiriyle kamuoyunun bilgisine sundu. Naziler bu olaydan sonra prestij kaybına uğradılar ve bu durum 1932 Kasım'ında yinelenen seçimlere de yansdı. Sözkonusu seçimlerde Naziler iki milyon oy yitirerek meclisteki sandalye sayılarını 196'ya düşürdüler²⁶⁰.

²⁵⁸ Macridis, A. g. y. , s. 190.

²⁵⁹ Shirer, A. g. y. , s. 219-220.

²⁶⁰ Devrimler.. , s. 844.

Nazi Partisi'nin gerilemesi partiyi değil sosyalist ve komünistleri etkilemişti. Bu kesimler parti oylarının azalmasını ve Hitler'in taleplerinin kabul edilmemesini neredeyse bir zafer gibi algılamışlar ve faşizmin yıkıldığına kendilerini inandırmışlardı. Ancak, gelişmeler bu düşüncelerin doğru olmadığını ortaya çıkaracaktı. Naziler bir taraftan "SA"lar yoluyla sokakta şiddeti sürdürüyorlar, diğer taraftan da mecliste gücü elde etmek için görüşmeler yapıyorlardı. Tüm bu çabalar sonucunda 30 Ocak 1933'te Cumhurbaşkanı Hindenburg, Hitler'i başbakanlığa atayarak yeni kabineyi kurmakla görevlendirdi²⁶¹. Nazi ihtilali böylece başladı. 31 Ocak 1933 tarihinde Goebbels güncesine şunları yazıyordu: "Führer'le yaptığımız bir toplantıda kızıl teröre karşı açacağımız savaşın esaslarını tespit ettik. Bir süre için cepheden doğrudan doğruya tedbir almaktan kaçınacağız. Bolşevik ihtilal teşebbüsü önce alevlendirilmeli. Elverişli an geldiği zaman vuracağız"²⁶².

5. Hitler'in Başbakanlığı ve Yeni Dönem

Hitler, başbakan olduktan hemen sonra parlamentonun feshini sağladı. Çünkü elde ettiği güç istediklerini gerçekleştirmesi için henüz yeterli düzeyde değildi. Seçim tarihi olarak 5 Mart 1933 saptandı. Bu arada bir taraftan yoğun propaganda yapılıyor, diğer taraftan da muhalefet terörle susturuluyordu. 27 Şubat 1933'te düzenlenen yangın da komünistlere yüklenerek²⁶³, bu kesimin hala bir tehlike oluşturduğu yolunda halka mesaj verilirken, komünistlerin etkisizleştirilmesi için de uygun ortam sağlandı. Reichstag yangınından bir gün sonra 28 Şubat 1933'te Hindenburg'un imzasıyla yayımlanan "Halkın ve Devletin Korunması"na ilişkin kararnameyle yedi anayasal hak ve özgürlük askıya alındı. Böylece; kişi, düşünce açıklama, dernek kurma, toplantı ve basın özgürlükleri yok edilmiş, postanın gizliliği esası ortadan kaldırılmış ve özel mülkiyete el konulmasının yolu açılmıştı. "Toplama kamplarının Magna Carta'sı olan bu kararname, devlete sınırsız yetkiler sağlayarak diktatörlük yönetiminin temelini oluşturmuştur"²⁶⁴

²⁶¹ A. g. y. , s. 849.

²⁶² Shirer, A. g. y. , s. 250.

²⁶³ Karl Loewenstein, "National Socialism and the Establishment of the Third Reich", *Governments of Continental Europe*. New York, 1952, , s. 446.

²⁶⁴ A. g. y. , s. 446.

Temel özgürlüklerin yok edilmesini sağlayarak 5 Mart 1933’de seçime giden Hitler oy oranını biraz daha artırdı. Nasyonal Sosyalist Parti bu seçimde 17. 277. 200 oy almış (%43. 9) ve 288 milletvekilliği kazandı²⁶⁵. Parti’nin oy oranı artmış olsa da, sonuçlar hala istenilen düzeye ulaşmamıştı. Ancak Hitler için bu durum da sorun yaratmayacaktı ve Almanya’nın Nazileştirilmesi için her yola başvurulacaktı.

Yeni rejimin temel anayasal belgesi²⁶⁶ 23 Mart 1933 tarihinde oluşturuldu. Yetki Yasası adıyla anılan “ Halktaki ve Almanya’daki Sıkıntının Giderilmesine İlişkin Yasa”yla yasama ve yürütme yetkisini elde eden Hitler, böylece olağanüstü yetkilerle donatılmış oluyordu²⁶⁷.

Bundan sonraki aşamada Hitler, etkili ya da etkisiz tüm güç odaklarını ortadan kaldırma yoluna gitti. Güçsüzleşmiş de olsalar siyasal partiler ortadan kaldırılmalıydı. Mart ayı başlarında Komünist Parti kapatılmıştı. Diğer partilerin de kendilerini dağıtmaları sağlandıktan sonra 14 Temmuz 1933 tarihli yasayla NSDAP ülkenin “tek partisi” oldu.²⁶⁸ Tek partili siyasal sistemin oluşturulmasından 5 ay sonra da Parti ve Devlet birleştirilecektir. 1 Aralık tarihinde gerçekleştirilecek olan bu düzenlemeyle, yani “partinin aygıtı girmesi(yle) aygıtla parti arasındaki, o zamana kadar parti tarafından çözülmüş olan çatışmanın sona erdiği bildirildi”. Bundan böyle Hitler tarafından denetlenen Devlet’in baskı aygıtı partiyle birleşecekti²⁶⁹.

Almanya’da tek partili siyasal sistemin egemen olmasından, parti-devlet birliğinin sağlanmasına değin geçen süre içindeki uygulamalar Hitler’in, Nazi ideolojisinin yerleştirilmesi ve kendi gücünü pekiştirmesi yolundaki çabalarının yansımasıdır. Yahudi dükkanlarına karşı ulusal boykotun başlatılması, “Nazi ihtilalinin ekonomik değil, siyasi bir ihtilal olduğunun” çeşitli biçimlerde vurgulanarak sol görüşlü Naziler’in partiden atılması, sendikaların kapatılarak “İş

²⁶⁵ Macridis, A. g. y. , s. 190.

²⁶⁶ Loewenstein, A. g. y. , s. 447.

²⁶⁷ David, A. g. y. , s. 27.

²⁶⁸ Shirer, A. g. y. , s. 264.

²⁶⁹ Poulantzas, A. g. y. , s. 353.

Cephesi”nin oluşturulması, doğuştan özürlü kişilerin kısırlaştırılmasına ilişkin yasanın çıkarılması, Reichstag’ın dağıtılarak Nazilerin baskısı altında yeni seçimlere gidilmesi ve Nazi Partisi’nin %92. 2 oranında oy elde ederek parlamentoda 661 sandalye kazanması (12 Kasım 1933)²⁷⁰ söz konusu süreçte gerçekleşmiştir.

Bu uygulamalarla ülkenin yazgısının tek belirleyicisi konumuna gelen Hitler, 2 Ağustos 1934’de Cumhurbaşkanı Hindenburg’un ölümünün hemen ardından cumhurbaşkanlığıyla başbakanlığın birleştirilmesini sağlayarak Devlet Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanı olacaktır²⁷¹.

6. Parti-Devlet Bütünleşmesi ve Uygulamalar

1 Aralık 1933 tarihli “Parti ve Devlet Birliği Yasası”yla Nasyonal Sosyalist Parti Almanya’nın tek siyasal partisi olmanın ötesinde bir konum elde ederek ülkenin yönetsel mekanizmasının da tek egemeni olmuştur²⁷². Yasada, Nasyonal Sosyalist devrimin zaferinden sonra NSDAP’nin Alman devletçiliğinin taşıyıcısı ve devletle bir bütün olduğu da belirtilmekteydi²⁷³.

Aslında parti-devlet birliği, Nazi Partisi üyelerinin tabandan başlayarak devlet görevlerini elde etmeleriyle gerçekleşmişti. NSDAP’nin güçlenmesiyle birlikte partinin başkan yardımcısıyla SS kıtaları şefi, federal kabineye üye olarak alınmışlardı. Partide önemli görevleri bulunan pek çok kişinin aynı zamanda devlet kademelerinde de önemli görevleri bulunmaktaydı. Örneğin Gauleiterler’in (bölge komiserleri) pek çoğunun parti yöneticileri oldukları bilinmektedir. Parti yöneticileri, devlet görevlisi olmanın yanı sıra kamu görevlilerinin sahip oldukları ayrıcalıklara da sahiplerdi. Çünkü parti yöneticileri kamu görevlisi sayılıyorlardı. Üstelik parti görevlileri için kamu görevlilerinin sınırlama ve sorumlulukları söz konusu değildi. Diğer taraftan partinin yargı yoluyla denetimi de, parti mahkemelerinin devlet mahkemeleri düzeyinde bir güce sahip olmaları nedeniyle

²⁷⁰ Bkz. Shirer, A. g. y. , s. 266, 269, 275, 277; David, A. g. y. , s. 28; Macridis, A. g. y. , s. 190.

²⁷¹ Shirer, A. g. y. , s. 296.

²⁷² Haluk Ülman, “Alman Nasyonal Sosyalist Partisi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XII, s. 3-4, s. 163.

²⁷³ Jelev, A. g. y. , s. 79.

mümkün değildi²⁷⁴. Bu yapılanmanın bir sonucu olarak kamu görevlisi olmanın da en pratik yolu parti üyeliğinden geçmektedir. 26 Ocak 1937 tarihli “Alman Memurlar Yasasının Temel İlkeleri” gereğince NSDAP organlarının onayı alınmaksızın gerçekleştirilen atamalar geçersiz sayılacaktı²⁷⁵.

a. Merkezi İktidar ve Partinin Gücü

30 Ocak 1934 tarihinde çıkarılan “Almanya’nın Yeniden Kurulmasına İlişkin Yasa”yla ülkede eyaletlerin özgürlüğü tümüyle son buldu. Federal hükümetlerin tümü Alman hükümetine, valiler de (Reich-staathaelter) İçişleri Bakanlığı’na bağlandı²⁷⁶. Bu arada kentlerin özgürlükleri de belediye seçimlerinin kaldırılmasıyla yok edildi. Burgmeisterler bundan böyle merkezi iktidarca atanacaklardı²⁷⁷. 16 Ekim 1934 tarihli yasayla bakanların da Führer’e sadakat yemini etmeleri sağlanarak ²⁷⁸ en yüksek düzeyde de Hitler’e koşulsuz itaat yazılı biçime dönüştürülmüş oldu..

b. Parti ve Milis Örgütlenmesi

SA’ların Hitler ve partisinin iktidara taşınmasında, en büyük katkıyı yapan paramiliter bir örgütlenme olduğu bilinmektedir. 1921 öncesinde NSDAP’nin halk toplantılarında düzeni sağlamakla görevli “Ordnertruppe”ler 1921’de Sturmabteilung’a (Hücum Kıtası) dönüştürülerek partinin milis örgütü oluşturulmuştu²⁷⁹.

SA aracılığıyla sokaktaki denetimi gerçekleştiren parti ve Hitler, bunların sayısının ve gücünün artmasından tedirginlik duymaya başladı. Bilindiği gibi

²⁷⁴ Berkes, A. g. y. , s. 198.

²⁷⁵ Jelev, A. g. y. , s. 81, 84.

²⁷⁶ Almanya’da federal sistemin yıkılması süreci “Yetki Yasası”nın meclisten geçmesiyle başlamıştı. 7 Nisan tarihli bir başka yasayla da eyaletlerin özerkliklerine son verilmişti. Buna göre eyaletlerin başına yerel hükümetleri atama, azletme, meclisleri dağıtma, devlet memurlarıyla yargıçları tayin etme ve görevden alma yetkisine sahip valiler tayin edilecekti. Bkz. Shirer, A. g. y. , s. 262-263.

²⁷⁷ David, A. g. y. , s. 68.

²⁷⁸ A. g. y. , s. 68.

²⁷⁹ Ülman, A. g. y. , s. 173.

totaliter rejimlerde liderliğin keyfi kararlarının benimsenmesini sağlamak, sistemin devamı açısından yaşamsal önem taşıdığından sözkonusu rejimlerde aldatmaca ve hileye dayalı uzlaşmalara gerek duyulur. Böylece de sisteme yönelik olarak gönüllü onay görüntüsü gerçekleştirilmiş olur²⁸⁰. Nazi Almanyası'nda önceleri SA'lar bu türden bir işlev görürken, sistemin yerleştirilmesinden sonra durum değişti.

1934'lere gelindiğinde "SA" ların sayısı 4. 5 milyona ulaşmıştı. Başta Roehm olmak üzere örgütün üst düzey yöneticilerinin -parti ve devlet yönetiminde önemli konumlarda bulunmalarına karşın- parti ordusunu, devlet ordusuna dönüştürme yolundaki istekleri artık Hitler ve diğer yöneticileri rahatsız ediyordu.

Diğer taraftan Roehm, kendini partinin daha devrimci unsurlarının sözcüsü olarak görmeye başlamıştı. Gerginlik artarken orduda da bir darbe korkusu yükseliyordu. Bu nedenle 30 Haziran 1934 tarihinde SA yöneticileri kanlı bir eylemle yok edilmiş, böylece SA'nın gücü önemli ölçüde azaltılmıştır²⁸¹. Söz konusu örgütün gücü azalırken partiye bağlı bir diğer örgütlenme olan SS gücünü artıracaktır.

Hitler'in kişisel güvenliği için 1921'de kurulmuş olan bu birlik 1925'te "Schutz-Staffel"(muhafız kıtası) adını almış ve 1930'larda Himler'in komutasında etkinlik alanını genişletmiştir. 1933'te sayıları 50. 000'i bulan SS, SA'yla rekabet edecek güce ulaşmıştı²⁸². Yukarıda da belirtildiği gibi SA'nın üst düzey yöneticilerinin tasfiyesiyle birlikte SS, parti içinde özerk bir yapıya kavuştu ve parti için totaliter bir rejimin gereksindiği sağlam bir omurga oluşturdu²⁸³.

1936 yılında tüm polis örgütleri Güvenlik Merkez Ofisi'nde (RHSA) toplandı. Bu örgütün başına da SS şefi Himler getirildi²⁸⁴. SS'in güvenlik servisi olan SD (Sicherheit-Dienst) ile devletin gizli polisi olan Gestapo'nun birleştirilmesi de ilk kez SD müdürü Heidrich'in Güvenlik Polisi Müdürü olmasıyla 1936'da

²⁸⁰ Carl J. Friedrich, "The Failure of a One Party System: Hitler Germany", *Authoritarian Politics in Modern Society*, New York, 1970, s. 253.

²⁸¹ Bkz. A. g. y. , s. 253; Jelev, s. 103-104.

²⁸² Michel, A. g. y. , s. 53.

²⁸³ Friedrich, A. g. y. , s. 254.

²⁸⁴ David, A. g. y. , s. 71.

gerçekleşmişti²⁸⁵. Böylece parti-devlet birliği güvenlik örgütleri temelinde de sağlanmaya çalışılıyordu.

c. Parti ve Kitlesele Örgütlenmeler

Nasyonal Sosyalist ideolojinin egemenliğindeki Almanya'da toplumun örgütlenmesi de totaliter bakış açısıyla ele alınmaktaydı. Totaliter devlet anlayışı gereğince dikey olarak oluşturulan toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin tümü partiye bağlı olmakla birlikte bunlardan bazıları da idari ve mali özerklik türünde ayrıcalığa sahipti. SS ve SA dışındaki partiye bağlı örgütlenmelerden önemlileri şunlardı: Nasyonal Sosyalist Motörlü Birlikleri, Hitler Gençliği, Nasyonal Sosyalist Öğrenci Derneği, Nasyonal Sosyalist Profesörler Birliği, Nasyonal Sosyalist Hukukçular Birliği, Nasyonal Sosyalist Öğretmenler Birliği, Üniversite Okutmanları Birliği ve en önemlisi Alman Çalışma (Emek) Cephesi²⁸⁶. Üçüncü Alman İmparatorluğu, bu örgütlenmeler yoluyla bireyleri daha etkili bir biçimde denetlemeyi ve kendi ideolojisi doğrultusunda siyasallaştırmayı hedeflemekteydi.

d. Emegın Denetlenmesi

Nasyonal Sosyalizmin yukarıda belirtilen hedefler doğrultusunda oluşturduğu kitlesele örgütlenmelerden biri de çalışanların yukarıdan örgütlenmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Bağımsız sendikaların dağıtılmasıyla başlayan süreç, Alman Çalışma Cephesi'nin kurulması, grev ve lokavtın yasaklanması, işçilerin tümüyle denetlenmesini sağlayan yasalarla devam etmiştir.

Her konuda olduğu gibi bağımsız sendikaların dağıtılması aşamasında da Nasyonal Sosyalistler büyük bir aldatmacaya başvurdular. Sendikaların dağıtılmasından bir gün öncesi Nazi hükümetince ulusal tatil ilan edildi. Söz konusu tarih 1933 yılının "1 Mayıs"ıydı. Ulusal İşçi Gününü görkemli bir biçimde kutlamaya hazırlanan Nazi hükümeti Almanya'nın çeşitli bölgelerindeki sendika liderlerini uçaklarla Berlin'e taşıyarak rejimin işçilere destek verdiği yolunda bir izlenim oluşturmaya çalıştı. 1 Mayıs kutlamalarının akşamında Goebbels'in "yarın

²⁸⁵ Jelev, A. g. y. , s. 104.

²⁸⁶ Bkz: Loewenstein, A. g. y. , s. 467; Ülman, A. g. y. , s. 172-173; Jelev, A. g. y. , s. 141.

sendika binalarını işgal edeceğiz, çok küçük bir direnme olacak” biçimindeki açıklaması inanılır gibi değildi. Gerçekten de 2 Mayıs 1933 tarihinde Almanya’daki tüm sendika merkezlerinin büroları işgal edildi ve sendikalar dağıtılarak mallarına el konuldu, yöneticiler tutuklanırken bazıları da toplama kamplarına gönderildi²⁸⁷.

Sendikaların yerini alan Alman İş Cephesi, işçi ve işverenleri içine alırken 20 milyonluk bir kitleyi kapsayacaktı²⁸⁸. Robert Ley’in başında bulunduğu İş Cephesi’ne girmek çeşitli baskı yöntemleriyle zorunlu duruma getirilmişti²⁸⁹. Farklı sınıfların unsurlarının aynı örgütte yer alması zorunluluğu rejimin sınıfsal çatışmaların yok edilerek parti-devlet ideolojisinin egemenliğini sağlamlaştırmaya ilişkin mantığını ortaya koymaktaydı. İş Cephesi’nin lideri Ley’in 17 Mayıs 1933 tarihli konuşmasında söylediği gibi “grevlerle ancak düşmanlar uğraşabileceğinden” greve izin verilmesi söz konusu olmayacaktır²⁹⁰.

Ocak 1934 tarihli, işçi hak ve girişimlerinin statülerini tanımlayan “Milli Çalışmayı Denetleyen Yasa” gereğince işyerleri, partinin güvenilir bulduğu görevlilerce denetlenecektir²⁹¹. Denetim işlevi, kural ve yönetmeliklere uyulup uyulmadığını izlemek, iş anlaşmalarını yapmak ve iş huzurunu sağlamakla yükümlü işçi mutemetlerince gerçekleştirilecektir²⁹².

Söz konusu dönemde çalışma yaşamına ilişkin önemli düzenlemelerden biri de Şubat 1935 tarihinde gerçekleştirilen “İşçi Cüzdanı” uygulaması olmuştur. Buna göre çalıştığı kurumun onayı olmaksızın işçinin işinden ayrılmasının yolu kapatılmıştır²⁹³. Çalışanların özgürlüğünü kısıtlayan bu uygulamada bir süre sonra 25 Haziran 1935’te gençler için çalışma zorunlu kılınıyor, böylece çalışma özgürlüğünden sonra çalışmama özgürlüğü de yok ediliyordu. Bu mantık, son

²⁸⁷ Shirer, A. g. y. , s. 264-265.

²⁸⁸ David, A. g. y. , s. 76.

²⁸⁹ Poulantzas, A. g. y. , s. 203.

²⁹⁰ Jelev, A. g. y. , s. 146.

²⁹¹ A. g. y. , s. 147; David, A. g. y. , s. 76.

²⁹² Shirer, A. g. y. , s. 265.

²⁹³ İşçi Cüzdanı işçiye ilişkin ayrıntılı bilgilerin elde edilmesini sağlayacak biçimde düzenlendiği gibi işten ayrılma durumunda işçinin çalıştığı kurumun onayı da söz konusu belgede yer almak zorundaydı. Bkz; Jelev, A. g. y. , s. 147.

noktada, gençleri zorunlu çalışmaya mahkum ederken diğer taraftan da Nazi ideolojisi aşıl原因an çalışma kamplarını da oluşturacaktır²⁹⁴.

Totaliter yönetim, Çalışma Cephesi yoluyla iş yaşamı üzerinde egemen olurken boş zamanları denetleme konusunda da büyük çaba gösterdi. Bu amaçla “Kraft durch Freude” (Neşeyle Güçlenme) adlı örgüt kurulmuştu. Söz konusu örgüt, ucuz geziler, tatiller, gösteriler, konserler ve spor etkinlikleri düzenlemekteydi. Etkinliklerde bile totaliter bakış açısının yansıması gereği faşist propaganda yapılmaktaydı. Dinlenme ve eğlenme amaçlı da olsa parti-devlet denetimi dışında herhangi bir örgütlenmeye izin verilmediğinden geniş kitleler bu yöndeki gereksinimlerini parti-devlet denetimi altında karşılamaktaydılar. Diğer deyişle dinlenme ve eğlenme bile disiplin altına alınmıştı²⁹⁵.

e. Gençlik Politikası ve Denetim

Nasyonal Sosyalizm’in gerçekleştirdiği örgütlenmeler arasında gençliğin ideolojik eğitimine ilişkin olanlar gözardı edilemez. Gençlik, rejimin devamını sağlayacak en önemli unsur olarak görüldüğünden bu örgütlenmeler öncelikle yeni rejimin gençliğe benimsetilmesi diğer deyişle siyasal toplumsallaştırma işlevi açısından büyük önem taşımışlardır.

1935 yılındaki bir parti toplantısında Hitler, gençliğe ilişkin olarak “geleceğin Alman gençliği, Krupp fabrikalarındaki kadar sert olmalıdır. Zihni yeteneklerin geliştirilmesi ikinci derecede kalır” derken, 1 Aralık 1936 tarihinde, “Ulusal Gençlik Yasası”nın çıkarıldığı dönemde, geleceğin gençliğe bağlı olduğunu vurguluyordu. Sözü edilen yasa da “bütün Alman gençliği gelecekteki görevlerine hazırlanmalıdır” demektedir²⁹⁶. “Hoyrat, buyurgan, yürekli ve acımasız bir gençlik”²⁹⁷ düşü kuran Hitler, “Ulusal Gençlik Yasası”yla yalnızca Hitler Jugend (Hitler Gençliği) adlı örgütün etkinliğine izin vererek gençliğin denetimini sağlamlaştırıyordu. Hitler Gençliği, yalnızca 15-18 yaşlar arasındaki gençleri içerirken bu yaşların dışındakiler söz konusu örgütün farklı birimlerinde eğitiliyorlardı.

²⁹⁴ David, A. g. y. , s. 77.

²⁹⁵ Shirer, A. g. y. , s. 345.

²⁹⁶ Friedrich- K. Brzezinski, A. g. y. , s. 42.

²⁹⁷ Michel, A. g. y. , s. 66.

1939'da üyeliğin tüm gençler için zorunlu kılınmasıyla üye sayısı yaklaşık 8 milyona ulaşan Hitler Gençliği²⁹⁸, üyeleri yalnızca ideolojik eğitim almakla kalmıyor aynı zamanda militer eğitim de görüyorlardı. Partiye kaynak olarak görülen bu gençler eğitim sürecinde Führer'i ve diğer parti kahramanlarını yüceltmeyi öğreniyor, ırk miti ve Alman üstünlüğü düşüncesiyle yoğruluyorlardı²⁹⁹.

f. Aile ve Kadının Konumu

Nasyonal Sosyalizmin üzerinde durduğu kavramlardan biri de ailedir. Hitler, "birinci görevimiz... aile bağlarının gelişmesine yardımcı olmaktır... Bütün devletin inşasında en küçük ama en önemli birimdir..."³⁰⁰ derken sözünü ettiği aile, otoriter bir baba ve itaatkar anne ve çocukların oluşturduğu ataerkil bir modeldi. Nazi yönetimi faşist ideolojinin sürdürülmesi için aileyi önemli bir araç olarak görmekteydi.

Wilhelm Reich'in "buyurgan toplum, buyurgan ailenin yardımıyla kitlelerin bireysel kişilik yapılarında kendini çoğalttığına göre siyasal gericilik, buyurgan aileyi "devletin kafa eğitiminin ve uygarlığın" temeli saymak zorundadır"³⁰¹ biçimindeki vurgusu, Nasyonal Sosyalizm'in aileye yüklediği değerin nedenini açıklamaya yönelik önemli bir saptamadır. Reich, "babanın devlet ve iktisadi yaşam içindeki yeri, ailenin öbür bireylerine karşı takındığı ataerkil tutuma yansır" demektedir. Çünkü buyurgan devletin ailedeki temsilcisi babadır ve kurum içinde, üretim sürecinde üstlerinin ona karşı olan tavırlarını ailenin diğer üyelerine benzer biçimde aktarır. Böylece diğer aile bireyleri itaat etmeyi öğrenir³⁰². Bu nedenle sözü edilen aile modeli Nasyonal Sosyalizm için ideolojiyi üretmeye yarayan en önemli birim olarak görülmüştür.

Aile içinde baba yüceltilir ve Führer'le özdeşleştirilirken kadının konumu annelik işleviyle sınırlandırılmaktadır. 1932 seçimleri için NSDAP'nin yayımladığı

²⁹⁸ Friedrich-Brzezinski, A. g. y. , s. 43.

²⁹⁹ Loewenstein, A. g. y. , s. 471.

³⁰⁰ Poulantzas, A. g. y. , s. 360.

³⁰¹ Wilhelm Reich, *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı*, 2. bs. , Çev: Bertan Onaran, İstanbul, 1979, s. 145.

³⁰² A. g. y. , s. 89.

seçim bildirgesinde kadınların, erkeğin “yalnızca yaşam arkadaşı” değil “iş arkadaşı” olmaları gerekir denilirken diğer taraftan da kadının “anne”lik rolüne işaret edilerek çocuğun anayı soylu kıldığı belirtiliyordu³⁰³. Nasyonal Sosyalizmin ideologlarından Frick’in “anne kendini bütünüyle çocuklara ve aileye adanmalıdır. Kadın da erkeğe. Bekar genç kıza gelince, o da, sadece kadınlığına yaraşan, uygun bir mesleğe (hizmete) kendini hazırlamalıdır. Ayrıca bir meslek sahibi olma yeteneği erkeklere bırakılmalıdır”³⁰⁴ biçimindeki sözleri Nazi ideolojisinin kadının konumuna ilişkin bakış açısını yansıtmaktadır.

Nazi ideolojisinin cinsiyetçi bakışı ve kadına yüklediği edilgin misyon sözkonusu dönemde gerçekleştirilen uygulamalarla da net olarak açığa çıkmıştır. 30 Haziran 1933 tarihli bir kararname, tüm evli kadınların işten çıkarılmasını öngörmekteydi. Aynı kararname kadınların Dışişleri kuruluşlarına girmelerini de yasaklıyordu. Ayrıca aynı ailede çift ücret olamayacak ve işe girerken erkeklere öncelik tanınacaktı³⁰⁵.

³⁰³ A. g. y. , s. 98.

³⁰⁴ Maria A. Macciocchi, A. g. y. , s. 159.

³⁰⁵ A. g. y. , s. 157-158.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ YÖNETİMİ

I. Siyasal Parti Örgütlenmesinin Aşamaları

Türkiye'de siyasal partilerin örgütlenme süreci 2. Meşrutiyet'in ilanı ile başlar³⁰⁶. Osmanlı Devleti'nde 2. Meşrutiyet'le birlikte oluşan göreceli özgürlük ortamı, siyasal düzlemde varlık göstermekte olan düşünsel akımları siyasal partilere dönüştürme olanağına kavuşturmuştur. 1. Meşrutiyet öncesinde ülkede yaygınlaşan Batıcılık, İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarından Osmanlıcılık, 2. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan unsurların bağımsızlıklarını elde ederek imparatorluğu devlete dönüştürmeleri sonucunda anlamını yitirecekti. Bu süreçte güçlenen akım, Türkçülük olacaktır. Klasik çağı boyunca "çağının içinde bir uygarlık olarak yaşamış"³⁰⁷ olan Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli nedenlerle bu konumunu yitirince yönetici ve aydınların büyük arayışı başlamıştı.

Temelde "Osmanlı Devleti Nasıl Kurtulur" sorusuna aranan yanıt, yukarıda sözü edilen düşüncelerde somutlaşıyordu. 1908 sonrasında siyaset sahnesinde artık bu düşüncelerin izlerini önemli ölçüde taşıyan siyasal parti örgütlenmeleri söz konusudur. Bu dönemde oluşan partiler belli bir siyasi ya da ekonomik görüşe bütünüyle dayanmasalar da en önemli vurguyu değişim konusundaki gereksinmeye yapıyorlardı³⁰⁸.

³⁰⁶ Bkz; F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, İstanbul, 1965, s. 42.

³⁰⁷ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul, 1986, s. 25.

³⁰⁸ Tökin, A. g. y. , s. 42.

1889 yılında İttihat-ı Osmani adıyla kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, önce dernek, daha sonra da parti olarak 2. Meşrutiyet dönemine damgasını vurmuştur. Meşrutiyet'in ilanına en önemli katkıyı yapmış olan söz konusu örgütlenme, 1908-1912 yılları arasında en önemli siyasal güç³⁰⁹, 1913-1918 yılları arasında da tek parti niteliğindedir. Bu örgütlenmenin temelini oluşturan Jön Türkler, "Osmanlı Devleti nasıl kurtulur" sorusuna yanıt ararken buldukları "hürriyet ve adalet" olmuştur. Onlara göre;bu kavramların işlerlik kazanması İmparatorluk'tan ayrılmak isteyen unsurları durduracaktı³¹⁰.

Jön Türkler akılcılık, laiklik gibi çağdaş düşünceleri önemsemekle beraber tutarlı bir siyasal ve ekonomik düşünce sistemi oluşturamamışlardır³¹¹. Bununla birlikte Meşrutiyet'in ilan edilmesi gerektiği yolundaki kararlılıklarını hiç yitirmedikleri gibi, bu amaçlarını da gerçekleştirmişlerdir.

2. Meşrutiyet'le birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti, biraz daha güç kazanırken, diğer siyasal hareketlerin de partileşme sürecine girdiği göze çarpmaktadır. İttihat ve Terakki'nin karşısında yer alan ilk siyasal parti, "Osmanlı Ahrar Fırkası"dır. Türkiye tarihine ilk muhalif parti olarak geçen Osmanlı Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki'nin savunduğu, merkeziyetçiliğe karşılık yerinden yönetimciliği, devletçiliğe karşılık, liberalizmi savunmaktaydı³¹². Ahrar Partisi'nin çizgisini sürdürecektir. Diğer bir parti de 1911 yılında kurulacak olan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"dır. İttihat ve Terakki'nin iktidardan kısa bir süre için de olsa uzaklaşmasına neden olan bu parti de çeşitli nedenlerle varlığını uzun süre koruyamamıştır. 2. Meşrutiyet'e bağlı olarak canlanan Osmanlı siyasal yaşamında,

³⁰⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti, 2. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan en önemli örgütlenme olmasına ve Meşrutiyet sonrasında da parlamentoda en önemli siyasal güce dönüşmesine karşın partileşmeye karar vermesi uzun zaman almıştır. Cemiyet, 1913 yılında parti kimliğini benimsediği gibi Babıali Baskını sonrasındaki gelişmelere bağlı olarak fiili bir "tek parti" yönetimi oluşturdu. Bkz; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, 1995, s. 168.

³¹⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, 1983, s. 219.

³¹¹ Tanör, A. g. y. , s. 140.

³¹² Bkz; Hilmi Ziya Ülken, *Siyasi Partiler ve Sosyalizm*, İstanbul, 1963, s. 59-60; Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaı, İstanbul, 1966, s. 40.*

İttihadı Muhammedi, Mutedil Hürriyet Perveran, Islahatı Esasiyei Osmaniye, Osmanlı Sosyalist, Milli Meşrutiyet gibi partiler de yer almışlardır³¹³.

1. Mütareke Dönemi'nde Siyasal Partiler ve Örgütlenmeler

1908 sonrasında canlanan siyasal yaşamla birlikte işlerlik kazanan siyasal parti örgütlenmeleri, İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasal gücü nedeniyle uzun ömürlü olamamışlardır. Buna bağlı olarak 1913-1918 yıllarında İttihat ve Terakki, fiili bir tek parti olarak ülkeyi yönetmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı yenilgisi ve İttihat ve Terakki Partisi'nin bundan sorumlu tutulması sonucunda parti dağıtılmış, yöneticileri de ülkeyi terk etmişlerdir³¹⁴.

İttihat ve Terakki Partisi'nin tarihe karıştığı söz konusu dönemde yeni siyasal oluşumlar gündeme gelmiştir. Padişah Vahdettin'in 21 Aralık 1918'de "siyasal etkenlerin zorunluluğu" gerekçesiyle anayasanın 7. maddesine dayanarak meclisi feshetmesinin de³¹⁵ etkisiyle dönemin tüm siyasal partileri meclis dışında oluşmuştur. Buna karşılık Mütareke dönemi, Tunaya'nın deyişiyle "siyasi parti ve siyasetle ilgilenen türlü kuruluşların en fazla sayıda mevcut oldukları, kaynaştıkları dönemdir"³¹⁶. Radikal Avam Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Teceddüt Fırkası, Ahali İktisat Fırkası, Milli Ahrar Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Milli Türk Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, Amele Fırkası, dönemin siyasal partilerindendir³¹⁷. Siyasal parti örgütlenmesi biçiminde varlık gösterenler yalnızca adı yukarıda anılanlar olmadığı

³¹³ 11 Haziran 1913 tarihinde İT. 'nin desteklediği Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya bir suikast gerçekleştiren Hİ ileri gelenlerinin ülke dışına kaçmaları sonucunda bu partinin etkinliği sona ermiştir. Bkz; Erer, A. g. y. , s. 44.

³¹⁴ İttihat ve Terakki Partisi'nin son kongresinin 5 Kasım 1918 tarihli oturumunda, partinin varlığına son verilerek yeni bir siyasal parti kurulması yolunda karar alınmıştır. Kurulması kararlaştırılan yeni partinin adı "Teceddüt Fırkası"dır. Bkz; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi I-İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Ankara, 1991, s. 77; Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, Ankara, 1987, s. 134-135.

³¹⁵ Turan, A. g. y. , s. 85.

³¹⁶ Tunaya, A. g. y. , s. 403-404.

³¹⁷ Bkz; Tunaya, A. g. y. s. 403-471; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, C. 1. , Ankara, 1965, s. 20-21; Tökin, A. g. y. , s. 53-58; Erer, A. g. y. , s. 46-60.

gibi, sözü edilen dönemde, özellikle ülkenin içinde bulunduğu sorunlara çeşitli biçimlerde çözüm üretmeyi hedefleyen çok sayıda dernek de etkinlik göstermektedir.

Mütareke döneminde siyasal ve toplumsal örgütlenmelerin bu denli yoğun olmasının en önemli nedeni, ülke işgal tehdidi altında bulunurken hükümet otoritesinde boşluk yaşanması³¹⁸ diğer deyişle hükümetin işgali önleyecek kararlılık ve güçten yoksun olmasıydı. Durum böyle olunca özellikle savunma amaçlı örgütlenmeler kendini dayatıyordu. Güvenliği tehdit altında bulunan halk, İstanbul, Edirne, İzmir, Kars, Trabzon, Erzurum gibi farklı kentlerde, Müdafaa-i Hukuk, Muhafazai Hukuk, Reddi İlhak Cemiyeti³¹⁹ gibi adlarla kendini ve bölgesini savunacak direniş örgütleri oluşturuyordu. Savunma amaçlı bu gibi örgütlerle eş zamanlı ve genellikle de bağlantılı olarak “kongre” adı verilen örgütlenme biçimine de başvurularak direniş hareketlerinin büyük ölçüde yönlendirilmesi sağlanmıştır. 1918 ve 1920 yılları arasında toplanan ulusal nitelikli “Sivas Kongresi”³²⁰ yanında çok sayıda yerel kongre, yerel direnişin ulusal direnişe dönüşmesine önemli katkı yaptığı gibi “temsili ve demokratik yapıları nedeniyle” Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin de demokratik temelini yaratmıştır³²¹.

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Gruplaşmalar

23 Nisan 1920 tarihinde kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, bir süre sonra görüş ayrılıkları belirmeye başlamıştı. 1. Meclis’te yer alan ve ulusal savaşı yönlendiren kadrolar arasında savaş sonrası yapılanmaya ilişkin farklı bakış açıları meclisin çalışmalarına yansıdığı gibi siyasal gruplaşmaların da temelini oluşturacaktı³²².

³¹⁸ Bülent Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul, 1992, s. 121.

³¹⁹ Direniş örgütleri için bkz; Turan, A. g. y. , s. 123-130.

³²⁰ 4-11 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi’nde tüm direniş örgütlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmesi kararlaştırılmıştır.

³²¹ Tanör, *Türkiye’de Yerel...* , s. 123.

³²² Cemil Koçak, “Siyasal Tarih 1923-1950”, *Türkiye Tarihi 4 -Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, 1989, s. 88.

Mustafa Kemal'in anlatımıyla 13 Eylül 1920 tarihli Halkçılık Programı'nın³²³ meclise sunulmasının ardından diğer gruplar da programlar oluşturmaya başladılar³²⁴. Birbirleriyle mücadeleye girişerek meclis işlerinin aksamasına neden olan "hizipler" nedeniyle duruma müdahale etme gereğini duyduğunu söyleyen Mustafa Kemal, 10 Mayıs 1921 tarihinde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu"nu oluşturmuştur³²⁵. 1. Grup olarak da adlandırılan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun karşısındaki en güçlü muhalefet 2. Grup'tur. Her iki grup da gerçek bir ideolojik bütünlüğe sahip değildir. 1. Grup'un amacı "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabulüyle yoğunlaşan muhalefet karşısında disiplini ve denetimi sağlamak" olsa da grubu oluşturanlar Mustafa Kemal'e tümüyle bağlı oldukları düşünülen milletvekilleridir³²⁶.

2. Grup'un amacıysa öncelikle Mustafa Kemal'in iktidarı tümüyle elde etmesini engellemektir³²⁷. Ayrıca bu grup Mustafa Kemal'in siyasal ve toplumsal görüşlerinin uygulama alanı bulmasını, (Mustafa Kemal görüşlerini açıkça ifade etme konusunda oldukça temkinli davranırsa da), önlemeyi düşünmektedir³²⁸.

³²³ 13 Eylül 1920 tarihli Halkçılık Programı'nın metni için bkz; İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, İstanbul, 1963, s. 32-38.

³²⁴ Halkçılık Beyannamesi'nin yayımlanmasından önce 3 Eylül 1920 tarihinde Halk Zümresi bir program oluşturmıştır. Programla bu grubun Meclis'te çoğunluk sağlamayı hedeflediği belirtilmiştir. Bkz; Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara, 1984, s. 42-43, 58. Aynı yılın Eylül ve Aralık aylarında biri biri güdümlü olmak üzere iki sol partinin kurulmasına izin verilmiştir. Mustafa Kemal'in Sovyetler Birliği'yle dostluk temeline dayanan ilişkiyi güçlendirmek üzere kurdurduğu belirtien partinin adı "Türkiye Komünist Fırkası"dır. Sözü edilen diğer parti de Aralık ayında kurulan "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası"dır. Bkz; Tökin, A. g. y. , s. 65-67.

³²⁵ M. Kemal Atatürk, *Nutuk (1920-1927)*, C. II, İstanbul, Tarihsiz, s. 529-530.

³²⁶ Bkz; Sezgin, A. g. y. , s. 82.

³²⁷ Samet Ağaoğlu bu konuda şöyle diyor:... İki grup arasındaki kavganın büyük sebebi Birinci Grup iktidarın Atatürk ve çevresindeki bir kadronun elinde toplanmasını isterken İkinci Grubun bunu önlemeye çalışması idi". Bkz; Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, (Basıldığı Yer Belirtilmemiş), 1972, s. 17.

³²⁸ Koçak, A. g. y. , s. 89.

3. Halk Fırkası'nın Kuruluşu

1922 yılına gelindiğinde artık Anadolu hareketi başarıya ulaşmış, Sevr Antlaşması geçersiz kılınmıştır. Bundan sonraki aşamada Anadolu hükümeti için önemli olan savaş alanında elde edilen zaferin barış masasında onaylanmasıdır. 1922 yılının Kasım ayı içinde yapılan Lozan Konferansı'yla sözü edilen süreç başlayacaktır. Ancak barış görüşmelerine TBMM'yle birlikte İstanbul hükümeti de çağırılmıştır. Bu durum TBMM hükümeti için saltanatın kaldırılmasının bir aracı olarak kullanılmış ve 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kurumunun varlığına son verilmiştir. Saltanatın kaldırılması Türkiye'nin siyasal rejim sorununu bir ölçüde netleştirirken meclis içi tartışmalar da yoğunlaşmıştır.

Lozan görüşmeleri sürerken Meclis içindeki ve dışındaki ülkenin kimi siyasal çevreler "saltanatın kaldırılmasıyla meydana gelen uygunsuzluğu er geç giderme"yi amaçlıyorlardı. Ülkenin dinsel lideri halife olduğu halde siyasal gücün sahibi TBMM'ydi. Halifelik kurumu da temel niteliği açısından böyle bir bölüşüme uygun olmadığından mecliste kafalar karışmıştı ³²⁹.

Meclis içi tartışmalar tüm yoğunluğuyla süregelir ve İstanbul basını da buna katılırken Mustafa Kemal bir siyasi parti kuracağı yolunda açıklama yaptı³³⁰. 6 Aralık 1922 tarihinde Hakimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazetelerine verdiği demeçte³³¹ Mustafa Kemal kuracağı "Halk Fırkası"na ilişkin olarak kurtuluş ve bağımsızlık için verilen mücadelenin tamamlanması gerektiğini söyleyerek şunları ekliyordu; "... Ancak bu mesai seneler ile takip ve tatbik edilecek bir programa müstenit olmazsa akamete mahkumdur... Diğer cihetten herhangi bir programın uzun bir devri mesaiye rehber olması için memlekette bilcümle vatanperveranın ona müzahir olması icabeder. Hakikaten azim bir kitlei vatanperveranın ıslahat emellerini ihtiva etmeyen bir programın muvaffakiyetli ve müsmir olması ümit olunamaz. Bu maksat ve mülahazaları dikkatte bulundurarak milletin her sınıf

³²⁹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi -Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller-*, İstanbul, 1967, s. 41.

³³⁰ Sezgin, A. g. y. , s. 110.

³³¹ Murat Koraltürk, "Sivas Kongresi'nden 12 Eylül 1980'e CHP Kronolojisi", *Tarih ve Toplum*, (141)1995, s. 42.

halkından... gördüğüm teveccüh ve itimada kesbü liyakat etmek için en mütevazı bir ferdi millet sıfatıyla hayatımı sonuna kadar vatanın hayrına vakfeylemek emeliyle sulhün istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim.... ”. Ayrıca Mustafa Kemal, demecinde ülke sorunlarına değinerek uzmanların sorunlara ilişkin çözüm önerilerini bildirmeleri dileğinde bulunuyordu³³².

Halk Fırkası'nın kurulacağına ilişkin demecin basında yer almasından kısa bir süre sonra, Ocak ayının ortalarında Mustafa Kemal Batı Anadolu gezisine çıktı. Bu gezi kapsamında önce Eskişehir'de daha sonra da İzmit'teki basın toplantısı ve konuşmasında³³³ Halk Fırkası'nın kurulmasının nedenlerine, oluşturulacak programa değinmiştir³³⁴.

Mustafa Kemal 15 Ocak 1923 tarihli Eskişehir konuşmasında parti oluşumuna gerekçe olarak “... tek yol göstericilerin elde edecekleri sonuç yeterli değildir! Bütün bu önderlikleri bir kuruluş içinde yapılmalıdır...” derken Halk Fırkası'nın herhangi bir sınıfın çıkarını gözetme amacında olmadığını da ekliyordu. Konuşmada ülkede birbirlerini yok etme gücüne sahip sınıflar bulunmadığından partinin tüm ulusa dayanacağı da belirtiliyordu³³⁵.

Mustafa Kemal, 19 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te halkla yaptığı bir diğer söyleşide de, siyasal parti sözünden ürkmemek gerektiğini, çünkü kendilerince oluşturulacak partinin “hiç ayırım yapmadan herkesin çıkarını ve hayat nedenlerini, mutluluğunu sağlamayı” hedeflediğini³³⁶ yineliyordu.

³³² Metnin tümü için bkz; Giritlioğlu, A. g. y. , s. 27-28.

³³³ Mustafa Kemal'in Eskişehir ve İzmit konuşmaları için bkz; **Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)**, İstanbul, 1993.

³³⁴ Mustafa Kemal, Halk Fırkası konusunda kamuoyunu bilgilendireceğini 13 Ocak 1923 tarihinde Suphi Nuri Bey'in sorularını yanıtlamak üzere yazdığı telgrafta şu sözlerle belirtmiştir; “... Halk Fırkası hakkında esnayı seyahatimde bulacağım fırsatlardan istifade ederek bazı izahlarda bulunmak niyetindeyim... Ben öyle bir fırka tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sünufunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun. Milletimizin şeraiti buna müsaittir”. Bkz; Rasih Nuri İleri, **Atatürk ve Komünizm**, 3. bs. , İstanbul, 1995, s. 294.

³³⁵ **Mustafa Kemal Eskişehir...** , s. 75-77.

³³⁶ y. A. g. y. , s. 231-233.

Kurulacak parti konusunda kamuoyu böylece oluşturulmaya başlandıktan sonra meclis içi sorunların çözümü için harekete geçmek gerekiyordu. Mustafa Kemal bundan sonra yapmayı düşündüğü dönüşümler için meclis içi muhalefetin aşılması gerektiğini düşünüyordu. Bu da meclisin kendini feshederek seçimlerin yenilenmesiyle olanaklı hale geldi. Meclisin kendini feshetmesi için Lozan barış görüşmeleri gerekçe gösterilmişti. Uzlaşmazlık nedeniyle 1923 yılının Şubat ayında kesintiye uğrayan Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde müttefiklerin karşısına daha güçlü çıkabilmek seçimlerin yenilenmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Üç yıl öncesinin koşullarında oluşturulan meclis yerine, henüz güvenoyu almış bir meclisin müttefikler karşısında daha etkili olacağı yolundaki düşüncenin mecliste benimsenmesi sağlanınca, meclisin kendini feshi, buna bağlı olarak da seçimlerin yenilenmesi kararı 1 Nisan 1923 tarihinde alındı³³⁷. Seçimlere yönelik çalışma nedeniyle Mustafa Kemal de, henüz resmen kurulmamış olan Halk Fırkası'nın 9 maddeyi içeren programını açıklama olanağını buldu. 8 Nisan 1923 tarihinde açıklanan "Dokuz Umde Beyannamesi", Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal'in imzasını taşıyordu. Dokuz temel ilkeyi içeren "beyanname" seçim bildirgesi niteliği³³⁸ taşısa da 1931 yılına değin parti programı işlevi gördü³³⁹.

a. Dokuz Umde Beyannamesi

"Beyanname"de ulustan aldığı tam yetkiyle toplanan TBMM'nin ulusal egemenliğe dayalı bir "halk devleti" ve "hükümeti" kurduğu belirtiliyor, yeni devrede barışla birlikte iktisadi kalkınma ve refahın sağlanmasının amaçlandığı vurgulanıyordu. Halk Fırkası'nın da meclis çoğunluğunu aynı hedeflerde birleştirerek, ülkeyi ulusal egemenliğe dayalı bir örgütlenmeye kavuşturmak için kurulduğuna değinilerek meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na katılacağı açıklanıyordu.

³³⁷ Karpat, A. g. y. , s. 42.

³³⁸ Koraltürk, A. g. y. , s. 44.

³³⁹ Beyanname'de parti için ayrıntılı bir program oluşturulacağı belirtiliyordu. Ancak sözü edilen program 1931 yılında gerçekleştirildi. Bkz; Tunçay, A. g. y., s. 52; Giritlioğlu, A. g. y. , s. 31.

“Beyanname” özet olarak; ulusal egemenlik, saltanatın kaldırılması kararının değişmezliği, güvenliğin sağlanması, mahkemelerin hızlı işlemesi, gereksinimler çerçevesinde yeni yasalar yapılması, ekonominin düzenlenmesi, zorunlu askerlik süresinin kısaltılması, bürokrasinin düzeltilmesi ve denetlenmesi, ülkenin imarı, mali, ekonomik ve yönetsel bağımsızlık, buna aykırı hiçbir barış anlaşmasının kabul edilemez olduğu yolundaki maddelerden oluşmuştu³⁴⁰.

b. CHF Nizamnamesi

1923 yılının Temmuz ayı içinde yenilenen seçimlerde kazananlar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin adayları oldu. 11 Ağustos 1923’te Meclis yeni dönemin ilk toplantısını yaparken milletvekilleri de grup toplantısında Halk Fırkası’nın kuruluşunu görüşmeye başlamışlardı. Daha çok tüzük tartışmalarının yapıldığı görüşme süreci sonunda 9 Eylül 1923 tarihinde “Nizamname” kabul edilmiş ve Halk Fırkası kurulmuştur. Partinin resmi kuruluş tarihi 11 Eylül olsa da, 9 Eylül, simgesel niteliği yüzünden partinin kuruluş günü olarak benimsendi³⁴¹. Genel başkanlığa Mustafa Kemal, genel sekreterliğe de Recep Peker getirildi³⁴².

9 Eylül 1923 tarihinde hazırlanan parti tüzüğü³⁴³, genel esaslar dışında parti örgütlenmesine ilişkin 7 bölümden oluşuyordu. “Umumi Esaslar” başlıklı giriş bölümünün 1. maddesinde partinin amacının ulusal egemenliğin halk için gerçekleştirilmesine öncülük yapmak, Türkiye’yi çağdaşlaştırmak ve hukuk devleti

³⁴⁰ Tunçay, A. g. y. , s. 52-53. Beyanname metni için bkz; Tunaya, A. g. y. , s. 580-582; Tunçay, A. g. y. , s. 354-356; Giriltioğlu, A. g. y. , s. 31-33; Koraltürk, A. g. y. , s. 44-45.

³⁴¹ Koçak, A. g. y. , s. 90.

³⁴² Partinin ilk Yönetim Kurulu (Umumi Heyeti İdaresi) Erzurum milletvekili Sabit (Sağiroğlu), İzmir milletvekili Celal (Bayar), Tekirdağ milletvekili Cemil (Ubaydın), İstanbul milletvekili Refik (Saydam), İzmit milletvekili Saffet (Arıkan), Erzurum milletvekili Münir Hüsrev (Görel), Konya milletvekili Kazım Hüsnü Bey ve Diyarbakır milletvekili Zülfü Bey’den oluşuyordu. Söz konusu isimler partinin Dahiliye Bakanlığı’na verdiği 23 Ekim 1923 tarihli kuruluş dilekçesinde de yer almıştır. Bkz; Tunçay, A. g. y. , s. 58. Dilekçenin metni için bkz; Türkiye’de Siyasi Dernekler, II, Ankara, 1950, s. 5.

³⁴³ Söz konusu “Nizamname” (tüzük) 1927 yılında benimsenecek olan yeni tüzüğe değin yürürlükte kalmıştır.

kurmak olduğu belirtiliyordu³⁴⁴. Aynı bölümün ikinci maddesinde “halk” kavramı tartışılıyor, bu kavramın herhangi bir sınıfı ifade etmediği, ayrıcalık savında bulunmadan yasa karşısında eşitliği benimseyen tüm bireylerin “halk”ı oluşturduğu ve halkçıların da hiçbir aile, topluluk, sınıf ya da bireyin ayrıcalıklarını kabul etmeyen bireyler oldukları vurgulanıyordu. Üyelikle ilgili 3. madde de “Halk Fırkası’na her Türk ve hariçten gelip Türk tabiiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilir” denilerek açık üyelik sisteminin geçerli olduğu açıklanıyordu.

Halk Fırkası’nın kuruluş çalışmaları tamamlanmaya çalışılırken Lozan Antlaşmasının Meclis’te onaylanmasıyla da bir başka dönemin kapısı aralanmaktaydı. 13 Ekim 1923’te Ankara’nın yeni devletin başkenti olarak belirlenmesinden kısa bir süre sonra ilan edilen Cumhuriyet ve Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanı seçilmesi, bu süreçteki önemli gelişmelerdir.

Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanı olması, Halk Fırkası’nda “Umumi Reis Vekilliği” (Genel Başkan Yardımcılığı) adıyla yeni bir kurumun oluşturulması gereğini doğurmuş ve bu görev de 19 Kasım 1923 tarihinde İsmet Paşa’ya verilmiştir³⁴⁵. İsmet Paşa’nın bu sıfatla yaptığı ilk iş 20 Kasım 1923 tarihinde tüm illerdeki Müdafaai Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine gönderdiği genelgeyle partinin kuruluşunun tamamlanması için son adımı atmak olmuştur. Genelgede; ülkeye bağımsızlık sağlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti’nin o günden itibaren Halk Fırkası’na dönüşeceği ve Cemiyet’in tüm idari kurullarının parti idari kurulları olarak görev yapacağı belirtilmiştir³⁴⁶.

Halk Fırkası’nın örgütlenme çalışmaları 1924 yılının yaz ayları içinde yoğunlaştı. Bu süreçte bir önceki dönemin Meclis içi muhalefeti, tek bir partinin varlığına ve bağımsız üç milletvekilinden ikisinin Halk Fırkası’na katılmasına

³⁴⁴ Tüzüğün “Umumi Esaslar” bölümünün 1. maddesi: “Halk Fırkası; Cemiyetler Kanunu mucibince teşekkül etmiş bir siyasi cemiyettir. Gayesi, milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye’yi asri bir Devlet haline yükseltmek ve Türkiye’de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hakim kılmaktır” biçimindedir. Halk Fırkası Nizamnamesi metni için bkz; Türkiye’de Siyasi Dernek... , s. 9-18.

³⁴⁵ Hikmet Bila, Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası, 2. bs. , İstanbul, 1987, s. 53.

³⁴⁶ Genelge metni için bkz; Giritlioğlu, A. g. y. , s. 41.

rağmen sürmekteydi³⁴⁷. Halk Fırkası'nın kuruluşunun hemen sonrasında başlayarak en önemli tartışmalar Cumhuriyet'in ilanı, Halifeliğin kaldırılması ve 20 Nisan 1924 tarihli Anayasası'nın oluşturulması sürecinde yapılmıştı. 1924 yılı ortalarında bu sorunların muhalefetin karşı çabalarına karşın çözümlenmesinin Halk Fırkası'na örgütlenmesini genişletmesi için fırsat sağlayabildiği söylenebilir. Ayrıca tartışmaların yoğunlaştığı söz konusu süreçteki etkili muhalefetin de Halk Fırkası'nı harekete geçirdiği yadsınamaz.

Halk Fırkası'nın örgütlenme çalışmaları sürerken parti içinde birtakım değişiklikler de gündeme geliyordu. Örneğin 10 Haziran 1924 tarihinde parti genel sekreterliğine partinin kuruluş dilekçesinde de adı bulunan Recep (Peker) Bey'in yerine Tekirdağ milletvekili Cemil (Ubaydın) Bey getirildi³⁴⁸. Parti'nin Kasım ayı içinde yapılan grup toplantısında da GrupYönetim Kurulu'nda değişiklikler yapılırken³⁴⁹, parti "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını aldı. 10 Kasım 1924 tarihli bu değişiklik "Cumhuriyet"i kuran partinin bu kavrama sahip çıkması anlamına da geliyordu³⁵⁰.

II. Meclis İçi Muhalefet ve Basın

Daha önce de değinildiği gibi 1923 yılı seçimleriyle oluşan 2. Meclis'te de muhalefet, tasfiyeye rağmen giderilememiştir. Bir önceki dönemde gruplaşmalar

³⁴⁷ Tunçay, A. g. y. , s. 91, 56.

³⁴⁸ Koraltürk, A. g. y. , s. 45.

³⁴⁹ Tunçay, A. g. y. , s. 94.

³⁵⁰ Esat Öz, partinin adının başına Cumhuriyet sözcüğünün eklenmesinin nedenlerinden birinin yeni kurulacak partinin (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) isminde bu sözcüğün yer alacağına ilişkin elde edilen duyumlar olduğunu belirterek ekliyor: "Halk Fırkası'nın ismine "Cumhuriyet" kelimesinin eklenmesi yeni kurulan muhalif fırkanın elinden bu kozun alınması yanında bir açıdan daha önemlidir. Bu, bir cumhuriyet olan yeni rejimin partisi Halk Fırkası'nın ismine Cumhuriyet kelimesinin eklenmesinin gerekliliğidir. Böylece halka tamamlanıyor, Cumhuriyet Halk Fırkası hem bütün halkı, hem de yeni rejimi ve devleti sembolik olarak da temsil eden bir "resmi parti" oluyordu. Bkz; Öz, A. g. y. , s. 91. Rauf Orbay da anılarında, 9 Kasım'da içinde kendisinin de bulunduğu 11 kişinin Halk Fırkası'ndan istifa etmesiyle, bu parti taraından suçlandıklarını anlatırken şöyle diyor: "samimiyetizlikle itham edici bir sürü lalar ettiler ve "Cumhuriyet" ismiyle bir fırka kurmak üzere olduğumuzu beyanla, bu ismi bize kaptırmamak için fırkalarının başına "Cumhuriyet"i eklemeye karar verirler". Bkz; Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni -Siyasi Hatıralarım 2, İstanbul, 1993, s. 163.

söz konusuyken bu dönemde gruplar olmamasına karşın parti içi gruplaşma gündemdedir³⁵¹. Rauf Bey'in çevresindeki halkayı oluşturanlar pekçok konuda HF'nın temel yaklaşımlarını benimsememektedirler. Bunun yanında Mustafa Kemal'in gittikçe güçlenen siyasi gücünden de kaygı duymaktadırlar³⁵².

Aynı kaygıların kimi basın organları ve aydınlarıyla da paylaşıldığı, dönemin gazetelerinde yer alan yazılardan anlaşılmaktadır. Örneğin Mustafa Kemal'in yeni rejimin Cumhuriyet olması gerektiğine ilişkin ilk demeci 25 Eylül 1923 tarihli Vatan gazetesinde "... Bugüne kadar mevcut devlet sistemimiz zaten Cumhuriyet kelimesi ile ifade edilebilir. Anayasada hazırlanan değişiklikler ve bu arada Gazi tarafından ortaya atılan cumhuriyet kelimesi, yeni bir şeklin kabulü değil, eski şeklin Batı'daki örneklerden birine daha çok benzetilmesi demektir.. " denilerek kimi kararların da kamuoyuyla ilişkide bulunulmadan alınması eleştiriliyordu³⁵³. 5 Ekim 1923 tarihli Vatan gazetesinde "Gazi'ye Açık Mektup" başlıklı yazı yazan Ahmed Emin Yalman, yazıyı, tek parti sistemine yönelişi ve bundan kaynaklanacak ikiliği ve dengesizliği önleme amacıyla kaleme aldığını söylemektedir. Yalman, şu noktalara vurgu yapmaktadır "... sizin fiili surette taşıdığınız devlet ve millet başkanlığı kanun bakımından Cumhurbaşkanı kelimesiyle ifade edilecektir. Bu kanuni mevki, milletin gerçek bir rehberi durumunda kalmanıza, inkılap hareketini en geniş ve temiz bir memleket görüşüyle ifade etmenize... imkan hazırlayabilir... Parti başkanlığı ünvanına gelince, bunun büyük zararları vardır... Halk Partisi her içtihadta sinesinde yer veren umumi bir topluluktur, aynı kafada olanları birleştiren bir içtihad partisi değildir... Devlet Başkanının Parti Başkanı mevkiinde bulunması nüfuz ve itibarını sarsacaktır. Parti bundan netice itibariyle faydalanamayacağı gibi, memleket çok zarar görecektir³⁵⁴. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından basına yansıyan tartışmalarda Hüseyin Cahit Yalçın, "... Kabine kurup düşürme hakkı Padişahlara bile verilmemişken (!) şimdi, o hak reis-i cumhura mı veriliyor"

³⁵¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Tarihsiz, s. 500.

³⁵² Giritlioğlu, A. g. y. , s. 61.

³⁵³ Bkz; Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)*, C. III, Yer ve Tarih Belirtilmemiş, s. 76.

³⁵⁴ Sözü edilen mektubun tam metni için bkz; y. A. g. y. , s. 81-85.

diyerek Rauf Bey'in Meclis'te yaptığı ulusal egemenlik tartışmalarını gündemde tutuyordu³⁵⁵.

Yukarıda kısaca değinilen gazete yazılarından da anlaşıldığı gibi kimi basın organları meclis içi muhalefeti yansıtarak bu konudaki tutumlarını sergilemekteydiler. 19 Eylül 1924 tarihli Vatan gazetesinde yayımlanan baş makale de Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olarak tarafsızlığı sorgulanırken tek parti sistemi de şu sözlerle eleştirilmektedir; "... Bir tek parti, kelimenin gerçek manasıyle parti değildir. diktatörlüğe giden yoldur..."³⁵⁶

1. Muhalefetin Partileşmesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet'in kuruluş tartışmalarıyla kendini gösteren muhalefet, bundan sonra gelişecek olayların da etkisiyle netleşerek partileşme sürecine girmiştir. Muhalefetin partileşmesine ilişkin söylentiler, henüz 25 Mart 1924'te "Halk Fırkası'nın ikiye ayrılacağı" biçiminde basına yansımıştı³⁵⁷. 9 Eylül 1924 tarihinde Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve Adnan (Adıvar)Bey'le Kazım(Karabekir) ve Ali Fuat Paşa'nın İzmir'de yaptıkları toplantıda Rauf Bey "fenalığın önüne Meclis'te geçme olasılığı vardır" derken, Kazım Paşa da "kuşku altında Ordu Müfettişliği'nde çalışma"nın güç olduğunu belirterek "tüm arkadaşlar Meclis'te toplanırlarsa, kısmen olsun yapılan fenalıkların önüne geçilebilir"³⁵⁸ diyerek aynı bakış açısını paylaşan ordu mensubu milletvekillerinin Meclis'e dönmeleri önerisinde bulunmuştur.

Sözü edilen isimler'in daha sonra İstanbul'da da sürdürdükleri toplantılar sonucunda, oluşturmuş oldukları planın uygulanmasına karar verilir. 26 Ekim'de Kazım (Karabekir), 30 Ekim'de de Ali Fuat Paşa'nın Ordu Müfettişlikleri'nden istifa edip³⁵⁹ Meclis'e katılmaları söz konusu olmuştur. Bu arada milletvekilliğinden

³⁵⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, s. 44.

³⁵⁶ Yalman, A. g. y. , 131-132.

³⁵⁷ Sözü edilen haber Vatan gazetesinde yayımlanmıştı. Bkz; Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 1994, s. 106.

³⁵⁸ Ali Fuad Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C. I. , İstanbul, 1957, s. 94-97.

³⁵⁹ 19 Aralık 1923 tarihli ve 385 sayılı yasaya göre subay milletvekillerinin Meclis çalışmalarına katılmaları mümkün olmayacaktı. Bkz; Ümit Özdağ, *Ordu- Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Ankara, 1991, s. 48. Kurtuluş Savaşı yıllarında subayların Meclis üyesi olabilmeleri için herhangi bir yasal engel olmadığından Kazım ve Ali Fuat Paşa, milletvekilliklerini sürdürürken 1. ve 2. Ordu müfettişliklerine atanmışlardı. Bkz; Ali İhsan Gencer Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul, 1996, s. 228.

istifa ettiğine ilişkin dilekçeyi Meclis Başkanlığı'na veren Refet Paşa da dilekçesini geri alarak Meclis'te kalmayı yeğler. Mustafa Kemal'ce “ komplo” olarak adlandırılacak olan bu olayın Meclis'i etkilemesine gene Mustafa Kemal tarafından izin verilmemiştir. Söz konusu olaya yönelik “komplo” nitelendirmesinin temel nedeni, Paşalar'ın Meclis'e katılmak için gerekli koşulları oluşturmaya çalışmalarının, bu süreçte Meclis'te görüşülmekte olan bir gensoru önergesiyle ilişkilendirilmesidir. Ayrıca Mustafa Kemal, Paşalar'ın, bir yıl süreyle orduyu kendi görüşleri doğrultusunda biçimlendirmek için çalışmalar yaptıkları, politikada orduyu kullanarak etkin olmaya çalıştıkları ve harekete geçmek için de uygun bir zaman kolladıkları düşüncesindedir³⁶⁰.

Yukarıda belirtildiği gibi Kazım ve Ali Fuat Paşalar'ın Ordu Müfettişlikleri'nden istifa ettikleri tarihte Meclis'te bir soru önergesi görüşülmekteydi. Paşalar, önergenin görüşülmesi esnasında Meclis'te bulunarak hükümeti zor durumda bırakmayı hedefliyorlardı. 20 Ekim'de Muğla milletvekili Esat Efendi tarafından Mübadele İmar ve İskan Bakanlığı'na yöneltilen önerge ³⁶¹ İsmet Paşa'nın isteğiyle tüm hükümet işlerini kapsayacak biçimde ele alınarak 5 Kasım'da görüşülmeye başlandı. Ancak görüşmeler kısa sürede cumhuriyetçilik tartışmasına dönüştü. Recep Bey'in suçlamalarına karşılık Rauf Bey ve Refet Bey gibi muhalefetin öncüleri ulusal egemenlik yanlısı ve cumhuriyetçi olduklarını bu görüşmelerde ısrarla vurguladılar³⁶².

Kazım Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın siyasete katılmaları, devir teslim işlemleri öne sürülerek gensoru önergesi sonuçlanıncaya dek ertelenmiştir. Gensoru görüşmelerinin 8 Kasım 1924 tarihli oturumunda hükümetin güvenoyu alması üzerine de 9 Kasım'da Halk Fırkası'ndan istifalar başlamış, ³⁶³ ayrılan milletvekilleri Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturmuşlardır. Parti'nin 17 Kasım 1924 tarihinde İçişleri

³⁶⁰ Atatürk, A. g. y. , s. 762-765.

³⁶¹ Tunçay, A. g. y. , s. 100.

³⁶² Bkz; Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), Ankara, 1995, s. 259-261.

³⁶³ Tunçay, A. g. y. , s. 101.

Bakanlığı'na verilen kuruluş dilekçesinde, partinin amaçlarının özetle; ulusal egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu esasına dayanarak cumhuriyet idaresini güçlendirmek, ülkede yasaların uygulanmasını sağlayarak istikrar ve güvenliği sağlamlaştırmak, yenileşme ve evrim esaslarıyla da ulusun çağdaş uygarlıkta önemli bir yer edinmesini sağlamak olduğu belirtiliyordu³⁶⁴. Parti'nin 27 Kasım'da yapılan toplantısında Genel Başkanlığa Kazım (Karabekir) Paşa, İkinci Başkanlığa Rauf ve Adnan Beyler, Genel Sekreterliğe de Ali Fuat Paşa getirildi³⁶⁵.

a. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programı ve Eleştiriler

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda, partinin amaçlarını içeren bir Beyanname, Program ve Nizamname (Tüzük) oluşturulmuştu³⁶⁶. Beyanname'de, particiliğin ayrımcılık olmadığı belirtilirken TCF'nin de dar particilik yapmayacağı vurgulanıyordu. Sözü edilen belgede; bireysel özgürlüklerin kutsal sayılacağı, yasaların gereksinimler çerçevesinde düzeltilileceği, yasalara dayanarak istikrar ve güvenliğin sağlanmasının “her sınıf halkın” huzur ve refahı için çare olarak görüldüğüne değiniliyordu. Ayrıca Beyanname'de “ Fırkamız tahakkümün şiddetle aleyhtarı olduğu için... ne ferdin ne de bir kaç kişinin tahakküm sureti ile (oligarşi) meramlarını icra ve infaz etmelerini kabul eylemeyecek” denilerek kararların yetkili organlara dayandırılacağı da belirtiliyordu³⁶⁷.

³⁶⁴ Türkiye'de Siyasi Dernek... , s. 63.

³⁶⁵ Turan, A. g. y. , s. 99. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Heyeti Merkeziye üyeleri; Muhtar, İsmail (Canbulat), Halis Turgut, Ali Şükrü, Necati, Faik Beyler ve Rüştü Paşa'dır. Bkz; Tunçay, A. g. y. , s. 108.

³⁶⁶ TCF'nin Beyanname, Program ve Tüzüğü için bkz; Tunçay, A. g. y. , s. 370-381; Ateş, A. g. y. , s. 188-204.

³⁶⁷ Beyanname'de birkaç kişinin tahakküm yoluyla oligarşik amaçlarını gündeme getirmesinin kabul edilemez olduğu belirtilirken, göndermenin Mustafa Kemal ve arkadaşlarına yapıldığı düşünülmektedir. Bkz; Karpat, A. g. y. , s. 45; Muzaffer Sencer, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul, 1974, s. 131-132. Ayrıca TCF Programı'nın “Esaslar” bölümünde “Reisicumhur intihap olunan zatın meb'usluk sıfatı intihabını müteakip zail olur” biçimindeki 12. madde de muhalefetin, Mustafa Kemal'in taraf olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmesi olarak yorumlanabilir.

TCF'nin Programı'nın içerdği "Esaslar"a gelince; 1. maddede; Türkiye Devleti'nin halk egemenliğine dayalı bir cumhuriyet olduğu ibaresi yer alırken, 2. maddede halk egemenliği biçiminde tanımlanan demokrasi ve liberalizm biçiminde tanımlanan özgürlükçülüğün partinin temel ilkeleri olduğu vurgulanmaktaydı³⁶⁸. Programda, partinin genel özgürlüklerden yana olduğu (mad. 5) belirtilirken, dinsel fikir ve inançlara da saygılı olduğu (mad. 6) bir başka maddeyle de açıklanıyordu.

Program'da, "Esaslar" bölümünde yer alan "Liberalizm" ilkesinin izdüşümü olarak algılanabilecek hükümler de dikkati çekmekteydi. Örneğin; devletin görevlerinin en alt düzeye indirileceğinden (mad. 9) ve merkeziyet dışı yönetim esasının oluşturulacağından (mad. 14) söz ediliyor, diğer taraftan da yabancı sermayenin ülkeye rahatça girebilmesi için gerekli koşulların hızlıca sağlanması gerektiği (mad. 40-41) belirtiliyordu. Yabancı sermayeden yararlanmak için öngörülen önlemler arasında da, 10 yıllık bir zaman dilimini kapsamak üzere süs eşyası dışındaki gümrük vergilerinin indirilmesi (mad. 33) sayılıyordu³⁶⁹.

TCF'nin en etkili isimlerinden biri olan Rauf Bey'in daha önceki, devrimlerin bittiği, devrim sözünün yabancı sermayeyi ürküttüğü³⁷⁰ yolundaki beyanları göz

³⁶⁸ TCF Programının 1. Maddesi "Türkiye Devleti halkın hakimiyetine müstenid bir Cumhuriyettir".

2. Maddesi "Hürriyetperverlik (Liberalizm) halkın hakimiyeti (Demokrasi) fırkanın mesleki esasisidir" biçimindeydi.

³⁶⁹ Belirtilen maddeler şunlardır: Mad. 9-"Vezaif-i Devlet hadd-i asgariye tenzil edilecektir".

Mad. 14- Milli vahdetin halelden masuniyetini temin için Devletin murakebesi baki kalmak şartile idari adem-i merkeziyet esası terviç edilecektir... " Mad. 33-"Mesail-i iktisadiyedeki serbest mesleğimiz, asırlardanberi tesirat-hariciye ile sönmüş olan veye müstaid-i inkişaf bulunan sanayiimizin himayesine mani olmayacaktır... On senelik bir devre için tanzim edilecek olan yeni tarife yalnız memleketin istidad-ı tabiisi dahilinde bulunan sanayiın himayesi gayesi ile vücade getirilecek ve ziyet eşyası hariç olarak diğer mevad ve masnuata ait gümrük rüsumu tenzil olunacaktır... " Mad. 40-"Devletin itibar-ı mali-i haricisini ihya etmeğe bütün kuvvetimizle çalışacağız. Serapa muhtac-ı imar olan bir memlekette yalnız kendi servet ve sermayesile yaşamak fikrinin doğru olmadığına kaniiz. Temin-i asayişle, teessüs-ü sükun ve istikrar ile harici sermayelere gösterilecek hüsnü kabul ile herkese telkin-i itimad ederek bu sayede harap memleketimizi seri adımlarla inkişaf ettirmeğe gayret edeceğiz". Mad. 41-"Memlekete hariçten sermaye gelmesine... mani ahvalden biri olan kambiyo tahvilatına nihayet vererek milli paranın ecnebi paralarına nazaran müstakar olmasını temin için Devlet Bankası ile bir itilaf akdolunacaktır".

³⁷⁰ Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, 4. Kitap, İstanbul, 1986, s. 1340.

önünde bulundurulduğunda, TCF Programı'ndaki yabancı sermayenin ülkeye girişinin kolaylaştırılmasına yönelik hükümlerin varlığı anlaşılmaktadır. Ayrıca TCF'nin Genel Başkanı olan Kazım Bey'in de İzmir İktisat Kongresi'nde "liberalizm" temeline dayalı bir "İktisadi Misak"ın benimsenmesinde Kongre Başkanı olarak etkili olduğu bilinmektedir³⁷¹.

TCF Prgramı'nda yer alan ve Parti'nin kapatılma nedenlerinden biri olarak gösterilecek olan "Fırka efsar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır" biçimindeki 6. madde Mustafa Kemal tarafından Nutuk'ta sert bir dille eleştirilmiştir. Mustafa Kemal, TCF'ye ilişkin olarak şunları söylüyordu:"... "Fırka efsar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır" düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan, hüsnüniyete intizar olunabilir miydi? Bu bayrak, asırlardan beri cahil ve mutaassıpları hurafeperestleri iğfal ederek hususi maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti... bataklıklara hep bu bayrak gösterilerek sevk olunmamış mıydı?.."³⁷².

b. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

Mustafa Kemal tarafından TCF'ye yöneltilen yukarıdaki eleştiriler CHF'nin 1927 yılındaki Kongresi'nde yapılmış olsa da bu bakış açısı TCF'nin kapatılmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur³⁷³. Ahmet Şükrü (Esmer) Bey'in, "İsmet Paşa hükümetine karşı, ıstırabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk"³⁷⁴ olarak

³⁷¹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 3. bs. , Ankara, 1994, s. 70

Samet Ağaoğlu TCF kurucularından Şükrü ve İsmail Beyler'le Refet, Kazım ve Ali Fuat Paşalar'ı biraraya getirecek ortak sosyal ve ekonomik fikirlerin olmadığını söylerken Parti'nin bu konularda temel bir düşüncesi bulunmadığını anlatmak istiyor. Ağaoğlu, bu insanların Atatürk ve çevresinin iktidarını en azından yumuşatmak amacıyla biraraya geldiklerini belirtiyor. Bkz; Ağaoğlu, A. g. y. , s. 25.

³⁷² Atatürk, A. g. y. , s. 796. Rauf Bey, Halk Fırkası ileri gelenlerinin sıkça yinelediklerini belirttiği laiklik konusunda şöyle diyor: "... bizce bu kelime etrafında lüzumsuz suitefehhümler toplanmıştır. Laikliğin asıl manası halktır. Siyasi noktai nazarlardan bundan maksut olan gaye halk ihtiyaçlarını temin etmektir" Bkz; Orbay, A. g. y. , s. 179.

³⁷³ TCF'nin liberallik savının, aslında dini, hükümetin müdahalesine karşı korumayı amaçladığı kimi araştırmacılarca belirtilmiştir. Bkz; Karpat, A. g. y. , s. 45; Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, Çev: Arif Gelen, Ankara, 1976, s. 230; Sencer, A. g. y, s. 132.

³⁷⁴ Ahmet Şükrü Bey, yeni Parti'nin kuruluşunu Vatan gazetesine bildirirken bu tanımlamayı yapmıştı. Bkz; Erer, A. g. y. , s. 128.

tanımladığı TCF'nin varlığı, gene İsmet Paşa'nın başbakanlığı sırasında son bulacaktır.

TCF kurulduktan çok kısa bir süre sonra tüm rejim karşıtlarının ortak platformu durumuna gelecekti. Hilafet, saltanat yanlıları, Mustafa Kemal karşıtlarıyla birlikte, burjuvazi ve feodalitenin bir bölümü de aynı parti saflarında birleşeceklerdir³⁷⁵. Partinin kuruluşundan 4 gün sonra sıkıyönetim ilanı yolundaki önerisinin kabul edilmemesi nedeniyle İsmet Paşa ve kabinesi istifa etmek durumunda kalmıştı. Yeni kabine, üzerinde uzlaşılan isimlerden biri olan Fethi Bey tarafından oluşturuldu. Böylece siyasal dengenin sağlanacağı sanılıyordu. Fethi Bey'in başbakan olması Meclis içi muhalefetin bir başarısı olarak yorumlanırken CHF içindeki sorunları çözmeye yetmedi. Bu arada Recep Bey'in CHF Genel Sekreterliği'ne getirilmesi ve Başbakanlık'tan ayrılmak durumunda kalan İsmet Bey'in Parti Genel Başkan Vekilliği görevini sürdürmesi Fethi Bey kabinesinin Mustafa Kemal tarafından geçici olarak algılandığını da ortaya koymaktaydı³⁷⁶.

13 Şubat 1925 tarihinde doğuda patlak veren Şeyh Sait ayaklanması bir hükümet değişikliğini gündeme getirmiş, yeni kabine İsmet Bey tarafından kurulmuştur. 4 Mart 1925'te Meclis'e program sunarak güvenoyu alan yeni hükümetin ilk icraatı aynı gün içinde "Takrir-i Sükun Yasası"nın³⁷⁷ kabulünü sağlamak olmuştur. Şeyh Sait ayaklanması gerekçe gösterilerek çıkarılan bu yasayla yeniden kurulan İstiklal Mahkemeleri önce isyancıları sonra da karşıt yayın yapan basın mensuplarını da yargıladığı gibi TCF'yi de doğudaki ayaklanmayla ilgili

³⁷⁵ Bila, A. g. y. , s. 67. Taner Timur, TCF "hakim sınıfların Atatürk'e karşı tezgahladıkları oyunun son perdesidir" derken (bkz, Timur, Türk... s. 69) Avcioğlu da TCF'yi "paşaların tutucu ve işbirlikçi partisi" olarak nitelendirmektedir. (Bkz; Avcioğlu, A. g. y. , s. 1343)

³⁷⁶ Koçak, A. g. y. , s. 99.

³⁷⁷ Takrir-i Sükun (Huzuru Koruma) Kanunu'nun esasları tek maddede toplanmıştı. Buna göre; "Gericiliğe, ayaklanmaya ve memleketin sosyal düzenini ve huzur ve sükununu ve güvenliğini ve asayişini bozmaya neden olacak bütün kuruluşlar, kışkırtmalar, girişimler ve yayınları, hükümet, Cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan doğruya ve idare olarak yasaklamaya yetkilidir. Bu gibi eylemcileri hükümet İstiklal Mahkemesine verebilir" Günümüz diline uyarlanmış bu metin için bkz; Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi -Yeni Türkiye'nin Oluşumu-(1923-1938), 3. Kitap, Ankara, 1995, s. 117.

bulmuştur. Ankara İstiklal Mahkemesi, “dinin ve dinin kutsal kavramlarının” kullanıldığını belirterek TCF’nin çalışmalarına dikkati çekmiştir. Bunun üzerine 3 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu “Takrir-i Sükun” yasasına dayanarak, Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk muhalif partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması yolunda karar almıştır³⁷⁸. Bu partinin kapatılmasıyla CHF’nin 1930’a değin sürecek olan tek partiye dayalı yönetimi pekiştirilmiştir.

c. Takrir-i Sükun Yasası’nın Gölgesinde Siyaset

Geçerliliği iki yıla sınırlı bulunan Takrir-i Sükun Yasası’nın süresi 4 Mart 1927’de sona ermekteydi. Ancak yasanın bir süre daha yürürlükte kalması hükümetçe uygun görüldüğünden, süre, 4 Mart 1929 tarihine değin uzatıldı. Takrir-i Sükun Yasası’nın yürürlükte olduğu süreçte, muhalefet sindirilmiş olduğu için, öngörülen reformlar kolayca uygulama alanı buldular. 1925 yılına gelindiğinde siyasal reformların önemli bölümü tamamlanmış olsa da bunların toplumsal ve kültürel yansımaları, bu tarihten sonra gerçekleştirilecek yasal düzenlemelerle oluşacaktır³⁷⁹.

Mustafa Kemal, Nutuk’ta Takrir-i Sükun dönemini değerlendirirken başlangıçta, sözü edilen yasa ve İstiklal Mahkemeleri’nin baskı aracı olarak kullanılacağı düşüncesinin kimilerince yaygınlaştırılmaya çalışıldığını, ancak zaman içinde bu görüşün yanlışlığının kanıtlandığını söyleyerek şöyle devam ediyor. ”... Biz, fevkalade ittihaz olunan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle, kanunun fevkine çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık. ; bilakis, memlekette sükun ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve istiklalini temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medeni ve içtimai inkişafında istifadeli kıldık... ”³⁸⁰.

Mustafa Kemal’in bir zorunluluk olarak sunduğu, karşıt hiçbir görüşün kendini ifade etmesine izin verilmediği Takrir-i Sükun döneminde özellikle laiklik

³⁷⁸ A. g. y. , s. 120-135.

³⁷⁹ Öz, A. g. y. , s. 98.

³⁸⁰ Atatürk, A. g. y. , s. 800-801.

ekseninde önemli dönüşümler söz konusu olmuştur. Hilafetin kaldırılmasıyla başlamış olan süreç, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, uluslararası saat, rakam ve takvimin benimsenmesi, İslam dışı çağdaş hukuk sisteminin oluşturulması ve Arap alfabesinin kullanım dışı bırakılarak yerine Latin alfabesinin geçirilmesiyle sürmüştür.

d. Serbest Fırka

1930 yılına gelindiğinde pek çok sorunun varlığını sürdürmekte olduğu Mustafa Kemal'in Hasan Rıza Soyak'a söylediği şu sözlerden de anlaşılmaktadır: "Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunaliyorum... Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde... Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz... Memurlarımız henüz istenilen seviyede ve kalitede değil; çoğu görgüsüz, kifayetsiz ve şaşkın... halkımız ise, kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inanışların tesiri altında uyuşmuş kalmış... herkes büyük bir tevekkül ve rehavet içinde, bütün iyilikleri bir şahıstan, yani şimdi benden istiyor..."³⁸¹

1930 yılının ilk aylarında Mustafa Kemal, ülkeyi yukarıda betimlediği gibi görmekte ve adeta bir çıkışsızlık duygusu içinde bunalmaktadır. Türkiye'nin içinde bulunduğu sıkıntılı duruma kendi özgül koşulları kadar, 1929 yılında oluşan Dünya ekonomik buhranı da neden olmuştu. Ekonomik koşulların ağırlaşması, yaşamı gitgide zorlaştırırken, siyasal yaşam üzerindeki sınırlamalar da kendini daha çok hissettirmeye başlayacaktır. İşte bu noktada Mustafa Kemal Meclis'te, yeni bir parti kanalıyla yapılacak serbest eleştiri ve tartışmanın sorunların çözümüne katkı sağlayacağı düşüncesini benimser³⁸².

Hasan Rıza Soyak'ın aktardığına göre Mustafa Kemal'in oluşturulmasını tasarladığı parti; öncelikle devrimlerin özünü oluşturan laiklik konusunda CHF

³⁸¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, II, İstanbul, 1973, s. 405.

³⁸² A. g. y. , s. 408. Taner Timur bu konuda; "1929 buhranı patlak verdiği zaman Türkiye'de siyasi rejimin önünde iki yol vardı: Ya burjuva demokratik hak ve hürriyetlerin iadesi ile rejimi yumuşatmak, ya da büsbütün sertleştirmek. Görünüşe göre, Serbest Fırka birinci yolun denenmesidir" demektedir. Bkz; Timur, *Türk Devrimi...* , s. 161.

ile aynı görüşü paylaşmalı, hiç olmazsa bir iki seçim dönemi süresince siyasi, mali, ekonomik konularda “gerçeklere ve ilme dayanan, nezih, ağırbaşlı ve bilhassa çok sabırlı bir murakebe unsuru olarak “çalışmalı, karışıklıklara meydan verecek “geniş teşkilat ve gürültülü faaliyetlerde bulunmamalı”ydı³⁸³.

Mustafa Kemal, kafasında oluşturduğu ölçülere göre bir muhalif partiyi kurması için Ali Fethi Bey’i görevlendirdi. Paris büyükelçisi Fethi Bey, 1930 yılının Ağustos ayında iznini geçirmek üzere Türkiye’de bulunuyordu. Mustafa Kemal tarafından Yalova’ya çağrılan Fethi Bey, adı bile kendi inisiyatifi dışında belirlenmiş bir partinin, kendisi tarafından kurulması konusunda ikna edilmiştir. Ahmet Ağaoğlu gibi, liberal düşünceleriyle tanınan ve daha 1926 yılında Mustafa Kemal’e Meclis’te, “murakebe usulünün” oluşturulmasına ilişkin bir rapor veren³⁸⁴ mücadeleci bir siyasetçinin de, kurulması öngörülen Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda yer alması gene Mustafa Kemal’ce uygun bulunmuştu³⁸⁵. Fethi Bey’in Mustafa Kemal’den parti konusunda istediği güvence, ikisi arasında yapılacak mektuplaşmanın basında yer alması kararı biçiminde oluşturuldu. Gerçekten de 9 Ağustos tarihli Vakıf gazetesinde SCF’nin kurulacağına ilişkin haber yayımlandığında Fethi Bey’le Gazi arasındaki mektuplaşma³⁸⁶ da başlamış

³⁸³ Soyak, A. g. y. , s. 411.

³⁸⁴ Ağaoğlu’nun Mustafa Kemal’e verdiği raporun metni için bkz; A. g. y. , s. 493-499.

³⁸⁵ Ahmet Ağaoğlu, kurulması öngörülen partiden (SCF) haberdar oluş biçimini ve partide çalışmaya yöneltilişini anılarında anlatmaktadır. Olay, Mustafa Kemal ve yakın çevresinin bulunduğu Yalova’da geçmektedir. Fethi Bey de buraya çağrılmış ve parti kurması konusunda bir biçimde ikna edilmiştir. Ağaoğlu’nun sözünü ettiği olay Mustafa Kemal, çevresi ve Fethi Bey’in de bulunduğu bir balo salonunda geçecektir. Balo salonuna o günlerde Yalova’da bulunan Ahmet Bey de Mustafa Kemal tarafından çağırılmıştır. Bundan sonrasını şöyle anlatıyor Ağaoğlu: “... Gazi etrafa bakınırken gözleri bana ilişti ve yanına gitmemi eliyle emretti... ”Serbest Fırka Reisi Fethi Bey! diye beni Fethi Bey’e takdim etti ve bana hitaben “Tabii Fethi Bey’le beraber çalışacaksınız!” dedi”. Ağaoğlu henüz şaşkınlığını atamadan Mustafa Kemal’in bir hamlesiyle daha karşılaşır. “... Gazi... benim yanıma yaklaşırken durdu, bir kolunu boynuma attı, yüzümden öptü. :”Seni tebrik ediyorum. Fethi Bey’le anlaşmışsın!” “Fethi Bey’i daha görmedim” “Canım siz ta öteden beri anlaşmışsınız! Hemen gidip Fethi Bey’i de seni almış olduğu için tebrik edeceğim!” Ben hayret ettim. Daha hakikaten ne Fethi Bey’i görmüştüm ve ne de bir fırkadan haberim vardı. Bu nasıl şey! Fethi Bey’in yanına gittim. Gazi hakikaten onu da tebrik etmiş!.. ” Bkz; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 1994, s. 26-27.

³⁸⁶ Ağaoğlu, Gazi ve Fethi Bey’in birbirlerine yazdıkları mektupların İsmet Bey tarafından düzenlendiğini belirtmektedir. Bkz; A. Ağaoğlu, A. g. y. , s. 30-31.

bulunuyordu³⁸⁷. Fethi Bey'in parti kuruluşunu haber veren mektubunu olumlu karşılayan Mustafa Kemal 11 Ağustos tarihli cevap niteliğindeki mektubunu şu sözlerle bitiriyordu: "... Reisicumhur bulunduğum müddetçe reisicumhurluğun bana verdiği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı adilane ve tarafsız ifa edeceğime ve laik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramıyacağına emniyet edebilirsiniz efendim"³⁸⁸.

Mustafa Kemal, yakın arkadaşları Nuri (Conker), Tahsin (Uzer) Bey'ler ve kızkardeşi Makbule Hanım'ı 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen kurulan *Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası*'nda görev almak üzere teşvik etmiştir. Mustafa Kemal'in direktifiyle, güvendiği kişiler tarafından kurulmasına rağmen, Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü oldukça kısa oldu. Çünkü, siyasal muhalefetin farklı unsurları bu parti içinde birleşerek Mustafa Kemal ve CHF yönetiminde kaygı uyandırdılar. Serbest Fırka'nın kuruluşuyla bu oluşum içinde; CHF'li ancak İsmet Paşa'ya karşı olanlar, tüccar, sanayici ve eşraftan olup ta CHF'nin uygulamalarından rahatsızlık duyanlar, Cumhuriyet'e, laikliğe karşı olanlar ve demokratikleşmenin bir an önce hayata geçirilmesini isteyenler gibi farklı grupların yer aldıkları görüldü³⁸⁹. Ayrıca yeni partiye duyulan ilginin Fethi Bey'in İzmir gezisiyle ortaya çıkması ve burada çıkan olaylar Fethi Bey'i İstanbul'a dönüşünde "biz ipin ucunu kaybettik. Artık Serbest Fırka halkın malı olmuştur. Biz onun isteklerine boyun eğmek zorundayız"³⁹⁰ biçiminde konuşacak kadar umutlandırmış olsa da, SCF'nin

³⁸⁷ Turan, A. g. y. , 3. Kitap, s. 294-295.

³⁸⁸ Mektup metinleri için bkz; A. Ağaoğlu, A. g. y. , 31-35.

³⁸⁹ Bkz; Çavdar, A. g. y. , s. 293-296.

³⁹⁰ M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, İstanbul, 1968, s. 193. Sertel SCF'ye yönelimin yoğun olduğu sözü edilen dönemde çıkan söylentinin basına yansımalarının da SCF'nin varlığından duyulan rahatsızlığı artırdığını belirtmektedir. Olayın gelişimi Sertel'in bir muhabirden duyduğu, Atatürk'le Fethi Bey arasında imzalanan anlaşma gereğince Atatürk'ün ömür boyu Cumhurbaşkanı olacağı ve seçimlerde Serbest Fırka'nın kazanması durumunda Serbest Fırka'nın yönetime, CHF'nin de muhalefete geçeceği yolundaki haberi gazetesinin olağanüstü sayısında yayınlaması biçiminde olmuştur. Sertel, bu haberin CHF yönetimini rahatsız ettiği gibi Mustafa Kemal'de de "ikinci bir parti girişiminin beceriksiz ellerde soysuzlaştığı" yolunda bir düşünce oluşturduğunu ve SCF'yi kapatma kararını etkilediğini söylemektedir. Bkz; Sertel, A. g. y. , s. 195-198.

yolun sonuna gelmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

Bu arada Mustafa Kemal siyasal çatışmanın daha da sertleşmesini önlemek üzere cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılıp, CHF'nin ve hükümetin başına geçmeyi düşündüğünü Fethi Bey'e açıkladı. SCF'ye CHF tarafından yöneltilen eleştirilerle Mustafa Kemal'in CHF'yi destekler tavrı sonucunda sıkışan SCF ve yöneticileri Fethi Bey imzalı bir beyanname yayımlayarak partinin dağıtıldığını kamuoyuna bildirmişlerdir³⁹¹.

e. 1930 Yılı İçinde Kurulan Diğer Partiler

SCF'nin kurulmasıyla Meclis içinde bir muhalefet partisinin oluştuğu dönemde Meclis dışında da partileşme girişimleri söz konusu olmuştu. 26 Eylül 1930 tarihinde Adana'da Abdülkadir Kemali Bey tarafından kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası bu girişimlerin ilk örneğidir. Program ve tüzüğü hükümetce onaylanan parti, kimi güney illerinde şube açmış ve belediye seçimlerine de katılmıştır. Parti'nin kapatılması 21 Aralık 1930 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararıyla gerçekleşmiştir³⁹².

Söz konusu dönemde Edirne'de Mimar Kazım Tahsin Bey'in öncülüğünde bir başka parti kurma girişiminin olduğu bilinmektedir. Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi adıyla oluşturulmaya çalışılan bu partinin çalışmasına komünist eğilimli sayıldığından izin verilmemiştir³⁹³.

SCF'nin kurulmasına olanak sağlayan siyasal ortam, yukarıda belirtildiği gibi başka girişimlere de zemin hazırlamıştı. 1931 yılına gelindiğinde söz konusu

³⁹¹ Bkz; Soyak, A. g. y. , s. 443-444. Fethi Bey imzalı sözü edilen beyannameye Mustafa Kemal'le karşı karşıya kalmaktan duyulan kaygı ifade edilerek şöyle deniliyor: "... Büyük Gazi'miz Mustafa Kemal hazretlerinin teşvik ve tasvibi ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmiştim. Kanaatimce, bu teşvik ve tasvip, tabiatıyla teşkil edeceğim Fırka'nın Gazi Hazretlerine karşı, siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu.... Halbuki tahakkuk eden şekle göre, Fırkanızın atıyen Gazi hazretleri ile siyasi sahada, karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır... Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim... "

³⁹² Tunçay, A. g. y. , s. 273-275.

³⁹³ A. g. y. , s. 275.

siyasal ortam değişmiş, yönetimin, yeni bir parti oluşumuna izin vermeme yolundaki düşüncesi netleşmiştir. Buna rağmen 1931 yılının Haziran ayı içinde, Yarın gazetesinin sahibi Arif Oruç'un, Laik Cumhuriyetçi İşçi ve ifti Fırkası adında bir parti kuracağı yolundaki haberler basında yer almıştır. Ancak, hükümet, bu partiye izin vermediği gibi Arif Oruç'un sahibi olduğu Yarın gazetesini de 19 Ağustos 1931 tarihinde kapatmıřtır³⁹⁴.

III. CHF İlkelerinin Belirginleşmesi

SCF'nin kapatılmasıyla başlayan dönemin birincil özelliği CHF'nin tek parti olarak egemenliğini pekiştirmiş olmasıdır. 1930 yılının sonlarından çok partili sistemin benimsendiği 1945 yılına değin özellikle siyasal yaşam yalnızca CHF tarafından yönlendirilecek ve denetlenecektir. Siyasal devrimin toplumsal ve ekonomik dönüşümle başarıya ulaşmasına çalışılırken, CHF'nin temel ilkelerinin saptanması ve bunların Anayasa'da yer almasının sağlanarak devlet ilkelerine dönüştürülmesi sözü edilen dönemde gerçekleştirilecektir. Devrimin ideolojisini oluşurmaya yönelik çalışmalar temelinde Kemalizm kavramının tartışması gene bu dönemde yapılacaktır.

1. CHF'nin 2. Kongresi (15-23 Ekim 1927)

CHF'nin 1931 yılına değin ayrıntılı bir parti programı oluşturmadığı bilinmektedir. 15 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilen ve yeni bir tüzüğün oluşturulduğu CHF Kongresi'nde de programa ilişkin herhangi bir çalışma yapılmamıştı. 1927 tarihli Kongre'nin, tüzük (Nizamname) dışındaki en önemli belgelerin Mustafa Kemal tarafından okunan "Nutuk" ve "Umumi Riyasetin Beyannamesi"dir³⁹⁵.

Kongre'nin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal, "bugün kşadiyle mfthir olduğum büyük kongremiz, Sivas Kongresi'nden sonra teşkilatımızın

³⁹⁴ Bkz; A. g. y. , s. 276-279.

³⁹⁵ Suna Kili, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme- İstanbül, 1976, s. 58.

ikinci büyük kongresi oluyor”³⁹⁶ diyerek, Kurtuluş Savaşı sürecinde yapılan Sivas Kongresi’ni CHF’nin ilk kongresi saydıklarını belirtmiştir. CHF Kongresi’yle, ulusu temsil eden Sivas Kongresi arasında kurulan bu bağlantıyla CHF’nin ulusun tüm katmanlarını temsil ettiği yolunda mesaj verilmek istenmiştir.

1927 Kongresi’nde benimsenen “Nizamname”, 123 maddeyi kapsamaktadır. 7 maddeden oluşan “Umumi Esaslar” bölümü, partinin bakış açısını ve izleyeceği politikayı yansıtmaları bakımından önemlidir. 1. maddede partinin “cumhuriyetçi”, “halkçı” ve “milliyetçi” olduğu belirtilmiş, sonraki maddelerde de bu nitelikler kısaca açıklanmıştır³⁹⁷. Ayrıca, kavram olarak laikliğe değinilmemiş olsa da partinin, dinle dünyayı birbirinden ayırmayı temel ilkelerden saydığı vurgulanarak içerik olarak laiklik gündeme getirilmiştir³⁹⁸. CHF’nin Genel Başkanı’nın Mustafa Kemal olduğunun belirtildiği 6. maddeden sonraki 7. madde; tüzüğün Genel Esaslar bölümünün değiştirilemezliğine ilişkindir. Böylece, sözü edilen ilkelerle birlikte Mustafa Kemal’in Genel Başkanlığı da kalıcı hale getirilmiştir³⁹⁹. Ayrıca 1927 tüzüğünde parti üyeliğine kabul edilmek için 1923 tüzüğünden farklı olarak

³⁹⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, C. 1, 4. bs, Ankara, 1989, s. 370.

³⁹⁷ Bkz; Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi: 15 Teşrinievvel 1927de İnikat Eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresinin 22 Teşrinievvel 1927 tarihli İçtimanda Müzakere ve Kabul Edilmiştir, Ankara, 1929. CHF Nizamnamesi Madde 2: Maddesi. Fırka, Türk milletini mevkii itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte ve her türlü istibdat ve tegallüp idaresi imkanını kapıyan yegane şekliidareidevletin, hakimiyetimilliyenin aksayı tekamülü olan (Cumhuriyet) olduğunu ve Cumhuriyetin halen ve atiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en ali bir vazifeimilliyeye ve vataniye bulunduğunu en esash bir kanaat ve gayeisiyasiye olarak kabul ve ilan eder.. Madde 4: Fırka, milli hakimiyet ve idarenin taalluk ettiği bütün şuaabatı faaliyetinde halk tarafından ve halk için feydasını hakim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir müsavvı kabul eden ve hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve hakçı olarak kabul eyler. Madde 5: Fırka; vatandaşlar arasında en kavi rabitanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak türk dilini ve türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirmeği ve bütün şuaabatı faaliyetinde bu esası mevkii itibar ve meriyette bulundurmayı ve vazedilecek kanunların vilayeti ammesini ve her ferde seyanen tatbikikını umdei esasiye olarak taktir eder.

³⁹⁸ Bkz; Madde 3: Fırka itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilatatından kurtararak milletin, siyasi, içtimai, iktisadi bilcümle kavanin, teşkilat ve ihtiyacatını müspet ve tecrübevi ilim ve fenlerin maasırı medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkale tevfiikan tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler

³⁹⁹ Bkz; Bila, A. g. y. , s. 71.

bir takım koşullar öne sürülmüş, ⁴⁰⁰ belirtilen özelliklere sahip “her Türk vatandaşı, Türk kültürünü ve fırkanın bütün umdelerini bihakkın kabul etmiş olması şartile dahil olabilir” denilmiştir.

CHF’nin 1927 Kongresi, daha önce de değinildiği gibi, Mustafa Kemal’in, Türk siyasal literatürüne “Nutuk” ya da “Söylev” olarak geçmiş olan uzun konuşmasının yapıldığı Kongre olması açısından da önem taşımaktadır. Mustafa Kemal’in altı gün boyunca günde yaklaşık altı saat kürsüde kalarak okuduğu “Söylev”, kendi deyimiyle, bir “hesap verme”⁴⁰¹ olduğu kadar, onun, ulusal mücadeleye birlikte başladığı ancak sonradan uzlaşmazlığa düştüğü kadroyla hesaplaşmasıdır. Tarihsel bir belgeye dönüşecek olan bu konuşmada sözü edilen olaylar ve kişiler Mustafa Kemal’in bu süreci yorumlayış biçimi çerçevesinde değerlendirilmiştir⁴⁰².

CHF’nin temel ilkelerinin buna bağlı olarak ideolojisinin belirginleşmeye başladığı 2. Kongre, örgütlenme ve yönetime ilişkin kimi temel kuralların oluşturulmaya başlanması açısından önemlidir. Örneğin; Umumi Riyaset Divanı’nın konumu farklılaştırılarak 1923 tüzüğünde Fırka Divanı’na ait olan yetkiler 1927 tüzüğünde “Umumi Riyaset Divanı”na devredilmiştir⁴⁰³.

⁴⁰⁰ 1927 Nizamnamesi’nin üyeliğe kabule ilişkin maddesi şöyledir: Madde 8: Cumhuriyet Halk Fırkasına: A-18 yaşını ikmal eden, B-Sui şöhretle tanınmamış olan, C-Muhill-i şeref ve haysiyet, hapis veya ağır hapis veya bu derecede cezayı müstelzim bir cürümden dolayı mahkum olmamış bulunan, D-Harekat-ı milliyeye aleyhtar bir vaziyet almamış ve bu gibi teazzuflara dahil olmamış bulunan ve siyasi seciyeleri itibarile menfi bir ruh taşımamış oldukları mütebariz bulunan her türk vatandaşı.... dahil olabilir. Tüzüğün 9. maddesinde de fırkaya üyelik için kayıtlı iki kişiden referans ve üye adayından da taahhütname alınacağı belirtilmektedir.

⁴⁰¹ Mustafa Kemal, Söylevi’ne başlamadan önce şöyle diyordu: “... Geleceğe yönelen tedbirler hakkında fikrimizi söylemeden önce, geçmişe ait olaylar hakkında bilgi vermek ve yıllardan beri süregelen davranış ve yönetimimizin hesabını vermenin ödevimiz olduğuna inanıyorum”. Bkz; Afet İnan, “Atatürk’ün Büyük Nutuk’unun Müsveddeleri Üzerinde Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi ve Gençliğe Seslenişi”, Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar, Ankara, 1980, s. 34. Ayrıca bkz; İsmail Arar, “Büyük Nutuk’un Kapsamı, Niteliği, Amacı, A. g. y. , 119-171.

⁴⁰² Taha Parla, Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-Atatürk’ün Nutuk’u-, C. 1. , İstanbul, 1991, s. 22.

⁴⁰³ Öz, A. g. y. , s. 100, 132. Umumi Riyaset Divanı’nın görev ve yetkilerine ilişkin tüzük maddeleri şöyle düzenlenmiştir. Madde 23. Umumi riyaset divanının vereceği kararlar tekmlil fırka azasınca bilakaydüşart mutadır. Madde 23: Umumi riyaset divanı; Büyük Millet Meclisi intihabatını idare ve Fırkanın mebus namzetlerini tespit eder. Namzetler; umumi reis tarafından ilan olunur. Madde 24; Umumi riyaset divanı; Büyük Kongranın hali içtimada bulunmadığı zaman umumi heyeti idaresinden münhal vukuunda yerine münasibini intihap eder.

2. CHF İlkelerinin Netleşmesi ve 3. Kongre (10-18 Mayıs 1931)

a. Mustafa Kemal'in Kongre Öncesi Konuşmaları ve Parti'ye İlişkin Görüşleri

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini feshetmesinin sağlanmasından hemen sonra halkın nabzını yoklamak amacıyla⁴⁰⁴ bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, gittiği yerlerde yaptığı konuşmalarda Serbest Fırka'nın kapatılma nedenlerine değiniyordu⁴⁰⁵. Çünkü çok partili siyasal sistem denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı ve bu konuda yeni bir arayış da söz konusu değildi. Bu nedenle tek partili sistemin gerekçelerini, gerekçelerini halka anlatarak meşrulaştırmak gerekmektedir. Mustafa Kemal'in bu gezi çerçevesinde 28 Kasım 1930 tarihinde Trabzon'da yaptığı konuşma, tek partili siyasal yaşamın işaretini verirken CHF'nin tek parti olmasından duyulan sıkıntıyı da bir ölçüde yansıtmaktadır. Mustafa Kemal, Meclis'in kuruluşundan beri etkinlik gösteren hizip ve partilere değinerek bu süreçte, olması gereken fikir tartışması yerine basit duygusallıkların oluşmasının üzücü olduğunu belirtmiş ve bundan sonra yapılması gerekenler konusunda şöyle konuşmuştur; "Karşınızda birçok fırkalar varmış gibi her gün daha fazla bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kitlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lazımdır. Tasavvur ve faaliyetimizde bu kadar hassas ve müteyakkız bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertarf etmiş oluruz"⁴⁰⁶.

27 Ocak 1931 tarihinde de İzmir CHF örgütünün il kongresine katılan Mustafa Kemal, "fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi noktai nazardan devletçidir"⁴⁰⁷ diyerek 1931 Parti Kongresi'nde partinin temel ilkeleri arasında yer alacak olan devletçilik konusuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal

⁴⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal-1922-1938-*, C. 3, 9. bs. , İstanbul, 1985, s. 397.

⁴⁰⁵ Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara, 1974, s. 4-5.

⁴⁰⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 2, s. 290.

⁴⁰⁷ A. g. y. , , s. 295.

konusunda CHF'nin işlev ve nitelikleri konusunda da şu sözleri söylemiştir: "... Türk milletinin sağlam bir fikre malikiyetini temin etmek gayemizdir... Herşeyin husulüne çalışırken bütün mesainin, bütün teşebbüslerin fevkinde Türk efkârı umumiyesini hakikati idrak ve ihtisasa alıştırmak, bu hali ona hali tabii yapmak, şuradan buradan gelecek günlük fikirlere ve sahtekar ve iğfalkar telkinlere asla ehemmiyet vermiyecek bir olgunluk da yaratmaktır. Bunu yapmak hayeti aliyyenize terettübeden bir vazifedir. Fırkamız diğer memleketlerde olduğu gibi herhangi bir politik fırka gibi telakki edilmemelidir... Siyasi fırkalar, mahdut maksatlarla teşekkül ederler. Mesela İzmir tüccarları yalnız kendi menfaatlerini tatmin edebilecek bir fırka yapabilirler. Yahut yalnız çiftçilerden ibaret bir fırka olabilir. Halbuki bizim fırkamız böyle mahdut bir nazar takibeden bir teşekkül değildir. Bilakis her sınıf halkın menfaatlerini müsavi bir surette, bir diğerini mutazarrır etmeden temin etmeği istihdaf eden bir teşekküldür. Bunu tavrı hareketimiz ispat etmektedir. Bundan sonra da böyle olacaktır. Diğer memleketlerde bu teşekkülün bir müşabihini aramağa lüzum yoktur..."⁴⁰⁸

Mustafa Kemal'in 28 Şubat 1931 tarihinde Konya'daki CHF'de yaptığı konuşma da 1931 CHF Kongresi'nde oluşturulacak olan tüzükte yapılacak yeni bir düzenlemenin habercisidir. Mustafa Kemal, "biz bütün vatandaşları fırkamızın kadrosu içinde tasavvur ediyoruz... 18 yaşında ve daha yüksek yaşta rey sahibi bütün gençleri fiilen azamız görmek isteriz. Henüz bu yaşa gelmeyenleri aza namzeti telakki etmek ve onları buna göre hazırlamak lazımdır"⁴⁰⁹ diyerek, partinin tüm toplumu tek bir siyasal partide bütünleştirmeye yönelik bakış açısını da ortaya koymaktaydı.

b. 1931 Kongresi ve Benimsenen Program

CHF'nin 1931 yılında yapılan 3. Kongresi Türk siyasal yaşamında yeni bir dönemin başlangıcını simgeler. Bu tarihe değin, öngörülen reformların önemli bölümü uygulama alanı bulmuş, bunlara yönelik tepkiler de çeşitli biçimlerde

⁴⁰⁸ A. g. y. , s. 296-297.

⁴⁰⁹ A. g. y. , s. 303.

bastırılmıştır⁴¹⁰. Çok partili sistem arayışları bağlamında kurulan siyasal partiler, karşıt pek çok grubu biraraya getirdiklerinden bu arayışlara son verilmiştir. 1945 yılına değin yeni bir siyasal partinin kurulmasına izin verilmeyecektir.

İlk parti programının⁴¹¹ 10 Mayıs 1931 tarihinde başlayan CHF 3. Kongresi'nde benimsendiği bilinmektedir. Program, Methal dışında, Esaslar; Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Ana Vasıfları; İktisat; Maliye; Milli Talim ve Terbiye; İçtimai Hayat ve Umumi Sıhhat; Dahili, Adli, Harici Siyaset, Memurlar, Serbest Meslek Erbabı; ve Vatan Müdafaası başlıklarını taşıyan 8 bölümden oluşmaktaydı. Esaslar bölümünde, vatan ve millet kavramları kısaca tanımlandıktan sonra egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu ve BMM'nin, ulus adına güçler birliği ilkesi çerçevesinde bu hakkı kullandığı belirtilmektedir. Bu bölümde tek dereceli seçimin partinin amaçlarından olduğu vurgulanırken vatandaş, seçeceği kişiyi tanıyabilecek nitelikler kazanıncaya değin, onun, yakından tanıdığı ve güvendiği kişileri seçme konusunda serbest bırakılmasının demokrasinin gereklerinden sayılacağı ifade edilmektedir. Esaslar bölümünde dikkati çeken bir diğer nokta da "Fırkamız vatandaşların siyasi hakları konusunda cinsiyet farkı gözetmez" denilerek belediye seçimlerinde olduğu gibi milletvekili seçimlerinde de kadınlara siyasal haklarını kullanmaları için uygun zemin oluşturulacağının belirtilmiş olmasıdır.

1931 Programı'nda yer alan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Ana Vasıfları bölümü, "Cumhuriyet Halk Fırkası A-Cumhuriyetçi, B-Milliyetçi, C-Halkçı, D-Devletçi, E-Laik, F-İnkılapçıdır" cümlesiyle başlamaktadır. Böylece 1927 tarihli CHF Kongresi'nde açıkça belirtilen cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık yanında tanımıyla ortaya konulan laiklik gibi parti ilkelerinin belirlenmesi süreci, bunlara 1931 Kongresi'nde eklenen devletçilik ve inkılapçılıkla tamamlanmış oluyordu.

CHF'nin temel niteliklerinin yer aldığı bu bölümde söz konusu nitelikler tek tek açıklandıktan sonra CHF'nin sınıflar ve işbölümü konusundaki görüşü belirtilmektedir. Buna göre; halkın, farklı sınıflardan oluştuğu kabul edilmemekte,

⁴¹⁰ Bkz; Tunçay, A. g. y. , s. 308.

⁴¹¹ 1931 yılındaki CHF Kongresi'nde benimsenen programının tümü "ekler" bölümünde yer almaktadır.

tersine halk, iş bölümü açısından çeşitli meslek gruplarına ayrılmış bir topluluk olarak görülmektedir. Bu grupların herbirinin çalışmasının, diğeri için olduğu gibi toplumun bütünü için de gerekli olduğunun vurgulandığı maddede “... Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye, sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur” denilmektedir.

Kongre’de İsmet Bey tarafından okunan “Umumi Riyasetin Beyannamesi” partinin çeşitli konulara bakışını ve yakın geçmişte meydana gelen olaylara ilişkin değerlendirmesini yansıtmaya açısından önemlidir. Bu beyannamede devleti yöneten CHF’nin 1927 Kongresi’nden beri iç ve dış siyasette izlediği politika konusunda bilgi verilmiştir⁴¹². Belgede iç siyaset değerlendirilirken Tahrir-i Sükun Yasası ve buna bağlı olarak İstiklal Mahkemeleri’nin kurulmasıyla oluşan olağanüstü önlemlere dayalı yönetim biçiminin gerekçeleri ve bundan duyulan rahatsızlık şöyle vurgulanıyordu; “Dahili siyasette Fırkamız geçen dört sene zarfında cumhuriyetçi ve halkçı zihniyetini ciddiyetle ve sebatla takip etmiştir... İrticai ve umumi büyük hadiseler karşısında konulmuş olan Tahriri Sükun Kanunu 1927 senesinde el’an mer’iyette idi. Dört senelik cumhuriyetin büyük inkılabatı ile seferberliği intaç eden büyük kıyam karşısında memleketin nizamını ve inkılabatın masuniyetini fevkalade kanunlara muhtaç olmaksızın temin edebileceğinde tereddüt edilebilirdi. Fırkamız için bundan daha mühim olan imtihan, fevkalade esbap karşısında alınan istiklal mahkemeleri, Tahriri Sükun gibi ve idarei örfiye gibi fevkalade tedbirlerden bilihtiyar vazgeçip geçmiyeceğinin anlaşılması idi. Her memleket için çok esaslı sayılabilecek birçok ve büyük inkılabat bizim memlekette tahakkuk ettirildikten sonra onların normal ve umumi zabıtalarla müdafaa olunabileceğinden bihakkın endişe olunabilirdi... Fırkamız... bu memleketin muasır bir devlet kudret ve umranına mazhariyeti için cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, laik, ve inkılapçı bir idarenin yerleşmesinin esas şart bulunduğu kanaatindedir... Fevkalade hadisat karşısında aldığımız tedbirleri, geçmiş politikacılar gibi, bize fırsat veren vesileler değil, ihtiyacın bir an evvel izalesile kaldırılacak muvakkat tedbirler cümlesinden saydık⁴¹³”..

⁴¹² Bkz; CHF Üçüncü Büyük Kongre 10-18 Mayıs 1931 Zabıtları, İstanbul, 1931, s. 2-10.

⁴¹³ A. g. y. , s. 3.

Sözü edilen beyannamede muhalif bir siyasi parti oluşumunun CHF tarafından onaylanmasının partinin, cumhuriyetçi ve halkçı niteliklerinin bir gereği olduğu da belirtilerek, bu girişimin, muhalif partinin kendini feshi biçiminde sonuçlanmasında CHF yönetiminin etkisi olmadığı da vurgulanmıştır. Ayrıca farklı düşüncelerin kendini ifade etmesine izin verilmesi sonucunda oluşan olumsuzlukların CHF'yi bu konudaki yöneliminden vazgeçiremeyeceği belirtilmişse de etkinliğine izin verilecek düşünceler “cumhuriyetçi ve samimi karşılıklı fikirler” ibaresiyle ortaya konulmuştur⁴¹⁴.

“Umumi Riyasetin Beyannamesi’nde, bu kongrede oluşturulan programda da değinildiği gibi partinin amaçladığı tek dereceli seçim sistemini oluşturma yolunda kadınlara belediye seçimlerinde sağlanan hakkın önemli olduğu belirtilmiş, bundan sonraki milletvekili genel seçimlerinin demokrasi hükümleri temelinde, tüm kadın ve erkeklerin katılımıyla yapılmasına olanak sağlanacağı açıklanmıştır⁴¹⁵.

c. Tüzük

CHF’nin 3. Kongresi’nde, parti programına ek olarak yeni bir “Nizamname” oluşturulmuştur. Tüzük, Esaslar bölümü dışında 132 esas, 3 geçici maddeyi kapsamaktadır. Tüzük Komisyonu tarafından Kongre’ye sunulan tüzük tasarısı, Kongre’de önemli bir değişikliğe uğratılmadan benimsenmiştir⁴¹⁶. Kongre’de tüzük maddelerinin tartışmasına geçilmeden önce “Nizamname ve Program Encümeni’nin Nizamname Hakkındaki Mazbatası” sunulmuş, burada özellikle eski tüzükle 1931 Kongresi’ne sunulan tüzük arasındaki farklar ve bunun nedenleri vurgulanmıştır. Partinin ilkelerinin programa aktarıldığı, “henüz siyasi meşguliyet çağına gelmemiş olan bütün türk gençlerini(n) fırkanın tabii namzedi” sayıldığı belirtilmiştir⁴¹⁷. Mazbata’da bir önceki tüzük gereği, parti örgütlerinin yukarıdan tayin edilen bir

⁴¹⁴ A. g. y. , s. 5.

⁴¹⁵ A. g. y. , s. 5-6.

⁴¹⁶ Giritlioğlu, A. g. y. , s. 96.

⁴¹⁷ 1931 yılında oluşturulan tüzüğün 6. maddesinde; gençlerin “partinin tabii namzedi sayıldıkları belirtildikten sonra, 7. maddede; partiye üye olacaklarda aranan koşullar 1927 tüzüğünde olduğu biçimiyle sıralanarak bu niteliklere sahip “her Türk vatandaşı, Türkçe konuşmakta bulunmuş, türk kültürünü ve Fırkanın bütün umdelerini benimsmiş ise, girebilir” denilmiştir. Bkz; CHF 3... Kongre... , s. 241. Ayrıca tüzük için bkz; Tunçay, A. g. y. , s. 429-446.

organın yönetiminde olması nedeniyle katılımın istenilen düzeyde gerçekleşemediğine değinilerek tasarının ikinci farklılığının “bu iştirak noktasını demokrat bir fırkanın prensiplerine daha kuvvetli bir intibak ifade edecek mahiyette tanzim etmesinden” kaynaklandığı açıklanmıştır. Bu bağlamda Mutemetlik ve Müfettişliklerin kaldırılacağı da belirtilmiştir⁴¹⁸.

Tüzük tartışmaları sırasında söz alan Kütahya delegesi Alaaddin Bey, parti üyeliğinin tüm gençlere açık olmasını eleştirmiş, CHF’nin bir ideolojiyi uygulamak gibi önemli bir görevi olması nedeniyle daha dikkatli davranması gerektiğini söylemiştir. Alaaddin Bey, tüzük tasarısının aşağıdan yukarıya örgütlenmeyi öngördüğünü, ideal olsa da bu durumun inkılabın geri olduğu bir ülkede tehlike oluşturacağını belirtmiştir. Otoritenin gelişmeyi sağlayıcı bir unsur olabileceğini Alman tarihinden örnek vererek açıklayan Alaaddin Bey, bir takım ilkelerle hareket etmenin yanlışlığını şu sözlerle vurgulamıştır: “... Mekteplerde okuduğumuz prensipler, hukuku siyasiye kitapları, demokrasi daha bir çok formüller vardır... bugünün milletlerinin ve teşekküllerinin ihtiyacı da bambaşka şekildedir. Binaenaleyh mekteplerde okuduğumuz prensipler prensip olamaz. Biz inkılabımızın prensibini istiyoruz. Bizim arzu ettiğimiz ideolojidir, nizamname idare heyetleri intihap salahiyetini halka vermiştir... bu usul neticede eyi olmaz...”⁴¹⁹. Alaaddin Bey’in eleştirileri Kongre’de tartışmaya neden olsa da tüzük maddeleri bu yönde değiştirilmemiştir.

CHF’nin 1931 yılı tüzüğünde, 1932 sonrasında Türk Ocaklarının yerine kurulacak ve parti ideolojisinin yerleştirilmesinde önemli bir işlev yüklenecek olan halk evlerinin kuruluşu da öngörülmektedir. Tüzüğün 75. maddesinde “Talimatnamesine göre icap eden yerlerde halk evleri açmak ve idare etmek” idare heyetlerinin görevleri arasında sayılmıştır⁴²⁰. Kongre’de sözü edilen madde dışında halk evleri konusuna değinilmemiştir. Ancak daha önce Mustafa Kemal’in

⁴¹⁸ Tunçay, “... Umumi Riyaset kararıyla vilayet heyetlerinin başına reis tayin”inin mutemetliklerin kaldırılmasını anlamsızlaştırdığını belirtmektedir. Bkz; Tunçay, A. g. y. , s. 316. Ayrıca, “Nizamname ve Program Encümeninin Nizamname Hakkındaki Mazbatası” metni için bkz; CHF 3... Kongre... , s. 227-229.

⁴¹⁹ CHF 3... Kongre... s. 229-231.

⁴²⁰ A. g. y. , s. 258.

girişimleriyle Türk Ocakları'nın kendini feshi sağlanmış, 10 Nisan 1931 tarihinde olağanüstü kongreye giderek fesih kararı alan ve mallarını CHF'ye devreden Türk Ocaklarının bu kararı CHF Kongresi'nde okunmakla yetinilmiştir⁴²¹.

3. Seçimlerin Yenilenmesi ve Müstakil Milletvekilliğinin Anlamı

Ülkede yeni bir siyasal yapılanmaya gidilirken öngörülen yapılanmanın çabuklaştırılması için, 3. çalışma dönemini sürdürmekte olan TBMM'nin görev süresini doldurması beklenmemiş, seçimlerin yenilenmesi sağlanarak yeni bir meclis oluşturulmuştur. SCF feshedilmiş olmasına karşılık 3. Dönem TBMM'de bu partinin eski üyeleri bulunmaktadır. Oysa ülkenin siyasal yaşamındaki gerginlik sürmekte ve eski SCF üyelerinin Meclis'teki varlığı da CHF yönetimini rahatsız etmektedir. Bu gibi nedenlerle Mustafa Kemal'in 4 Mart 1931 tarihli yazılı önerisiyle seçimlerin yenilenmesi ve 27 Mart'ta da "tatil" kararı alınmıştır⁴²². 24 Nisan'da yapılan genel seçimler sonucunda oluşan Meclis'in ilk toplantısı 4 Mayıs 1931 tarihinde gerçekleşmiştir.

1931 seçimlerinin en önemli özelliği seçimlerde "müstakil" (bağımsız) adaylara yer ayrılmış olmasıdır. 15 Nisan 1931 tarihinde CHF Riyaset Divanı'nın aldığı karar gereği bir bölüm milletvekilliklerinin bağımsızlar için boş bırakılması söz konusu olmuştur⁴²³. Mustafa Kemal, müstakil adaylık konusuna açıklık getirmek için yayımladığı 20 Nisan 1931 tarihli Beyanname'de bağımsız adaylara niçin gereksinme duyulduğunu açıklamaktaydı; "... Fırkamızın millete arzettiği esas noktalar dahilindeki mesai ve faaliyetin bizim fikrimize ve görüşümüze iştirak etmeyen milletvekilleri tarafından tahlil ve tenkit edilmesini iltizam ediyoruz. Bunda bilhassa beklediğimiz fayda Fırkamızın candan, vatanperverane gayretlerinin teşrihine, tevsihine fırsat bulmak ve ekseriya tahrif edilen hakikatlerin eyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Yaptığını bilen ve hizmet yolunda tedbirlere inanan mefkureciler olarak kendimizi tenkide muhatap kılmayı lüzumlu görüyoruz..."⁴²⁴.

⁴²¹ A. g. y. , s. 280. Bkz; Giritlioğlu, A. g. y. , s. 92; Tunçay, A. g. y. , s. 317-318.

⁴²² Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi-1930-1945-, Yer Belirtilmemiş, 1983, s. 64-66.

⁴²³ Tunçay, A. g. y. , s. 304.

⁴²⁴ Ayın Tarihi, (86) 1931, s. 7575-7576.

Mustafa Kemal'in, ikinci seçmenlerden bağımsız adayları seçerken bunların "laik, milliyetçi, cumhuriyetçi ve samimi" olanlarının seçilmesine özen göstermelerini istemiş ve bunun dışında bir uyarısı olamayacağını da eklemiştir⁴²⁵.

1931 seçimlerinde bağımsız adaylara yer verilmesi, yönetimin tek partili sistemden duyduğu rahatsızlığı giderme çabası olarak değerlendirilebilir. Meclis'te devrime karşı olmamak koşuluyla farklı görüşlere sahip üyelere sağlanan bu olanakla, otoriter yönetimin demokrasiyi bir biçimde önemseydiği anlatılmaya da çalışılmaktadır. 1934 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nce, Mustafa Kemal'in denetimiyle hazırlanan tarih kitabında 1931 seçimleri değerlendirilirken bağımsız adaylıkların demokrasiyle bağlantılandırılması bu düşüncüyü destekler niteliktedir: "Müstakil namzetler için boş bırakılan meb'usluklara gelince bu da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın demokrasi prensiplerine sadakatini ve kendi icraatını murakabe ettirmek konusundaki ısrarını göstermek itibarile *Cumhuriyet tarihinde her zaman takdir ile anılacak bir hareket olarak kaydedilecektir*"⁴²⁶.

Ayrıca 1931 seçimlerinde CHF'nin işçi ve çiftçiler arasından aday göstermesi de sözü edilen yapıtta, devrimin özgün kimliğini tamamlayan yeni bir aşama olarak yorumlanmıştır; "... Saltanat idaresinin devamı müddetince yani asırlarca, daima hakir görülmüş, daima çiğnenmiş, ezilmiş, hatta *insanlık hakları inkar edilmiş* köylümüzün ve amelemizin Millet Meclisi sıralarında millet mümessili ve devlet bünyesinin mühim unsuru olarak mevki alması, Türk inkılabının şiar edindiği esasların hayat ve hakikat sahasında mümtaz bir tekamül tezahürüdür"⁴²⁷.

IV. Yeni Bir Dönemin Başlangıcını Simgelemesi Açısından 1931 Yılı

1. Devletçilik

1931 yılı Türkiye'de ideolojik arayışın yoğunlaştığı ve bu çerçevede temel ilkelerin belirlendiği sürecin başlangıcını oluşturması açısından önemlidir. Bu

⁴²⁵ Seçimle sonucunda 20 bağımsız milletvekili seçilmiş, seçilenlerden ikisinin mazbatasını kabul edilmediğinden iki milletvekilliği için yinelenen seçimler sonucunda da CHF adayları kazandığından bağımsızların sayısı 18'e düşmüştür. Bkz; Soyak, A. g. y. , s. 472.

⁴²⁶ Tarih IV, İstanbul, 1934, s. 201.

⁴²⁷ A. g. y. , s. 201.

dönemde somut durumdan yola çıkılarak varılan çıkış noktaları parti programına yansımıştır. Özellikle Serbest Fırka'nın kurulmasıyla yeniden ortaya çıkan muhalefet ve bu oluşumun halktan çeşitli nedenlerle bulduğu destek Mustafa Kemal'i ve CHF yöneticilerini ülke sorunları konusunda yeniden çözüm arayışına yöneltmiştir. Serbest Fırka'nın feshedilmesinin ardından, bu arayış çerçevesinde, Mustafa Kemal'in, halkın genel hoşnutsuzluğunun kaynağını öğrenmek amacıyla çıktığı yurt gezisinde sorunların temelinde ekonomik bunalımın yattığı yolundaki kanı Mustafa Kemal'ce de paylaşılmıştır⁴²⁸.

Mustafa Kemal'e bu gezide eşlik edenler arasında bulunmakta olan İstanbul Liman Şirketi Müdürü Ahmet Hamdi Bey⁴²⁹, halktaki sıkıntının olumsuz sonuçlara yol açacağından korkulması nedeniyle Mustafa Kemal'in Samsun'a girişinde karşılaşılan görüntüyü şöyle özetlemektedir; "Gece her tarafta fevkalade inzibati tedbirler alınmıştı.

İstasyondan itibaren bütün yollar süngülü askerler tarafından tutulmuştu. Bu suretle askerden ve polisten maada kimseyi görmeden, adeta bir düşman şehrine henüz giren bir kumandan gibi Gazi ve bizler otomobillerle Gazi'nin misafir edileceği konağa geldik. O Samsun ki 1919 senesi Mayısında, Gazi'nin vatani kurtarmak üzere ilk adımını attığı yerdi... ”.

Ahmet Hamdi Bey'in sözünü ettiği bu görüntü, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntının geniş yığınlar üzerindeki etkisini yansıtmaktaydı. Halk gündelik

⁴²⁸ Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1974, s. 136.

⁴²⁹ 1925'te İstanbul Liman Şirketi'ni kuran Ahmet Hamdi (Başar)Bey, 1934'e kadar buradaki görevini sürdürmüştür. Atatürk'ün yurt gezisine, iktisat uzmanı olarak gözlem yapması ve ekonomiye ilişkin rapor hazırlaması için çağrılmıştı. Bkz; M. Bülent Varlık, "Kooperatif Dergisi ve Ahmet Hamdi Başar", Kooperatif Seçme Yazılar-1932-1934, Ankara, 1982, s. 22. Ahmet Hamdi Bey'in, sözü edilen gezi öncesinde Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal ve İsmet Bey'e SCF'nin halkın ve işçiden destek görmesinin nedenlerini çekinmeksizin anlatması ona, Mustafa Kemal'in gezisine katılma olanağı sağlamıştır. Ahmet Hamdi Bey, bu konuşmada halk ve işçinin Serbest Fırka'ya kaymasının nedeninin Halk Fırkası'nın politikasında aranması gerektiğini söylemiş, işçi örgütlerinin başına "Halk Fırkası tarafından reis, idare heyeti azası ve katip" sıfatıyla konulan kişilerin çeşitli biçimlerde kayrıldıklarını ve bu kişilerin aldıkları paranın işçinin cebinden çıktığını belirterek eklemiştir; "... Evinde çocuğu için ilaç beklerken amele Cemiyet ismi verilen bu tufeyli istismar yuvasını Halk Fırkasının kendisi olarak görüyor ve ilk fırsatta bundan kurtulmak için Serbest Fırkanın kucağına düşüyor" Bkz; Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, İstanbul, 1945, s. 9-10.

yaşamda karşılaştığı sorunların kaynağında CHF'yi görüyor, CHF de bunun bilincindeymişcesine kendisini halkın tepkisinden korumaya çalışıyordu. Bununla birlikte, 1923 yılından sözü edilen döneme değin ekonomide izlenen liberal politikanın⁴³⁰ olumlu sonuç vermediği yönetimce artık anlaşılmış ve bu da devletçiliğe dayalı yeni politikanın oluşturulmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.

Ayrıca, Türkiye'de liberal politikanın egemen olduğu dönemde ortaya çıkan dünya ekonomik bunalımının ülkeyi etkilemesi de ekonomide devletçilik politikasına yönelimi sağlayan önemli bir etken olmuştur. Dünya kapitalist sistemlerinin bu büyük bunalımı, Türkiye'de de liberalizme artık güven duyulmasını engellediği gibi, liberalizmin zorunlu sonucu olarak görülmeye de başlanacaktı. Tüm bunlara ek olarak 1923'ten 1930'lara değin yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tavır içine girilmemiş, tersine teşvik edileceği yöneticilerce belirtilmişse de ülkenin kalkınmasını etkileyecek çapta bir yabancı sermaye yatırımı söz konusu olmamıştı. Etkinlik gösteren yabancı sermaye de Türkiye'nin iktisadi çıkarlarını gözetmemektedir. Sözü edilen dönemde yabancı sermaye Türkiye ekonomisine katkıda bulunmazken yerli sermayeden de umulan katkı sağlanamamıştı. Sermaye, büyük karlar elde etmeyi "kamu çıkarına tercih ettiği gibi daha fazla koruma ve ayrıcalık istemekten de vazgeçmemektedir. Bu nedenle devlet, yabancı sermaye gibi yerli sermayeye de güvenini tümüyle yitirecek⁴³¹ ve siyasal kadroya pek de yabancı olmayan devletçiliği⁴³² seçmekte hiç zorlanmayacaktır. Bu yıllardan

⁴³⁰ Taner Timur'a göre, "1923-1929 dönemi, İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen İktisadi Misak'a ve uygulanan politikaya dayanılarak "liberal dönem" olarak nitelendirilmiştir. Aslında tekelsel biçimde devlet müdahalesinin özel ve yabancı çıkarlar lehine geniş bir uygulama alanı bulduğu bir dönem olarak gerçek liberalizm olmaktan uzaktır". Bkz; Timur, A. g. y. , s. 95. İsmet Giritli de bu dönemde izlenen liberal yöntemin "hükümet ve toplumun iktisadi zaafıyla" açıklanabileceğini belirtmektedir. Bkz; İsmet Giritli, Atatürkçülük, İstanbul, 1987, s. 113.

⁴³¹ Boratav, A. g. y. , s. 139, 137, 138.

⁴³² Devletçilik düşüncesi ilk kez 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde Mahmut Esat (Bozkurt) tarafından ortaya atılmış, ancak ilgi görmemişti. Bkz; Niyazi Berkes, Türk Düşününde Batı Sorunu, Ankara, 1975, s. 101. Mahmut Esat Bey Kongre'de yaptığı konuşmada izlenecek olan ekonomik sistemin varolan sistemlere benzemediğini şu sözlerle açıklıyordu; "... Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut sistemlerin hiç birinin aynı olamaz.... Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mesleklerden hiç birine mensup değiliz.... Hülasa bazı hususta iktisadiyatımız devletleştirme usulünü takib, edemeyiz... "Bkz; A. Asetinan, İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, Ankara, 1982, s. 76.

itibaren devlet eliyle gerçekleştirilecek sanayileşme atılımları da, dünya kapitalizminin koşullarından bağımsız olarak bilinçli biçimde öngörülmüş ve önceden planlanmış bir yönelişin değil, somut koşulların yönelttiği bir arayışın ifadesi olarak ortaya çıkacaktır⁴³³.

1931 yılındaki CHF Kongresi'nde parti ilkelerinden biri olarak programda yer alan "devletçilik" kavramının ilk resmi ifadesi Başbakan İsmet Bey tarafından yapılmıştı. 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas demiryolunun açılışı nedeniyle yaptığı konuşmada İsmet Bey, "biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz" diyerek izlenecek politikanın işaretini vermiştir⁴³⁴. Devletçilik, parti programına yansımaları öncesinde bir diğer ifadesini de daha önce de belirtildiği gibi Mustafa Kemal'in 27 Ocak 1931 tarihinde İzmir CHF Kongresi'nde yaptığı konuşmada bulmuştu⁴³⁵.

2. Halkçılık

Ekonomik bunalıma bir çözüm olacağı düşünülen devletçilik, bundan sonraki süreçte parti ideolojisinin temel bir unsuru olacak ve Kooperatif ve Kadro gibi dergilerde de kilit kavramlardan biri olarak tartışılacaktır. 1920'lerden beri gündemde olan halkçılık kavramı da 1930'lardan sonra sınıfların olmadığı varsayımıyla daha net bir biçimde tanımlanmaya çalışılacaktır. Mustafa Kemal, daha Kurtuluş Savaşı döneminde halkçılığı "bilinçli ve sistematik bir biçimde imparatorluk ideolojisinin yerine geçirmeye" çalışarak⁴³⁶ bu kavrama, "siyasal ve demokratik bir içerik" kazandırmaya çalışmıştır⁴³⁷. Mustafa Kemal, söz konusu dönemde Meclis'te yapmış olduğu bir konuşmada bu yönde bir vurgu yapmaktaydı:

"... Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyet-i asliyesi, milletin temayülât-ı umumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir. Efendiler biz memur sınıfı yaratmak için

⁴³³ Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, C. 1(1919-1980), İstanbul, 1992, s. 87.

⁴³⁴ Boratav, A. g. y. , s. 82.

⁴³⁵ Bkz; s. 125.

⁴³⁶ Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Ankara, 1981, s. 400.

⁴³⁷ Bülent Tanör, "Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu", *Lozan'ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul, 1978, s. 219.

çalışmalıyım... İdareyi halka teslim etmek için çalışalım. O zaman bütün müşkülâtın bertaraf olacağına bendeniz kaniim... ”⁴³⁸.

Mustafa Kemal, bir başka Meclis içi konuşmada da hükümetin niteliğine ilişkin olarak “... bizim hükümetimiz... hakimiyet-i milliyeyi, irade-i milliyeyi yagane tecelli ettiren bir hükümettir! İlmi, içtimai noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lazım gelirse “halk hükümeti” deriz... Halkçılık, nizam-ı içtimaisini sayine, hukukuna istinadettirmek isteyen bir mesleki içtimaidir... ”⁴³⁹ diyordu.

Halkçılık, Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak bir egemenlik kuramı olarak kullanılmaktaydı. Dinsel temellere dayanan monarşik model yerine geliştirilen ve bir anayasa hükmüne dönüşen “hakimiyet bila kaydü şart milletindir” formülasyonu, halka dayalı bir cumhuriyete geçişin ifadesi olmuş laik egemenlik kuramı olarak, yukarıda da örneklendirildiği gibi, Mustafa Kemal’in pek çok konuşmasında da yer almıştı⁴⁴⁰.

Kurtuluş Savaşı döneminde anti-emperyalist temelde belirlenen halkçılık,⁴⁴¹ ulus-devlet bilincinin oluşturulmasına da zemin hazırlamıştı. Bu dönemde kullanılan “millet egemenliği”, “milli irade”, “milli hakimiyet”, milli hareket”, “milli mücadele” gibi kavramlar, tebaa-devlet ilişkisinden ulus-devlet ilişkisine geçileceğinin habercileri olmuşlardır⁴⁴². Sözü edilen bu kavramlar Mustafa Kemal tarafından sıkça vurgulanan bir yönetim biçimi olarak “halk hükümeti”nde somutlaşmıştır. Halkçılık temeline dayalı olduğu belirtilen halk hükümeti kavramına yapılan bu vurgunun bir diğer nedeni de Kurtuluş Savaşı’nın toplumun tüm sınıf ve katmanlarına dayanılarak sürdürülme çabasıdır. Diğer deyişle bu ilke, Kurtuluş

⁴³⁸ Mustafa Kemal’in 12 Temmuz 1920 tarihli Meclis konuşması için bkz; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, C. I, s. 91.

⁴³⁹ A. g. y. , s. 211.

⁴⁴⁰ Ahmet Yücekök, 100 Soruda Devrim Tarihi, İstanbul,..... , s. 136-137.

⁴⁴¹ Halkçılık konusundaki 13 Eylül 1920 tarihli tasarının 2. maddesi sözü edilen anti-emperyalist bakış açısına bir örnek oluşturur; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hayat ve istikbalini kurtarmayı yegane maksadı ve gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek idare ve hakimiyetinin hakiki sahibi kılmakla gayesine ulaşacağı itikadındadır”. Ayrıca aynı tasarının 8. maddesinde de “Türkiye Halk Hükümeti” kavramı kullanılmaktaydı. Bkz; Aydemir, A. g. y. , s. 446.

⁴⁴² Cahit Tanyol, Atatürk ve Halkçılık, Ankara, 1984, s. 20.

Savaşı'ndan başlayarak geniş kesimleri içine alan ittifakta belirleyici işleve sahip olmuştur⁴⁴³. Daha Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal, Sovyet diplomatı Aralov'la yaptığı bir sohbet esnasında herhangi bir sınıfa dayanmama gerekçesini açıklarken "Sizin Rusya'da, mücadeleci, emektar bir işçi sınıfı var. Ona dayanmak mümkündür ve dayanmalıdır. Bizde işçi sınıfı yoktur, köylüye göre ağırlığı çok azdır. Sizde endüstri gelişmiştir. Bizde ise yok gibidir"⁴⁴⁴ demekteydi. Bu bakış açısı yaklaşık bir yıl sonra İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal tarafından resmen dile getirilen, ülkede çıkarları birbiriyle çatışan sınıflar olmadığı ve her bir sınıfın diğeri için gerekli olduğu⁴⁴⁵ yolundaki sava dönüşecektir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da geçerliliğini koruyacak olan bu halkçılık anlayışından, Cumhuriyet rejiminin başarılı kılınması için yararlanılacağı gibi artık halkçılığın, halkın sınıfsal ayrımına karşı olan yanına daha çok vurgu yapılmaya başlanacaktır⁴⁴⁶.

Kurtuluş Savaşı sonrasında belirginleşen ülkede çıkarları birbirine karşıt sınıflar bulunmadığı tezi, çok partili rejim denemelerine son verilmesinin ardından halkın bütününe kapsayıcı ve dayanışmacı niteliğiyle dönemin çeşitli belgelerinde somutlaşmıştır. Toplumsal çelişkilerin artması nedeniyle halkın CHF'den uzaklaştığı böyle bir dönemde CHF halkı bir bütün olarak algılayarak, çıkarları karşıt sınıflar olmadığı yolundaki bakış açısıyla, rejimin sınıfsal bir tercihi olmadığını belgelere yansıtmayı zorunluluk saymıştır. Çünkü CHF, Serbest Fırka'nın ülkede yarattığı etkiden rahatsızlık duymakta ve tüm halka dayanan bir politika izleyeceğini söyleyerek karşıtlarının etkisini azaltmaya çalışmaktadır. Mustafa Kemal'in 1931 yılı seçimleri nedeniyle yayınladığı Beyanname'de "... Türkiye halkı ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarile

⁴⁴³ Kongar, A. g. y. , s. 401.

⁴⁴⁴ S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev: Hasan Ali Ediz, İstanbul, 1967, s. 92. Mustafa Kemal bir çay sohbetinde de Aralov'a Türkiye'de sınıfların olmadığı tezine dayanan bir politika izleneceğini belirterek gerekçelendiriyordu; "Türkiye'de sınıflar yok. Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım milli ticareti kalkındırmak..." Bkz; A. g. y. , s. 235.

⁴⁴⁵ Afetinan, *İzmir İktisat...* , s. 68.

⁴⁴⁶ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Ankara, 1990, s. 77, 78.

muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir... ”denilmekte, toplumu oluşturan çalışma grupları çiftçi, küçük esnaf, işçi, serbest meslek sahibi, tüccar ve memur olarak belirtilmekteydi. Beyanname’de bu gruplardan herbirinin çalışmasının diğeri için olduğu gibi tüm toplum için de gerekli olduğu vurgulanarak devam ediliyordu; “... Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai nizam ve tesañüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir... ”⁴⁴⁷.

Değinilen Beyanname’de yer alan görüşler çok küçük değişikliklerle CHF’nin 1931 Kongresi’nde kabul edilen parti programında ifadesini bulacaktır. Böylece dönemin ekonomik koşullarının zorlamasıyla devletçilik ilkesi programa girerken halkçılık ilkesi⁴⁴⁸ programda, siyasal açıdan tanımlanmakla birlikte, ekonomik yönüyle öne çıkarılarak yorumlanmış olacaktır.

V. Merkezi Denetimin Güçlendirilmesi Çabaları (1930-1935)

1. Belediye Kanunu

3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilip, 14 Nisan 1930’da Resmi Gazete’de yayımlanan Belediye Kanunu’nun ⁴⁴⁹ kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması açısından tarihsel bir önemi olduğu bilinmektedir. Ancak aynı yasa, merkezi denetimin güçlendirilmesi yolunda da önemli bir örnek oluşturmaktadır. Yasaya göre, belediye başkanları vali ya da İçişleri Bakanı tarafından görevden alınabildikleri gibi, seçilen Belediye Başkanı, seçim sonrasında vilayet merkezi olmayan yerlerde vali tarafından, vilayet merkezlerinde de İçişleri Bakanı tarafından

⁴⁴⁷ *Ayın Tarihi*, (86) 1931, s. 7560-7561.

⁴⁴⁸ 7. 9. 1931 tarihinde okullarda okutulmak üzere Atatürk tarafından Afetinan’a dikte ettirilen *Medeni Bilgiler* kitabında, halkçılık demokrasi anlamında kullanılmıştır. Bkz; A. Afetinan, *Medeni Bilgiler ve Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara, 1969, s. 29. Ayrıca dönemin tarih kitabında CHFprogramında yer alan halkçılık ilkesinin yorumu şu biçimde yapılmaktadır; “... halkçılık esası: 1-Demokratlık 2-Herhangi bir fert ve zümreye *milletin umumi halkları haricinde* imtiyaz tanımamak; 3-Sınıf mücadelesi kabul etmemek gibi unsurlardan tereküp eder.. ”Bkz;Tarih 4, s. 184.

⁴⁴⁹ Yasa metni için bkz; *Düştur*, Üçüncü Tertip, C. 11, s. 161-205.

reddedilirlerse seçimler yenilenecektir⁴⁵⁰. Ayrıca Belediye Meclisi'nin de yasada sayılan diğer durumlar dışında siyasete ilişkin toplantı yapma ya da siyasi tercih belirtme durumunda, merkezi yönetimce feshi söz konusudur⁴⁵¹.

Belediye Kanunu'nuyla belediye memurları, vali ve kaymakamlar tarafından göreve alınacakları gibi gene bu idareciler tarafından görevden alınacaklardır. Diğer deyişle belediye memurları, devlet memuru statüsüne alınacaktır⁴⁵². Yasanın bir diğer özelliği de belediye zabıtasının görevlerinin uygun görülen durumlarda devlet zabıtasına, yani polise devredilebileceği hükmünü getirmesidir⁴⁵³.

Sözü edilen yasaya ilişkin oldukça tartışmalı geçen Meclis oturumlarında, özellikle Ahmet (Ağaoğlu) Bey'in tasarıya ilişkin yoğun eleştirisi ilgi çekicidir. Ahmet Bey, " layihada adeta idarei maslahat siyaseti var ve demokrasi ile hükümetçilik zihniyeti arasında bariz tezatlar görülüyor. Binaenaleyh bazı maddelerin tadilini teklif ederim" diyerek tasarıda öngörülen devlet denetimini demokrasi bağlamında eleştirmekteydi. Ahmet Bey'in ardından konuşma yapan İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey'in verdiği yanıt hükümetin bu konudaki kararlılığını ortaya koymaktaydı; "... Demokrasi anarşi değildir. Belediyelerimiz devlet nezareti haricinde kalamaz.... Devlet murakebesi demek, umum işlerde halkın salahiyetine itimat etmemek değildir"⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰ Belediye Kanunu'nun Belediye Başkanlarına işten el çektirilmesine ilişkin 92. maddesi: "Kanuni vazifesini mahalli en büyük mülkiye memurunun tahriri tebligatına rağmen makul bir özre müstenit olmaksızın ifadan istinkaf eden reislerin lüzum görülürse (vilayet merkezleri belediyesi için Dahiliye Vekaletinden sorarak) vali veya Dahiliye Vekili tarafından işten el çektirilebilir ve hakkında memurin muhakematı kanunu ahkâmı tatbik olunur". Başkan Seçiminin onayını da içeren 89. maddesi: "... Vilayet merkezi olmayan yerlerde belediye reisi intihabı.... vali tarafından reddedildiği takdirde tekrar intihap yapılır. İkinci intihapta aynı zat tekrar ekseriyet kazanırsa intihap neticesi Dahiliye Vekiline arz olunur. Vereceği karar kat'idir. Vilayet merkezi belediye reisi intihabı bir ay zarfında Dahiliye Vekili tarafından reddedilir ve ikinci defa meclis aynı zatın intihabında ve Dahiliye Vekili de rette ısrar ederse meclis başka bir namzedi intihaba mecburdur. Belediye reislerinin yeniden intihabı caizdir" Bkz; A. g. y. , s. 198-199.

⁴⁵¹ Bkz; Belediye Kanunu madde 53. A. g. y. , s. 187.

⁴⁵² Bkz; Belediye Kanunu madde 96. A. g. y. , s. 200.

⁴⁵³ Bkz; Belediye Kanunu madde 109, A. g. y. , s. 204.

⁴⁵⁴ Cumhuriyet, 21 Mart 1930.

Belediye Yasası kabul edildiğinde Takrir-i Sükun Yasası yürürlükten kalkmış, tek partili siyasal yaşamın sıkıntısı kendini büyük ölçüde hissettirmeye başlamıştı. Buna rağmen merkezileşmeyi öngören bu yasanın yürürlüğe girmesi ve demokrasiye aykırı olmadığının açıklanmaya çalışılması belki de CHF'nin olası bir tehlikeye karşı donanımlı olmak istemesinden kaynaklanıyordu⁴⁵⁵.

2. *Mathuat Kanunu*

Daha önce de belirtildiği gibi 1931 yılında yapılan CHF Kongresi, siyasal muhalefetin tümüyle bastırılmasından sonra toplanan ilk kongredir. Serbest Fırka'nın kendini feshinin sağlanmasından yaklaşık bir ay sonra Menemen'de Derviş Mehmet'in öncülüğünde şeriat istemiyle çıkan ayaklanmayı bastırmaya çalışan teğmen Kubilay ve bir mahalle bekçisinin ayaklanmacılarca öldürülmesi büyük tepkiye neden olmuştu. Ayaklanmanın tümüyle bastırılmasından sonra Başbakan İsmet Bey, Meclis'in 10 Ocak 1931 tarihli toplantısında Menemen olayının gerektirdiği önlemler konusunda bilgi vermiştir. İsmet Bey konuşmasında, Menemen olayını gerçekleştirenlerin bu cesareti bulmalarını, ayaklanmacıların, devlet ve hükümet işleyişinde gördükleri zayıflıkla ilişkilendirmektedir. Bu nedenle İsmet Bey, devlete yönelik eleştiri yapılırken ülkeye zarar vermeyecek sınırlar içinde kalınmasının gerekliliğini belirtiyor ve şöyle diyordu; “ yani bir vatandaş herhangi bir meseleyi tenkit ederken ve herhangi bir mes’elede devleti muhatap tutarak o hususta fikirlerini söylerken hangi hududa kadar kendisi memlekete zararlı olmayan bir çerçeve içinde kalabilir... ”.

İsmet Bey, bu bağlamda yayınların sınırlandırılması türünde önlemler alınabileceğini de şu sözlerle açıklıyordu;“... Bu noktai nazardan hükümet neşriyat hususunda derhal alınacak bir tedbir düşünmedi... Bilhassa ümit ediyoruz ki namus ticareti, şantaj ve devlet otoritelerini kast eden neşriyat ve hava adli takibatla vatandaşlara hangi hudutlar dahilinde hareket etmek lazım geldiğini fiili ve ameli olarak öğretmiş olacaktır. Adli takibat bu öğretmekte ne kadar muvaffak olursa içtimai nizamın ahengini o kadar çok muhafaza etmiş olur... ”⁴⁵⁶.

⁴⁵⁵ Esat Öz, bu yasanın SCF denemesi için alınmış bir önlem çağrışımı yaptığını belirtiyor. Bkz; Öz, A. g. y. , s. 119.

⁴⁵⁶ *Ayın Tarihi*, (82-83)1931, s. 6892-6899.

Başbakan İsmet Bey'in Menemen olayına ilişkin değerlendirmesi esnasında yayınların sınırlandırılmasının gereğine değinmesi bir rastlantı değildi. Cumhuriyet Halk Fırkası, henüz Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın varlığını sürdürdüğü dönemde basından sert eleştiriler almaktaydı. CHF de SCF'nin yanında yer alarak muhalefet yapan gazete yöneticilerinin cezalandırılmalarını sağlayarak tepkisini göstermiş⁴⁵⁷ olsa da muhalefet, SCF'nin kapatılmasından sonra da sürmüştür. Söz konusu durumun CHF milletvekillerinde yarattığı hoşnutsuzluk 5 Temmuz 1931 tarihli Meclis toplantısına yansımış, kimi gazetelerin izlediği bu politikaya ilişkin bilgi almaya yönelik bir soru önergesi oluşturulmuştur⁴⁵⁸.

Önergeyi verenlerden biri olan Ahmet Süreyya Bey, tartışma sırasında basınımızın günümüzde en büyük güçlerden biri olduğunu, bu nedenle ancak iyi kullanıldığında yararlı olabileceğini, tersi durumdaysa büyük zararlara yol açacağını belirtmiştir. Sınırsız hak ve özgürlük olamayacağını vurgulayan Ahmet Süreyya Bey, hak ve hürriyet sözcüklerini kötüye kullanan düşman basının bozguncu ve kışkırtıcılığını engelleyecek önlemlerin alınması gerektiğini sözlerine eklemiştir.

Tartışmaya katılan yirmi civarında milletvekili devrimin korunması ve basın özgürlüğünün kötüye kullanılmaması için mutlaka önleme gerek olduğu konusunda benzer görüşleri ifade etmişlerdir⁴⁵⁹.

CHF'nin basına duyduğu güvensizlik ve hoşnutsuzluk, basın özgürlüğünü büyük ölçüde sınırlayan "Matbuat Kanunu"nın kabulünde en önemli etken olmuştur. 25 Temmuz 1931 tarihinde kabul edilip 8 Ağustos'ta yürürlüğe giren Basın Yasası'nın en çarpıcı maddesi ülkenin genel politikasına aykırı yayın yapılması durumunda hükümete gazeteleri kapatma yetkisinin verilmiş olmasıdır⁴⁶⁰.

⁴⁵⁷ Yetkin, A. g. y. , s. 67.

⁴⁵⁸ Önerge sahibi üç milletvekilinden ikisinin gazeteci olması ilginçtir. Sözü edilen milletvekilleri Fazıl Ahmet (Aykaç) ve Ahmet İhsan (Toksöz) Beylerdir. Önerge veren diğer milletvekili de eski İstiklal Mahkemesi savcısı Ahmet Süreyya (Örgeçvren) Bey'dir. Bkz; Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, İstanbul, 1992, s. 103.

⁴⁵⁹ Goloğlu, A. g. y. , s. 22-30.

⁴⁶⁰ Sözü edilen yasa maddesi (50) şöyledir: "Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir... " Bkz; *Düştur*, Üçüncü Tertip, C. 12, s. 1082. 68 asıl 2 geçici maddeden oluşan Matbuat Kanunu metninin tümü için bkz, A. g. y, s. 1069-1085.

Ayrıca, yasada gazetecilik yapacak olanlarda bulunması gereken özellikler sayılırken bir diğer hüküm gereğince de tüm gazete ve dergi çalışanlarının adlarının hükümete bildirilmesi gerekmektedir. Bu hükümle de basın çalışanları denetim altına alınmıştır⁴⁶¹.

Daha sonraki yıllarda da sürdürülecek olan basını denetlemeye yönelik bu bakış açısı, 1934 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vezâfine Dair Kanun'un Meclis'te görüşülmesi sırasında zamanın İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın sözlerinde ifadesini bulacaktır: "... Matbuatın fena taraflarını behemehal irşatla, telkinle, murakebe ile düzeltilmek lazımdır..." Şükrü Bey, basının denetlenmesi gerektiğini söylerken olası tepkileri önlemeye yönelik olarak da amaçlarının, basınla ortak çalışma koşullarını oluşturmak olduğunu, basın özgürlüğünü kısıtlamayı hiçbir zaman düşünmediklerini de eklemiştir. Şükrü Bey, konuşmasında Mustafa Kemal'in, basın özgürlüğünden doğacak sakıncaların ancak basın özgürlüğüyle giderileceği yolundaki düşüncesine de ⁴⁶² gönderme yaparak bunun tersini düşünmelerinin mümkün olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır⁴⁶³.

3. İskan Kanunu

1930 sonrasının önemli düzenlemelerinden biri de 14 haziran 1934 tarihinde kabul edilip 21 haziran 1934'te Resmi Gazete'de yayımlanan "İskan Kanunu"dur⁴⁶⁴. Bu yasa, temelde şeyhlik ve ağalık gibi feodal kurumları ortadan kaldırmak amacı yanında, topraksız ya da az topraklı köylüyü iskan yoluyla toprak sahibi yapma amacını güdüyordu⁴⁶⁵. İskan Kanunu'nun 1. maddesi, "Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus, oturuş ve yayılışının" İçişleri Bakanlığı'na düzeltilmesini öngörmekteydi. Buna göre, üç yerleşim bölgesi öngörülmüş ve bunlar; "Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerler", Türk kültürüne temsili

⁴⁶¹ İnüç, A. g. y. , s. 105.

⁴⁶² Mustafa Kemal'in bu görüşüne Medeni Bilgiler adlı kitapta da yer verilmiştir. Bkz; Afetinan, Medeni... , s. 62.

⁴⁶³ Şükrü Bey'in sözü edilen konuşması Ayın Tarihi'nde yayımlanmıştır. Bkz; Ayın Tarihi, (6) 1934, s. 29-33.

⁴⁶⁴ İskan Kanunu'nun metni için bkz; Düstur, Üçüncü Tertip, c. 15, s. 1156-1175.

⁴⁶⁵ Timur, Türk.... , s. 133-134.

istenilen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan bölgeler”, “Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve ikameti yasak edilen yerler”⁴⁶⁶ biçiminde ayrıştırılmıştır. Yasa, yerleşim ölçütü olarak Türk kültürüne bağlılığı temel aldığından ilk bakışta “ırk” ölçütünün önemsenmediği izlenimi uyandırmaktadır. Ancak “Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretile köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskanı mecburidir”⁴⁶⁷ biçimindeki maddede yer aldığı gibi diğer bazı maddelerde de Türk ırkından olanlar ya da Türk ırkından olmayanlar biçiminde bir ayrıma gidilmiştir. Diğer deyişle, İskan Kanunu Türk kültürüne bağlılık temelinde odaklaşmasına⁴⁶⁸ karşın ırk esasına dayalı yerleştirmeyi de⁴⁶⁹ içermesi açısından ulusçu ideolojiyi çok farklı bir biçimde yorumlamış gözükmektedir.

4. Çalışma Yaşamının Denetlenmesi

Cumhuriyet’in kuruluşuyla yoğunlaşan işçi örgütlenmesi oluşturma eğilimi, dernek kurma özgürlüğüne karşı herhangi bir engelin bulunmadığı 1924 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinden onra yoğunlaştı⁴⁷⁰. Buna karşılık Tahrir-i Sükun Kanunu’nun çıkarılmasından sonra siyasal iktidarın bu konudaki tavrı olumsuzlaşmaya başlamıştı. 1930 yılında Serbet Fırka’nın kuruluşuna izin verilmesinin yarattığı görece özgürlük ortamından kaynaklanan bazı işçi gösterileri iktidarı tedirgin edecek, CHF’nin işçileri, sınıf bilincinden uzak, milliyetçi ideolojiyle donatması için işçi örgütlenmesi politikası oluşturulacaktır⁴⁷¹.

İşçilerin parti tarafından örgütlenmesi politikasını uygulamaya sokmak amacıyla İzmir’de bir deneme yapılarak her işkolundaki işçiler ya da meslek

⁴⁶⁶ İskan Kanunu’nun değinilen 1. maddesi için bkz; a. g. y. , s. 1156.

⁴⁶⁷ İskan Kanunu madde 13/3 için bkz; a. g. y. ,

⁴⁶⁸ Baskın Oran, Atatürk Milliyetçiliği-Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme, Ankara, 1988, s. 237.

⁴⁶⁹ Timur, Türk... , s. 133.

⁴⁷⁰ “Amele Teali Cemiyeti”nin 1924’ün Eylül ayında kurulması sonrasında ülke çapında pek çok işçi örgütlenmesinin faaliyet göstereceği biliniyor.. Söz konusu dernekler için bkz; Kemal Sülker, Türkiye’de Sendikacılık, İstanbul, 1955, s. 28.

⁴⁷¹ Şehmus Güzel, Türkiye’de İşçi Hareketi, (Yazılar- Belgeler), İstanbul, 1993, s. 161. 6

sahipleri tek bir dernekte toplanmaya başladı. Örneğin; aynı işkoundaki 7 işçi derneği “Deniz Amelesi Cemiyeti” adı altında toplanırken, “İmtiyazlı Şirketler Müstahdemin Birliği”, “Sanayi İşçileri Birliği” kuruldu. Tütün, matbaa, fırın işçileri ve şoförler de örgütlendirildi 1934 yılında gerçekleşen bu denemeden sonra, 1935’te “ İşçileri ve esnafı rejime bağlı ve faydalı kılmak amacıyla “İşçi ve Esnaf Birliği” örgütlenmesine gidildi

İşçi ve esnafın oluşturulmaya başlanan örgütlenmelere üye olmaları için “çalışma karnesi” uygulaması gerçekleştirildi. Buna göre; 1 Mart 1935 ve 1 Ocak 1935 tarihleri arasında çalışma karnesi almayanlara cezai yaptırımlar uygulanacaktı. Ayrıca derneklere verilecek aidatlar da işveren tarafından otomatik olarak kesilecekti.⁴⁷² Söz konusu uygulamalar siyasi iktidar için arzu edilen sonuçları vermediyse de, 1936 yılında İş Kanunu’nun kabulü, çalışma yaşamının denetimini kolaylaştıracak koşulları önemli ölçüde sağlayacaktır.

VI. Ulusal İdeoloji ve Kimlik Sorunu

1. Osmanlı Devleti ve Ulusçuluk

Ernest Renan’ın ortak bir bilinç ve etkin bir iradeye dayanan ve dayanışma duygusuyla ifade edilen kültür alanına ait bir kavram olarak tanımladığı “ulus”, çağdaş Avrupa’nın ilk dönemlerindeki eski rejimlerde (ancien regimés), “toplumsal veya siyasal sınıflardan oluşmuş meclislerde temsil edilme hakkına sahip bir grup vatandaşı” ifade ediyordu. Ulus kavramının çağdaş anlamını kazanması Fransız Devrimi’yle gerçekleşmiştir. Bu süreçte bir devrim kavramına dönüşen “ulus”, eşitlik, laiklik ve anayasal hakların simgesi niteliğine dönüşmüştür⁴⁷³. Ulus, aynı zamanda çeşitli etkenlerle ekonomik gücü elde eden burjuva sınıfının siyasal gücü elde etme aşamasında dayandığı temel kavramdır. Burjuvazi, feodaliteyle çatışırken kiliseye karşı da savaşım vermek zorunda kaldığından siyasal iktidarın kaynağını “ulus” kavramına dayandırmak, buna bağlı olarak da siyasal iktidarı

⁴⁷² Sülker, A. g. y, s. 31-32; Güzel, A. g. y. , s. 162.

⁴⁷³ Qyvind Qsterud, “Ulusçuluk ve Göreceli Geri Kalmışlık -Ulus Oluşturma Modelleri ve Kemalist Çağdaşlaşma”, Bildiriler ve Tartışmalar Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981), Ankara, 1983, s. 221-222.

laikleştirmek zorunluluğunu duymuştur⁴⁷⁴. Diğer deyişle burjuvazi, gücü elde etme sürecinde ve sonrasında meşruluğunu sağlamak için ulus kavramına yaslandı ve ulusal birlik, ulusal bilinçle birlikte ulus-devleti oluşturdu.

Türk ulusçuluğunun, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli⁴⁷⁵ yapısı içinde oldukça geç geliştiği bilinmektedir. Hanedanlığın Türk unsurunun egemenliğinde olduğu ünmet temeline dayalı bu yapılanmada Türklüğün⁴⁷⁶ vurgulanmamasına özen gösterilirken bunun imparatorluğun dağılmasını önleyici bir etken olacağı da düşünülüyordu⁴⁷⁷.

Oysa Fransız Devrini'nin siyasal ürünü olan ulusçuluk, savaşlar yoluyla çeşitli ülkelere yayılırken Osmanlı İmparatorluğu da bu durumdan payını alacaktı. Ulusçuluğun Doğu Avrupa ve Balkanları etkilemesinin ardından imparatorluk içindeki Türk olmayan unsurların bağımsızlık savaşını başladı ve bunu elde edinceye değin sürdü⁴⁷⁸. Bu süreçte, imparatorluğun dağılmaması için Osmanlılık ve İslamcılık ideolojisine tutunmaya çalışan aydınlar, yöneticiler, bu düşüncelerin artık geçersizleştiğini farkettiler ve sarılacakları "son halka"⁴⁷⁹ olarak görmeye başladıkları "ulusçuluğun yaratılmasında etkili oldular. Başlangıçta Pan-Türkizm olarak algılanan Türk ulusçuluğu, 2. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki kanalıyla örgütlenmeler oluşturma olanağına da kavuşacaktır. Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Gücü adlarını taşıyan ve Türkçü ideolojiyi oluşturma ve yaygınlaştırma amacını güden örgütlenmeler, 1908 sonrasında bu alanda önemli işlevler göreceklidir⁴⁸⁰.

⁴⁷⁴ Çetin Özek, "Ceza Hukuku ve Demokratik Düzenin Korunmasında Laiklik İlkesi-Cumhuriyet Döneminde Laikliğe Karşı Dini Akımlar", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk Sempozyumu-15-18 Aralık 1981-*, İstanbul, 1981, s. 126.

⁴⁷⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda millet kavramı, dinsel mensubiyet esasına dayandırılan cemaatleri ifade etmekteydi.

⁴⁷⁶ Ayrıca Türklük dağlık ya da köylülükle eşdeğer görüldüğünden aşağılayıcı bir ifade olarak da kullanılmaktaydı. Bkz; Toktamış Ateş, *Dünyada ve Türkiye'de Laiklik*, Ankara, 1994, s. 100.

⁴⁷⁷ Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Ankara, 1994, s. 34.

⁴⁷⁸ Tanör, *Lozan'a Giden...*, s. 199-200.

⁴⁷⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 176.

⁴⁸⁰ Turan, a. g. y., *Üçüncü Kitap*, s. 164.

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminde anayasacı, ulusçu ve laik ilkeler temelinde belirginleşecek olan modernleşmecî ideolojinin⁴⁸¹ izlerine, değinilen 2. Meşrutîyet sonrası dönemde sıklıkla rastlamak mümkündür. Yükselen ulusçulukla birlikte ulusçu tarihçiliğin gelişiminde de bir dönüm noktası sayılan 2. Meşrutîyet döneminde⁴⁸² bu yöndeki tartışmalara öncülük etmiş olan Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in görüşlerinin Cumhuriyet dönemi ideolojisinin oluşmasında katkıları olduğunu da belirtmek gerekmektedir⁴⁸³.

2. Kurtuluş Savaşı ve Ulusçuluk

2. Meşrutîyet döneminin dinsel motifli⁴⁸⁴ ulusçuluk anlayışı, Kurtuluş Savaşı'yla birlikte ulusu, bir arada yaşama iradesine dayandıran ulusçuluk anlayışına dönüşmüş, ⁴⁸⁵ bu bağlamda da ulus bilincinin oluşturulması ve ulus kavramının tanımlanması süreci başlamıştır. Kurtuluş Savaşı sürecinde oluşturulmaya çalışılan ve dönemin koşullarının bir ürünü olan ulusçuluk yaklaşımı kuramsal çerçeveye uygun olarak kendini yaratan duruma uygun bir işlev yüklenmiştir⁴⁸⁶. Diğer deyişle anti-emperyalist ve tam bağımsızlıkçı niteliktedir. Bu yönü, farklı ideolojilerin temsilcileri tarafından da anlaşılmakta ve saygıyla karşılanmaktadır.

Sovyet Devrimi'nin öncüsü Lenin, Aralov'a bu çerçevede şunları söylemektedir,"... Türkler, milli kurtuluşları için savaşıyorlar... Mustafa Kemal

⁴⁸¹ Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara, 1993, s. 225.

⁴⁸² Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih -Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, 1992, s. 78.

⁴⁸³ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1986, s. 238.

⁴⁸⁴ Dönemin ulusçu kuramcılarında Ziya Gökalp'te bile dinsel öğelere rastlanmaktadır. Baskın Oran bu konuda şunları söylüyor; "... Avrupa'da görülen tersine, toplumsal sadakatin yöneleceği odak noktasına, Tanrı'nın yerine Kişi'yi ikamet etmeden milleti yerleştirmiş olan Ziya Gökalp'in yaklaşımı din öğesinden kurtulamamıştır. Gökalp'in sloganı "Batı Medeniyetindenim, Türk Milletindenim, İslam Ümmetindenim"biçimindedir. Bkz; Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği -Kara Afrika Modeli-*, Ankara, 1977, s. 10.

⁴⁸⁵ İsmet Giritli, *Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümünde Kemalist Devrim ve İdeolojisi*, İstanbul, 1980, s. 80.

⁴⁸⁶ Erol Cihan, "Atatürk Milliyetçiliği ve Ceza Hukuku", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk Sempozyumu-Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku-15-18 Aralık 1981*, İstanbul, 1983, s. 340.

Paşa, tabii ki sosyalist değildir. Ama... kabiliyetli bir lider, milli burjuva ihtilalini idare ediyor... İstilacılara karşı bir Kurtuluş Savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yordakçılılarıyla silip süpüreceğine inanıyorum... Türk hükümetine, Türk halkına saygı gösteriniz... Onların işine karışmayınız"⁴⁸⁷. Lenin'in bu sözleriyle Kurtuluş Savaşı dönemi ulusçuluğunun anti-emperyalist boyutuna olduğu kadar tam bağımsızlıkçı yönüne de vurgu yapmaktadır.

Anadolu eylemi, bir taraftan işgalcilere karşı savaşım verirken diğer taraftan da ümmet ideolojisinin temsilcisi olan Osmanlı Hanedan'ına karşı da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda dayanak noktası olarak "ulus" seçilmiş ve hareketin ulusa dayandığı sürekli vurgulanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın başarılı olması için duyulan geniş ittifak gereksinmesi ve Mustafa Kemal'in önderliğinin rolüyle bu noktada ulus bilincinin oluşturulması çabalarının eylemin her aşamasında söz konusu olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal konuşmalarında, ulus, ulusal irade gibi kavramları kullanarak bu bilinci yerleştirmeye çalışırken savaşımın amacının, gerçeğe uymasa da Halife-Padişah'ı kurtarmak olduğunu söylemek zorunda kalmıştır. Bunun gerekçelerini, gene eylemin dayandığı ittifakın bozulmaması için gösterilen çabada aramak gerekmektedir. Öncelikle, Kurtuluş Savaşı döneminde ümmetçilik kanalıyla toplumsal birliktelik sağlanabileceği bilinmektedir. Bu durumda, Halife-Sultan'ın elindeki "din silahını" tersine çevirmek mümkün olabilecektir. Ayrıca Anadolu'daki etnik grupların özellikle Kürtler'in desteğinin elde edilmesi, bu unsurlar arasında çok önemli bir ortak bağ olan dinin vurgulanmasını ve bu dinin temsilcisi olan Halife-Sultan'a yönelik tavrın topluma, yukarda belirtildiği biçimiyle yansıtılmasını sağlamıştır⁴⁸⁸. Bütün bu zorunlu sapmalara karşın, sözü edilen dönemde meşruiyetin kaynağı ulus olarak görülmüş ve bu anlayış topluma benimsetilmeye çalışılmıştır.

⁴⁸⁷ Aralov, a. g. y. , s. 37-38.

⁴⁸⁸ Bkz; Oran, Atatürk... , s. 101-102. Baskın Oran, Kurtuluş Savaşı döneminde, din ideolojisine karşı takınılan tavrın diğer nedenlerini de "dinsiz İttihatçı damgasından kurtulmak, Meclis'teki hocalarla ilişkiyi sağlayarak eşraf kanalıyla halka ulaşmak biçiminde açıklıyor ve işgalcilerin başka bir dine mensup olmaları nedeniyle, ortamın din öğesinin kullanımını kolaylaştırdığını belirtiyor.

Ulus sözcüğünün Kurtuluş Savaşı dönemindeki vurgusunun Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm etnik birimleri kapsayıcı biçimde yapıldığı dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu dönemde “Türkiye milleti” (ulusu) ve 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda ⁴⁸⁹ yer aldığı biçimiyle de “Türkiye Devleti” deyimlerinin kullanılması Türkiye Teşkilatı Misak-ı Milli sınırlarında yaşayan tüm insanların ulus kapsamında yer aldığının kabul edilmesinin bir göstergesidir⁴⁹⁰. Ulus, etnik köken, dil ve bir ölçüde kültürden bağımsız olarak birlikte yaşama iradesinin bir yansıması biçiminde düşünülmüştür⁴⁹¹.

3. Cumhuriyet Dönemi Ulusçuluğu ve Yeni Değerler Sistemi

Ulusçuluğun dışa yönelik hedefi olan bağımsızlığın ⁴⁹² sağlanmasından sonra gündeme gelen ulusal devlet sorununun çözümünde Mustafa Kemal, öncelikle yeni değerler sistemi oluşturma yoluna gitmiştir. Ümmet temeline dayalı Osmanlı toplumunda, dinin birleştiriciliğinden yararlanılırken, bu düzenin temsilcilerine karşı gizli ve açık mücadeleyi de içeren bir sürecin ardından kurulan ulusallık iddiasındaki yeni devletin, politikasını, eski değerler sistemi temelinde oluşturmaya mümkün gözükmemektedir. Buna karşılık oluşturulacak yeni değer ve kurumların hangi çerçeveye oturtulacağı sorununun çözülmesi de önderliğin katkısıyla birlikte toplumsal deneyimlerin analiziyle yapılacaktır.

Oluşturulan yeni devletin yaşamasının ekonomik gelişmenin sağlanmasına bağlı olduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal’in, siyasi ve askeri başarıların, ekonomik başarılarla tamamlanmadıkça toplumu, arzulanan hedeflere

⁴⁸⁹ 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun 3. maddesi; “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti “Büyük Millet Meclisi Hükümeti ünvanını taşır”biçimindedir. Bkz; Tanilli, *Anayasalar...*, s. 62.

⁴⁹⁰ Bu deyimlerle ulusun yukarıda belirtildiği biçimde tanımlanmış olması aynı zamanda Kurtuluş Savaşı sürecinde gereksinilen, birlikte hareket etmeyi sağlayıcı bir etken olarak görülmüştür. Baskın Oran, bağımsızlık kaygısıyla, sözü edilen evrede etnik bütünlük sorununun yadsındığını belirtmektedir. Bkz; Oran; *Atatürk...*, s. 161-162.

⁴⁹¹ Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 210-211. Şerafettin Turan da, Türkiye milleti deyiminin, “Türkiye’de, coğrafyanın, tarihin ve kültürün oluşturduğu bir ulusun yaşamakta olduğunu”n kabul edildiğinin bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. Bkz; Turan, a. g. y., 3. Kitap, s. 165.

⁴⁹² Kışlalı, *Kemalizm...*, s. 37.

ulaştıramayacağı⁴⁹³ yolundaki ifadesi bu bakış açısını ortaya koymaktadır. Diğer deyişle ekonomik kalkınma gereklidir. Yarı sömürge durumuna getirilmiş olan Osmanlı Devleti'nin yöntemlerinin bunu sağlayamayacağı deneylerle kanıtlanmıştır. Ayrıca Cumhuriyet kadrolarının büyük bölümü, yalnız Kurtuluş Savaşı sürecinde değil, Saltanat ve Hilafet kurumunu büyük ölçüde etkisizleştiren 2. Meşrutiyet döneminde de egemen Osmanlı ideolojisiyle çatışma halini yaşamışlardır. Tanzimat dönemi reformlarıyla başlayan değer ve kurum ikiliği bu dönemde de sürmüş, yeniler eskileri yok edememiştir. Üstelik reform süreci 2. Meşrutiyet'e değin dış etkenlerden beslenmiş, reformlarla modernleşmenin sağlanacağı sanılırken yarı sömürge olunuvermiştir.

Mustafa Kemal, değinilmeye çalışılan bu etkenlerle bütünsel değişimin, batının ulaştığı kalkınmışlık düzeyini yakalama yolunda bir araç olacağını düşünmüş ve çevresindekileri bu yönde eyleme geçirmiştir. Öngörülen bütünsel değişimi simgeleyen kavram, "muasır medeniyet"tir ve pek çok düzlemde ifadesini bulmuştur. "Memleket mutlaka medeni yeni ve asri olacaktır. Bizim için bu, hayat davasıdır"⁴⁹⁴ derken Mustafa Kemal, uygarlık hedefinin, kurulan devletin varlık nedeni olarak görüldüğünü vurguluyordu.

Uygar olarak nitelendirilen ulusların geçirdiği evrelere bakıldığında 19. yüzyılda bilimin ve bilimin sonuçlarının sanayileşmeyi büyük ölçüde etkilediği görülmekteydi⁴⁹⁵. Batı uygarlığının bilime dayanması, bilimin evrensel olması⁴⁹⁶ nedeniyle çağdaşlaşma yolunun temel kavramı "bilim" olarak saptanmış, böylece bu kavram bir ideoloji olarak, tepki duyulan geçmiş dönemin egemen ögesi "din"ın yerini de almış olacaktı. Mustafa Kemal'in "... en doğru, en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir"... ,⁴⁹⁷ "... dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için,

⁴⁹³ Bu sözler Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmasında geçmektedir. Bkz; Afetinan, *İzmir...* , s. 64.

⁴⁹⁴ Mustafa Baydar, *Atatürk Diyor ki*, İstanbul, 1986, s. 62.

⁴⁹⁵ Şerif Mardin, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul, 1983, s. 40.

⁴⁹⁶ Timur, *Türk...* , s. 110.

⁴⁹⁷ *Atatürk'ün Söylev ve...* , C. 2. , s. 225.

muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir.. ”⁴⁹⁸ biçimindeki sözleri bu bakış açısını yansıtmaktadır.

Bir önceki dönemin siyasal ve toplumsal ilişkilerinde egemen öge durumunda olan din yerine bilimin oturtulması, diğer deyişle “evrenle bağlantılı en yüksek meşruiyet kaynağı” olarak, dinin yerine “doğa yasalarının” oturtulması⁴⁹⁹ için yeni bir süreç başlayacaktır. Bu bağlamda girilen, laikleşme yolundaki reformlarla önce eski kurumların kadırılması söz konusu olmuş, daha sonraki aşamada da yeni değerlerin ve tezlerin topluma ulaşması için yeni kurumlar oluşturulmuştur. Böylece tarihle “hesaplaşmanın kazandırdığı kesin bir durum alış” gerçekleşecektir⁵⁰⁰.

4. Yeni Kimlik Oluşturma Yolunda İleri Sürülen Tezler ve Kurumsallaşma

a. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Tarih Tezi

Cumhuriyet’in kuruluşundan 1930’a değin geçen zaman içinde kimlik sorunu üzerinde fazla durulmamış olmasının başlıca nedenleri, başlatılan reformlarla bunlara yönelik tepkilerin bastırılması, ekonomik bunalım ve bunlara ek olarak “iktidar savaşının” henüz sonuçlandırılmamasıdır⁵⁰¹. 1930’da sona eren çoğulcu siyasal sistem tartışmalarıyla CHF’nin giderek güçlenen otoritesi, Cumhuriyet’le oluşturulmaya çalışılan ulusal kimliğin benimsetilmesi yolunda kurumsallaşmaya gidilmesine olanak sağlayacaktır.

Cumhuriyet’in ulusçu ideolojisinin kurumsal yansımalarından biri olan “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti”nin kuruluşu hazırlayan ilk uygulama, 23 Nisan 1930 tarihinde yapılan 6. Türk Ocakları Kurultayı’nda alınan bir kararla gerçekleşmiştir. Karar gereğince; Türk tarih ve uygarlığını bilimsel açıdan inceleyecek ve araştırarak bir tarih kurulu oluşturulacaktır⁵⁰². “Türk Tarihi Tetkik Encümeni” adıyla

⁴⁹⁸ a. g. y. , s. 202.

⁴⁹⁹ Mardin, a. g. y. , s. 42.

⁵⁰⁰ Erol Cihan, *Türk İnkılap Tarihi Notları-Türk Devrimi Kavramı ve Yorumları*, İstanbul, 1983, s. 63.

⁵⁰¹ Aydın, a. g. y. , s. 227.

⁵⁰² T. Ateş, a. g. y. , s. 117.

çalışmalara başlayan bu kurul, Türk Ocakları'nın 1931 yılında kapatılmasının hemen ardından, 15 Nisan 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"ne dönüşmüştür. 1928 yılından başlayarak Mustafa Kemal'in de etkin olarak katıldığı tarih araştırmalarıyla önceden belirlenen kimi sorulara yanıtlar aranmaktaydı. Bu süreçte, Türkiye'nin en eski yerli halkının kimliği, Türkiye'de kurulan ilk uygarlığın sahipleri, Türkler'in dünya uygarlığı ve İslam tarihi içindeki rolleri ⁵⁰³ araştırılmaya çalışılmıştı. Cemiyet'in 2 Temmuz 1932'de gerçekleştirilen birinci kongresinde, yoğun bir biçimde tartışma konusu olan bu sorulara verilen yanıtlar, Türk tarih tezinin biçimlenmesini sağlamıştır Orta Asya'nın otokton halkının Türkler olduğu, binlerce yıl önce Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmiş olan Türkler'in Anadolu'yu yurt edinmeleriyle bu bölgenin de "ilk ve otokton sakini ve sahibi" oldukları tezi, sözü edilen toplantıda Afet Hanım ve diğer konuşmacılar tarafından savunulmuştur⁵⁰⁴. Kongre'de, Mısır, Ege ve Anadolu uygarlıklarının Türkler tarafından oluşturulduğu yolundaki savlara bilimsel temeller aranmış, aynı zamanda Türkler'in beyaz ve brekisefal oldukları savı da kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Yukardaki bilgilerin ışığında, oluşturulmaya çalışılan tarih tezinin öncelikle, bir ulusal kimlik arayışına dayandığı açıktır. Osmanlı Devleti'nin İslami kaynaklı "ümme" anlayışı, devlet işlerinin ve toplumsal yaşamın dinsel etkilerden sıyrılmasını hedefleyen Türkiye Cumhuriyeti için artık bir kimlik temeli oluşturamazdı. Bu nedenle İslami çağrışımları içeren Osmanlı dönemine vurgu yapmak yerine, Türkler'in İslam öncesi dönemlerine dikkatlerin çekilmesi sağlandı. Ancak, bununla yetinilmeyerek eski uygarlıklarla bağlantı kuruldu ve Türkler'in bu uygarlıkların yaratıcılarından oldukları savunuldu. Türk tarih tezinin, İslam öncesi Türk tarihine yapılan vurguyla "Türk tarihinin laikleştirilmesi" gibi bir sonuç verdiğini ⁵⁰⁵ söylemek gerekir. Gerçekte istenen de böylesi bir sonuçtu çünkü, bu durumun, İslam dışı yeni kimliğin benimsenmesini kolaylaştıracığı

⁵⁰³ Enver Ziya Karal, "Atatürk'ün Tarih Tezi", Atatürkçülük (İkinci Kitap), Ankara, 1983, s. 160.

⁵⁰⁴ 1932 yılında gerçekleştirilen ilk Türk Tarih Kongresi'ndeki tartışmalara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz; Birinci Türk Tarih Kongresi-Konferanslar, Münakaşalar-, s. 40-41, v. d. , Basım Yeri Belirtilmemiş, 1932.

⁵⁰⁵ Halil Berktaş, Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü, İstanbul, 1983, s. 56.

düşünülmekteydi. Eski Mısır, Ege ve Anadolu uygarlıklarıyla Türk tarihi arasında kurulan ilinti de temelde “batının yüzyıllar boyunca geliştirdiği ve Türkleri hiçbir uygarlık yaratamamış, barbar bir ulus olarak gören ırkçılığa bir cevap arayışıydı”⁵⁰⁶. Ancak, ırkçılığa bir tepki olarak oluşturulmaya çalışılan Türk tarihine ilişkin yeni tezlerin de ırkçı felsefenin etkisinden tam olarak kurtulamadığı açıktır. Bunun bir nedeni de aşırı ulusçuluğun, dönemin, genel ve etkili bir felsefesi olarak pek çok ülkenin tarih yazıcılığını biçimlendirmiş olmasıdır. Dış koşulların belirleyiciliğiyle pek çok Avrupa ülkesi aşırı ulusalcı tarih tezlerini benimserken, “yeni bir ulusal devlet” olarak “ulusal tarihçilik” yapan Türkiye’nin de bu durumdan etkilenmesinin şaşırtıcı olduğu söylenemez⁵⁰⁷.

b. Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve Dil Tezi

Cumhuriyet’in ulusçu ideolojisi gereğince dinsel öğelerden arındırılmış bir toplumsal kültür oluşturulması yolundaki çabalar, doğallıkla yazı ve dil alanında da kendini göstermiştir. Bu bağlamda, 1927 yılında başlatılan çalışmaların sonucunda 1928 yılında alfabe değişikliğine gidilerek Latin yazısının kullanılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu atılımın gerçekleşmesiyle, dilin yeniden biçimlendirilmesi için temel oluşmuş, dili ulusallaştırma çalışmalarına hız kazandırılmıştır.

Yazı değişikliğiyle, Türkçe’nin ses değerlerini doğru olarak yansıtamayan ve çeşitli okuma yazma güçlükleri yarattığı için geniş kitlelerin eğitimine olanak vermeyen Arap Alfabeti’ni ⁵⁰⁸ kullanım dışı bırakmanın yanında, ulusal ideoloji

⁵⁰⁶ Taner Timur, “Osmanlı Mirası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul, 1990, s. 16.

⁵⁰⁷ İlber Ortaylı, sözü edilen dönemde pek çok ülkenin sözü edilen tarih anlayışından etkilendiğini açıklarken şöyle diyor; “Birinci büyük harbin sonunda tarihyazıcılığı 19. yy. daki niteliğini daha büyük boyutlarda devam ettirmektedir. İki savaş arası Macaristan’ında Gyula Szegfü’nün bilimsel yöntemlere dayanan ulusalcı tarihçiliği yanında, “Sümerlerle Macarların akrabalığını” kanıtlamaya çalışan tarihçilik de revaçtaydı. Alman Eskiçağ bilimcileri Almanlarla Hititlerin akrabalığı üzerinde tartışırken, 1930’larda Sovyet tarihçiliği de enternasyonalizmden ulusçu motifler lehine vazgeçmekteydi... Dış dünya şartlarının zorlaması, irili ufaklı Avrupa uluslarının aşırı ulusalcı tarih tezlerini benimsemesine neden oldu”. Bkz; İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul, 1982, s. 74.

⁵⁰⁸ Macit Gökberk, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul, 1983, s. 317.

açısından bir başka işlevin daha gerçekleştirilmesi amaçlanmaktaydı. Yazı dizgesinin değiştirilmesi, dinle yazı arasındaki ilişkinin kesilmesini sağlayarak, yeni toplumun, Osmanlı döneminin egemen dinsel ideolojisinden uzaklaştırılmasının yöntemlerinden biri olarak algılanacaktı. Diğer deyişle, bu alanda da bir önceki dönemin izlerinin silinmesi, Cumhuriyet'in yüzünü çevirdiği Batı'yla kurulacak ilişkiyi kolaylaştıracaktı⁵⁰⁹.

Yeni ideolojinin bakış açısına göre yazı değişikliği tarih ve dil sorunlarına yönelik çözüm arayışlarının başlangıç noktasını oluşturmuştur. Toplumun değişen koşullara uyabilmesi için dilin olanaklarından yararlanma gereksinmesi,⁵¹⁰ bu alanın yeniden düzenlenmesini zorunlu kıldığından, sözü edilen aşama sonrasında dil sorunları üzerinde daha fazla düşünülmeye başlanmıştır. Çünkü, "dil, bireyin bilincini oluşturan, benliğini biçimlendiren temeldir; bilincin köklerine, bilinçaltının derinliklerine uzanan başlıca insansal işlevidir. Düşünce, us, bilgi, buluş insansal anlamda ancak dille olanak kazanır". Düşüncenin boyut kazanabilmesi için dil bir gerekliliktir ve kendisini biçimlendirecek anlatım kalıbı yoksa düşüncenin gelişimi söz konusu olamaz⁵¹¹. Bu nedenle, yeni ideolojinin yerleştirilmeye çalışıldığı 1930'lu yıllarda, Arapça ve Farsça gibi dillerin kalıp ve sözcüklerinin yoğun etkisiyle biçimlenmiş olan Osmanlı Türkçesi'nden dilin arındırılması çabaları, bir anlamda geçmiş dönemin izlerinin düşünce boyutunda da silinmesini amaçlamaktaydı. Yeni bir kültür oluşturulurken, geçmişin sınırlı toplum yapısının gereksinimleri çerçevesinde biçimlenmiş olan dilin de gözden geçirilmesi böylece bir gereklilik olarak ortaya çıkıyordu.

Sözü edilen gerekçelerle başlatılan Türk dilinin yeniden biçimlendirilmesi yolundaki çalışmalar, tarih alanında olduğu gibi dil alanında da kurumsallaşmaya gidilmesini sağladı. Bu alandaki ilk kurumsallaşma yazı dizgesinin değişimi konusunda çalışma yapan "Dil Encümeni"nin oluşturulmasıyla başlamıştı. 12 Temmuz 1932 tarihinde Mustafa Kemal'in önderliğiyle kurulan "Türk Dili Tetkik

⁵⁰⁹ Oran, *Atatürk...*, s. 155.

⁵¹⁰ Berkes, *Türkiye'de...*, s. 543.

⁵¹¹ Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara, 1982, s. 10.

Cemiyeti” de dilin ulusallaştırılması ve zenginleştirilmesi için yeni bir örgütlenme modeli olacaktır.

26 Eylül 1932’de toplanan ilk Dil Kurultayı’nda alınan kararlar, Türkçe’nin, “ulusal kültürün eksiksiz anlatım aracı” biçimine dönüştürülmesini ve dil açısından halkla aydınlar arasında oluşmuş olan kopukluğu⁵¹² gidermeye yönelikti. Bu amaçla saptanan 7 maddelik çalışma programıyla da, Türk dilinin tüm boyutlarıyla incelenmesi ve dildeki yeni yapılanmanın bilimsel temelde gelişmesi hedeflenmekteydi.

Türk Dili’ne yönelik çalışmalar, dili geliştirme ve zenginleştirme amacını güderken, Türkçe’nin gerçekte zengin bir dil olduğunu kanıtlama çabası da söz konusu oldu. Bu çerçevede oluşturulan “Güneş-Dil Kuramı”yla, dünyadaki tüm dillerin aynı kaynaktan çıktığı yolundaki görüşe dayanılarak,⁵¹³ Türkçe’nin bu kaynağın kendisi olduğu savlandı. Türkçe’nin “bütün dillerin anası” olduğu tezinin, dili yabancı sözcüklerden arındırırken karşılaşılan güçlükleri gidereceği varsayılmaktaydı. Bu kurama dayanılarak, Türkçe karşılığının bulunmasında zorlanılan Arapça, Farsça ve Batı kaynaklı sözcüklerden dilin arındırılması gereği ortadan kalkmış oluyordu⁵¹⁴. Güneş-Dil Kuramı’yla, aynı zamanda Tarih tezi de desteklenerek, tüm uygarlıkların Türk kökenli oldukları savı bir kez daha yineleniyordu.

Yeni rejimde öngörülen kimliğin bir parçası olarak Türk dili geliştirildi ve bir anlamda bağımsızlaştı. Ancak, gerek Batı, gerekse Osmanlı’nın aşağıladığı “dilsiz ve tarihsiz”⁵¹⁵ Türk kimliğini yüceltme çabasının bir noktada, tepkisellikle karışarak, dönemin moda ırkçı kuramlarını çağrıştıracak söylemlerin oluşumuna da ortam hazırladığı yadsınamaz⁵¹⁶

⁵¹² A. g. y. , s. 318.

⁵¹³ Şükrü GalibErker, *Türk Kültür Devrimi ve Karşı Devrim*, Ankara, 1976, s. 100.

⁵¹⁴ Bkz; Lord Kinross, *Atatürk-Bir Milletın Yeniden Doğuşu-*, 12. Bs. , İstanbul, 1994, s. 537;

⁵¹⁵ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya-Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul, 1969, s. 466.

⁵¹⁶ Falih Rıfkı Atay, Güneş-Dil Kuramı’na hiçbir zaman inanmadığını söyleyerek ekliyor; “... dilimiz ve tarihimiz, ne Osmanlı aydınlarının sandığı gibi hiçbir şey, ne de Atatürk devrinin zorladığı her şey idi. Atatürk aşırıları deneyerek doğruyu bulmak istemiştir. Bkz; Atay; A. g. y. , s. 479.

c. İdeolojinin Kitlelere Ulaştırılması Yolundaki Kurumsallaşma Süreci

ca. Türk Ocakları'nın Kapatılması

1911 yılında fiilen, 1912'deyse resmen kurulan Türk Ocakları,⁵¹⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal yaşamı yönlendirdiği süreçte, Osmanlı Devleti bünyesindeki ulusçu (Türkçü) eğilimi güçlendirerek yolla bütünleşmeyi sağlamayı amaçlamaktaydı. İmparatorluk içindeki unsurların, ulusçu ideolojinin etkisiyle giriştikleri bağımsızlaşma çabaları amacına ulaşınca, Osmanlı-Türk aydını da devleti kurtarabilmek için bu ideolojiden yararlanmak gerektiği sonucuna varmıştı⁵¹⁸. Türk Ocakları, bu bakış açısının bir yansıması olarak, toplumu çeşitli açılardan eğiterek Türklük bilincini geliştirmek amacıyla kurulmuştu.

Cumhuriyet döneminde de ulusçu ideolojinin sözcülüğünü yapmak üzere yeniden örgütlenen Türk Ocakları, 10 Nisan 1931 tarihine değin işlevini sürdürmüştür. Bu tarihte olağanüstü toplanan Türk Ocakları Kurultayı, Mustafa Kemal'in isteğine bağlı olarak örgütün kapatılması yolunda karar almış ve malvarlığını da CHF'ye devretmiştir⁵¹⁹.

Türk Ocakları'nın kapatılmasının nedenlerini açıklamak için ülkenin genel siyasal yönelimine kısaca değinmek gerekmektedir. Bilindiği gibi demokratik siyasal rejim olanağının Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla sonuçlanması, siyaseti muhalefetsiz bir düzleme taşıırken, bu yönelim, yalnız partileşme açısından değil örgütlenme açısından da söz konusu olacaktır. Yeni rejimin yerleştirilmesi için, sistemi tehdit edeceği düşünülen örgütlenmelere son verilecek, yenilerinin de oluşturulmasına izin verilmeyecektir. Türk Ocakları'nın kapatılmasını gerekçesini de bu bakış açısında aramak gerektiğini, Mustafa Kemal'in bu konuda 25 Mart 1931 tarihinde Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği demeçten çıkarmak mümkün görünmektedir:

⁵¹⁷ Mustafa Baydar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, İstanbul, 1968, s. 54.

⁵¹⁸ Çavdar, A. g. y. , s. 309.

⁵¹⁹ Bkz; Yetkin, A. g. y. , s. 52-53; Tunçay, A. g. y. , s. 298.

“Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir... Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır...”

Mustafa Kemal, söz konusu demecinde Türk Ocakları’nın, Halk Fırkası’yla aynı esasları benimseyen bir örgütlenme olarak, bu Parti’yle birlikte çalışması gerektiğini söylemiş ve eklemiştir: “Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir”⁵²⁰.

cb. Faşist İdeolojinin Türk Ocakları’na Etkisi’nin Örgütün Kapatılmasına Yol Açtığı Yolundaki Savlar

Türk Ocakları’nın kapatılmasını çeşitli boyutlarıyla irdeleyen Çetin Yetkin, bütün güçlerin parti örgütlenmesi içinde toplanması yönündeki eğilimin Türk Ocakları’nın kapatılmasının genel nedeni olduğunu belirterek, konuyla ilgili özel nedenlerin varlığına da dikkati çekmektedir. Türk Ocakları’nın giderek siyasal kimliğe bürünmesi ve CHF’nin dışında yeni bir siyasal odağa dönüşmesi, Türk Ocakları’nın önder kadrosunun faşizme sempatiyle bakması, örgütün savunduğu Türkçü ideolojinin dozunun artması, bu durumun da olumlu seyreden Türk-Sovyet ilişkilerini bozacağından tedirginlik duyulması, Türk Ocakları’yla doğrudan bağlantılı sözü edilen nedenler arasında gösterilmektedir⁵²¹. Bu bağlamda Anıl Çeçen de, Türk Ocakları’nın, Serbest Fırka’nın kuruluşu sırasında bu partinin şubeleri gibi çalıştığını, aşırı sağ eğilimlerle laiklik karşıtı bakış açısının biraraya

⁵²⁰ Bkz; Atatürk’ün Söylev ve... , C. III, s. 130. Mete Tunçay, Mustafa Kemal’in yukardaki sözlerle gerekçelendirdiği birleşmeyi inandırıcı bulmamaktadır. Türk Ocaklıların yönetici ve üyelerinin pekçoğunun zaten CHF’li olduğunu kanıt gösteren Tunçay, CHF’nin gerçekte bağımsız bir örgütün varlığından rahatsızlık duyduğunu belirtmektedir. Bkz; Tunçay; A. g. y., s. 298..

⁵²¹ Bkz; Yetkin, A. g. y. , s. 68. Yetkin, Türk Ocakları’nın kapatılma nedenlerini değerlendirirken Türk Ocakları içinde etkin olarak görev yapmış olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Hasan Ferit Cansever, Uluğ İğdemir gibi isimler yanında Enver Ziya Karal ve Samet Ağaoğlu’nun görüşlerinden yola çıkmaktadır. Sözü edilen kişilerin görüşleri için bkz; Baydar, Hamdullah Suphi... , s. 70-76.

geldiği Anti-Kemalist kadroyla bütünleşme çabası içinde bulunduğunu, Hamdullah Suphi'nin daha da ileri giderek Türk Ocakları'nı silahlı bir eyleme yöneltebileceği yolunda imalarda bulunduğunu belirtmektedir. Çeçen, İtalya'daki Kara Gömlekliler eyleminin Türk Ocakları'na örnek gösterildiğini, silah sözcüğünün sıkça telaffuz edildiğini vurgulayarak, örgütün kapatılmasında bu türden yaklaşımların daha etkili olduğunu söylemektedir⁵²².

Gerçekten de Türk Ocakları, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ulusçu ideolojinin yaygınlaşmasında önemli işlevler yüklenmiş olmasına karşın, zamanla, yukarda özetlenen tavırları sergilemesi iktidar tarafından hoş karşılanmayacak ve kapatılma gerekçelerini oluşturacaktır. Ancak, Türk Ocakları'nın kapatılma gerekçelerinden biri olarak gösterilen, örgütten, faşizmden etkilendiği için rahatsızlık duyulduğu⁵²³ yolundaki söylemin doğruluk derecesi tartışmalıdır. Çünkü, söz konusu süreçte Türkiye'de faşizme karşı belirgin bir tepki ortaya çıkmamıştır. Tersine, dönemin gazete ve dergileri incelendiğinde faşist sistemden övgüyle söz eden pek çok yazıya rastlanmakta, faşist liderlerin konuşma ve eylemlerinin basına sempatik bir tarzda yansıdığı görülmektedir⁵²⁴. Bu nedenle Türk Ocakları'nın kapatılmasında, CHF'nin, Serbest Fırka deneyimi sonrasındaki parti dışı örgütlenmeleri zararlı gören bakış açısının daha etkili olduğu söylenebilir.

⁵²² Çeçen, A. g. y. , s. 102-103.

⁵²³ Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver 23 Nisan 1930 tarihinde yaptığı konuşma, faşizmi yücelten düşünce biçiminin bir yansıması olmuştur: "... Faşizm namı altında bir milliyetperverlik hareketi, İtalya toprakları üzerinde çok buhranlı bir devirden sonra ağır ve tehlikeli bir mücadele neticesinde muzaffer oldu.

Biz bu tarikatle mensubu olduğumuz içtimai ve siyasi fikrin bazı noktalarda müşterek olduğunu tesbit edebiliriz. O hareket milliyetperverdir. Sınıf mücadelesinin memleketimiz için mutlak bir harabi vücuda getireceğine tam bir inancımız vardır. Orada da bu kanaat mevcuttur.

"Faşizm bir vatan ideali etrafında iktisadi refahı, siyasi ahengi tesis etmeyi düşünür. Bu milliyetçiliğin farikası milleti hakim ve mahkum sınıflara bölmek değil, her meslek erbabının umumi bir işbölümü içinde çalışma hakkını tanımak ve onun yükselmesini temin etmektir..." Hamdullah Suphi Tanrıöver'in bir bölümü alıntılanan konuşması için bkz; *Ayın Tarihi* (74) 1931, s. 6201-6215.

⁵²⁴ Dönemin çeşitli gazete ve dergilerine yansıyan faşizme ilişkin tartışmalar bir başka başlık altında inceleneceğinden konuya yukarda yer verilmemiştir.

d. Halkevleri

19 Şubat 1932 tarihinde kurulan Halkevleri, Cumhuriyet'in kültürel kimliğinin kitlelere ulaştırılmasını sağlama amacını güden bir kurumdur. Diğer deyişle Halkevleri, "ideolojinin iletişim boyutu"nu⁵²⁵ oluşturması öngörülen kurumlar olarak yapılandırılmışlardır.

"Halkevleri Teşkiyat İdari ve Mesai Talimatnamesi"nde, CHF'nin ilkelerinin hayata geçirilmesi için bu yolda çalışacak vatandaşlar yetiştirilmesinin, ulusal kimliğin Türk tarihinden esinlenerek geliştirilmesinin, ulusal kültür, bilim ve güzel sanatların güçlendirilmesinin amaçlandığı belirtiliyordu. Talimatnamede, bu amaçların tümünün, uygarlık yolunda "Türklüğün kaybettiği uzun yılları" telafi edecek kuşaklar yetiştirilmesine hizmet edeceği vurgulanmaktaydı⁵²⁶.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, Halkevleri Yönetmeliği'nin hazırlanması sırasında pekçok ülkenin örgütlenmelerinin incelendiğini belirtmiştir⁵²⁷. Halkevleri Talimatnamesi'nde de gelişmiş ülkelerde bile halk kültür örgütlerine giderek daha fazla önem verildiği vurgulanarak, kimi ülkelerin kültür örgütlerine değinilmiştir. Bu örneklemede Macaristan'daki ulusal kültür örgütlerinin çeşitli adlar altında çalıştığı, bu türden örgütlenmenin Çekoslovakya Mazarik Halk Terbiye Kurumu, İtalya'da Dopolavoro adını taşıdığı ve çok yaygın olduğu belirtilirken Almanya'daki halk kültür örgütlerinin de çok büyük bir sayıya ulaştığı, İngiltere'de de söz konusu amaçları güden Halk Terbiye Kurumu'nun radyoyla verdiği dersleri izlemek için çok sayıda insanın dinleme kulüplerine devam ettiği açıklanmaktadır⁵²⁸.

Talimatnamede belirtildiği gibi Halkevleri, çeşitli yetenek, istem ve tercihlere karşılık vermek üzere dokuz çalışma şubesine ayrılmıştır. Bu çalışma şubeleri şu adlar altında etkinlik gösterecektir: 1-Dil, Tarih, Edebiyat, 2-Güzel Sanatlar, 3-

⁵²⁵ Aydın, A. g. y. , s. 233.

⁵²⁶ CHF Halkevleri Talimatnamesi, Ankara, 1932, s. 5. Halkevleri'nin etkinliklerinden yararlanabilmek için CHF'ye kayıtlı olmak gerekmiyordu. Ancak, yönetici kadronun CHF üyeleri içinden belirlenmesi koşulu söz konusuydu. Bkz; A. g. y. , s. 5.

⁵²⁷ Çeçen, A. g. y. , s. 107, Çavdar, A. g. y. , s. 310.

⁵²⁸ Halkevleri Talimatnamesi, s. 4.

Temsil, 4-Spor, 5-içtimai Yardım, 6-Halk Dersaneleri ve Kurslar, 7-Kütüphane ve Neşriyat 8-Köycüler 9-Müze ve Sergi⁵²⁹.

Halkevleri'nin çalışma şubelerine verilen adlardan da anlaşıldığı gibi, bu yapılanmayla kitlelerin eğitilmesi amaçlanmaktadır. Ancak bu eğitim, yeni rejimin ilkeleri çerçevesinde yapılacaktır. Diğer deyişle Halkevleri, bu ilkelerin topluma benimsetilmesinde önemli bir iletişim işlevi yüklenecektir. Halkevleri'nin yayın organı olan Ülkü Dergisi'nin yayın hayatına başlama nedenlerini bu dergide yer alan bir yazıda açıklayan Recep Peker CHF, Halkevleri ve Ülkü ilişkisini şu sözlerle ortaya koyuyordu:

“Ülkü'nün izahlarında, teşrih ve tahlillerinde Cumhuriyet, milliyet ve inkılap fikirleri esas olacaktır. Halkevlerini kuran siyasi fırkanın ana mefhumlar üstündeki tahlilleri birçok vesilelerle açık bir halde yazılmış ve söylenmiştir. Bu izahlara devam için her fırsattan istifade edeceğiz. Birkaç taraflı dağıtıcı, bulanık fikirler “ÜLKÜ”de yer alamayacaktır”⁵³⁰.

Halkevleri Talimatnamesi'nde bu örgütlenmenin oluşum aşamasında kimi ülkelerdeki benzer örgütlenmelerin incelendiği belirtilirken Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'nın üzerinde durulması, bu ülkelerin örgütlenmelerinden etkilenildiğini ortaya koymuştur⁵³¹. Ayrıca aynı yıl içinde İsmet İnönü ve Recep Peker'in İtalya

⁵²⁹ A. g. y. , s. 6. Bir yerde Halkevi açılabilmesi için yukarda belirtilen çalışma şubelerinden en az üçünün oluşturulması yönetmelik gereğince öngörülmekteydi. Bu koşulun sağlanamadığı yörelerde Halkevi yerine Halk Odaları kurulması yoluna gidilmiştir. Halkevleri kapatıldığında, ülke çapındaki Halkevi sayısı 478'e, Halk Odası sayısı da 4322'ye ulaşmıştı. Bkz; Çavdar, A. g. y. , s. 313.

⁵³⁰ Ülkü -Halkevleri Mecmuası- (1) 1933, s. 2.

⁵³¹ Mete Tunçay, Halkevleri Talimatnamesi'nde “Sovyet örgütlerinin de örnek alındığının belirtilmeyişi dikkati çekiyor” demektedir. Bkz; Tunçay, A. g. y. , s. 321. Ülkü Dergisi'nin 3. sayısında yer alan Selim Sırrı imzalı, “İtalya'da Halk ve Gençlik Teşkilatı” başlıklı bir yazıda İtalyan faşistlerinin Sovyetlerden esinlenerek bu türden bir örgütlenmeye gittikleri vurgulanmıştır. Selim Sırrı, bu yolda İtalya'nın işinin Sovyetlerden daha zor olduğunu çünkü İtalya'nın Sovyetler gibi tek bir sınıfa değil, bütün sınıflara hizmet etmeyi amaçladığını belirtmektedir. Selim Sırrı sözlerini şöyle sürdürmektedir:“... faşistlerin başardıkları işler, meydana getirdiği eserler çok beğenilmeye layıktır. Bu büyük işin mükemmel olmasının asıl sebebini vatan sevgisi ve milli duyguların birliğinde aramak lazımdır... ”Bkz; Selim Sırrı, “İtalya'da Halk ve Gençlik Teşkilatı”, Ülkü (3) 1933, s. 241.

gezisi gerçekleşmiştir. Bu gezide Recep Bey'in Faşist Parti'ye ve yan örgütlerine ilişkin bilgi toplaması da bu etkilenmenin başka boyutlara vardığı yolundaki savlara yol açmıştır⁵³².

5. İdeoloji Arayışı

1930'lu yıllar tüm dünyada ekonominin bunalımlı dönemi olarak tarihe geçmiştir. Kapitalizmin büyük çıkmazı, piyasa ekonomisine duyulan güveni büyük ölçüde sarsarak liberal sistemlerin sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'nın olumsuz sonuçları nedeniyle İtalya'da iktidara gelen tek partiye dayalı faşist sisteme ilgi artmıştır. Almanya'da da faşizmin bir versiyonu olarak Nazizm 1933'te iktidarı elde edecektir. Diğer taraftan bu dönemde, Sovyetler Birliği'nde de Marksist Leninist temele dayanan Komünist ideolojinin egemenliği söz konusuydu.

Sözü edilen dönemde Türkiye'de CHF'nin öncülüğünde yeni bir rejim kurulmuş, geçmişe ait kurum ve yapılanmalara son verilmiştir. Siyasal ve ekonomik değişime koşut olarak 1931 Kongresi'nde eklenen devletçilik ve inkılapçılık ilkeleriyle, Parti'nin günümüze de ulaşan altı oku biçimlendirilmiştir⁵³³. CHF'nin bir takım ilkeler belirlemiş olması sistematik bir ideoloji oluşturulması anlamına gelmese de⁵³⁴ bu yoldaki eğilim ve çabaları güçlendirdiği söylenebilir. Bu yoldaki

⁵³² Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasi'nin Doğuşu -Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci-*, İstanbul, 1994, s. 82.

⁵³³ Tunaya 1931 Kongresi'ni değerlendirirken, parti ilk kez net ve kapsamlı bir doktrin ve eylem programına sahip kılınmıştır demektir. Bkz; Tunaya, a. g. y. , s. 569.

⁵³⁴ İdeolojinin varlığı konusunda ortak görüş oluşturmak için ideoloji tanımında da uzlaşmak gerekmektedir. İsmet Giritli Türk Devriminin hedefinin ulusal modernleşmeyi gerçekleştirmek olduğunu söylerken ideolojisini de ulusal "modernleşme" olarak saptamaktadır. Bkz; İsmet Giritli, *Günümüzde Atatürkçülük*, 2. Bs. , İstanbul 1991, s. 72. Yazara göre Kemalizm, çağdaşlaşma amacını güden ve bu yolda toplumun gereksinimlerini de göz ardı etmeyen "pragmatik" bir ideolojidir. Bkz; Giritli,... *Kemalist Devrim ve İdeolojisi*, s. 129, 33. Kemalizmi "çağdaşlaşma modeli" olarak adlandıran Suna Kili de "Kemalizm'in "esasları" hareketten ve olaylardan doğmuştur"(Bkz; Suna Kili, "Tarih Açısından Kemalizmin Özü ve Oluşumu", *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Simpozyumu Bildirileri*, 10-14 Aralık 1973, İstanbul, 1975, s. 23) diyerek bu ideolojinin günün koşullarına uyarlanabileceğini, bu yolla Türk modernleşmesinin ideolojisi olmayı sürdürebileceğini belirtmektedir. Kili, A. g. y. , s. 31. Bu bakış açısı ideolojinin daha geniş bir çerçeveye oturtularak yorumlanmasını elverişli kılmaktadır. Türk Devrimi'ne ilişkin çeşitli değerlendirmeler için bkz; Erol Cihan, *Türk İnkılap Tarihi Notları*, s. 60-152.

çabaların bir nedeni de, İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği'ndeki tek parti çerçevesinde biçimlenen sistemlerin belirgin bir siyasal ideolojiye sahip olmaları nedeniyle başarıya ulaştıkları düşüncesi idi.

Çevresinin ideoloji oluşturma konusundaki yoğun arzusuna karşı çıkmamış olsa da, Mustafa Kemal'in, "resmi bir ideoloji yokluğuna ilişkin kaygı" içinde bulunmadığı anlaşılmaktadır⁵³⁵. Bir yazısında, Mustafa Kemal'in ideoloji konusundaki yaklaşımına değinen Yakup Kadri, Mustafa Kemal bir gün parti ilkelerini gözden geçirirken ona "Paşam, bu her bakımdan bir İnkılap Partisidir. İnkılap Partisi ise bir doktrine dayanmadan yürüyemez" dediğini ve Mustafa Kemal'den de "O zaman donar kalırız" yanıtını aldığını söylemektedir⁵³⁶.

Şevket Süreyya da Mustafa Kemal'in siyasal bir ideoloji oluşturma kaygısı taşımadığını söylerken onun, 1931, 1935 ve 1937 Parti Kurultayları'ndaki⁵³⁷ açılış konuşmalarında Parti ilkeleri üzerinde durmamasını, ilkelere ilişkin bir sistem ve öneri geliştirmemesini bu konudaki yaklaşımının önemli bir kanıtı olarak göstermektedir⁵³⁸.

İdeoloji, genel olarak "dünyayı belli bir biçimde yorumlayan, değerlendiren simgesel yüklü inanış ve anlatım tarzı" ⁵³⁹ biçiminde tanımlandığında Türk Devrimi'nin belli bir ideolojisi olmadığını söylemek doğru olmaz. Tüm tepkilerini bir önceki dönemin din-egemen ilişki ve işleyiş biçimine yönelten Mustafa Kemal ve Cumhuriyet kadroları, yeni siyasal ve toplumsal yapılanmayı oluştururken bunu, doğal olarak bir dünya görüşü ve dönemin gerteksinimleri çerçevesinde yapıyorlardı. Bu nedenle özellikle Mustafa Kemal'in özgün, sınırları belirlenmiş bir resmi bir ideoloji yaratma kaygısı gütmemiş olması anlaşılabilir.

⁵³⁵ Preston Hughes, *Atatürkçülük ve Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci*, İstanbul, 1993, s. 68.

⁵³⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, 5. Bs. , İstanbul, 1991, s. 150.

⁵³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, yukardaki sözleriyle 1937 yılında da Parti Kurultayı'nın toplandığını belirtmektedir. Oysa, 1937 yılında bu türden bir toplantı söz konusu değildir. Bu yıl içinde Parti ilkelerinin anayasal ilkelere dönüşmesi gerçekleşmiştir.

⁵³⁸ Aydemir, A. g. y. , s. 455.

⁵³⁹ David Kettler, "İdeoloji", *Blackwell'in Çağdaş Düşünce Ansiklopedisi I (A-J)*, Çev: Bülent Peker- Nevzat Kıraç, Ankara, 1994, s. 397.

a. İdeoloji Arayışı -I- Kadro Dergisi

İdeolojilerin gözde olduğu çağda, Türkiye’de yaşanan büyük dönüşümün sistemleştirilmemiş olması, kimi çevrelerce bir eksiklik olarak algılanmaktaydı. Bu eksikliğin giderilmesine yönelik olarak, Türk devriminin ideolojik temellerini açıklamak ve yorumlamak amacıyla⁵⁴⁰ harekete geçen birkaç aydın, “Kadro” adını verdikleri dergiyle yayın hayatına girmişlerdir.

Kadro’nun hareket noktasının “İnkılap ideolojisi nedir” sorusu olduğunu belirten Şevket Süreyya, bu sorunun ilk kez 15 Ocak 1931’de Ankara Türk Ocağı’nda bir konferansta dile getirildiğini belirtmektedir. Soruyu yanıtlamaya çalışan kişi de soruyu ortaya atan konuşmacı Şevket Süreyya’dır Kadro Dergisince girişilecek olan ideolojik sistemleştirme çabasının ipuçları şu konuşmada saklıdır:

“Türk inkılabının kendisine prensip ve onu yürüteceklere şiar olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara malik olduğunu, ancak bu unsurların, inkılaba ideoloji olabilecek bir fikir sistemi etrafında terkip ve tedvin edilmiş (işlenmiş, düzenlenmiş) olmadığını belirtmeliyiz. Halbuki inkılap prensiplerinin izahı ve idraki (açıklanması, benimsenmesi) inkılabın ilk prensibidir”.⁵⁴¹

1932’den 1934 yılı sonuna değin yayımlanan Kadro Dergisi, Şevket Süreyya’nın 1932’de ilk kez basılan “İnkılap ve Kadro” adını taşıyan kitabında ele alınan konuların, sistemleştirilmeye çalışılan görüş ve ilkelerin üzerinde yoğunlaşmıştır⁵⁴². Kadro grubunun bu yolda gösterdiği çabaların temelinde yüzyılı etkileyen ulusal kurtuluş hareketleri içinde yer alan Türk devriminin başarısının, bu hareketlerin bilimsel olarak açıklanmasına bağlı olduğu görüşü yatmaktadır⁵⁴³.

⁵⁴⁰ Aydemir, A. g. y. , s. 457. Kadro Dergisi’ni çıkaranları isimleri şöyledir: Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman, Yakup Kadri Karaosmaoğlu. Şevket Süreyya ve Burhan Asaf 1927 yılına değin Türkiye Komünist Partisi üyesidirler. Burhan Asaf ta bir dönem Aydınlık Dergisi çevresinde bulunmuştur. İsmail Hüsrev de komünist hareketle ilişkilidir. 1927 tevkifatıyla komünist hareketle aralarındaki bağlantı kesilmiştir. Bkz; Ömür Sezgin, “Kadro Hareketi”, *Kadro*, 1932-C. 1(Tıpkıbasım), s. 12; Merdan Yanardağ, *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, İstanbul, 1988, s. 14.

⁵⁴¹ Aydemir, A. g. y. , s. 457, 460.

⁵⁴² Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, 2. Bs. , Ankara, 1968, s. 17.

⁵⁴³ Sezgin, “Kadro Hareketi”, s. 13.

Kadrocular, yöntem olarak tarihsel maddeciliği kullanmışlar, tarihsel gelişimin çelişkileriyle belirlendiğini savunmuşlardır. Ancak, içinde bulunulan dönemin çelişkisi, 19. yüzyıl için doğru olduğunu kabul ettikleri sınıflararası çelişki değildir. Kapitalizmin yol açtığı, bu sistemin gelişmesine yarayan sömürgeciliğin yaygınlaşması, sömürülen ve sömüren ülkeler arasında çelişki yaratmıştır. Bu durumun düzelmesi için ulusal bağımsızlık savaşını kazanmış ülkelerin, gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmaları gerekmektedir. Sözü edilen düzeye ulaşmak için de devletin öncülüğünde, sınıfsal farklılaşmaya⁵⁴⁴ neden olmayacak bir kalkınma hareketine girişilmelidir. Diğer deyişle “sınıfsız ve sanayileşmiş” ülkenin kurulmasında devlet, temel dayanak noktası olmalıdır⁵⁴⁵.

aa. Kadrocuların Faşizm, Tek Parti, Demokrasi Kavram ve Uygulamalarına İlişkin Yaklaşımları

Şevket Süreyya'nın kitabında faşizme ilişkin sert eleştiriler yer almıştır. Ekonomiye ve siyasete egemen devletin faşist devlet yapısı içinde değerlendirilemeyeceğini belirten Şevket Süreyya, “faşizm, İtalya’da olduğu gibi emperyalizmdir... Yağmacı oligarşi ile... işbirliğidir... Millet üstünde ve millet aleyhinde bir mütegalibe nizamıdır... Faşizm ne bir inkılaptır. Ne de bir milli harekettir. Bir istibdattır... derken, faşizmin bir ideolojisi bile olmadığını ekleyerek, faşizmi, “ordulaşmış bir sokak hareketi” biçiminde tanımlamaktadır⁵⁴⁶.

Burhan Asaf Belge de Kadro’da yayımlanan bir yazısında Kemalizm’in, Faşizm’in genç bir kopyası olduğunu yazan Ettore Rossi’yi eleştirerek bu iki sistem arasındaki farkları vurguluyordu. Burhan Asaf, Türk Devrimi’nin yalnızca bir savaş sonrası hareket olması nedeniyle, diğer rejimlerle ortak bazı noktaları bulunabileceğini belirtiyordu. Burhan Asaf’a göre, Faşizm İtalya’yı yarı-

⁵⁴⁴ Yanardağ, Kadrocuların azgelişmişlik ve sınıflaşmay konusundaki görüşlerinin temel nedenine ilişkin yaygın kanıyı şöyle özetliyor: “Ulusal kurtuluş hareketlerinin sınıf mücadelelerinden bağımsız olduğunu kanıtlayabilmek için, kestirmeci bir tutumla sömürge ve yarı sömürge ülkelerde sınıfların olmadığını öne sürmüşlerdir”. Bkz; Yanardağ, A. g. y. , s. 138.

⁵⁴⁵ A. g. y. , s. 14-20.

⁵⁴⁶ Aydemir, İnkılap ve... , s. 204-205. Süreyya, bu arada faşizmin ulusal kurtuluş hareketleri ve bu hareketler içinde sistemleştirdiği Türk Devrimi’yle hiç bir benzerliği olmadığını da belirtiyor.

Kapitalizm'in yarattığı sınıf çelişkisinden kurtarma hareketidir. Oysa, Türk Devrimi, işe sınıflaşmamış bir yapıyla başladığı için, bu durumun oluşmasını engelleyecek önlemler almaktadır, bu önlemler de kendini üretim araçlarının devlete tahsisi ve planlı devletçilik biçiminde kendini göstermektedir. Faşizm, sömürgecidir. İç ekonomide devletçi olsa da dış ekonomide liberaldir. Oysa Kemalizm, sömürgecilğe karşı tepkisel bir hareket olara içte ve dışta devletçidir. Ayrıca, Faşizm yarı-kapitalist bünyelere uygundur⁵⁴⁷.

Kadrocular, yukarda örneklendiği gibi, Faşizm'i eleştirmişler ve Türk Devrimi'ne benzetilmesine karşı çıkmışlardır. Buna karşılık Faşizm ve Komünizm dışında bir üçüncü yol arayışında Marksizm etkisi⁵⁴⁸ görüldüğü gibi, faşizmin kimi uygulamalarından da etkilenmediklerini söylemek doğru olmaz.⁵⁴⁹ Yakup Kadri, ilkin Kadro'nun 6. sayısında yayımladığı "Ankara, Moskova, Roma" adını taşıyan sürekli yazılarında, başkentleriyle vurguladığı bu ülkelerin sistem ve uygulamalarından söz ederken, Faşizm ve Komünizm'in kitlelerin inanç ve güvenine dayandığını, Rusya'da uygulanacak olan beş yıllık planın başarısının kaynağında da kollektif ilginin yattığını belirtiyordu⁵⁵⁰. Yakup Kadri'nin bu ülkelerde ilgisini çeken özelliklerden birinin disiplin olduğu şu sözlerinden de ortaya çıkıyordu: "... Bence Soviyet idaresi bir hafiye teşkilatı tutmak ihtiyacında değildir. Bahsettiğim bu hava Rus inkılabı lehine kontrol vazifesini pek ala görebilir.

⁵⁴⁷ Burhan Asaf, "Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Hareketi", *Kadro*, I (8) 1932, s. 36-39.

⁵⁴⁸ Çetin Yetkin, Kadrocular'ın sosyalizmden çok faşizmden etkilendiklerini söylemektedir. (Bkz; Bkz; Yetkin, A. g. y. , s. 125). Taner Timur, Milli Rehberlik Formu kavramıyla doktriner olmayan otoriter sistemi ideolojileştirme çabalarının faşist bir eğilim olarak görüldüğünü, ancak bunun yanlış olduğunu belirtmektedir. (Bkz; Timur, *Türk Devrimi...* , s. 169-170). Kemal Karpat'a göre, Kadrocular'ın kuramı, devletçiliği açıklamak amacıyla Marksizm'i totaliter devlet kavramıyla birleştiren yapay bir kuramdır. (Bkz; Karpat, A. g. y. , s. 66).

⁵⁴⁹ Daha Kadro'nun yayın hayatını sürdürdüğü bir dönemde, Peyami Safa, Cumhuriyet gazetesinde Kadrocuları "Türk faşistleri" olarak niteliyordu. Bu nitelemeyi yaparken Kadrocuların Marksizm'den etkilenmediklerini ima etmek istemiyordu. Bkz; Peyami Safa, "İnkılabımızın İdeolojisi", *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1933.

Kadro'nun savunduğu düşüncelerin Marksist kökenli olduğunu söyleyerek eleştiren diğer yazarlar arasında Hüseyin Cahit, Ahmet Ağaoğlu ve Mahmut Soydan bulunuyordu. Dönemin basınındaki Kadro tartışmaları için bkz; Korkmaz Alemdar, "Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi ile İlgili Bazı Görüşler" *Kadro*, 1932-C. 1. , (Tıpkıbasım), s. 21-40.

⁵⁵⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Ankara, Moskova, Roma", *Kadro*, I (12)1932, s. 33-34.

Rus inkılapçıları hiç bir şey yapmamış olsalar bile kendilerine mahsus, muayyen bir inkılap iklimi vücade getirmiş olmakla övünebilirler... ”⁵⁵¹.

Kadro’da demokrasi eleştirileri de yer almaktaydı. Burhan Asaf’ın bir yazısında demokrasiye, “kapitalizmin bir kılıfı” olarak kendini gösterdiği için karşı çıkılıyordu. Bu arada hasta olanın demokrasi değil kapitalizm olduğu vurgulanırken, demokrasinin hasta gibi gözükmesinin nedeninin bünyedeki arızanın demokrasiye yansması olduğu belirtiliyordu⁵⁵².

Dönemin Türkiye’sinde öncü ve dar kadro olmadan, devrimin başarılı olamayacağını savunan bu hareketin sözcülerinden Şevket Süreyya’nın seçkinci ve otoriter yaklaşımlı kadro tanımı bir anlamda Kadrocuların üstlendiği misyonu ifade etmektedir: “... Kadro, bir milli kurtuluş hareketinin, bir milli inkılabın kumanda heyetidir. Onun, azlık, fakat şuurlu öncüsü ve yöneticisidir. İnkılabın tek ve idealist partisi, onun tek ve idealist lideri etrafında toplanan KADRO’dur”⁵⁵³.

Türk Devrimi’nin sistematik açıklamasını yaparak bir ideolojik eksikliği gidermek ve hareketi başarılı kılma savıyla yola çıkan aydın kadrosunun, özellikle devletçilik konusundaki görüşlerinden bir başka kadro rahatsızlık duymuş, Kadro Dergisi’nin yayın hayatı böylelikle son bulmuştur⁵⁵⁴.

b. İdeoloji Arayışı -II- Falih Rıfki

1930’lu yıllarda Avrupa’nın pekçok ülkesinde geçerliliğini yitiren liberal ve demokratik sistemler bu süreçte bir ölçüde Kemalist rejimin ilgi alanından çıkmış gözüküyordu. Türkiye’de Türk Devrimi önderinin adıyla anılmaya başlayan, sistemin çözümlenmesine yönelik çalışmalar da yoğunlaşmaktaydı. Belirtmek

⁵⁵¹ A. g. y. , I (9) 1932, s. 38.

⁵⁵² Burhan Asaf, “Rejimler Nasıl Niçin Değişiyor”, *Kadro*, I (12)1932, s. 28.

⁵⁵³ Aydemir, *İnkılap ve...* , s. 259.

⁵⁵⁴ Yakup Kadri, “resmi şahsiyetlerin” Kadro dergisinden rahatsız olduklarını, Parti Genel Sekreteri Recep Bey’in daha dergiyi çıkarmaya başladıkları sırada kendisine “Parti namına neşriyatta bulunma hakkını kimden alıyorsunuz. Bir fikir mecmuası çıkarmak lazım gelirse onu ancak biz çıkarırız ve zaten çıkarmak üzereyiz de” diye çıktığını anlatmaktadır. Kadro’nun kapanış öyküsü için bkz; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, 2. Bs. , Ankara, 1967, s. 5-28.

gerekir ki, fiili bir tek parti sistemiyle yönetilen Türkiye için dönemin yaygın tek partili sistemleri örnek oluşturacaktır⁵⁵⁵. Bir önceki başlık altında incelenen Kadro hareketi, sistemin ideolojisini yapma savıyla ortaya çıkmıştı. Bu arada her zaman Mustafa Kemal'in yakınında bulunan Falih Rıfkı, devrimin başarıya ulaşması için hangi yöntemlerin kullanılması gerektiği konusunda kişisel bir çaba içine girecektir.

Henüz 1930'lu yılların başında Sovyetler Birliği'ne giden Falih Rıfkı, döndükten sonra bu ülkede gördüklerinden etkilenmiş olarak Türkiye'de bundan sonra yapılması gerekenleri şöyle sıralıyordu: 1. Türkiye'nin iktisat ve inşaa planını yapmak 2. İnkılap fırkasını komünist ve faşist, yani eski bir nizamdan yeni bir nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek alarak kurmak 3. Bürokrasi yerine ihtilalci metotlar almak 4. Hiç durmaksızın büyük yığının terbiyesine geçmek⁵⁵⁶.

Falih Rıfkı, daha sonra Faşist İtalya'nın başkenti Roma'ya gidecek burada gördüklerinden de yoğun biçimde etkilenecektir. İncelemeleri ve gözlemleri sonunda edindiği bakış açısı Falih Rıfkı'ya "faşizm bir ahlak hareketidir"⁵⁵⁷ dedirtecektir. Faşizmde Falih Rıfkı'yı çeken bir diğer özellik de disiplindir. "Faşizmin bir otorite doktrini" olduğunu söyleyen yazar, "bizde zaferi yapmış olanların devlet ve hükümet idaresini elden bırakmamış olmalarına hak verdiren kıymetli bir misaldir"⁵⁵⁸ diyordu.

Falih Rıfkı Sovyet ve İtalyan rejimlerine yaptığı övgülere karşın Türkiye'de rejimin komünist ya da faşist olmadığını, bu ülkelerdeki "ihtilalci terbiye ve inkişaf metotlarına" yakınlık duyulduğunu⁵⁵⁹ belirtmektedir. Yazar, bu üç rejimi birbirlerine yakınlaştıran en önemli özellikleri, politikalarının, halkın refahını ve tek sınıflı ya da sınıfsız topluma ulaşma hedefini öngörmesinde⁵⁶⁰ bulmaktadır.

⁵⁵⁵ Feroz Ahmad, tek partili rejimlerden özellikle İtalya'nın Türkiye için çekici bir örnek oluşturduğunu, ancak ulusal mücadele sırasında yakın ilişkiye girilen Bolşeviklere de sempati duyulduğunu belirtiyor. Bkz; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, 1995, s. 91.

⁵⁵⁶ Falih Rıfkı Atay, *Yeni Rusya*, Ankara, 1931, s. 172.

⁵⁵⁷ Falih Rıfkı Atay, *Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makidonya*, Yer ve Tarih Belirtilmemiş, s. 25.

⁵⁵⁸ A. g. y. , s. 12, 9.

⁵⁵⁹ A. g. y. , s. 45.

⁵⁶⁰ Falih Rıfkı Atay, *Moskova-Roma*, Basıldığı Yer Belirtilmemiş, 1932, s. 16.

Falih Rıfki'nın, sözü edilen yayınları yaptığı süreçte, sıcak ilişki içinde bulunduğu Kadrocular da yayınlarını sürdürmektedir⁵⁶¹. Falih Rıfki, Moskova-Roma adlı kitabını yayımladığı sırada Kadro yazarlarından Yakup Kadri de Ankara-Moskova-Roma adlı dizi yazısını bu dergide yayımlamaktadır.

6. İdeoloji Aktarımında Yeni Bir Boyut- İnkılap Tarihi Dersleri ve Devlet Adamı Hocalar

Kadro Dergisi üç yıllık bir yayın hayatından sonra yönetimce tasfiye edilmesine karşın, yöneticilerin arayışı son bulmamış tersine artmıştır. Çünkü Kemalist yönetim, sistemi ideolojik temellere oturtma yönündeki kararını güçlendirmiştir. Yaşanan dönüşümün geçirdiği evrelerin, bu yolda belirlenen ilkelerin, toplumca benimsenmesi ve kalıcılığının sağlanması için 1932 yılında Halkevleri kanalıyla başlayan ideolojik eğitim ve aktarım süreci 1934 yılında yeni bir boyut kazandı.

1934 yılından başlayarak üniversitelerde zorunlu olarak okutulması öngörülen “İnkılap Tarihi Dersleri” devrimin genç kuşaklara benimsetilmesi ve devrimci ruhun ayakta tutulmasını sağlayacak bir yöntem olarak görülüyordu. İnkılap Tarihi Derslerinin ilk hocaları İsmet İnönü, Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, gibi bu dönüşüme katkıda bulunmuş ve hala devlet ve parti kademelerindeki görevleriyle katkılarını sürdürmekte olan kişilerdi. Sözü edilen bu kişilerin değerlendirmeleri ve özellikle bu değerlendirmelerdeki ortak noktalara bu başlık altında kısaca değinmek gerekmektedir. Bu kısa değinme, İnkılap Tarihi hocaları aracılığıyla Kemalist yönetimin ideolojik yaklaşımı konusunda belirgin bir fikir edinilebilir mi sorusunu da bir ölçüde yanıtlayacaktır.

a. İsmet İnönü ve İlk Ders

Üniversitelerde ilk İnkılap Tarihi derslerini veren devlet adamlarından olan İsmet İnönü'nün Türk Devrimi yorumu, dönemin Başbakanı olması açısından da

⁵⁶¹ Falih Rıfki'nın Moskova-Roma adlı kitabı yayımlandıktan sonra Kadro dergisinde Şevket Süreyya tarafından bu kitapla ilgili olarak yazılmış övgülerle dolu bir yazı da Kadrocularla Falih Rıfki arasındaki görüş benzerliklerini ortaya koymaktadır. Bkz; Şevket Süreyya, “Falih Rıfki ve Son Eseri”, *Kadro*, 1(8) 1932, s. 43-47.

önemlidir. Ankara'da İnkılap Tarihi Kürsüsü'nün kuruluşu nedeniyle verdiği ilk derste İnönü, sonraki süreçte de sık sık vurgulanacak olan Türk Devrimi'nin benzersiz olduğu yolundaki savı işliyordu. Sözü edilen açılış dersi süresince Türk Devrimi'nin özelliklerini anlatan İnönü'nün bu konudaki yorumu özetle şöyledir:

- Türk Devrimi'nin temelinde hiçbir dogma yer almaz. Bu özelliği onun, eski muhafazakar rejimlere olduğu kadar belirli bir çerçevedeki yeni sav ve rejimlere de üstünlüğünü vurgular.

- Devrim sürecinde bir takım ilkeleri ilk anda ifade ve ilan ederek hayata geçiren yöntem yerine, milli ülküyü ve büyük ana hatları gözönünde tutan yöntem geçerli olmuştur. (Bununla bağlantılı olarak) Devrimin doğal seyrinin öğrenilmesi ve izlenen sisteme ilişkin bir yargıya varılması gerekli görülmüş, yargı ve ilkelerin yaşam alanından, uygulama alanından gereklilikler çerçevesinde çıkarılması yararlı bulunmuştur.

-Türk Devrimi'nin hedefi milli kurtuluş ve yükseliş olduğundan kütlenin iktisadi gereksinimlerinin sağlanması esastır. Çünkü bireylerin iktisaden kuvvetli ve verimli olmasına dayanan toplum kudreti aramak (Türkiye için) uzun zamanı gerektirir⁵⁶².

Konuşmasının yukardaki özetinden de anlaşıldığı gibi İnönü'nün vurgusu Türk Devrimi ilkelerinin zamanın gereksinimleri çerçevesinde oluştuğu, diğer deyişle pragmatik özelliklere sahip oldukları yönündedir.

İnönü'nün bu yaklaşımı, bundan sonraki süreçte söylem düzeyinde de olsa geçerliliğini koruyacaktır. Gene bu derste ifade edilen Türk Devrimi'nin özgünlüğü tezi, Kemalizm'in diğer rejimlerle karşılaştırılması eğilimini yoğunlaştıracaktır.

b. Recep Peker ve İnkılap Dersleri

İlk İnkılap Tarihi derslerini veren devlet adamlarından biri olan dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker, Türk Devrimi'ni yorumlarken “biz bize benzeriz” söyleminden hareket ediyordu. 1935 yılı CHP Kurultayı'nın da sağladığı

⁵⁶² Aydın Tarihi, (4) 1934, s. 35-37.

olanakla parti içinde daha da güçlenecek olan konumuyla Peker, Türk Devrimi'ni sistemleştirme çabasını yoğunlaştıracaktır.

Bu çalışmanın 4. CHP Kurultayı'na ayrılan bölümünde görüşlerine geniş çapta yer verilecek olan Peker, İnkılap Tarihi derslerinde bir ölçüde karşılaştırmalı bir yöntem izlemiş ve kendi deyimiyle “Türk İnkılabının iyi anlaşılabilmesi için” gene İnkılap olarak nitelediği Avrupa'daki tarihsel dönüşümleri eleştirel bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu dönüşümlerle oluşan yönetim biçimleri ve kurumlar da Peker'in ilgi alanındadır.

Peker, İnkılapları hürriyet (halk inkılabı) ve sınıf inkılabı olarak ikiye ayırmakta⁵⁶³ ve bu yöndeki uygulamalara değinmektedir. Hürriyet İnkılabını, “dünyanın karanlık devirlerden aydınlık devire çıkışı esnasında halkın, kendilerini idare edenlere ve bu idareyi suistimal eyleyenlere karşı ayaklanması” biçiminde tanımlayan Peker, tarihsel süreçte bu inkılabın bir takım zaafiyetlere uğradığını belirtmektedir. Peker, Hürriyet İnkılabı'nın yansıması olarak gördüğü parlamenter yapıda oluşan çok partili sistemin, parti ve sınıf çıkarlarını öne çıkararak ulusların gelişmesine engel olduğunu⁵⁶⁴, gene Hürriyet İnkılabı sonucunda kurulduğunu belirttiği liberal devlet tipinin de devlet işlerini yürütemeyecek kadar bozulduğunu⁵⁶⁵ belirtmektedir.

Peker'e göre inkılapların taklit edilmesi her zaman ve mekanda olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Diğer deyişle sistemlerin yozlaşmasında en büyük etken koşullar gözetilmeden bir diğer sistemin kopya edilmesidir Peker, Hürriyet ve Sınıf İnkılabının taklit edilmesi gibi, otoriter devlet kurma düşüncesinin de kopya edilmeye başlandığını söylerken Sezarizm (Peker, faşizm için “20. Yüzyılda Sezarizm'in dirilişi” deyimini kullanmıştır ⁵⁶⁶) olarak nitelendirdiği; ulusa ait tüm değerlerin körletilerek tek şef yönetiminin söz konusu olduğu, benzer nitelikte yeni rejimlerin türediğini belirtiyor. Bu rejimlerin övgüsünün Türkiye'de de

⁵⁶³ Recep Peker, İnkılap Dersleri, 4. Bs. , İstanbul, 1984, s. 25.

⁵⁶⁴ A. g. y. , s. 28.

⁵⁶⁵ A. g. y. , s. 60.

⁵⁶⁶ A. g. y. , s. 50.

kimilerince yapıldığını belirten Peker, ⁵⁶⁷ “bizim, bizde doğan ve bizden olan yaşama ve siyasal yollarımız vardır” ⁵⁶⁸ söylemiyle bu yaklaşımı reddediyor. Sınıf ihtilalini de (inkılabı) “ulusun içerisinde herhangi bir sınıf ve meslek farkı gözeterek birini ötekine kırdırmak bizim prensiplerimize uymaz”⁵⁶⁹ diyerek reddetmektedir.

Türk Devrimi çözümlemesinde de İnkılap ve İstiklal gibi birlikte kazanılması güç olan iki değere ulaşmak “Türk İnkılabı’na mahsus bir yükseklik, bir değer, bir üstünlüktür”⁵⁷⁰ diyen Peker, Türk Devrimi’yle kurulan ulusal devletin, dönemin koşulları için en uygun devlet biçimi olduğunu, her şeyin uluslaştığı bu süreçte partinin de uluslaşması gerektiğini ve ulusal bir partili yönetimin başarılı olacağını⁵⁷¹ belirtmiştir.

1930’lu yıllarda Türkiye’nin siyasal yaşamında önemli rollerden birini üstlenen Peker’in ideolojik yaklaşımını tümüyle anlamak için İnkılap Dersleri’ni ele almak yeterli değildir. Bu nedenle Peker’in görüşlerine yeri geldikçe değinilmeye devam edilecektir.

c. Mahmut Esat Bozkurt ve Atatürk İhtilali

Üniversitelerde İnkılap Tarihi derslerini veren bir diğer devlet adamı da Mahmut Esat Bozkurt’tur. Bozkurt, kendisini “Komünist değilim Türk milliyetçisi”yim biçiminde tanımlamasına ve günün birinde Türk birliğinin gerçekleşeceği yolundaki düşünce ve duygusunu⁵⁷² ifade etmesine karşın Marks ve Engels’in görüşlerine değer verdiği, yazdıklarından anlaşılmaktadır. Bozkurt’a

⁵⁶⁷ Peker, İnkılap Tarihi derslerinde otoriter rejimlerin moda olduğunu söyleyip bunu eleştirmesine karşın kendisinin de, söylem düzeyinde redetmiş olsa da bu akımın etkisinde kalmadığını söylemek güçtür. Bir örnek vermek gerekirse, 16 Mart 1934 tarihinde Volkischer Beobachter adlı bir Alman gazetesine verdiği demeç böylesine bir etkinin varlığını çağrıştırmaktadır. Peker, bu demecinde şöyle diyordu: “... Bir hayli zaman evvel Hitler’i Münih’te dinlemiştim ve hayranı olmuştum. O zamandan beri sükunetle ve şaşkınlıktan uzak olarak yoluna devam etti ve gene sükunetle, şaşkınlıktan uzak olarak günün birinde meşru bir şekilde Reich’te iktidarı eline aldı...” Bkz; *Aydın Tarihi*, (4) 1934, s. 108.

⁵⁶⁸ A. g. y. , s. 53.

⁵⁶⁹ A. g. y. , s. 55.

⁵⁷⁰ A. g. y. , s. 21.

⁵⁷¹ A. g. y. , s. 68.

⁵⁷² Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, 3. Bs. , İstanbul, 1995, s. 142.

göre, insana mutlak eşitlik sözü veren komünizm, temelde iyi olmayan insan doğasına uygun olsaydı, sömürü kalkar ve yeryüzü mutlak bir barışa kavuşurdu⁵⁷³. Bozkurt'a göre, Marks'ın görüşlerinden, bilimsel analizlerinden, yöntemlerinden yararlanmak gerekir⁵⁷⁴. Engels'e gönderme yaptığı bir yazısında Bozkurt, "... tarihin yürüyüşünde işe değer payını vermeyen devletin sonu Engels'in dediği gibi olacaktır... "diyordu. İşin egemenliğinin demokrasinin üstünlüğü olarak görüldüğünü belirten Bozkurt, demokrasiyle ulusçuluğu da aynı potada ele alarak "modern ulusçuluğun ulusal iş ve işçilerin hakk(ı) ile payları (y)le" ölçülmesi gerektiğini⁵⁷⁵ söylemektedir.

M. Esat Bozkurt, Kemalizm'le Komünizm, Nazizm ve Faşizm arasındaki farklılık ve benzerlikleri vurgularken, tüm bu rejimlerin diktatörlük temeline oturduğunu, Komünizmde biçim değiştirmekle beraber hepsinin emperyalist nitelik taşıdığını söylemektedir. Nazi rejiminin ırkçılığı, faşizmin korporatif yapısı, Sovyet rejiminin özel mülkiyet karşıtı politikası Kemalist rejimle bunlar arasındaki diğer farklılıkları oluşturur. Bozkurt'a göre Kemalizm'le Faşizm arasında benzerlik yoktur, Komünizm'le cumhuriyetçilik, Nazizm'le de devlet sosyalizmi konusunda benzerlik söz konusudur⁵⁷⁶.

VII. Parti-Devlet Kaynaşması Süreci

1. CHP Kurultayı Öncesinde Seçimler

a. 1935 Yılı Seçimleri (Bağımsızlar ve Kadınlar)

1935 yılına gelindiğinde CHF, ülkenin tek partisi olarak varlığını sürdürüyordu. Ülkede çıkarları çelişen sınıfların olmadığı gerekçesiyle başka partilerin varlığına da gerek olmadığı tezi, iktidara yakın çevrelerce yoğun olarak işlenmekteydi. Bu koşullarda TBMM seçimlerinin yenilenmesi gündeme gelmiş, seçim hazırlıklarına girişilmiştir.

⁵⁷³ A. g. y. , s. 230.

⁵⁷⁴ A. g. y. , s. 142.

⁵⁷⁵ Mahmut Esat Bozkurt, "Ulusçuluk Prensipleri ve İş Hakkı", Tan, 19 Haziran 1935. *Ayın Tarihi*, (19), 1935, s. 35-37.

⁵⁷⁶ Bozkurt, *Atatürk...* , s. 227-229.

Atatürk'ün seçimler öncesinde yayımladığı seçmenlere yönelik bildiride, Parti Genel Başkanlık Divanı'nın, yeni Meclis'te de "müstakil" üyelerin bulunması için Parti aday listesinde 16 kişilik boş yer bırakılması yönünde karar aldığını açıklıyor, müstakil milletvekilliğinin anlamını vurguluyordu: "... Cumhuriyetçi ve Milliyetçi olmakla beraber fırkamız programından başka bir programla ve fırkallı olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkitler ve söyleyecekleri mütalaalarla milli çalışmanın kuvvetleneceğini düşünüyoruz..." ⁵⁷⁷

Mustafa Kemal'e göre müstakil milletvekilliği, bir ölçüde muhalefetin yerini doldurmayı amaçlıyordu. Ancak bu konuda İsmet İnönü ve Recep Peker'in onunla aynı görüşte olmadıklarını, Atatürk'ün bir önceki dönemde de bağımsız olarak Meclis'te bulunmuş olan iki milletvekilinin yeniden aday gösterilmelerini önermesi üzerine özellikle Recep Bey'in büyük tepki gösterdiği Hasan Rıza Soyak tarafından dile getiriliyor. Recep Bey, Atatürk'ün önerdiği adaylardan Sırrı Bey'i geçmiş dönemde muhalefet yaptığı gerekçesiyle istemiyordu. Atatürk'ün yanıtıysa, muhalefetin gerekli olduğu yönündeydi. Bağımsızların Meclis'te yer almalarının bir oyun olmadığını, konuşma ve eleştirinin doğal olduğunu söyleyen Atatürk, konuşmasını Recep Bey'e şu soruyu sorarak bitiriyordu: "... Yoksa kendinizden emin değil misiniz, icraatınızda müdafaa edemeyeceğiniz noktalar mı var?" ⁵⁷⁸

Atatürk'ün, seçim bildirisine de yansıyan bu yaklaşımı, Parti yönetiminden rahatsız olan Ahmet Ağaoğlu'nu da cesaretlendirecek ve bir yazısına yansıyacaktı: "... Atatürk ve arkasındaki fırka tenkidin açılmak ve kuvvetleşmek olduğunu bütün memlekete ve *bilhassa arkasındaki fırkaya* hatırlatıyor..." ⁵⁷⁹

8 Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimlerde 399 milletvekili seçildi. Meclise giren bağımsız aday sayısı 13'tü. Bu seçimlerin dikkat çekici bir yanı da Rum, Ermeni ve Yahudi ⁵⁸⁰ toplumlarına mesup dört kişinin bağımsız milletvekilleri

⁵⁷⁷ Ayın Tarihi, (15) 1935, s. 14.

⁵⁷⁸ Soyak; A. g. y. , C. I. , s. 44-45.

⁵⁷⁹ Ahmet Ağaoğlu, "Önderin Beyannamesi", Cumhuriyet, 4 Şubat 1935.

⁵⁸⁰ Bağımsızlar içinde yer alan azınlıklara mensup milletvekillerinin adları şöyle: Dr. Taptas, Dr. Abravya ve Keresteciyan ve Berk Türker.

arasında yer almasıydı. Ayrıca CHF milletvekilleri arasında 17 kadın bulunmaktaydı. Bir önceki dönemde kadınlara verilen siyasal haklar gereğince kadınların Meclis'e girmesi, dış basında da büyük yankı uyandırmaktaydı. Kadınların bu tarihten sonra hiçbir Meclis oluşumunda ulaşamadıkları %4'lük temsil oranı⁵⁸¹, kadınlara sağlanan siyasal hakların başarıyla uygulamaya geçirildiği yolunda bir izlenim uyandırma çabası olduğu kadar, Cumhuriyet kadrolarının kadınlara ilişkin yaklaşımının da bir belirtisidir. Diğer taraftan 1935 yılının Nisan ayında toplanacak olan Uluslararası Kadın Birliği Kongresi'nin de bu yönelimde etkisi olduğu söylenebilir.

1935 yılı seçimlerinden sonra dernekler konusunda daha katı bir tutum içine giren CHF, Mason Derneği'yle birlikte, Uluslararası Kadın Birliği Kongresi'ne de katılmış olan Türk Kadınlar Birliği'ni kapattırmıştır. Bu derneklerin, amaçları farklı olsa da, daha siyasete eğilimli oluşumlar olarak görülmeleri, yönetimin, , “bütün güçlerin birarada toplanması” söylemini bir kez daha uygulamaya geçirmelerine yol açmıştır. 10 Mayıs 1935'te toplanan Kadınlar Birliği'nin kendini kapatma yönünde aldığı kararın gerekçesi ilginçti: “... Artık kadınlar bütün haklarına kavuştu. Teşkilatı Esasiye Kanunumuz artık bu yolda çalışacak birliğin devamına lüzum bırakmamış ve kadınlarımızın ayrıca bir teşekkül halinde çalışmasına sebep kalmamıştır... ”⁵⁸².

2. CHP Kurultayı (9-16 Mayıs 1935)

a. Recep Peker'in Radyo Konuşması

Kurultay'daki tartışmalara yer vermeden önce CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 8 Mayıs 1935 tarihinde radyoda yayınlanan konuşmasına değinmek gerekmektedir. Bu konuşma CHP'nin Kurultay'a sunacağı program değişikliklerine ilişkin gerekçenin topluma yansıtılması açısından önemlidir. Peker, konuşmasında,

⁵⁸¹ Meclislerdeki kadın milletvekillerinin oranı için bkz; Ahmet Taner Kışlalı, “Parlamento'nun Yapısal evriminde Eğitim, Yaş, Cinsiyet Boyutları”, *Türk Parlamentoculuğu'nun İlk Yüzyılı 1876-1976*, Haz: Siyasi İlimler Derneği, Ankara, s. 170.

⁵⁸² Türk Kadınlar Birliği Başkanı Latife Bekir'in son toplantıda yaptığı konuşma. *Ayın Tarihi*, (18) 1935, s. 12.

grev ve lokavtın yasaklanacağını, işçi işveren uzlaşması konusunda devletin hakemliğine gidileceğini söylüyor ancak bu düzenlemenin “korporatizm” demek olmadığını da belirtiyordu. Peker’e göre Parti’nin ulusçuluk ve halkçılık anlayışı, zaten korporatist yaklaşımın uygulanmasına elvermiyordu. Parti, düzen ve birlik düşmanı *klasik demokrasiyi reddetmekte*,⁵⁸³ buna karşın *disiplinli* bir beraberliği⁵⁸⁴ önemsemektedir. Bu disiplin içinde yer alması gereken kesimlerden biri olarak gençlik, “sıralı ve saygılı bir disiplin” içinde bulunacak ve örgütlendirilecektir⁵⁸⁵.

b. Program-1931 Yılı CHF Programına Ekler-

1935 yılındaki 4. CHP Kurultayı’ndaki⁵⁸⁶ dikkat çekici gelişmelerden biri CHP’nin “devlet partisi “ olarak nitelendirilmesi, tüzük ve programda yapılan değişikliklerin de bu niteleme çerçevesinde gerçekleştirilmesidir. CHP’nin otoriter eğilimlerini sakınmadan yansıttığı program ve tüzüğün benimsendiği Kurultay’da “otorite”, “sıkı disiplin”, “parti hükümeti” kavramları kullanılmış, ilkelerin açıklaması yapılırken özellikle devletçilik ve halkçılık üzerinde durulmuştur.

4. CHP Kurultayı’nda benimsenen ve bir öncekinden daha kapsayıcı olan program, “Giriş” bölümü dışında 8 ayrı bölümden oluşmaktadır. Programın “Giriş” bölümünde yer alan ifadeyle Kemalizm kavramının ilk kez bir Kurultay belgesine girdiği göze çarpmaktadır. “Partinin güttüğü bütün bu esaslar Kemalizm prensipleridir”⁵⁸⁷ ifadesi, parti ilkelerinin, 1930’lu yıllarda sıkça kullanılan Kemalizm kavramı altında ideolojiye dönüştürülme çabalarının bir yansıması olmuştur.

1935 CHP programının niteliğini vurgulamak için, programın, bir öncekinden farklı diğer noktalarına da sırasıyla değinmek gerekmektedir. “Esaslar” olarak

⁵⁸³ Klasik demokrasiyi reddettiği konuşmasında Peker, bir çelişkiye düşmekte, Parti’nin uyguladığı dilek sistemiyle *demokratik bir katılımı* gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir.

⁵⁸⁴ Peker, özgürlüğün de disiplin çerçevesinde olması gerektiğini daha 1933’te yazdığı bir yazıda savunuyordu. Bkz; Recep Peker, “Disiplinli Hürriyet”, *Ülkü*, I (3) 1933.

⁵⁸⁵ Bkz; CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in Söylevleri, Ankara, 1935, s. 4-11. Peker’in 8 Mayıs’taki radyo konuşmasında açıkladığı parti programı, bir gün sonra başlayan CHP Kurultayı’nda tartışılmış ve benimsenmiştir.

⁵⁸⁶ 1935 yılında Fırka yerine Parti sözcüğü, Kongre yerine de Kurultay sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır.

⁵⁸⁷ CHP Program, Ankara, 1935, s. 2.

nitelendirilen Birinci Bölümün “Kamusal Haklar” alt başlığında; ferdi ve sosyal özgürlük, eşitlik, dokunulmazlık ve mülkiyet haklarının partinin esasları olduğu belirtilirken “bu haklar devletin varlık ve otorite sınırı ile burçlanmıştır” deniliyordu. Aynı bölümün C fıkrasında, bir önceki programda amaç olarak vurgulanan tek dereceli seçimden söz edilmediği dikkati çekmektedir⁵⁸⁸. CHP’nin Ana Vasıflarını içeren İkinci Bölümde, ilkeler daha önceki programdaki gibi sıralanmış, devletçilik ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Üçüncü Bölümün “Ekonomi” başlığında yer alan 14. Madde’de grev ve lokavtın yasaklanacağı, İş Yasasıyla da uzlaşmazlıkların devletin hakemliğiyle çözüleceği belirtilmektedir.⁵⁸⁹ Aynı bölümün 34. Maddesi’nde de topraksız çiftçinin topraklandırılması için yasal düzenlemeler öngörülmektedir⁵⁹⁰. Ulusal Eğitim başlıklı 5. Bölümün 50. Maddesi, Türk gençliğinin “her zorlu işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin etkisi altında çalıştırılacağı”nı vurgulanmaktadır⁵⁹¹. İç, Tüzel ve Dış Siyasa başlıklı bölümün 66. Maddesi’nde de cins ve sınıf temelinden hareket eden derneklerin kurulmasına izin verilmeyeceği belirtilmektedir⁵⁹².

c. Tüzük

4. CHP Kurultayı’nda benimsenen Tüzük, 3. Kongre’de benimsenmiş olan Tüzük’ten çok farklı değildir. Farklılıklar yalnızca birkaç maddede kendini göstermektedir. Bu maddelerde de programda olduğu gibi, otoritesini sağlamlaştırma çabasındaki bir CHP’nin varlığı göze çarpmaktadır.

Tüzüğün Esaslar bölümünün 8. Maddesi, Parti’nin vasıflarını simgeleyen altı oklu bayrağı,⁵⁹³ rozeti ve marşı olduğuna ilişkindir. Böylece Parti ideolojisinin

⁵⁸⁸ A. g. y. , s. 5.

⁵⁸⁹ A. g. y. , s. 18-19.

⁵⁹⁰ A. g. y. , s. 29-30.

⁵⁹¹ A. g. y. , s. 42.

⁵⁹² A. g. y. , s. 50.

⁵⁹³ Oğuz Ünal, Eski Türkler’de “ok”un devleti, hakimiyeti ve birliğe daveti simgeleyen bir hukuki simge olduğunu belirterek, İtalyan Ulusal Faşist Partisi’nin simgesi olan ve siyasi birlik ve otorite anlamında kullanılan “Fasces”le “ok” arasında bağlantı kurmaktadır. Bkz, Ünal, A. g. y. , s. 78-79.

kendini ifade edebilmesinin bir başka yöntemi olan simgesel öğelerin kullanılması söz konusu oluyordu.

İllerde Kongreler başlıklı Dördüncü Bölümün 64. Maddesi'nde; il, ilçe ve nahiye kongrelerine en yüksek idare amirinin çağrılacağı, bunların gerekirse çeşitli açıklamalarda da bulunabileceği, ancak, bu açıklamalar hakkında tartışma yapılamayacağı belirtilmektedir⁵⁹⁴. Hükümetle Deget (İlişki) başlıklı Beşinci Bölümse parti-hükümet, diğer deyişle parti-devlet kaynaşmasının sağlanması yönündedir. 95. Madde'ye göre "Parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır". 96. Madde'de de bir yıl sonra gerçekleştirilecek parti-devlet birliği yapılanmasının açık bir işareti verilerek şöyle denilmektedir: "İllerde Partiyi ilgilendiren işler için yapılacak söz veya yazı degetleri (ilişkileri) parti başkanları ile ilbaylar (valiler) arasındadır"⁵⁹⁵.

Yukarda kısaca değinilen tüzük değişikliklerinin, parti-devlet ilişkilerini yeniden yapılandırmaya yönelik olduğu göze çarpmaktadır. Öngörülen bu yeni model, daha sonra yeniden değinileceği gibi, Kurultay'dan sonra aşamalı bir biçimde gerçekleştirilecektir.

d. Recep Peker'in Kurultay Konuşması

Kurultay'da programın ayrıntılı bir açıklamasını yapan CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e göre yeni programın en belirgin farklılığı, Türkiye'de zaten baştan beri devletle beraber çalıştığını belirttiği CHP'nin, artık devletle daha sıkı ilişki içine girmesini öngörmesinde yatmaktadır. Parti'nin Ana Vasıfları bundan böyle devletin vasıflarına dönüşecektir⁵⁹⁶. Parti'yi "yüce ve ulusal varlık"⁵⁹⁷ nitelmesiyle kutsallaştıran Peker, parti ilkelerinin belirlenmesinde hiçbir doktrinden etkilenilmediğini, ilkelerin, hayatın kendisinden ve koşullardan kaynaklandığını

⁵⁹⁴ CHP Tüzüğü. Partinin Dördüncü Büyük Kurultayında Onaylanmıştır. 1935, Ankara, s. 16.

⁵⁹⁵ A. g. y. , s. 25.

⁵⁹⁶ CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ankara, 1935, s. 45.

⁵⁹⁷ A. g. y. , s. 44.

vurguladığı konuşmasında liberalizm eleştirisiyle birlikte, farklı bir demokrasi tanımı da yapmıştır: “ Demokrasinin kısaca tarifi halk tarafından halk içindir... Bu tarifi böylece aldıktan sonra şekilleri, usulleri, yolları tatbik edileceği yurdun ve ulusun karakterine, tabiatine, iklimine göre çeşidlenir... Demokrasi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh, bir espri ve bir manadır... ”. Recep Peker, bu sözleriyle bir taraftan demokrasiyi benimsemiş görünürken, diğer taraftan da ülke koşullarının demokrasiye elverişli olmadığını ima ederek “biz kendimize uygun olan(1)... tatbik ederiz” ⁵⁹⁸ diyordu. Konuşmasının bir başka aşamasında Peker, demokrasi bir nas, bir ayet değildir biçimindeki sözlerini unutmuşcasına, rejimin demokratik olduğunu kanıtlama çabasına girerek, “dilek sistemi”ni “derin bir demokrasi tezahürü”⁵⁹⁹ olarak nitelendiriyordu.

e. Kurultay’da Delege Eleştirilerinin Yöneldiği Hedef

4. Kurultay tutanakları gözden geçirildiğinde görüş ayrılıkları temelinde gelişen tartışmalara rastlanmaz. Parti yöneticileri farklı görüş açıklamalarında bulunmamalarına karşın, delegelerin tabanın temsilcileri olarak kendilerini rahatsız eden bazı konulara değindikleri dikkat çekmektedir. 4. Kurultay’da delegelerce yöneltilen eleştirilere, parti-devlet temsilcilerini hedef almaları nedeniyle değinmekte yarar var.

Aksaray delegesi Naciye Osman, şikayetçi olduğunu belirttiği parti ve halk arasındaki kopukluğu şöyle dile getiriyordu: “... Partimiz çok yüksektir... fakat benim kalbimin tercümanı olamıyor. Çünkü köylü kadının yardımına koşulamıyor...” Naciye Osman, 300.000 köylü kadının dileğine tercüman olduğunu söylüyor, “hırs ve vatan heyecanım zaman zaman zevcime, Partilerime, valilere, kaymakamlara, hatta dün encümene çarpmıştır”⁶⁰⁰ diyordu. Naciye Osman, partinin

⁵⁹⁸ A. g. y. , s. 50, 52.

⁵⁹⁹ A. g. y. , s. 51. Recep Peker’in demokrasi göstregesi olarak nitelediği dilek sistemi; “mahalli parti kademelerindeki kongrelerde partililerce dile getirilen sorunların hiyerarşik bir sıra izleyerek diğer kongrelerde ele alınması ve en son olarak da Parti Büyük Kongresinde görüşülerek, genel sekreterlik aracılığıyla ilgili bakanlıklara iletilmesini ifade eder”. Bkz; Öz, A. g. y. , s. 189.

⁶⁰⁰ CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri... , s. 112-113.

kendi yöresine ulaşamadığı yolundaki yakınmasını, , kaymakam, vali gibi devlet görevlilerinin de ilgisiz ve küçümseyici tavırlarından duyduğu rahatsızlığı⁶⁰¹ kendine özgü, sakınmasız konuşmasıyla aktarırken genel bir soruna da dikkat çekmiş oluyordu.

Kurultay'ın devlet görevlilerinden şikayetçi bir diğer delegesi de Manisa delegesi Rıza Bey'dir. Rıza Bey, "... gönül ister ki prensibimiz olan tek mahkemeye halkımız gibi memurlarımız da bu yoldan yürüyerek gitsin.. "diyerek memurların yargılanmasına ilişkin yasal düzenlemeyi doğru bulmadığını belirtiyor ve bunu da gerekçelendiriyordu. Rıza Bey, halkın daha çok küçük memurlarla ilişki içinde bulunduğunu, bu kesimin başta jandarma olmak üzere halkı zaman zaman ezdiğini, bu haksızlığın da, tahkikat özel yapıldığından, düzeltilemediğini vurguluyor, bu durumun da caydırıcılıktan yoksun olduğunu⁶⁰² belirtiyordu.

3. Kurultay Kararlarının Uygulama Alanı Bulması -Parti- Devlet Kaynaşmasının Evreleri

a. İş Yasası

CHP Kurultayı'nda benimsenen programda "İş Yasası"na değinilerek uyuşmazlıkların devletin hakemliğiyle çözüleceği, grev ve lokavtın da yasaklanacağı belirtiliyordu. Kurultay'dan yaklaşık bir yıl sonra, 8 Haziran 1936'da kabul edilen İş Yasası, 1930'lu yılların "ulus ve halkla kaynaşma temeline dayanan tek parti ideolojisiyle devletçi ekonomi politikası anlayışını zorunlu öğeleriyle birlikte çalışma ilişkileri alanına" yansıtacaktır. Çalışma yaşamının düzenleyici unsurunun devlet olarak gözüktüğü yasa, bu nedenle "rejimin iş yasası"dır.⁶⁰³ Bu dönemde devletin, millileştirmeler ve kurulan KİT'ler yoluyla ülkenin en önemli işvereni durumuna geldiği⁶⁰⁴ düşünülürse, yasa koyucunun birincil amacının, giderek büyüyen işçi sınıfının devletle çıkar çatışmasına girmesini önlemek ve çalışma

⁶⁰¹ A. g. y. , s. 114.

⁶⁰² A. g. y. , s. 150.

⁶⁰³ Mesut Gülmez, *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)*, Ankara, 1995, s. 162.

⁶⁰⁴ Güzel, A. g. y. , s. 161.

yaşamı sorunlarının çözümünde de denetimi elden bırakmamak ⁶⁰⁵ olduğu söylenebilir.

1923 yılından sonra başlayan İş Yasası oluşturma çalışmaları, 1924, 1932 ve 1934 yıllarında gerçekleştirilen tasarılar rağmen ancak 1936 yılında sonuçlandırıldığından⁶⁰⁶, yukarda da değinildiği gibi, İş Yasası, 1935 CHP Kurultayı'nda da ortaya çıkan eğilim ve politikaları yansıtıyordu. İş Yasası tasarısının Meclis'te görüşülmesi esnasında İktisat Vekili Celal Bayar, "Bu kanun Büyük Partimizin kabul ettiği büyük ve ana prensiplerden nur almıştır, ilham almıştır, ona göre tanzim edilmiştir" diyerek CHP ilkelerine gönderme yapıyordu. Dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in açık oylama öncesinde yaptığı konuşmada da aynı bakış açısı dikkati çekmektedir. "Yeni iş kanunu bir rejim kanunu olacaktır... Yeni iş kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir." diyen Peker, İş Yasası'nı ulusal devlet anlayışının gerektirdiği birlik ve beraberlik ruhunun yaşama geçirilmesi ⁶⁰⁷ olarak görmektedir.

Toplumsal sınıfların varlığını reddeden ve getirdiği düzenlemelerle bu sınıfların çatışmalarını yasaklayan İş Yasası, özellikle işçi sınıfını etkisiz ve korunmasız bıraktığı için bu sınıfın, sosyal politikaların oluşumuna katılımını engellemiş, çalışma yaşamında "devlet-işveren-işçi üçlüsünde işçilerin yerini boş bırakmıştır"⁶⁰⁸. CHP'nin son Kurultayı'nın izlerini taşıyan bu anlayış, aynı zamanda daha önceki bölümlerde bu yöndeki uygulamalarına değinilen ele alınan Almanya ve İtalya örneğini çağrıştırmaktadır.

b. Parti-Devlet Kaynaşması'nda İlk Aşama

1935 yılındaki CHP Kurultayı'nda Recep Peker tarafından açıklandığı biçimiyle tüzük ve programa da yansıyan parti devleti kavramı, 18 Haziran

⁶⁰⁵ Gülmez, A. g. y. , s. 176.

⁶⁰⁶ Sözü edilen tasarı özetleri için bkz; Cahit Talas, Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Ankara, 1992, s. 96-101.

⁶⁰⁷ Gülmez, A. g. y. , 177-178.

⁶⁰⁸ Talas, A. g. y. , s. 105.

1936'da⁶⁰⁹ Başbakan İsmet İnönü tarafından yayımlanan bir Beyanname'yle hayata geçirildi. Buna göre; CHP'nin ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamında güttüğü yüksek hedeflere ulaşmayı kolaylaştırmak ve partiyi geliştirmek için partiyle hükümet arasında yakın bir ilişki öngörülüyordu. Bu çerçevede; 1. İçişleri Bakanı, Genel Yönetim Kurulu Üyeliğine alınmış ve Parti Genel Sekreterliğiyle görevlendirilmiştir. 2. Valiler, tüm illerde Parti Başkanlığıyla görevlendirilmişlerdir. 3. Genel Müfettişler yalnız devletin değil, parti örgütünün de müfettişidirler. 4. İllerde İl Yönetim Kurulunca seçilmiş başkanlar üyeliğe geçirilmişlerdir⁶¹⁰. Toplam altı maddeden oluşan bu Beyanname'nin diğer maddeleri, uygulamanın İçişleri Bakanı tarafından denetleneceğine, kararların tüm parti örgütüne, illere ve Genel Müfettişliğe ulaştırıldığına ilişkindi.

Bu uygulamayla parti daha bütüncül bir yapılanmaya gitme yolundaki iddiasını uygulamaya geçiriyor ve devleti denetleme arzusunu ortaya koyuyordu. Bu uygulamanın partinin güçlendirilmesi amacına yönelik olduğu, Parti-Devlet kaynaşmasının sağlanmasını öngören 16 Haziran tarihli genelgenin yayımlanmasından iki ay sonra, CHP örgütlerine gönderilen bir başka genelge ortaya koymaktadır. 28 Ağustos 1936 tarihinde İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya imzasıyla yayımlanan genelgede şu ifadeler yer almaktadır:

“Hükümet ve Parti beraberliğini, bütün kudreti hükümete vererek Parti teşkilatını daha az önemli görmeye eğilimli bir anlayış şeklinde değerlendirmeyi önlemek gerektiği gibi, asıl konunun Partiyi kuvvetlendirmek ve partinin amaçlarını daha kolaylıkla gerçekleştirmek için Hükümetin tam yardımını sağlamak olduğu belirginleştirilmelidir”⁶¹¹.

Parti-devlet kaynaşması yolundaki düzenleme ve uygulamaların, dönemin İtalya ve Almanyası'daki gelişmelerden esinlenilerek gerçekleştirildiği yolundaki sav,⁶¹² Recep Peker'in 1935 yılında parti ve devlet sistemindeki işleyişi araştırmak

⁶⁰⁹ Parti-Devlet kaynaşmasını öngören genelgenin yayımlanmasından bir gün önce Recep Peker'in Parti Genel Sekreterliği görevine Atatürk tarafından son verilmişti.

⁶¹⁰ Bkz; *Aydın Tarihi*, (30) 1936. Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s. 296-297.

⁶¹¹ CHP 1936 İl Kongreleri, Basıldığı Yer Belirtilmemiş, 1937. Aktaran: Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi -1908-1960-*, İstanbul, 1991, s. 133.

⁶¹² Bkz; Ünal, A. g. y. , s. 82. Ayrıca bkz; Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C. 20, 2. Bs. , İstanbul, 1982, s. 11960.

üzere bu ülkelere yaptığı geziye dayandırılmaktadır. -Çalışmanın İkinci Bölümünde de değinildiği gibi parti-devlet kaynaşması İtalya'da 1928'de, Almanya'daysa 1933 yılında yapılan düzenlemelerle gerçekleştirilmişti- Recep Peker'in 1935 yılında Almanya'ya yaptığı gezi sırasında verdiği uzun demeç "Uluslaşma-Devletleşme"adı altında Nazi ideologu Rosenberg'in yayımladığı "Evropaiseche Revue"gazetesinde yer almıştı. Peker'in demecindeki, liberal devlet eleştirisi, tek parti, devletin yüksek otoritesi kavramları, sınıfsız toplum iddiası, parti-devlet birliği övgüsü Nazi rejimine hiç de yabancı değildi. Peker'in ulusçuluk konusunda söyledikleri de ilginçti: "Kan milliyetçiliğini bir tarafa bırakmak isterim" dedikten sonra kendi söylediklerini yazmak için ırkçı ve irredandist milliyetçiliğin yanında ya da karşısında yer almanın gerekli olmadığını belirtiyor ve aktif veya pasif irredantizmin de bir politik tercih sorunu olduğunu vurguluyordu. Peker bu konuda ayrıca"... Biz Türkiye'de bu beraberliği bozan bütün köklü unsurları sildik, süpürdük"⁶¹³ diyordu.

c. Anayasa Değişikliği

ca. Parti İlkelerinin Devlet İlkelerine Dönüşmesi

1935 yılı CHP Kurultayı'ndaki devletle partiyi birleştirmeyi öngören yönelim çerçevesinde bu yoldaki uygulamaların ilkinin oluşturan 16 Haziran 1936 tarihli genelgeye bir önceki başlık altında değinilmişti. 5 Şubat 1937'de gerçekleştirilen CHP İlkelerinin devlet ilkelerine dönüştüğü Anayasa değişikliği, bu yoldaki uygulamaların ikinci aşamasını oluşturmuştur.

İsmet İnönü ve 153 arkadaşının imzasıyla hazırlanan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değişikliği önerisinin Meclis'e sunmasıyla başlayan tartışmalarda ilk sözü Şükrü Kaya almış ve CHP İlkelerinin modern bir devlet kurma amavına yönelik olduğunu bu ilkelerin Anayasa'ya aktarılmasının "Atatürk'ün prensiplerine milletçe bağlılığın ve samimi ilgi"(nin) ifadesi olduğunu belirtmiştir. Kaya'nın ilkeleri tek tek ele aldığı konuşmasında, bunların tümünün Türk tarihinden aktarıldığını ve Türklüğün karakterine uygun olduğunu kanıtlama çabası göze çarpmaktadır:

⁶¹³ Peker'in Alman gazetesine verdiği demeç Türkiye basınında da yer almıştır. Bkz; Recep Peker, "Uluslaşma-Devletleşme", *Ülkü*, 7 (41) 1936. , s. I-VII.

“Atatürk... bu devletin vasıflarını ararken hepsini ayrı ayrı tarihten alınmış, hakikatten... icraattan alınmış prensiplerle tayin etti Bunların başında devletçilik gelir. Türk milleti Devletçidir... Bu prensipler Türktür... türkçüdür de... Bu millicilik vasfı, kendiliğinden çıkan bir zaruret olur...”⁶¹⁴.

Şükrü Kaya ilkelerin içeriğinden söz ederken ulusçuluğun, uygar dünya içinde onun temel bir unsuru olarak tüm dünyayı mutlu ve müreffeh yaşatmayı hedeflediğini, halkçılığınsa, ülkenin bağımsız ve insanca yaşaması için gerekli bir koşul olduğunu, birey ve sınıf ayrıcalığını öngörmediğini vurguluyordu. Kaya; “halkçılığımız halka doğru halk için değil, halk tarafından ve halkla beraber sistemidir” diyordu. Kaya’nın halkçılığı demokrasiye benzettiği, parti kongrelerini, kurultayları bunun bir yansıması olarak görmesinden anlaşıyordu. Şükrü Kaya laikliği açıklarken de Türler’in, orta dönemlerde yaptıkları gibi kendi yasalarını sürdürebilmiş, yönetim temellerini mistik ve dogmatik esaslara bağlamamış olmaları durumunda çok daha gelişkin bir düzeye ulaşmanın olanaklı olduğunu ifade ediyordu. “... Madem ki tarihte deterministiz, madem ki icraatta pragmatik maddeciyiz, o halde kendi kanunlarımızı kendimiz yapmalıyız...” diyen Şükrü Kaya, laikliğin Anayasa’ya aktarılmasını, bu ilkenin tüm topluma mal edilmesi açısından önemli görüyordu⁶¹⁵.

Şükrü Kaya’nın bu açıklamalarından sonra yapılan tartışmalarda CHP İlkelerinin Anayasal ilkeler dönüşmesi kararının ciddi bir itirazla karşılaşmadığını göstermektedir. Ancak İzmir Milletvekili Halil Menteşe, bu konuda kaygıları olduğunu, Anayasa kavramının içeriğiyle açıklamaya çalışmıştır. Menteşe, hükümetin yönetim politikasının Anayasa’da yer almasının olumsuz bazı sonuçları olacağını, devletin şeklini değiştirme isteğindeki bir komünistin Anayasa’daki inkılapçılık ilkesine dayandığını iddia edebilmesine olanak verebileceği biçiminde örneklemiştir⁶¹⁶. Halil Menteşe’nin başka biçimlerde de örneklediği kaygılarını gidermek üzere söz alan Recep Peker, “... bütün vasıflar yanyana mütalea edilince

⁶¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, I:33, C. 1. 5. 2. 1937, s. 59-60.

⁶¹⁵ A. g. y. , s. 60.

⁶¹⁶ A. g. y. , s. 62.

ne komünist ve ne de faşist bir hareketi bizim rejimimizin derpiş ettiği bir inkılap diye ileri sürmeye imkan yoktur.. ” diyerek, Anayasal ilkelerin CHP’den aktarılmasının nedeninin bu partinin, yeni Devletin fikir ve politika kaynağı olmasından ileri geldiğini⁶¹⁷ belirtmiştir.

Yukarda kısaca değinilen tartışmalar Parti ilkelerinin Anayasal ilkelere dönüşmesi yolundaki egemen görüşlerin belirtilmesiyle sürmüş ve öngörülen Anayasa değişikliğiyle Parti-Devlet kaynaşmasının ikinci aşaması da gerçekleştirilmiştir.

cb. Siyasi Müsteşarlıkların Kurulması

5 Şubat 1937 tarihindeki Anayasa değişiklikleri görüşmeleri sırasında ele alınan bir diğer konu da “Siyasi Müsteşarlıklar”ın kurulmasına ilişkindi. Bu kurumun oluşturulması da 1935 yılı CHP Kurultayı’nda öngörülen parti- devlet yaklaşması çerçevesinde ele alınmıştır.

Anayasa değişikliğiyle Başbakan tarafından Meclis içinden seçilmesi öngörülen Siyasi Müsteşarların görevlerinin netleştiği yasaya göre ; Siyasi Müsteşarlar, yekili bakanlığın direktifi çerçevesinde bakanın yapacağı bütün işlerde ona yardımcı olmak, yetkilendirildiği bazı alanlarda karar vermek, bakanlığın TBMM’deki işlerini bakan adına izlemek ve bakanların karşılaştıkları soruları bakan adına yanıtlamak durumundadırlar. Siyasi Müsteşarlar, Bakanlar Kurulu’na katılmaları Başbakan’ın davetiyle olacaktır, ancak oyları danışma niteliğindedir. Bir bakanın görevden ayrılması, müsteşarın da görevinin son bulması anlamına gelmez. Müsteşarların görevleri Bakanlar Kurulu’nun toplu istifası ya da düşürülmesi durumunda söz konusudur..⁶¹⁸

Yaklaşık yedi aylık bir Siyasi Müsteşarlık uygulamasından sonra bu kuruma son verilmiştir. 29 Kasım 1937 tarihinde Anayasa’nın ilgili maddelerinde yapılan değişiklikle kaldırılan Siyasi Müsteşarlık kurumunun⁶¹⁹ ömrünün bu denli kısa

⁶¹⁷ A. g. y. , s. 66-67.

⁶¹⁸ Yasa metni için bkz; Düstur, Üçüncü Tertip, C. 18. , s. 339-340.

⁶¹⁹ Cemil Koçak, Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Ankara, 1986, s. 44.

sürmesinde Atatürk'ün etkisi olduğu belirtilmektedir⁶²⁰.

4. Parti- Devlet Birliği Sürecinde Basındaki Kemalizm- Tek Parti ve Demokrasi Tartışmalarına Değınmeler

1935 yılındaki CHP Kurultayı'nda, parti devleti kavramının kullanılması, parti devlet yakınlaşmasının sağlanacağını belirtmesi, CHP ilkelerinin devlet ilkelerine dönüştürülmesi yönündeki eğilimin vurgulanması, iktidara yakın basın organlarındaki Kemalizm'in ideolojik açıklamalarına yönelik çabaları yoğunlaştırdı. Parti Kurultayı sonrasında, daha önceki dönemde fazlaca telaffuz edilmeyen tek partinin egemen konumu Kemalist rejimin bir parçası olarak tartışılmaya başlandı. Dönemin Kemalist yönetime yakın basınında çıkan kimi değerlendirmelerde tek partili sistemin faydalarından da söz edilmektedir artık.

CHP 4. Kurultay'ı henüz sürerken Kurun gazetesinde çıkan Asım Us imzalı başyazıda, Kurultay sırasında ortaya çıkan tek parti kavramının kimi çevrelerce hoş karşılanmaması eleştirilmektedir. Asım Us, bu çevrelerde oluşan, tek partili sistemin müstakil milletvekilliği geleneğini yaratan Atatürk'ün kurduğu temellere de aykırı olduğu yolundaki savlara karşı çıkmaktadır. Ayrıca Us, Meclis'te her dönemde oluşan tartışmalı havanın, Meclis'teki bağımsız milletvekillerinin varlığına bağlanamayacağını da eklemektedir. Asım Us, yazısında Kurtuluş Savaşı dönemindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni CHP'yle özdeşleştirerek Ulusal mücadele sürecinin başarılı olmasının nedeninin tek partili yönetim olduğunu, daha sonra kurulan partilerin de ulusa yarar değil zarar getirdiklerini belirtmektedir. Yazının sonunda Asım Us'un asıl niyeti ortaya çıkmakta, tek parti eleştirilerinden neden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Us, yazısını ilginç bir öneriyle bitiriyor:

⁶²⁰ Dönemin CHP yöneticilerinden Hilmi Uran, Atatürk'ün Siyasi Müsteşarlık kurumunu baştan beri gereksiz bulduğunu belirterek, birkaç bakanın da müsteşar olarak seçtiği kişilerin yetersizliğinin Atatürk'ün bu kuruma ilişkin görüşlerini pekiştirdiğini söylemektedir. Bkz; Uran, A. g. y., s. 305. Dönemin CHP'ye yakın gazetecilerinden Asım Us da, Atatürk'ün İnönü'nün isteğine karşı gelmemek için bu kurumu kabullendiğini, ancak, seçilen müsteşarların bakanların yanında emir kulu durumunda olduklarını, Atatürk'ün de bundan rahatsızlık duyduğunu belirtmektedir. Bkz; Asım Us, 1930-1950 Hatıra Notları- Atatürk, İnönü İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Reimine Giriş Devri Hatıraları, İstanbul, 1966, s. 237, 235.

“Bugüne kadar yapılan tecrübeler göstermiştir ki, devletimizin işlerini ulus için en iyi yolda yürütmek için (Tek Parti) rejimi çok faydalı olmuştur. *Bu rejimi kanunlaştırabiliriz.*”⁶²¹

Kurultay çalışmalarının devam ettiği sırada Asım Us, tek partili sistemi yasal temellere oturtmaktan söz ederken, Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi de Kurultay’ın bitiminden kısa bir süre sonra yazdığı bir yazıda; daha önce de ifade ettiği “halk idaresinde parti fikrinin yeri olmaması” gerektiği yolundaki düşüncesini yinelemektedir. Yunus Nadi, Asım Us’un yaklaşımına benzer tarzda bir yorumla Kurtuluş Savaşı’nın ulus birliği düşüncesi temelinde başarıldığını belirterek aslında CHP’yi bir parti gibi görmenin de yanlış olduğunu belirtmektedir. Yunus Nadi’ye göre hükümetle ulusun ayrı unsurlar gibi algılanması yanlıştır ve bu düşünce yakın zamanda ortadan kaldırılmalıdır. Yunus Nadi, süregelen rejimde partinin gereksizliğini vurguladığı yazısını şöyle bitirmektedir:

“... Bütün işlerimiz çevreden merkeze olduğu gibi merkezden çevreye doğru da ulusal bir mahiyet almaya doğru gitmek zorundadır. İçinde bulunduğumuz rejimin istediği budur, ve böylelikle ki partileri atlayıp geçen bu rejim, rejimlerin en ilerisi olarak yükselmiş olacaktır.”⁶²²

Hükümetin yönelimi nedeniyle, yukarda örneklendiği gibi tek partili ya da partisiz yönetim önerilerinin yapılmaya başlandığı 1935 yılında basında demokrasi kavramına yer verilmediğini söylemek doğru olmaz. Demokrasi yeniden tanımlanmak pahasına bu söylemden vazgeçilmemişti. Öz demokrasi, gerçek demokrasi, yönetime yakın basın organlarında “ulus birliği, ülkü birliği”,⁶²³ “sınıfsız bir ulusun bütünü” (halkçılık ilkesi temelinde)⁶²⁴ olarak tanımlanıyor, demokrasinin 19. yüzyıl parlamentoculuğu, burjuva liberal demokratlığı⁶²⁵ demek

⁶²¹ Asım Us, “Tek Parti”, *Kurun*, 25 Mayıs 1935. Aktaran: *Ayın Tarihi*, (18) 1935.

⁶²² Yunus Nadi, “Ulusal Rejimde Merkezden Çevreye”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1935.

⁶²³ Zeki Mesud Alsan, *Ülkü*, 5 (26) 1935. Alsan, dergide *Ayın Politikası* başlıklı bölümü hazırlamaktadır..

⁶²⁴ Kazım Nami Duru, “Kemalizmanın Evrenselliği”, *Cumhuriyet*, 9 Mart 1935.

⁶²⁵ Sadri Ertem, “Sovyetler’de Demokrasi ve 19. Yüzyıl Parlamentoculuğu”, *Kurun*’dan Aktaran: *Ayın Tarihi*, (15), 1935

olmadığı vurgulanıyor, halk devleti sisteminin demokrasiyi geliştirdiği⁶²⁶ belirtiliyordu.

CHP'nin yayın organı sayılabilecek olan Ülkü Dergisi'nde Kemalizm'i sistematik değerlendirmeye yönelik yazılar yazan Nusret Köymense Türkiye'yle tek partili diğer yönetimleri kıyaslarken Türk tek parti rejiminin, diğerlerinden farklı olarak, dar dogmalar yerine mantık temeline oturan ana ilkeler üzerine kurulmuş olduğunu ve tam bir düşünce özgürlüğü⁶²⁷ çerçevesinde yapıcı eleştirilere alan tanıdığını söylüyordu. Nusret Köymen, eleştirel yaklaşımın sınırlılığının sorumlusunun da tek partili yönetim olmadığını belirtiyordu⁶²⁸.

Kemalizm ve Atatürk'ün en önemli özelliğini nesnel gözlemciliğinde ve pozitif bilimciliğinde aramak gerekir diyen Köymen, hiçbir rejimde bulunamayacağını savladığı bu temel özelliğin bir başka özelliği daha gündeme getirdiğini, bunun da "tek parti" olduğunu söylemektedir. Nusret Köymen'e göre Kemalizm dönemin yegane tek partisi değildir ama diğerlerinden farklıdır. Çünkü politikayı bilim olarak görür. Köymen, Kemalizm'in devlet anlayışıyla diğer rejimlerin anlayışları arasındaki farkları, ırkçı milliyetçiliği savunmamasında, emperyalist olmamasında, sınıfsız topluma köy ve şehir uyumunun sağlanmasıyla ulaşılabileceği tezinde görmektedir. Köymen bu noktada faşizm ve komünizme gönderme yaparak Kemalizm'in "... birbirine düşman sınıflar arasında suni bir uzlaşma yapmak veya bir sınıfı ötekine hakim kılmak hedefine değil, " sosyal bilimlerin öncülüğünde yolunu bulan iradeci bir düzende, sınıf oluşumuna neden olan koşulları önlemek hedefine yönelik olduğunu belirtmektedir⁶²⁹.

⁶²⁶ Necib Ali Küçüka, "Parti Kurultayı", Ülkü, 5 (27), 1935, s. 164.

⁶²⁷ 1933 yılında yazdığı bir yazıda Nusret Kemal, Komünizm'in ve Faşizm'in, diktatörce yöntemler aracılığıyla büyük işler yaptıklarını ancak bunun insanlığın en kutsal ülküsü ve güç kaynağı olan düşünce özgürlüğü pahasına gerçekleştirildiğini söylüyordu. Nusret Kemal, "söz esareti"ni "esaretlerin en acısı ve en zararlısı" olarak görüyor, pasifleşmiş sürüler yetiştirme tehlikesi yarattığını belirtiyordu. Faşizm ve Komünizm de dahil olmak üzere düşüncelerin açıkça tartışılmasında sakınca yoktur Nusret Kemal, "Bir Cihanı Telakki Tarzı", Ülkü, (2) 1933, s. 285-288.

⁶²⁸ Nusret Köymen, "Büyük Kurultaydan Dilekler ve Kanadada Köycülük", Ülkü, 5 (27), 1935, s. 225.

⁶²⁹ Nusret Köymen, "Kemalizmin Hususiyetleri", Ülkü, 7 (42) 1936, s. 416-417.

Köymen, İçişleri Bakanı'nın Parti Genel Sekreteri, valilerin de Parti İl Başkanları olmasından sonra yazmış olduğu bir yazıda, Türk Devrimi'nin ilk döneminden beri Atatürk'ün kişiliğinde kendini gösterdiğini söylediği parti-devlet kaynaşmasını politik oluşumun tamamlanmasına giden güçlü bir adım⁶³⁰ olarak görmekteydi.

5. Parti-Devlet Yakınlaşmasının Yönetim Aygıtında Yarattığı İlişki Biçimi ve Değerlendirmeler

4. CHP Kurultayı'nda öngörülen parti-devlet yakınlaşmasının 18 Haziran 1936 tarihi Başbakanlık genelgesiyle gerçekleştirildiği daha önce belirtilmişti. Metinde, partinin gelişimini sağlamanın, öngörülen bu değişikliğin amaçlarından biri olduğu da vurgulanmaktaydı. Gene konuya ilişkin bölümde değinildiği gibi,⁶³¹ bu genelgenin uygulamaya konulmasından yaklaşık iki ay sonra İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya tarafından parti yönetimlerine gönderilen bir diğer genelge de hükümet ve parti beraberliğinin partinin daha önemsiz bir konumda değerlendirilmesine neden olmaması gerektiğini belirtmekteydi. Şükrü Kaya, asıl konunun partiyi güçlendirmek ve parti amaçlarının gerçekleşmesi için hükümetin yardımını sağlamak olduğunu da eklemekteydi.

18 Haziran tarihli genelgenin yayımlandığı sırada İstanbul'da Parti Başkanlığı görevini yürütmekte olan Hilmi Uran, yeni uygulamayla görevini İstanbul Valisi'ne devretmek zorunda kaldığını söylerken parti-devlet ilişkisinin aldığı yeni boyutu şöyle değerlendirmektedir:

“Bu, zaten hükümet reisi olarak çalışan ve daima hükümetin yürüyüşüne ayak uydurarak vazife gören partinin artık zahiri istiklaline de son verme kararı idi. Bu itibarla, şüphe yok ki, iç bünyemizde hükümetin kendi partisi varlığına bile tahammül edemeyerek daha *dar bir rejime* gidişi idi”. Uran, hükümetin yeni tavrını, kendi partisinin eleştirisine bile katlanamadığı biçiminde yorumlarken, bu yaklaşımın, ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamında güdülen yüksek amaçlar ve partinin gelişiminin hızlandırılması gibi gerçek olmayan hedefler arkasına gizlenmeye çalışıldığını söylemektedir ⁶³².

⁶³⁰ Nusret Köymen, “Kemalizm ve Politika Bilgisi”, *Ülkü*, 7 (41) 1936, s. 321.

⁶³¹ Söz konusu genelgeye bu çalışmanın “Parti- Devlet Kaynaşmasında İlk Aşama” başlıklı bölümünde değinilmiştir. Bkz; s. 210.

⁶³² Uran, A. g. y. , s. 295-297.

Tek parti dönemini inceleyen diğer araştırmacıların da Uran'ın bu değerlendirmesine benzer bir yaklaşım içinde oldukları anlaşılmaktadır. Fahir Giritlioğlu, 4. Kurultay sonrası gelişmelerden yola çıkarak bu süreci, partinin bağımsızlığının sona erdiği dönem olarak değerlendirirken, "CHP dahi 1936 tarihinden sonra, memleketin siyasetinde ne yol gösterici ve ne de tenkit edici bir unsur olarak vazife ifa edemez hale getirilmiştir" demektedir. Giritlioğlu, CHP'nin zaten baştan beri hükümetin görüşleri çerçevesine davranan ve onun desteğiyle yaşayan bir parti olduğunu bağımsız görünse de gerçekte bağımsız olmadığını da eklemektedir⁶³³.

Mahmut Goloğlu da 1936 öncesi için, 4. Kurultay'da Peker tarafından da telaffuz edilen "parti devleti" deyimini kullanmakta, sonraki dönemi de "partisiz devlete" giden süreç olarak değerlendirmektedir. Diğer deyişle Tek Partili Cumhuriyet'ten Partisiz Cumhuriyet'e yönelme söz konusudur. Goloğlu'na göre, bu yönelim 1937 yılındaki Anayasa değişikliğiyle biçimlenmiştir. CHP İlkeleri Parti'nin elinden alınarak devlete mal edilmiş, Siyasi Müsteşarlıklar kurulmuş, böylece biçimsel açıdan olduğu gibi, anlam açısından da partisizleşme söz konusu olmuştur⁶³⁴.

Cemil Koçak, 1930'lu yılların ilk yarısında CHP içinde Recep Peker'in güçlü konumu nedeniyle, partinin örgütsel ve ideolojik olarak özerk kalmasına yönelik yoğun çabalarının amacına ulaştığını, bu dönemde CHP 'nin "siyasal alanda bir tekel kurmayı başardığını" belirtmektedir. Ancak, Koçak, partinin siyasal alanda tek örgüt olmasının partinin gücünün ifadesi olmadığını, bu durumun partiyi, devlet ve hükümet mekanizmasına egemen olmak yerine, onun bir parçası konumuna dönüştürdüğünü vurgulamaktadır. Peker'in gerçekleşmesini istemediği bu durum Koçak'a göre 1936 sonrası değişikliklerle" partinin bağımsız varlığı"(nın) bile gereksiz bulunması sonucunu yaratmıştır⁶³⁵.

⁶³³ Giritlioğlu, A. g. y. , C. I. , s. 113.

⁶³⁴ Goloğlu, A. g. y. , s. 211, 219-220.

⁶³⁵ Koçak, "Siyasal Tarih..." , A. g. y. , s. 478. Koçak 15 Haziran 1936'da Peker'in görevine son verilmesini, CHP'nin örgütsel ve ideolojik açıdan güçlenmesini sağlamaya çalışan Peker'in bu yaklaşımının yönetimde destek bulamamış olmasına bağlıyor. Bkz; Koçak, Türkiye'de Milli Şef... , s. 391.

Mete Tunçay da parti-devlet ilişkisinin 1936'da aldığı biçimi Peker'in istediği, "Partinin Devlete el koymasının tam tersine" devletin partiyi özümsemesi⁶³⁶ olarak değerlendirmekte, konuya değinen Ayata ve Tanör de benzer bir yaklaşımla CHP'yi "devlet partisi" olarak nitelemektedirler⁶³⁷. Kutay da parti-devlet kaynaşmasını, partinin hükümet üzerinde sorumsuz bir güç olma tehlikesinin Atatürk tarafından bertaraf edilmesi⁶³⁸ olarak yorumlarken, Tunaya, parti-devlet kaynaşmasının sonucunda partinin, devletle aynı düzeyde otoriter ve totaliter bir parti konumuna geldiğini⁶³⁹ belirtmektedir.

6. Kuramsal Açıklamalar Işığında CHP ve Kemalist Rejimin Değerlendirilmesi

Çalışmanın Birinci Bölümünde tek parti sistemlerine ilişkin kuramsal açıklamalara değinilmişti. CHP'nin bu sınıflandırmalarda hangi kategoride tanımlandığı konusundaki açıklamalar da, genel sınıflandırmalardan söz edildiğinden konuyu dağıtmamak açısından yalnızca dipnotlarda yer almıştı. Duverger, Sartori, Moore, Huntington ve Linz gibi yabancı siyaset bilimcilerin siyasal partilere ilişkin çalışmalarında yer alan tek parti tanımlarının ışığında, ülkemiz siyaset bilimcileri de ilgili çalışmalarında bu sınıflandırma tablolarından yararlanmışlar, Türk tek parti modelinin hangi kategoride incelenmesi gerektiğini kendi gerekçeleriyle ortaya koymuşlardır.

Bu konuda öncelikle belirtilmesi gereken, Duverger'nin tek parti dönemine ve CHP'ye ilişkin değerlendirmesinin, 1960'lı yıllardan başlayarak Türk siyaset bilimcilerinin yoğun olarak ilgisini çekmiş olmasıdır⁶⁴⁰. Duverger'nin yaklaşımının

⁶³⁶ Tunçay, A. g. y. , s. 322.

⁶³⁷ Bkz; Ayşe Güneş Ayata, *CHP -Örgüt ve İdeoloji-*, Ankara, 1992, s. 68-75. Tanör, *Osmanlı-Türk. Anayasal...* , s. 263.

⁶³⁸ Kutay, A. g. y. , s. 11961. Ancak, Kutay, Siyasi Müsteşarlıkların kurulmasını Peker'in, partinin hükümeti denetlemesi yolundaki isteğinin bir yansıması olarak görmektedir. Atatürk'ün, hükümet değişimine ilişkin kararı nedeniyle, Peker'in önerisinin uygulanmasına karşı çıkmadığını belirtiyor.

⁶³⁹ Tunaya, A. g. y. , s. 572.

⁶⁴⁰ Kurtuluş Kayalı bir makalesinde Duverger'nin yaklaşımlarının Türk aydınlarına etkisini incelemektedir. Bkz; Kurtuluş Kayalı, "Türk Entelektüelinin Düşünce Dünyası", *Tarih ve Toplum*, 24 (141) 1995, s. 52-60.

bu denli etkili olmasının nedenini anlayabilmek için, onun CHP konusundaki yorumuna değinmek gerekir. Kemalist Devrimi özü açısından pragmatik olarak nitelendiren Duverger, Devrimin amacının modernleşme yolundaki en önemli engel olan dinsel temellere dayalı yapıya (İslamiyete) karşı mücadele vermek olduğunu belirtir. Duverger, CHP'nin birincil özelliğinin demokratik ideolojisi olduğunu, faşist rejimlerde sıkça görülen otorite savunusunun yerini geleneksel siyasal demokrasi savunusunun aldığını söylemektedir. Bu konuda Duverger'nin saptamaları şöyle:

“... Türk tek parti sistemi hiç bir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış; tekele resmi nitelik vermemiş; onu, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık, hatta utanç duymuştur. Türk tek partisi bir suçlu vicdanına sahip olmuş ve bu noktada, kendilerini taklit edilmesi gerekli modeller olarak gösteren Faşist ya da Komünist kardeşlerinden ayrılmıştır...”

Duverger, CHP'nin çok partili sistemi ideal olarak görmesi nedeniyle de başka partilerin kurulmasına izin verildiğini belirtiyor. Mecliste bağımsız milletvekillerinin varlığını çoğulculuğa verilen değerin bir göstergesi olarak nitelendiriyor. Diğer deyişle, CHP, Duverger'ye göre, demokratik sayılamayacak bir rejimde, demokrasiye giden yolu açan bir partidir⁶⁴¹.

• Tek Parti rejimlerinin, doktrinlerinin içeriği, tasarımları, başvurdukları yöntemlerin şiddeti ve yaratmak istedikleri ideal toplum modeliyle ayırt edilebileceklerini belirten Raymond Aron, tek partileri Duverger'nin modeline benzer biçimde sınıflandırmıştır. Aron'un sınıflandırmasında birinci ve ikinci tipte yer alan komünist ve faşist tek parti rejimleri yanında bir üçüncü tip söz konusudur. Aron, Türkiye'deki tek parti rejimini, geçici ve çok partililiğe eğilimli olması nedeniyle bu kategoride ele almaktadır⁶⁴².

⁶⁴¹ Duverger, A. g. y. , s. 359-362.

⁶⁴² Aron, A. g. y. , s. 78.

Duverger ve Aron gibi, Türkiye'deki tek parti rejiminin geçici ve çağdaş, demokratik bir düzene varma yolunda bir köprü olduğunu belirten Tunaya da, bu durumu "vesayet" ya da "fiili tek parti rejimi" olarak adlandırmaktadır⁶⁴³. Tunaya, vesayet rejimlerinde başka partilerin kurulması ve kimi özgürlüklerin kullanılması için yasal engel bulunmamasına karşın bu durumun gerçekleşmediğini söylerken, vesayet partisi dediği tek partinin, totaliter değil, demokratik sistemin hazırlayıcısı olduğunu belirtmektedir⁶⁴⁴.

• Kemalizmin nihai hedefinin liberal demokrasi olduğu ve bunu gerçekleştirebilmek için gerekli reformların, geçici bir tek parti rejimini zorunlu kıldığı teziyle açıklanan vesayet kavramı⁶⁴⁵ bazı yabancı yazarlar tarafından da kullanılmıştır⁶⁴⁶. La Palombara-Weiner ve Weiker tarafından kullanılan vesayetçi hükümet, vesayet sistemi, siyasal vesayet kavramları Moore'un tek parti sistemlerinin sınıflandırmasında kullandığı vesayetçi ideoloji kavramları çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. La Palombara-Weiner, vesayet politikasını savunan kesimin, her zaman için iktidarı ellerinde bulunduranlar olduğunu ve çeşitli

⁶⁴³ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1980, s. 311, 314.

⁶⁴⁴ A. g. y. , s. 314. Duverger'nin bir takım gerekçelere dayanarak savunduğu, Türkiye'deki tek parti döneminin demokrasiye hazırlık için bir aşama olduğu yolundaki sav, olaya modernleşme-çağdaşlaşma perspektifinden bakan pek çok Türkiyeli araştırmacı için önemli bir referans kaynağı oluşturmıştır. Tunaya, Duverger'nin hakim parti tanımından hareketle vesayet partisi ve vesayet rejimi kavramını önermiştir. Kemalizmi, batılı demokrasi koşullarını oluşturma çabasındaki (Bkz; İsmet Giritli, *Atatürk Cumhuriyeti*, 2. Bs. , İstanbul, 1988, s. 71) "modernleştirici milliyetçilik" ideolojisi olarak tanımlayan Giritli de bu ideolojinin "totaliter dogmatik" değil, "demokratik-pragmatik" nitelikte olduğunu belirtmiştir. Bkz; Giritli; *Atatürkçülük*, s. 27, 31.

⁶⁴⁵ Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, 1990, s. 109-110. Köker, Kemalizm'in bir vesayet ideolojisi olarak değerlendirilmesinin yerinde olmadığını belirtirken, sözü edilen değerlendirmenin "Türkiye'de Batı modeline uygun demokrasinin kurulması çabalarını "açıklama" amacının bir ürünü olduğunu belirtiyor. Köker'e göre Kemalizm'in nihai demokratikleşmeyi hedeflediğini söylemek kolay değildir. Ayrıca Köker, Kemalizm'de tek parti rejimini meşrulaştıracak kalıcı öğe bulunmadığı savına da karşı çıkarak; halkçılığın ve devletçiliğin kimi boyutlarının batı tipi bir demokrasiye izin veren kalıcı öğeler olduğunu da vurguluyor. Köker; A. g. y. , s. 121.

⁶⁴⁶ Mete Tunçay, Tunaya'nın, vesayet kavramını Weiker'den önce ancak La Palombara ve Weiner'la aynı dönemde kullandığını belirterek, yerli ve yabancı araştırmacıların birbirlerinden bağımsız olarak aynı dönemde Türkiye'deki tek parti yönetiminin vesayetçi olduğunu savlamaya başladıkları sonucuna varmaktadır. Bkz; Tunçay, A. g. e. , s. 12.

gerekçelere dayanarak, otoriter yönetimin, ekonomik gelişme için ön koşul ve siyasal gelişme için de zorunlu olduğunu kabul ettirmeye çalıştıklarını belirtmektedirler. Ancak, vesayet politikasını savunanların bu iddiası, sözü edilen yazarlara inandırıcı gelmemekte, eleştirel bir bakış açısıyla, sürekli demokrasinin, demokratik olmayan temellerde yapılanmasının güç olduğunu vurgulamaktadırlar⁶⁴⁷.

Yukarda değinildiği gibi, kimi zaman eleştirilere hedef olan vesayet sistemi modernleşme tezinden hareket eden pek çok araştırmacı tarafından bu tezin bir uzantısı olarak kullanılmıştır. Modernleşme kuramı gereğince “gelenek ile modernlik arasında işleyen tarihsel gelişme sürecinde “modernleştiriciler”in kurdukları siyasal rejimlerin “vesayetçi” olması gerekmektedir”⁶⁴⁸.

Moore’un, tek parti ideolojilerine ilişkin tablosunda bu sistemler, işlevleri açısından araçsal ve anlatımsal olarak ayrıştırılmakta, amaçları açısından da bütünsel dönüşümü öngörmeleri nedeniyle totaliter ve kiliyastik, kısmi dönüşümü öngörmeleri nedeniyle de vesayetçi ve yönetsel ideolojiler biçiminde sınıflandırılmaktadırlar. Bu ideolojiler aynı zamanda tek parti sistemlerinin meşrulaştırılma yöntemleridir. Atatürk Türkiye’si, söz konusu tabloda Meksika’yla birlikte vesayetçi ve araçsal rejimler arasında yer almaktadır.

Moore tarafından vesayetçi rejimlere örnek olarak gösterdiği Türkiye ve Meksika Özbudun’un bir çalışmasında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Özbudun, Meksika’daki Devrimci Kurumlar Partisi gibi CHP’nin de totaliter olmayan modernleştirici tek parti modeli olduğunu belirtirken Türkiye ve Meksika’daki rejimleri modern vesayetçi rejimler içinde görmektedir. Özbudun, aynı zamanda bir ulusal bağımsızlık savaşını da içeren Türk Devrimi sürecinde asker bürokrat elit ve yerel eşrafın oluşturduğu koalisyonunda köylü ve işçilerin bu koalisyonun bir parçası haline getirilmediğini belirtirken, Türk Devrimi’nin toplumsal değil siyasal bir devrim olarak kaldığını da vurgulamaktadır. CHP’nin oluşturduğu vesayet rejiminde büyük ölçüde pragmatizm ve ideolojik esnekliğin

⁶⁴⁷ La Palombara-Weiner, “The Impact of Parties on Political Development”, A. g. y. , s. 433.

⁶⁴⁸ Köker, A. g. y. , (İkinci Ayrım 167. dipnot) s. 140.

söz konusu olduğunu söyleyen Özbudun, bir kadro ve elit partisi konumunda kalmayı tercih eden CHP'nin, yapısının 20. Yüzyılın otoriter ve totaliter partilerinden çok Avrupa'daki liberal partileri çağrıştırdığını belirtmekte, tek parti rejiminin de siyasal demokrasiye ve temel haklara vurgu yapan ancak, toplumsal haklar konusunda aynı eğilimi göstermeyen bir Anayasaya sahip olduğunu ifade etmektedir⁶⁴⁹.

Özbudun'un CHP'nin oluşturduğu sistemi vesayetçi rejimlere örnek gösterirken aynı zamanda Huntington'ın tek partilere ilişkin sınıflandırmasında yer alan dışlayıcı tek parti modelini de göz ardı etmemiş gözükmektedir. CHP'nin kadro partisi olarak kalmayı tercih ettiğini ve kimi toplumsal sınıfların iktidara ortak edilmediğini söyleyen Özbudun, bu noktada Huntington'la çakışmaktadır.

Birinci bölümde de değinildiği gibi Huntington, ikileşmeden, türdeş olmamaktan kaynaklanan tek parti sistemlerini güçlü, ılımlı ve zayıf biçiminde üçe ayırmakta, bu partilerin iktidara geldikten sonra diğer toplumsal güce karşı izledikleri politikadan yola çıkarak dışlayıcı ve devrimci tek parti gibi bir ayrım daha yapmaktadır. Tek parti diğer toplumsal gücü tasfiye eder ya da kendi içinde eriterek toplumsal çatallaşmayı ortadan kaldırır devrimci, diğer toplumsal gücü yok etmemekle birlikte iktidara da ortak etmez ve dışlarsa, oluşan model dışlayıcı parti modelidir. Huntington, Türkiye'de geleneksel köylü kesimin iktidardan dışlandığı saptamasını yaparken, toplumsal ve ekonomik modernleşmenin uzun erimde başlangıçtaki koşulları değiştirerek meşruluğun sorgulanmaya başladığını, dış etkilere açık bir yapı oluştuğunu, modern toplumun, formel de olsa yurttaşlar arasında eşitliği sağlamak durumunda olduğunu belirtmekte, Türkiye'nin demokrasiye geçişini de bu çerçevede değerlendirmektedir⁶⁵⁰.

⁶⁴⁹ Bkz; Ergun Özbudun, "Established Revolution: Contrasting Patterns of Democratization in Mexico and Turkey", *Authoritarian Politics in Modern Society*, s. 380-402.

⁶⁵⁰ Huntington, A. g. y. , s. 6, 16, 18.

IV. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

I. Faşizm ve Nazizm

19. Yüzyılın sonlarına değin uluslararası pazarların paylaşımı konusundaki çekişme İngiltere, Fransa ve Rusya arasında süregelirken ulusal birliğini geç de olsa kurup, hızla sanayileşmeye başlayan Almanya'nın da bu gruba katıldığı görülmektedir. Ancak dünyanın paylaşımı neredeyse tamamlanmıştır ve Almanya bu paylaşımın adil olmadığını düşünmektedir. Bu koşullarda, bir savaşın adaleti sağlayacağına inanmaktadır. Ulusal birlik ve sanayileşme konusunda geç kalmış ülkelerden biri de İtalya'dır. İtalya, Almanya'nın dünyanın önemli sanayi ülkelerinden biri konumuna ulaştığı 1880'lerde bu sürece girmiştir. Burjuvaziyle toprak sahipleri arasındaki çelişkiler, bölgeler arası dengesizlik İtalya'nın belli başlı sorunlarından. İtalya da sömürge paylaşımında gecikmiştir ve bunun sıkıntılarını yaşamaktadır. Bu koşullardaki İtalya, 1. Dünya Savaşı'na katılma konusunda Almanya kadar istekli olmasa da kendisine sunulan toprakları geri çevirmemiş geç de olsa paylaşım savaşına katılmıştır.

İtilaf blokunun galibiyetiyle sonuçlanan 1. Dünya Savaşı herhangi bir savaş gibi bitmiştir. Kazananlar ödüllendirilmiş, yenilenlerse cezalandırılmıştır. Ancak, bundan sonra başlayacak süreç, savaşın, kazanan grupta bulunduğu halde ödüllendirilmediğini düşünen aktörü İtalya'da ve yenildiği için cezalandırılmış bir diğer aktörü Almanya'da büyük sarsıntılar yaratmıştır. Bu ülkelerde savaşın yarattığı bunalımın sonucu olarak farklı dönemlerde umutlu, coşkulu, fakat spastik çocuklar doğacaktır. Bu oluşumlar siyasal literatüre Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm

olarak geçeceklerdir. İktidara gelme sürecini lideri Mussolini önderliğinde 1922-1925 yılları arasında tamamlayan Faşizm, bundan sonraki aşamada iktidarını çeşitli uygulamalarla pekiştirecektir. Almanya'daysa savaş sonrasında güçlenen Nasyonal Sosyalist hareket, iktidarı elde etme sürecini 1929 bunalımının da katkısıyla 1933'de tamamlayacaktır.

İtalya ve Almanya'da gerçekleşen bu yeni oluşumlar, ülkelerinin geçmişindeki demokratik mirası reddetmekle işe başladılar. Savaşın sonuçlarının ağırlığını üzerlerinde hisseden orta sınıflar yanında büyük burjuvazinin de destek verdiği Faşist ve Nasyonal Sosyalist hareketin yükseldiği İtalya ve Almanya'da, bunalımın sorumlusu parlamenter demokrasi olarak saptanmıştır. Oysa bu iki devlet de liberal devlet aşamasını gerçek anlamıyla yaşamamışlardı. Örneğin İtalya'da ulusal birliğin sağlanması toprak sahiplerini memnun etmemiş, birliğin devamı için ulusal devletin bürokratlaşması ve merkezileşmesi ⁶⁵¹ gerekmiştir. İtalya'dan daha gelişkin bir sanayileşme gerçekleştirmiş olmasına karşın Almanya'da da ekonomiye devlet müdahalesi sık sık gündeme gelmiştir. Bu nedenle burjuvazi devlete bağımlı kalmış, özellikle kriz dönemlerinde devletin yardımına gereksinme duymuştur. Bu nedenle Faşizm ve Nazizm krizde olan kapitalizmin sarıldığı bir çözüm olarak da gündeme gelmiştir.

1930'lu yıllarda bu iki akımın etkisiyle tek partili siyasal sistemlerin yaygınlaşması aslında Faşizm'in ve Nazizm'in çok güçlü felsefi ve siyasal gerekçeleri olduğunu göstermez. Sözü edilen süreç, kapitalizmin en büyük bunalımına denk düşer ve bunalım koşullarında sağlıklı yapılanmaların gerçekleştirilmesi de hemen hemen olanaksızdır.

Öncelikle bir eylem olarak gündeme gelen Faşizm ve Nazizm, insanlık tarihinin gelişiminde önemli bir aşama olan Aydınlanma felsefesini, modernizmi buna bağlı olarak insan aklını reddeder. Önemli olan akıl değil inançtır. Bu nedenle Mussolini'nin de söylediği gibi dinsel bakış açısidir, yani bilim dışıdır. Disiplin ve insan ruhuna işleyecek bir otoriteye gereksinim duyar, sorgulamayı göz ardı edemeyen insan aklına düşmandır. Çünkü başkaldırılan özgürlüktür,

⁶⁵¹ Poulantzas, A. g. y. , s. 31.

yüceltilense otoritedir, yani duşedir, f hrerdir, Őeftir.

Kökler uzak geçmişte aranır, geride kalan yüceltilmiŐ döneme dönüŐ iŐteĐi uyandırılır.Bunun için mücadele gerekir, mücadele, savaş, hayatın özüdür çünkü. BarıŐılılık mücadeleden kaçıŐ anlamına geldiğinden reddedilir.Yaratılan düşman demokrasidir, sosyalizmdir, Yahudiliktir.”Tüm insan enerjisini en yüksek gerilime ulaŐtırdıĐı” ayakta tutulan savaş psikolojisi, cesareti, inancı ve kahramanlığı yüceltir. Ancak savaşma yeteneği erkeğe verildiğinden bu noktadan haerketle kadın aŐaĐılanır. Kadın yalnızca anne olarak önemlidir. Bu nedenle bu toplumlarda kadının siyasal ve toplumsal konumu erkeğin çok gerisindedir.

Faşizm, ulusu devletin yarattığını iddia eder, Bu nedenle devlet amaçtır. Nazizmdeyse, devlet ırkın yeteneklerinin geliŐtirilmesini sağlamak için bir araçtır. Faşizm ulusu ırk perspektifinden tanımlamasa da Şiddet içeren bir ulusçuluğu gündeme getirmiştir. Irkın sağlığının korunmasını öngören yasalar bu uygulamanın örnekleridir. Nazizmse ırkçı olduğunu açıkça söylemiştir. Irkçılığın işlevi Hitler tarafından; “dünyayı yöneten kutsal iradeye uyarak en i inin ve en kuvvetlinin zaferini kolaylaştırmak, kötü ve zayıf olanların boyun eğmesini sağlamak” biçiminde saptanmıştır. Sözü edilen “en içi” ve “en kuvvetli” de uygarlığı meydana getiren Ari ırktır. Üstün ırk söylemi, Yahudi toplumunun izolasyonu, toplama kampları ve gaz odalarıyla uygulamaya dönüŐtürülmüŐtür.

Faşizm ve Nazizm, insan yaşamındaki boŐlukları simgelerle,  niformalarla, kahramanlık söyleminin yarattığı coŐkuyla doyurur. Yaratmaya çalıştığı yeni tip insana bu yolla kimlik aŐılamaya çalıŐır. Sesler değil tek ses ister, bu nedenle savaş sonrası bunalımın nedeni olarak gördüğü demokrasiye karşıdır. Ancak demokrasinin en saf Şekli olduğunu iddia etmekten de geri kalmaz.

Bu iki sistem de olabildiğince çok örgütlenme oluşturarak toplumu devletin ve partinin güdümünde biçimlendirmeye çalışmışlardır.Devletin dışında siyasal amaçlı ya da değil herhangi bir örgütlenme söz konusu olamamıŐ, boş zamanlar bile bu yolla denetlenmiŐtir. Farklı meslekler de devletin ya da partinin vesayeti altında Korporatif Sistem ya da  alıŐma Cephesi gibi oluşumlar altında  rg tlendirilerek sınıf kavgalarına son verildiği düşünülmüştür. Militer sayılabilecek

bir örgütlenme olan parti üyeliği kimlik kazanmanın başlıca yollarındandır. Bürokrasi partililerden oluşturulur. Söz konusu iki ülkede de bu yolda yasal düzenlemeler söz konusu olmuştur.

Savaşın yıkıntıları arasında canlanan bu totaliter yönetimler felsefelerinin özünü oluşturan olan mücadele ve savaş sloganlarıyla, emperyalist coşkularıyla girdikleri 2.Dünya Savaşı'nın sonunda yok olmuşlardır. Diğer deyişe yaratıcıları yok etmiştir onları.

II. Türkiye

Faşizm, Nazizm, Stalinizm gibi tek partiye dayalı diktatörlüklerin güçlendiği iki dünya savaşı arasındaki süreçte pek çok Avrupa ülkesinde de benzersistemler söz konusu olmuştu. İspanya, Portekiz, Avusturya, Macaristan, Romanya, Yunanistan, Norveç, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya gibi pek çok Avrupa ülkesinin yanında Latin Amerika'da da tek partili yönetimler kurulmuştu. Faşizm ve Nazizm'den büyük ölçüde etkilenen Avrupa'da sözü edilen dönemde demokratik olarak nitelendirilebilecek ülkeler, İngiltere, Fransa, Benelüks, İsviçre, İskandinavya, Finlandiya, Çekoslovakya'ydı.⁶⁵²

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türkiye'de de kurulan tek parti yönetiminin hangi koşullarda oluştuğunu, Faşizm ve Nazizm'in bu yönetim biçiminin oluşmasını etkileyip etkilemediği yolunda bir sonuca varabilmek için tarihsel gelişim sürecini kısaca gözden geçirmek gerekiyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın yenik devletleri arasında yer alan Osmanlı İmparatorluğu da bu yenilgiden dolayı cezalandırılan grupta yer almaktaydı. 1839 yılından başlayarak kapitalistleşmeye çalışan ancak bunu başaramayarak yarı sömürgeleşme sürecine giren Osmanlı Devleti, bir emperyalist paylaşım mücadelesi olarak tarihe geçen Birinci Dünya Savaşı sonucunda gerçek anlamda paylaşılmıştı. Savaşın galip devletlerince dayatılan Mondros Mütarekesi galip devletlerin ülkeyi işgal etmeleriyle sonuçlanınca Anadolu'da başlayan direniş hareketi yerel kongreler yoluyla bu süreci tersine çevirmeye çalışacaktır. Mustafa

⁶⁵² Bkz; Sina Akşin, "Atatürk Döneminde Demokrasi", Prof. Dr. Gündüz Ökçün'e Armağan. AÜSBF, 1992, s. 245-252.

Kemal ve arkadaşlarının etkili eylemleriyle ülke çapında bir Bağımsızlık Savaşına dönüşen işgal direnişi Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerini barışa zorlarken Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşecektir. Anadolu Hareketi Lozan Antlaşması'yla Sevr Antlaşması'nı geçersiz kıldığı gibi, Saltanat'ın kaldırılması barış görüşmeleri öncesine rastlatarak, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini de onaylatmıştır. Bağımsızlık Savaşı, seçimle kurulan TBMM eliyle yürütülürken ulusal egemenlik ilkesi hayata geçirilmiş, bu süreçte geçmiş sorgulanmış, saltanatın kaldırılmasıyla da öngörülen dönüşümler hızlandırılmıştır.

Cumhuriyet'in kurulması ve bundan sonra gerçekleştirilen reformlarla hedeflenen; Osmanlı Devleti'nin dinsel motiflerle bezenmiş geleneksel kurum ve değerleri yerine ulus devlet modelinin gereksindiği kurum ve değerleri oluşturmaktır. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yer alan unsurlardan biri olarak Türkler, ulus bilincine en geç ulaşan bir topluluk olduğundan yeni ulus devletin politikası, vatandaşına ulusal kimlik kazandırma temelinde yoğunlaştı. Geçmişin dinsel kimliğinin yerini alan ideoloji olarak ulusçuluk bağlamında, siyasal ve toplumsal yaşamdaki dinsel öğeleri yok edilerek laik anlayış egemen kılınmaya çalışılıyordu.

Mustafa Kemal'in önderliğinde bağımsızlaşmayla başlayan çağdaşlaşma hareketi 9 Eylül 1923'de kurulan, Mustafa Kemal'in başkanlığındaki Cumhuriyet Halk Fırkası ve TBMM kanalıyla gerçekleştirilmekteydi. Mustafa Kemal'in..”tek yol göstericilerin elde edecekleri sonuç yeterli değildir” diyerek kurduğu CHF 1924 yılına değin ülkenin tek partisi olarak varlığını sürdürdü. 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın birkaç aylık faaliyetten sonra kapatıldı. 1930'da Mustafa Kemal'ce kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da kısa bir dönem etkinlik gösterebildi. Bu denemelerin dışında 1945 yılına değin, “ulusal parti” iddiasındaki CHP, tek parti olarak varlığını sürdürdü.

Son denemenin yapıldığı 1930 yılına gelindiğinde 1929 Dünya ekonomik bunalımının da yarattığı etkiyle sistemler sarsılmakta, demokratik yönetimler gözden düşmeye başlamaktadır. Yaşanan bunalımın demokrasiden kaynaklandığı, otoriter, disiplinli yönetim biçimiyle bunun aşılabacağı inancı hakimdir. Bu dönemde

Türkiye’de de ideoloji arayışları başlamaktadır. . Mustafa Kemal bu konuya pek ilgi göstermese de yönetici kadro ve aydınlar bu konuda istekli görünmekte, devrimin sistemli bir ideolojisi olması gerektiğini düşünmektedirler. Kadro Dergisi çerçevesinde girilen arayışların devlet eliyle noktalanmasından sonra parti yönetimi ve ona yakın çevrelerin bu konudaki çabaları gündeme gelmiştir. Türk Devrimi yorumlanırken ileri sürülen temel tez, Türk Devrimi’nin hiçbir dogmaya dayanmadığı ve benzersiz olduğu yönündedir. Demokrasi konusunda pek fazla yorum yapılmamasına karşın faşist ve komünist hareketlerin Türk Devrimi’yle ilgisi olmadığı farklı kişilerce açıklanmış, Devrim’in bir çağdaşlaşma ve bağımsızlaşma hareketi olarak koşullara göre biçimlendirildiği diğer deyişle pragmatik yönü vurgulanmıştır. Ulusçuluk ve devletçiliğin temel politika olduğu belirtilmiştir..Türklüğün yüceltilmesini de içeren ulusçuluk politikası, Nazizm’de olduğu gibi toplumu “biz” ve “öteki” diye ayırmak yerine Türkiye’de yaşayan herkesi “biz” diye tanımlamıştır. Ancak “biz”in bu denli yüceltilmesi tarih ve dil tezleri gibi kısa zamanda terkedilen tepkisel tezleri ortaya çıkarmıştır. Aslında, Devrim ruhunun ayakta tutulması gerektiğine inanılmakta ve bu etkiyle davranılmaktadır. . İdeoloji de özellikle birliği ve heyecanı sağlayacak bir öge olarak görülmektedir.

Ancak, 1930’lardan sonra yaygınlaşan otoriter rejimlerle birlikte aydınların ve yöneticilerin kafalarının epeyce karışmış olduğu da yadsınamaz. Falih Rıfkı Sovyetler Birliği’ne gittiğinde yeni sistemin kurumlarına, yarattığı insan tipine hayran kalmaktadır, İtalya’ya gittiğindeyse büyülenmektedir. Recep Peker İtalya ve Almanya dönüşü, bu sistemlerin benzeri bir yapılanma önermektedir. Söz konusu yönetimler otorite, disiplin gibi kavramları yücelterek, siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılanmalarında hayata geçirerek farkedilir bir gelişme yaşamaktadırlar. Siyasal devrimi henüz gerçekleştirmiş bir yeni devlet olarak Türkiye’de de otorite, disiplin ve birlik önemsenmektedir. Ancak faşizmin ve Nazizmin felsefesindeki gibi, otorite otorite için değil, Devrim’in tamamlanması için öngörülmektedir. Demokrasi de söylem düzeyinde reddedilmemekte ancak kimi zaman bu konuda yeni yorumlar söz konusu olmaktadır.

Tek partili sisteme rağmen Atatürk'ün demokrasiyi ideal olarak gördüğü, söz ve eylemlerinde açığa çıkmaktadır. CHP tek parti olmasına karşın içinde çeşitli eğilimleri barındırdığından Falih Rıfkı Atatürk'e davaya inanmayanları tasfiye ediniz, inananları toplayınız biçiminde telkinlerde bulunduklarını söylerken Atatürk'ünse farklı bakış açılarını reddetmediğini ortaya koymaktadır. Atatürk, kendi yazdırdığı Medeni Bilgiler kitabında demokrasinin yükselen bir denizi andırdığını söylemekte, halkçılık ilkesinin karşılığı olarak da demokrasiyi göstermektedir. Atatürk'ün ülkedeki tek parti yönetiminden duyduğu rahatsızlık özellikle SCF'nin kuruluşu aşamasında kendini göstermiştir. Yakın arkadaşlarından Fethi Bey'e parti kurdururken, muhalefetsizliğin oluşturduğu sakıncaları gidermeyi umuyordu. Aynı zamanda Fethi Bey'in kişiliğine duyduğu güven ona devrim sürecinin bu durumdan etkilenmeyeceğini düşündürüyordu. Ancak olaylar istenilen yönde gelişmeyince partinin kapatılması gündeme geldi. Atatürk'ün yaşamı süresince bir daha böyle bir denemeye girişilmedi.

Bir tek parti önderi ve Cumhurbaşkanı olarak Atatürk Türk Devrini'nin Fransız İhtilali'nin izlediği yoldan kendine has bir gelişim sürecine girdiğini söylerken Mussolini ve Hitler böyle bir mirası reddediyorlardı. Bu önderler üniformalı, militer bir örgütlenmeye dayanırken Atatürk Recep Peker'in Faşist Partisi'nin yapılanmasından esinlenerek geliştirdiği önerisini tepkiyle karşılayarak "ben memleketi hala bir tek parti ile yönetmekten utanıyorum. Halbuki bazı arkadaşlarımız bu hali devamlı yapmak istiyorlar"⁶⁵³ diyordu. Atatürk, tek partili yönetimden büyük rahatsızlık duymasına karşın çok partililik yönünde yeni bir denemeye de olanak vermeyecektir. Ancak Meclis'te bağımsız milletvekillerinin yer almasını sağlayarak muhalefetsiz bir yönetimin sakıncalarını gidermeye çalışacaktır.

Atatürk'ün demokrasi yönündeki bu eğilimlerine karşın tek parti yönetiminin 1930'lardan itibaren denetim işlevini çeşitli yasal düzenlemelerle güçlendirdiği, 1935 yılından sonra da parti-devlet birliğinin sağlanmasıyla, öteden beri hükümete bağlı bir örgütlenme olarak varlığını sürdüren partinin tümüyle devlete tabi

⁶⁵³ Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, C. 2, İstanbul, 1968.

kılınmasının söz konusu olduğu bilinmektedir. 1930'larda başlayan siyasal ve toplumsal denetimi güçlendirme yönündeki yasal düzenlemeler 1935'ten sonra yoğunlaşmış, güçlerin birleştirilmesi söylemiyle birtakım dernekler kapatılmış, grev ve lokavtı yasaklayan, çalışma yaşamında devletin hakemliğini kabul eden İş Yasası'yla da ekonomik yapılanma üzerindeki denetim artırılmıştır. Bu politikaların, Bağımsızlık Savaşı'nı Meclis'le gerçekleştiren, Meclis'i en üstün irade olarak belirleyen, çoğulcu demokrasi anlayışına uygun 1924 Anayasasını oluşturan yönetimce uygulanması, otoriter dalganın dünya çapındaki yükselişinden etkilenildiğinin de bir göstergesi sayılabilir.

Belirtmek gerekir ki, bu süreçte demokrasiden yoksunluk bir sorun olarak ortaya konulmamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Mussolini ve Hitler'in dünyayı yeni bir savaşın eşiğine getirmeleridir. Emperyalist politikaları, yurttan barış dünyada barış diyen, onlar "Mare Nostrum", "Lebensraum" derken "Misakı Milli" diyen Atatürk tarafından da kaygıyla izlenmektedir. Atatürk'ün bu liderler hakkında söyledikleri ilgi çekicidir. "Yazık ki dünya yüzünde insanlık hesabına vazife gören bir adalet divanı yok. Olsaydı onun jandarmaları Hitler ve Mussolini adlarını taşıyan barış ve huzur düşmanı şakileri derhal tevkif ederler, zindana tıklarlardı⁴ . Sözü edilen bu liderlerin politikaları dünyanın ve Türkiye'nin gündemini değiştirmiş, bu arada demokrasinin de gündemin dışına itilmesinin gerekçelerinden birini oluşturmuştur.

Bu çalışmanın kapsamının dışında kalan Atatürk'ün ölümünden 1945'e değin süren dönemin de çok sancılı geçtiği, Türkiye'de otoriter yönetimin, birtakım düzenleme ve uygulamalarla pekiştirildiği bilinmektedir. Ancak, 2. Dünya Savaşı'nın sonunda dünyaya yayılan demokrasi dalgasından Türkiye de payını alacak, 1924 Anayasası'nın çoğulcu ruhu hayata geçirilecektir.

KAYNAKÇA (Kitap ve Makale)

- Ağaoğlu, Ahmet “Önderin Beyannamesi”, Cumhuriyet, 4 Şubat 1935.
- Ağaoğlu, Ahmet. Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul, 1994.
- Ağaoğlu, Samet. Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru, (Basıldığı Yer Belirtilmemiş), 1972.
- Afetinan, A. İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, Ankara, 1982.
- Afetinan, A. Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları, Ankara, 1969.
- Ahmad, Feroz. Modern Türkiye'nin Oluşumu, İstanbul, 1995.
- Ahmad, Feroz. İttihatçılıktan Kemalizme, İstanbul, 1986.
- Akşin, Sina. “Atatürk Döneminde Demokrasi”, Prof.Dr.Gündüz Ökçün'e Armağan, AÜSBF Dergisi, C.47,s.1-2,Ankara, 1992.-
- Akın, İlhan. Kamu Hukuku, İstanbul, 1987.
- Alemdar, Korkmaz. “Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi ile İlgili Bazı Görüşler” Kadro, 1932-C.1.,(Tıpkıbasım)
- Ana Britannica, “Amerika Birleşik Devletleri”,C.1.,İstanbul ,1986.
“Birleşik Krallık”, C.4,İstanbul,1987.
“Korporatizm”,C.13, İstanbul, 1989.
“Risergimento”,C.18,İstanbul, 1990.
- Aralov, S.İ. Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, Çev: Hasan Ali Ediz, İstanbul, 1967.
- Arar, İsmail. “Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı, Atatürk'ün — Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar, Ankara, 1980.
- Arar, İsmail. Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi, İstanbul, 1963.
- Aras, Tevfik Rüştü. Görüşlerim. C.2, İstanbul, 1968.
- Armaoğlu, Fahir. Siyasi Tarih (1789-1960), Ankara,1973.
- Aron, Raymond. Demokrasi ve Totalitarizm, Çev: Vehbi Hatay, İstanbul, 1976.

-
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 4.bs, Ankara, 1989.
 - Atatürk, M. Kemal. Nutuk (1920-1927), C.II, İstanbul,Tarihsiz.
 - Atay, Falih Rıfkı Yeni Rusya, Ankara, 1931.
 - Atay, Falih Rıfkı. Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul, 1969.
 - Atay, Falih Rıfkı. Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makidonya, Yer ve Tarih Belirtilmemiş.
 - Atay, Falih Rıfkı. Moskova-Roma, Basıldığı Yer Belirtilmemiş, 1932.
 - Ateş Yurdsever, Nevin. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve - Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İstanbul, 1994.
 - Ateş, Toktamış. Dünyada ve Türkiye'de Laiklik, Ankara, 1994.
 - Avcıoğlu, Doğan. Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, 4. Kitap, İstanbul, 1986.
 - Ayata, Ayşe Güneş. CHP -Örgüt ve İdeoloji-, Ankara, 1992.
 - Aydemir, Şevket Süreyya. İnkılap ve Kadro, 2. Bs., Ankara, 1968.
 - Aydemir, Şevket Süreyya. Tek Adam Mustafa Kemal-1922-1938-, C.3, 9.bs., İstanbul, 1985.
 - Aydın, Suavi. Modernleşme ve Milliyetçilik, Ankara, 1993.
 - Barber, Benjamin R. "Totalitarizm", Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, Çev: Nevzat Peker-Bülent Kırac, Ankara, 1992.
 - Baydar, Mustafa. Atatürk Diyor ki, İstanbul, 1986.
 - Baydar, Mustafa. Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, İstanbul, 1968.
 - Başar, Ahmet Hamdi. Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, İstanbul, 1945.
 - Behar Ersanlı, Büşra. İktidar ve Tarih -Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937), İstanbul, 1992.
 - Berkes, Niyazi. Siyasi Partiler-İngiltere,Amerika ve Fransa'da-, İstanbul, 1946.
 - Berkes, Niyazi. Türk Düşününde Batı Sorunu, Ankara, 1975.
 - Berkes, Niyazi. Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, Tarihsiz.
 - Berktaş, Halil. Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü, İstanbul, 1983.
 - Bettelheim, Charles.Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi- Kapitalizmin Çöküşünün Bir Görünümü-, Çev:Kenan Somer, Ankara, 1982
 - Bila, Hikmet. Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası, 2.bs., İstanbul, 1987.

- **Birinci Türk Tarih Kongresi-Konferanslar, Münakaşalar-, Basım Yeri Belirtilmemiş, 1932.**
- **Black, C. E. Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri, Ankara,1989, s.18.**
- **Boratav, Korkut. 100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, İstanbul, 1974.**
- **Bourderon, Roger. Faşizm İdeoloji ve Uygulamalar, Ankara,1989.**
- **Bozkurt, Mahmut Esat. “Ulusçuluk Prensipleri ve İş Hakkı”, Tan, 19 Haziran 1935. Ayın Tarihi, (19),1935.**
- **Buchheim, Hans. Totalitarian Rule.-Its Nature and Characteristics, Almanca’dan Çev: Ruth Hein, Connecticut, 1968.**
- **Burhan Asaf, “Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Hareketi”, Kadro, I (8) 1932.**
- **Burhan Asaf, “Rejimler Nasıl Niçin Değişiyor”, Kadro, I (12)1932..**
- **Carocci, Giampiero. Faşizmin Tarihi, Çev: Muhittin Yılmaz,İstanbul, 1965.**
- **Cebesoy, Ali Fuad. Siyasi Hatıralar, C.I., İstanbul, 1957.**
- **CHF Halkevleri Talimatnamesi, Ankara,1932.**
- **CHF Üçüncü Büyük Kongre 10-18 Mayıs 1931 Zabıtları, İstanbul, 1931.**
- **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ankara, 1935.**
- **CHP Program, Ankara, 1935.**
- **CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in Söylevleri, Ankara, 1935,**
- **CHP Tüzüğü. Partinin Dördüncü Büyük Kurultayında Onaylanmıştır.1935, Ankara.**
- **Cihan, Erol. “Atatürk Milliyetçiliği ve Ceza Hukuku”,Doğumunun 100. Yılında Atatürk Sempozyumu-Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku-15-18 Aralık 1981, İstanbul, 1983.**
- **Cihan, Erol. Türk İnkılap Tarihi Notları-Türk Devrimi Kavramı ve Yorumları, İstanbul, 1983.**
- **Cohen, Carl. Communism, Fascism and Democracy-The Theoretical Foundations, 2.Bs., New York 1972.**
- **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi: 15 Teşrinievvel 1927de İnikat Eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongrasının 22 Teşrinievvel 1927 tarihli İçtimanda Müzakere ve Kabul Edilmiştir, Ankara, 1929.**
- **Curtis, Michael. Totalitarianism, New Jersey, 1987.**
- **Çavdar, Tevfik. Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), Ankara, 1995.**
- **Çeçen, Anıl. Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri, Ankara, 1990.**
- **David, Claude. Hitler ve Nazizm, Çev:Hüseyin Boysan, İstanbul, 1991.**

- **Devrimler ve Karşı Devrimler Ansiklopedisi.** İtalyan Faşizmi mad, C.4, İstanbul,1987.
- Duru, Kazım Nami. "Kemalizmanın Evrenselliği". **Cumhuriyet**, 9 Mart 1935.
- Duverger, Maurice. **Siyasi Partiler**, Ankara,1986.
- Duverger, Maurice.**Diktatörlük Üstüne**, Çev: Bülent Tanör, İstanbul,1965.
- Einaudi, Mario. "Fascism", **Encyclopedia of Social Sciences**, C.5, 1968.
- Emerson, Rupert. "Political Modernization: The Single- Party System", - **Political Parties -Contemporary Trends and Ideas**.
- **Encyclopedia Britannica**, "Fascism",C.7,1974.
- Erer, Tekin. **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul, 1966.
- Erker, Şükrü Galib. **Türk Kültür Devrimi ve Karşı Devrim**, Ankara, 1976.
- Ertem, Sadri. "Sovyetler'de Demokrasi ve 19. Yüzyıl Parlamentoculuğu", **Aydın Tarihi**, (15), 1935.
- Esmer, Ahmet Şükrü. **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Ankara,1953.
- Friedrich, Carl. - Brzezinski, Zbigniew. **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi**, Çev: Oğuz Onaran, Ankara, 1969.
- Friedrich, Carl J."The Failure of a One Party System: Hitler Germany", **Authoritarian Politics in Modern Society**. Der: Samuel Huntington- Clement Moore, New York, 1970.
- Gencer, Ali İhsan-Sabahattin Özel. **Türk İnkılap Tarihi**, 3.bs.,İstanbul, 1996.
- Germani, Gino. "Political Socialization of Youth in Fascist Regimes: Italy and Spain", **Authoritarian Politics in Modern Society**, Der:Samuel Huntington- Clement Moore, New York,1970.
- Gillis, John R. "Germany", **Crisis of Political Development in Europe and the United States**, Der: Raymond Grew, Princeton, 1978.
- Giritli, İsmet **Günümüzde Atatürkçülük**. 2.Bs.,İstanbul 1991.
- Giritli, İsmet. **Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümünde Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul, 1980.
- Giritli, İsmet. **Atatürkçülük**, İstanbul, 1987.
- Giritli, İsmet. **Atatürk Cumhuriyeti**, 2. Bs., İstanbul, 1988.
- Giritlioğlu, Fahir.**Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, C.1., Ankara, 1965.
- Glasneck, Johannes. **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Çev: Arif Gelen, Ankara, 1976.

- Gökberk, Macit. "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul, 1983.
- Goloğlu, Mahmut. **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara, 1974.
- Göze, Ayferi. **Korporatif Devlet-XIX. veXXinci Yüzyıllarda Avrupada Korporatif Devlet Sistemleri**, İstanbul, 1968.
- Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 6.Bs., İstanbul, 1993.
- Grew, Raymond. "The Crises and Their Sequences", **Crises of Political Development in Europe and the United States**, Princeton, 1978.
- Gülmez, Mesut. **Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)**, Ankara, 1995.
- Güzel, M.Şehmus. **Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)**. İstanbul, 1993.
- Hitler, Adolf. **Kavgam**, Çev: Mine Toker, 11.bs., İstanbul, 1994.
- Hughes, Preston. **Atatürkçülük ve Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci**, İstanbul, 1993.
- Huntington, Samuel P. "Social and Institutional Dynamics of One Party Systems", **Authoritarian Politics in Modern Society**, Der: Samuel Huntington-Clement Moore. New York, 1970.
- Huntington, Samuel P.- Clement Moore. "Conclusion: Authoritarianism, Democracy, and One -Party Politics", **Authoritarian Politics in Modern Society**, Der: Samuel Huntington- Clement Moore, NewYork, 1970.
- İleri, Rasih Nuri. **Atatürk ve Komünizm**, 3.bs., İstanbul, 1995.
- İnan, Afet. "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Müsveddeleri Üzerinde — Arkadaşlarının Eleştirilerini Dinlemesi ve Gençliğe Seslenişi", **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar**, Ankara, 1980.
- İnuğur, Nuri. **Türk Basın Tarihi (1919-1989)**, İstanbul, 1992.
- Jele, Jelü. **Faşizm Totaliter Devlet**, İstanbul, 1994...
- Kabasakal, Mehmet. **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi -1908-1960-**, İstanbul, 1991.
- Kapani, Münci. **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, 1981.
- Kapani, Münci. **Politika Bilimine Giriş**, Ankara, 1983.
- Karal, Enver Ziya. "Atatürk'ün Tarih Tezi", **Atatürkçülük (İkinci Kitap)**, Ankara, 1983.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Zoraki Diplomat**, 2. Bs., Ankara, 1967.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Atatürk**, 5.Bs., İstanbul, 1991.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Politikada 45 Yıl**, Ankara, 1968. :

- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. "Ankara, Moskova, Roma", *Kadro*, 1(12)1932.
- Karpas. Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi -Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller-**. İstanbul, 1967.
- Kayalı, Kurtuluş. "Türk Entelektüelinin Düşünce Dünyası", *Tarih ve Toplum*, 24 (141) 1995,
- Kışlalı, Ahmet Taner "Parlamento'nun Yapısal evriminde Eğitim, Yaş, Cinsiyet Boyutları", **Türk Parlamentoculuğu'nun İlk Yüzyılı 1876-1976**, Haz: Siyasi İlimler Derneği, Ankara.
- Kışlalı, Ahmet Taner. **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, Ankara, 1994
- Kettler, David. "İdeoloji", **Blackwell'in Çağdaş Düşünce Ansiklopedisi I (A-J)** Çev: Bülent Peker- Nevzat Kırar, Ankara, 1994.
- Kili, Suna. **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-**, İstanbul, 1976.
- Kili, Suna. **Atatürk Devrimi-Bir :Çağdaşlaşma Modeli**, Ankara, 1981. - ———
- Kili, Suna. "Tarih Açısından Kemalizmin Özü ve Oluşumu", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Simpozyumu Bildirileri**, 10-14 Aralık 1973, İstanbul, 1975.
- Kinross, Lord. **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 12. Bs., İstanbul, 1994.
- Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih 1923-1950", **Türkiye Tarihi 4 -Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Der: Sina Akşin. İstanbul, 1989.
- Koçak, Cemil **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Ankara, 1986.
- Köker, Levent. **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, 1990.
- Kongar, Emre. **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Ankara, 1981.
- Koraltürk, Murat. "Sivas Kongresi'nden 12 Eylül 1980'e CHP Kronolojisi", *Tarih ve Toplum*, (141)1995.
- Kutay, Cemal. **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C.20, 2.Bs., İstanbul, 1982.
- Küçük, Necib Ali. "Parti Kurultayı", *Ülkü*, 5 (27), 1935.
- La Palombara -Weiner, "The Impact of Parties on Political Development", **Political Parties and Political Development**, Der: La Palombara-Weiner. Princeton, 1972.
- La Palombara, Joseph. "Italy: Fragmentation, Isolation, Alienation", **Political Culture and Political Development**, Princeton, 1965.
- La Palombara, Joseph. - Weiner, Myron. "The Origin and Development of Political Parties", **Political Parties and Political Development**, Der: La Palombara-Weiner. Princeton, 1972.

- Linz, Juan. **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, 1975.
- Lipson, Leslie. **Politika Biliminin Temel Sorunları**, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu. Ankara, 1973.
- Loewenstein, Karl. "National Socialism and the Establishment of the Third Reich", **Governments of Continental Europe**, New York, 1952.
- Macciocchi, Maria-A. "Kadınlar ve Faşizmin Geçişi", **Faşizmin Analizi**, Çev: Cemal Süreya, 2.Bs., İstanbul, 1979.
- Macpherson, C. B. **Demokrasinin Gerçek Dünyası**, Çev: Levent Köker. Ankara, 1984.
- Macridis, Roy C. "Introduction: The History, Functions, and Typology of Parties", **Political Parties-Contemporary Trends and Ideas**, 1967.
- Macridis, Roy C. **Contemporary Radical Ideologies**, Cambridge, 1980.
- Mahmut Esat Bozkurt. **Atatürk İhtilali**, 3. Bs., İstanbul, 1995.
- Mardin, Şerif. "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul, 1983.
- Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, 1983.
- Marriot, John A.R. **Dictatorship and Democracy**, London, 1936.
- Michel, Henri. **Faşizmler**, İstanbul, 1990.
- Moore, Barrington JR. **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal - Kökenleri-Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, Çev:Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, Ankara, 1989.
- Moore, Clement. "The Single Party as Source of Legitimacy", **Authoritarian Politics in Modern Society**, Der: Samuel Huntington- Clement Moore, New York, 1970.
- Munro, William Benett.-Ayearst, Morley. **The Governments of Europe**, New York, 1954.
- Mussolini, Benito. "Faşizm", **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi -3- Yakınçağ. Seçilmiş Yazılar**. Der: Mete Tunçay. Ankara, 1969.
- Mussolini, Benito. **Faşizm**, C.2, Çev: Vedat Ersan, İstanbul, 1966.
- Mussolini, Benito. **Faşizm**, Çev: Refik Özdek. İstanbul, 1966.
- Mustafa Kemal. **Mustafa Kemal Eskişehir- İzmit Konuşmaları (1923)**, İstanbul, 1993.
- Nadi, Yunus. "Ulusal Rejimde Merkezden Çevreye", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1935.

- Neumann, Sigmund. "Toward a Comparative Study of Political Parties", **Modern Political Parties**, Chicago, 1958.
- Nusret Kemal (Köymen). "Büyük Kurultaydan Dilekler ve Kanadada Köycülük", **Ülkü**, 5 (27), 1935.
- Nusret Kemal, "Bir Cihanı Telakki Tarzı", **Ülkü**, (2) 1933.
- Nusret Köymen, "Kemalizm ve Politika Bilgisi", **Ülkü**, 7 (41) 1936.
- Nusret Köymen, "Kemalizmin Hususiyetleri", **Ülkü**, 7 (42) 1936.
- Oran, Baskın. **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği -Kara Afrika Modeli-**, Ankara, 1977.
- Oran, Baskın. **Atatürk Milliyetçiliği-Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, 1988.
- Orbay, Rauf. **Cehennem Değirmeni -Siyasi Hatıralarım 2**, İstanbul, 1993.
- Ortaylı, İlber. **Gelenekten Geleceğe**. İstanbul, 1982.
- Öz, Esat. **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılma**, Ankara, 1992.
- Özbudun, Ergun. **Siyasal Partiler**, Ankara, 1974.
- Özbudun, Ergun. "Established Revolution: Contrasting Patterns of Democratization in Mexico and Turkey", **Authoritarian Politics in Modern Society**, Der: Samuel Huntington- Clement Moore. New York, 1970.
- Özdağ, Ümit. **Ordu- Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)**, Ankara, 1991.
- Özek, Çetin. "Ceza Hukuku ve Demokratik Düzenin Korunmasında Laiklik İlkesi-Cumhuriyet Döneminde Laikliğe Karşı Dini Akımlar", **Doğumunun 100. Yılında Atatürk Sempozyumu**, İstanbul, 1981.
- Parkinson, C. Northcote. **Siyasal Düşüncenin Evrimi**, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1976.
- Parla, Taha. **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları- Atatürk'ün Nutuk'u-**, C.1., İstanbul, 1991.
- Payne, Stanley G. **Fascism Comparison and Definition**. Wisconsin, 1987..
- Peker, Recep. "Disiplinli Hürriyet", **Ülkü**. I (3) 1933.
- Peker, Recep. "Uluslaşma-Devletleşme", **Ülkü**. 7 (41) 1936.
- Peker, Recep. **İnkılap Dersleri**. 4. Bs., İstanbul, 1984.
- Peyami Safa, "İnkılabımızın İdeolojisi", **Cumhuriyet**. 29 Temmuz 1933.
- Poulantzas, Nicos. **Faşizm ve Diktatörlük**. Çev: Ahmet İnsel. İstanbul, 1980.
- Qsterud, Qyvind. "Ulusçuluk ve Göreceli Geri Kalmışlık -Ulus Oluşturma Modelleri ve Kemalist Çağdaşlaşma", **Bildiriler ve Tartışmalar -Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17- 22 Mayıs 1981)**. Ankara, 1983.

- Reich, Wilhelm. **Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı**, 2.Bs., Çev: Bertan Onaran. İstanbul, 1979.
- Sander, Oral. **Siyasi Tarih**, Ankara, 1987..
- Sarıca, Murat. **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)**, İstanbul, 1982.
- Sarıca, Murat. **Siyasal Tarih**, 2.Bs, İstanbul, 1983.
- Sarıca, Murat.-Aybay,Rona. **Faşizm**, İstanbul, 1962.
- Savran, Sungur. **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, C.1(1919-1980)
- Schlesinger, Joseph A. "Political Parties:Party Units",*Encyclopedia of Social Sciences*, C.11,1968.
- Selim Sırrı, "İtalya'da Halk ve Gençlik Teşkilatı", *Ülkü* (3) 1933.
- Sencer, Muzaffer. **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, 1974.
- Sertel, M. **Zekeriya Hatırladıklarım (1905-1950)**, İstanbul, 1968.
- Sezgin, Ömür. "Kadro Hareketi", *Kadro*. 1932-C.1(Tıpkıbasım).
- Sezgin, Ömür. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara, 1984.
- Shirer, William L. **Nazi İmparatorluğu 1 Doğuşu-Yükselişi-Çöküşü**, Çev: Rasih Güran, İstanbul,1992.
- Soyak, Hasan Rıza. **Atatürk'ten Hatıralar**, C. II, İstanbul, 1973.
- Sülker, Kemal. **Türkiye'de Sendikacılık**, İstanbul,1995.
- Talas, Cahit. **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara, 1992.
- Tanilli, Server. **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul,1976.
- Tanilli, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası-İnsanlık Tarihine Giriş**, C.IV, İstanbul, 1989..
- Tanör, Bülent. "Lozan'a Giden Yıllarda Türk Anayasa Tezinin Doğuşu", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul, 1978.
- Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, 1995.
- Tanör, Bülent. **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, - İstanbul, 1992.
- Tanör, Bülent.**Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918- 1923)** İstanbul,1995.
- Tanyol, Cahit. **Atatürk ve Halkçılık**, Ankara, 1984.
- **Tarih IV**. İstanbul, Devlet Matbaası. 1934.

- Teziç, Erdoğan. 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuk Rejimi ve Türkiye’de Partiler, İstanbul, 1976.
- Teziç, Erdoğan. Anayasa Hukuku, İstanbul, 1991.
- Timur, Taner. "Osmanlı Mirası", Geçiş Sürecinde Türkiye. İstanbul, 1990.
- Timur, Taner. Türk Devrimi ve Sonrası, 3.bs., Ankara, 1994.
- Timur, Taner. Osmanlı Kimliği, İstanbul, 1986.
- Togliatti, Palmiro. Faşizm Üzerine Dersler, 3.Bs., Ankara, 1989.
- Tökin, F. Hüsrev. Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965, İstanbul, 1965.
- Tormey, Simon. Totalitarizm. Çev: Abdullah Yılmaz- Osman Akınbay, İstanbul, 1992.
- Tunaya, Tarık Zafer. Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952). İstanbul, 1952.
- Turan, Şerafettin. Türk Devrim Tarihi Kitap I. İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş, Ankara, 1991.
- Turan, Şerafettin. Türk Devrim Tarihi -Yeni Türkiye’nin Oluşumu- (1923-1938), 3. Kitap, Ankara, 1995.
- Türkiye’de Siyasi Dernekler, II, Ankara, 1950.
- Uçarol, Rıfat. Siyasi Tarih, İstanbul, 1985.
- Ülken, Hilmi Ziya. Siyasi Partiler ve Sosyalizm, İstanbul, 1963.
- Ülman, Haluk. "Alman Nasyonal Sosyalist Partisi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.XII, s.3-4.
- Ünal, Oğuz. Türkiye’de Demokrasi’nin Doğuşu -Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci-, İstanbul, 1994.
- Uran, Hilmi Hatıralarım, Ankara, 1959.
- Us, Asım. "Tek Parti" ,Kurun. 25 Mayıs 1935. Aktaran: Ayın Tarihi. (18) 1935.
- Us, Asım. 1930-1950 Hatıra Notları- Atatürk, İnönü İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları, İstanbul, 1966.
- Ussan, Marcel. Faşizm. Çev: Saffet Üçok, İstanbul, 1978.
- Vardar, Berke. Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri, Ankara, 1982.
- Varlık, M. Bülent. "Kooperatif Dergisi ve Ahmet Hamdi Başar", Kooperatif Seçme Yazılar-1932-1934. Ankara, 1982.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. Devirden Devire Gözlemler ve İncelemeler, C.2., Ankara, 1975.
- Worsley, Peter. The Third World, London, 1967.

- Yalman, Ahmed Emin. **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, C.III, Basım Yeri ve Tarih Belirtilmemiş.
- Yanardağ, Merdan. **Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi**, İstanbul, 1988.
- Yetkin, Çetin. **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi-1930-1945-**, Basım Yeri Belirtilmemiş, 1983.
- Yücekök, Ahmet. **100 Soruda Devrim Tarihi**, İstanbul.
- Zürcher, Arnold J. “The Monarchial Parliamentary Regime Succumbs to Fascism”, **Governments of Continental Europe**, New York, 1952.
- Zürcher, Eric Jan. **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev: Nüzhet Salihoğlu, Ankara, 1987.

Gazete - Dergi

Söz konusu dönem kapsamında incelenen;

- **Ayın Tarihi**
- **Cumhuriyet**
- **Kadro**
- **Ülkü**
- **Düstur**
- **TBMM Zabıt Ceridesi**